352 Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

ISSN 2657-8549

Studia de Securitate

pod redakcją

Klaudii Cendy-Miedzińskiej

12(1) • 2022

Kontakt z redakcją
Instytut Nauk o Bezpieczeństwie
Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie
ul. Ingardena 4, 30-060 Kraków
e-mail: studiadesecuritate@up.krakow.pl

ISSN 2657-8549
DOI 10.24917/26578549.12.1

Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego
30-084 Kraków, ul. Podchorążych 2
tel./faks 12 662–63–83, tel. 12 662–67–56
e-mail: wydawnictwo@up.krakow.pl
http: //www.wydawnictwoup.pl

Spis treści / Contents

SPRAWOZDANIA / SCIENTIFIC REPORTS

Od Redakcji

Szanowni Państwo,
Drodzy Czytelnicy

Z przyjemnością oddajemy w Państwa ręce kolejny numer (1/2022) czasopisma *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis „Studia de Securitate"*. Począwszy od tego numeru, Redakcja wprowadziła szereg zmian dostosowujących czasopismo do standardów międzynarodowych referencyjnych baz danych. W ramach przedmiotowych zmian uwzględniono konieczność dodania do tekstu abstraktu o określonej strukturze w języku polskim i angielskim. Wymogi do zgłaszanych przez Autorów tekstów zostały uporządkowane według struktury uznawanej przez wydawnictwa międzynarodowe, obejmującej sekcje: wprowadzenie, metody, wyniki, dyskusja oraz wnioski. Ponadto przyjęto, że zarówno opisy bibliograficzne, jak i przypisy powinny być tworzone w stylu APA. Jednocześnie na stronie czasopisma jednoznacznie podkreślono wdrożony kodeks postępowania etycznego oraz scharakteryzowano proces recenzji. Celem zmian jest doskonalenie jakości i dalsze wpisywanie czasopisma w rynek naukowych czasopism zarówno krajowych, jak i zagranicznych, z uwzględnieniem jego zaindeksowania w pełnotekstowych i bibliograficznych bazach danych.

Niniejszy numer czasopisma zawiera szesnaście artykułów i sprawozdanie z projektu europejskiego LabCon – A Knowledge Laboratory for New Technologies. Autorzy, reprezentujący zarówno krajowe, jak i zagraniczne ośrodki naukowe, przedstawiają wyniki swoich badań odnoszące się do różnych problemów szeroko pojmowanego bezpieczeństwa. Tematyka poszczególnych artykułów dotyczy głównie problemów o wymiarze globalnym i lokalnym. Pierwsze koncentrują się na zagrożeniach bezpieczeństwa państw w XXI wieku, bezpieczeństwa miast w antropocenie czy dezinformacji w epoce człowieka. Drugie z kolei dotyczą wybranych aspektów bezpieczeństwa Polski, Azerbejdżanu, Kamerunu i Republiki Macedonii Północnej. Wskazano również aspekt regionalny w kontekście bezpieczeństwa Europy po rozszerzeniu Sojuszu Północnoatlantyckiego w 1999 roku.

W swoich rozważaniach badacze odnoszą się do różnych rodzajów bezpieczeństwa. Bezpieczeństwo społeczne ukazane zostaje przez pryzmat tworzenia miasta

przyjaznego starzeniu się, a także zagrożeń generowanych przez problem alkoholizmu, będącego patologią społeczną. Bezpieczeństwo militarne rysuje się w aspekcie przyczyn rotacji kadr w Siłach Zbrojnych Ukrainy w latach 1991–2020, a kwestie poprawy bezpieczeństwa publicznego poprzez możliwość wykorzystania interaktywnej aplikacji, tzw. Krajowej Mapy Zagrożeń Bezpieczeństwa. Ciekawe są również rozważania dotyczące Straży Granicznej RP w dobie zagrożeń hybrydowych czy retrospekcja zamachów terrorystycznych w Europie Środkowo-Wschodniej pod kątem próby oceny bezpieczeństwa w Polsce w najbliższych latach.

Redaktorzy czasopisma wyrażają przekonanie, że przedstawione rozważania nie wyczerpują w pełni podjętych tematów, dlatego też mogą stać się inspiracją do nowych badań w zakresie wybranych aspektów współczesnego bezpieczeństwa.

Z przyjemnością przekazujemy niniejszy numer czasopisma, życząc Państwu owocnej lektury.

Redaktorzy

FOLIA 352

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Securitate 12(1) (2022)

ISSN 2657-8549

DOI 10.24917/26578549.12.1.1

ARTYKUŁY

Andrzej Żebrowski

Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie

ORCID ID: 0000-0002-2779-9444

Zagrożenia dla bezpieczeństwa państw w XXI wieku (wybrane aspekty)

Threats to the security of states in the 21st century (selected aspects)

Abstrakt

Występujące zagrożenia dla bezpieczeństwa państwa (państw) naruszają funkcjonowanie ich instytucji i sfery ustawowej odpowiedzialności, co zagraża człowiekowi i jego środowisku. Zróżnicowany charakter ewoluujących źródeł zagrożeń skutkuje odmiennością oddziaływania i możliwości realizowania swoich zadań. Wiele zagrożeń o podłożu narodowościowym, etnicznym czy wyznaniowym nie zostało rozwiązanych w następstwie zakończenia I i II wojny światowej. W okresie bipolarnego podziału świata były kanalizowane, ale jego rozpad skutkował intensywnym rozwojem, co zakłóca bezpieczeństwo i porządek publiczny w wielu państwach. W połączeniu z nowymi zagrożeniami kształtują obecne środowisko bezpieczeństwa poszczególnych państw, gdzie podmioty sektora państwowego i prywatnego zmuszone są adaptować do zachodzących zmian. Szczególne zagrożenia stanowią techniki teleinformatyczne, komunikacyjne i cyberprzestrzeń, w której przeciwnik prowadzi penetrację osobowej i technicznej przestrzeni informacyjnej. Powszechność występowania i zależność wiążą się z możliwością ataku informacyjnego przez przeciwnika, który będzie dążył do zniszczenia znajdujących się w cyberprzestrzeni zasobów. Każdy uczestnik stosunków międzynarodowych wpisuje się w trwającą globalną wojnę informacyjną, która zdominowała środowisko człowieka i dominuje w naszym codziennym życiu. Oznacza to, że będzie ona źródłem wielu zagrożeń, a dominować będzie walka o umysły ludzi. Obrona przed tego rodzaju zagrożeniami jest praktycznie niemożliwa, tym bardziej, że przeciwnik będzie prowadził ofensywne działania zakłócające. Żyjemy w środowisku, gdzie zagrożenia są najczęściej akceptowane przez człowieka. Wymaga to zdecydowanych działań ochronnych, które nie zawsze są skuteczne.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo państwa; zagrożenia; klasyfikacja zagrożeń; trendy związane z zagrożeniami

Abstract

The existing threats to the security of the state(s) violate the functioning of their institutions and the sphere of statutory responsibility, posing a threat to people and their environment. The diversified nature of the evolving sources of threats result in varying impacts and

capabilities to perform the set tasks. Many national, ethnic and religious threats were not resolved following the end of World War I and II. They were channeled during the era of the bipolar division of the world, but its disintegration resulted in dynamic development, which disrupts the security and public order in many countries. Combined with new threats, they shape the current security environment of individual countries, where state and private sector entities are compelled to adapt to the changes taking place. ICT, communications and cyberspace techniques pose particular threats, with the adversaries penetrating the personal and technical information space. Ubiquity and dependence pose the risk of an information attack by the adversary, who will seek to destroy the resources located there. Each participant in international relations is part of the ongoing global information war that has dominated the human environment and our everyday life. This means that it will be a source of multiple threats, and the battle for the minds of people will predominate. Defense against this type of threat is practically impossible, especially that an adversary will conduct disruptive offensive actions. We live in an environment where threats are mostly accepted by humans. This requires strong protective measures that are not always effective.

Keywords: state security; threats; classification of threats; trends related to threats

Wprowadzenie

Zagrożenia zawsze towarzyszą ludzkiemu działaniu. Pod wpływem procesów cywilizacyjnych ulegają ewolucji co do skali i dynamiki występowania. Przemiany systemowe, jakie dokonały się na przełomie XX i XXI wieku, skutkują szerokim spektrum zagrożeń o zróżnicowanym podłożu. Na szczególną uwagę zasługują jednak zagrożenia celowe, których źródłem jest człowiek. Wykorzystując posiadaną wiedzę, umiejętności i dostęp do wielu cennych informacji, realizuje on swoje partykularne cele lub cele instytucji, obcego państwa. XXI wiek to początek globalnej wojny informacyjnej, która wspiera działania uczestników stosunków międzynarodowych w realizacji podstawowych funkcji. Szczególnymi uczestnikami są podmioty dysponujące potencjałem informatycznym i komunikacyjnym. Podatne na atak są przede wszystkim podmioty wysoko usieciowione. Mimo że współczesne środowisko człowieka zdominowała rewolucja naukowo-techniczna, to jednak nadal istnieje wiele zagrożeń, które nadają środowisku asymetryczny charakter. Zagrożenia dotykają niemal wszystkich sfer ludzkiej działalności, ich ewolucja wymusza na podmiotach konieczność monitorowania zachodzących procesów oraz identyfikowanie pojawiających się zagrożeń, z uwzględnieniem już istniejących. W materiale przedstawiono problemy dotyczące istniejących i pojawiających się nowych zagrożeń dla człowieka i jego środowiska, zarówno w otoczeniu wewnętrznym, jak i zewnętrznym państwa (państw).

Charakterystyka problemu

Środowisko bezpieczeństwa międzynarodowego ewoluujące pod wpływem wielu złożonych procesów, tak pozytywnych, jak i negatywnych, ma decydujący wpływ na

skalę i dynamikę zagrożeń, które są obecne w środowisku człowieka. To one kształtują nasze decyzje i działania zarówno w otoczeniu wewnętrznym, jak i zewnętrznym państwa (państw). Zmiany zachodzące we współczesnym świecie po rozpadzie bipolarnego podziału świata to początek jakościowo nowych procesów, które z perspektywy 30 lat przemian systemowych, w nowej rzeczywistości budzą wiele poważnych wątpliwości i problemów w skali globalnej. Okazało się, że na początku XXI wieku stosunki międzynarodowe (wielostronne i bilateralne) daleko wykraczają poza oddziaływanie wyłącznie polityczne, ideologiczne, kulturowe, gospodarcze czy militarne. Na początku nowego stulecia występujące relacje w coraz większym stopniu obejmują swym zasięgiem rozległe sfery: nauki, techniki, kultury, spraw socjalnych czy szeroko rozumianej świadomości społecznej (Dawidczyk, 2001, s. 5). Różnorodne rozwiązania natury technologicznej, wzorce kulturowe i konsumpcyjne, a także idee (nie zawsze o charakterze pokojowym) rozprzestrzeniają się w skali globalnej z nie mniejszą prędkością niż dotychczas wewnątrz poszczególnych państw (Anioł, 1989, s. 6).

Warto mieć na uwadze to, że zagrożenia w ogóle, w tym militarne, pozamilitarne, wewnętrzne i zewnętrzne, naturalne i celowe, mają charakter ponadczasowy, tzn. zawsze występowały w przeszłości, występują aktualnie i będą występowały w przyszłości, a ich skala i dynamika najczęściej nas zaskakuje. Czynniki występujące w otoczeniu wewnętrznym państwa (państw) i w przestrzeni bezpieczeństwa międzynarodowego generują zagrożenia, które wraz z przemianami cywilizacyjnymi będą ulegały ewolucji w czasie i przestrzeni.

Wyróżniające się negatywne procesy w globalnym środowisku bezpieczeństwa sprawiają, że zagrożenia znajdują się w zainteresowaniu wielu podmiotów sektora państwowego i prywatnego, zarówno ze względów politycznych czy gospodarczych, jak i w celu zwalczania zróżnicowanej przestępczości zorganizowanej.

Można postawić tezę, że „elegancja dawnego świata, wyrażająca się w jednoznacznym podziale na ich i nas, dobrych i złych, została zatracona, nastały czasy chaosu i skrajności, gdzie obok społeczeństw walczących o poszerzenie katalogu praw i wolności rosną w siłę fundamentalizm religijny, nacjonalizm, ksenofobia. Klasyczne, twarde zagrożenia bezpieczeństwa, choć nie znikają całkowicie, tracą na znaczeniu, ustępując miejsca innym zagrożeniom jakościowo nowym" (Witecka, 2011, s. 7).

Zagrożenie nie jest jednoznaczne, to sytuacja uświadomiona przez podmiot, który zostaje dotknięty danym zdarzeniem (Hołyst, 1997, s. 64–65). „W tej sytuacji z przedmiotem zdarzenia należy utożsamiać ludzi, ponieważ to oni w największym stopniu odczuwają skutki związane z zaistnieniem zagrożenia. Dlatego też można stwierdzić, iż zagrożenie powiązane jest z trudną sytuacją pojawiającą się podczas odczuwania przez człowieka obaw przed utratą życia oraz pozostałych cenionych wartości" (Kompała, 2014, s. 24).

Na uwagę zasługuje to, że pod pojęciem zagrożenia kryją się zdarzenia spowodowane przyczynami losowymi (naturalnymi) lub nielosowymi (celowymi), które wywierają negatywny wpływ na funkcjonowanie danego systemu lub powodują

niekorzystne (niebezpieczne) zmiany w jego otoczeniu wewnętrznym lub zewnętrznym (Ficoń, 2007, s. 76).

Warto mieć świadomość tego, że w każdym systemie bezpieczeństwa (narodowym i międzynarodowym) istnieją luki, najsłabszym zaś ogniwem jest zawsze człowiek. Jego słabości, a także dążenie do życia w dobrobycie, prowadzenia swobodnego stylu bycia, do swobód i określenia własnej tożsamości, są wykorzystywane przez osoby lub instytucje państw obcych (a niekiedy i własnego państwa). Osoba taka musi być atrakcyjna dla przeciwnika z uwagi na miejsce pracy, dostęp do informacji niejawnych i podatna na podjęcie współpracy.

Zjawiska, zdarzenia i procesy zachodzące w skali globalnej to pasmo przeobrażeń: politycznych, ideologicznych, społecznych, finansowych (elektroniczny pieniądz), ekonomiczno-gospodarczych, naukowych, technicznych, technologicznych, kulturowych i militarnych o trudnych do przewidzenia konsekwencjach. Wymusza to konieczność zmiany poglądów nie tylko na bezpieczeństwo państwa i bezpieczeństwo międzynarodowe, lecz także na zagrożenia, które stanowią jego nieodłączny element.

Szczególnie naganne są celowe działania człowieka polegające na bezwzględnej realizacji własnych celów kosztem interesów innych podmiotów międzynarodowych i wewnętrznych państwa, do użycia przemocy zbrojnej włącznie (w tym również w cyberprzestrzeni). Takie zachowania tworzą potencjalne zagrożenie dla stabilności wewnętrznej i bezpieczeństwa innych podmiotów międzynarodowych m.in. ze względu na możliwości zastosowania przemocy militarnej (Dworecki, 1996, s. 18). Takim przykładem jest konflikt Rosja–Ukraina, Białoruś–Polska, gdzie każdy z uczestników kieruje się partykularnymi interesami polityczno-gospodarczymi i militarnymi o zróżnicowanym podłożu.

Zagrożenie bezpieczeństwa państwa to splot zdarzeń wewnętrznych lub w stosunkach międzynarodowych, w przypadku których z dużym prawdopodobieństwem może nastąpić ograniczenie lub utrata warunków do niezakłóconego bytu i rozwoju wewnętrznego bądź naruszenie lub utrata suwerenności państwa oraz jego partnerskiego traktowania w stosunkach międzynarodowych w wyniku zastosowania przemocy politycznej, psychologicznej, ekonomicznej, militarnej itp. (Dworecki, 1994, s. 61). Mogą one powstać na tle uwarunkowań wewnętrznych i/lub zewnętrznych, militarnych i/lub pozamilitarnych; w dowolnej konfiguracji i zróżnicowanym podłożu. Czynnikiem dominującym będą zawsze decyzje polityczne, które mają wpływ na wolę użycia posiadanego potencjału obronno-gospodarczego, podejmowane przez mocarstwa globalne i/lub pretendujące do takiej roli.

„Pojęcie zagrożenia dla bezpieczeństwa występuje często równolegle z innymi określeniami, takimi jak: patologia społeczna, przestępczość, nieprzystosowanie społeczne, demoralizacja, zachowania dewiacyjne. Zagrożenie dla bezpieczeństwa może przyjąć wszelkie postawy, które naruszają normy etyczne i wyrządzają mniej lub bardziej wymierne szkody społeczne" (Łepkowski, 2009, s. 218).

Tabela 1. Uwarunkowania powstania zagrożeń dla bezpieczeństwa państwa

UWARUNKOWANIA	
WEWNĘTRZNE	**ZEWNĘTRZNE**
MILITARNE (Dworecki, 1994, s. 25)	**POZAMILITARNE** (Łepkowski, 2009, s. 163)
Obejmują taki splot zdarzeń w stosunkach międzynarodowych, w których z dużym prawdopodobieństwem może nastąpić ograniczenie lub utrata warunków do niezakłóconego bytu i rozwoju państwa albo naruszenie bądź utrata jego suwerenności i integralności terytorialnej – w wyniku zastosowania wobec niego przemocy zbrojnej (militarnej).	Obejmują taki splot zdarzeń w stosunkach międzynarodowych, w których z dużym prawdopodobieństwem może nastąpić ograniczenie lub utrata warunków do niezakłóconego bytu i rozwoju państwa, ewentualnie naruszenie jego suwerenności w wyniku zastosowania wobec niego przemocy niezbrojnej, np. wywieranie nacisku i stosowanie sankcji politycznych lub ekonomicznych.

Źródło: Dostępna literatura przedmiotu.

Rysunek 1. Obszary konfliktotwórcze

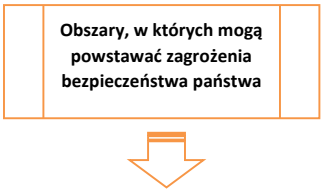

polityczne		historyczne
ideologiczne		terytorialne
społeczne		kulturowe
psychologiczne		językowe
etniczne		ekologiczne
narodowościowe		wojskowe
wyznaniowe		naukowe
gospodarcze		informacyjne
finansowe		nacjonalizm, szowinizm, fundamentalizm
ograniczony dostęp do surowców energetycznych		ograniczony dostęp do bezpiecznej wody pitnej
ograniczony dostęp do technologii podwójnego zastosowania		ograniczony dostęp do żywności
globalna przestrzeń informacyjna		ograniczony dostęp do informacji lub jej brak
ekonomiczne		obce i własne służby specjalne
Postępująca anarchizacja życia społeczno-politycznego		
Masowe przemieszczanie się ludności		
Terroryzm międzynarodowy i zorganizowana przestępczość transnarodowa		
WYWIAD I KONTRWYWIAD		
GLOBALNA WOJNA INFORMACYJNA		

Źródło: Opracowano na podstawie (Dworecki, 1996, s. 19).

Podłoża występujących zagrożeń są zróżnicowane, ich występowanie – co do kontynentu, regionu czy państwa – a także ich skala, zakres i dynamika sprawiają, że mogą one powstać na tle napięć i sprzeczności interesów występujących w zasadzie we wszystkich sferach działania człowieka.

Każde zjawisko, wydarzenie czy proces ma indywidualne cechy charakterystyczne i właściwości, które pozwalają na identyfikację zagrożenia (zagrożeń). Obecne zagrożenia charakteryzują się globalizmem, nieprzewidywalnością, gwałtownością i asymetrycznością:

1. Globalizm zagrożeń dotyczy w głównej mierze skutków, jakie mogą generować zagrożenia, oraz sposobu wpływania na inne dziedziny funkcjonowania ludzi, państwa, czy też innych krajów (np. zagrożenia militarne czy też katastrofy naturalne mogą powodować perturbacje na całym świecie, ponieważ wiele państw jest ze sobą powiązanych poprzez różnego rodzaju sojusze oraz umowy międzynarodowe).
2. Nieprzewidywalność wiąże się z brakiem możliwości przewidzenia i określenia miejsca oraz czasu wystąpienia zagrożenia, tak aby istniała możliwość szybkiej oraz skutecznej reakcji. Wiąże się to nierozerwalnie z ograniczeniem skutków, jakie dane zagrożenie może spowodować, oraz z możliwością przygotowania ludzi na jego nadejście.
3. Gwałtowność, która opisuje siłę oraz skalę zachodzącego zjawiska. W bardzo wielu przypadkach gwałtowność zagrożeń jest tak duża, że podobnie jak w przypadku nieprzewidywalności występuje deficyt czasu na skuteczną reakcję.
4. Asymetryczność – można odnieść wrażenie, iż jest ona połączeniem wszystkich powyżej przedstawionych cech, aczkolwiek w asymetryczności należy dodatkowo uwzględnić zaburzenia równowagi w środowisku, a także w występujących na co dzień relacjach, powodujące znaczne trudności w zapanowaniu nad zaistniałym zjawiskiem (Kompała, 2014, s. 25).

W klasyfikacji zagrożeń wyróżnić można następujące kryteria: źródła powstania, podział rodzajowy, czas eliminacji, dziedzinę działania, poziom destrukcji, determinizm przyczyn, zasięg przestrzenny, możliwość antycypacji (Kompała, 2014, s. 26).

Zagrożenia stanowią pochodną zarówno globalnych, regionalnych, jak i subregionalnych wyzwań bezpieczeństwa państwa w wymiarze narodowym oraz międzynarodowym (Malecki, 2011, s. 26).

Człowiek funkcjonujący w globalnym środowisku bezpieczeństwa i otoczeniu wewnętrznym państwa (państw) styka się z bliżej nieokreśloną liczbą niebezpieczeństw – tych, które zagrażały mu zawsze, i nowych, pojawiających się wraz z przemianami cywilizacyjnymi. Każdy poziom bezpieczeństwa determinowany jest przez istniejące (przyszłe) zagrożenia w danym układzie, a także miejscu i czasie. Również nadmierna eksploatacja i zanieczyszczanie środowiska naturalnego coraz częściej prowadzą do poważnych zagrożeń dla zdrowia i życia człowieka (np. smog). Odmienny charakter mają źródła zagrożeń bezpodmiotowych oraz zagrożeń intencjonalnych, sprawczych (czyli spowodowanych działaniem określonego podmiotu

w określony sposób) (Żuber, 2006, s. 7). Do zagrożeń sprawczych zalicza się zagrożenia umyślne oraz nieumyślne. Ponadto zgodnie ze stanem przygotowania podmiotu (jednostki, grupy społecznej, narodu, państwa, organizacji, firmy) do sytuacji zagrożenia można zaliczyć zagrożenia nieprzewidywalne (nieuświadomione) i przewidywalne (uświadomione) (Wrzosek, 2010, s. 21).

Rysunek 2. Kryteria klasyfikacji zagrożeń

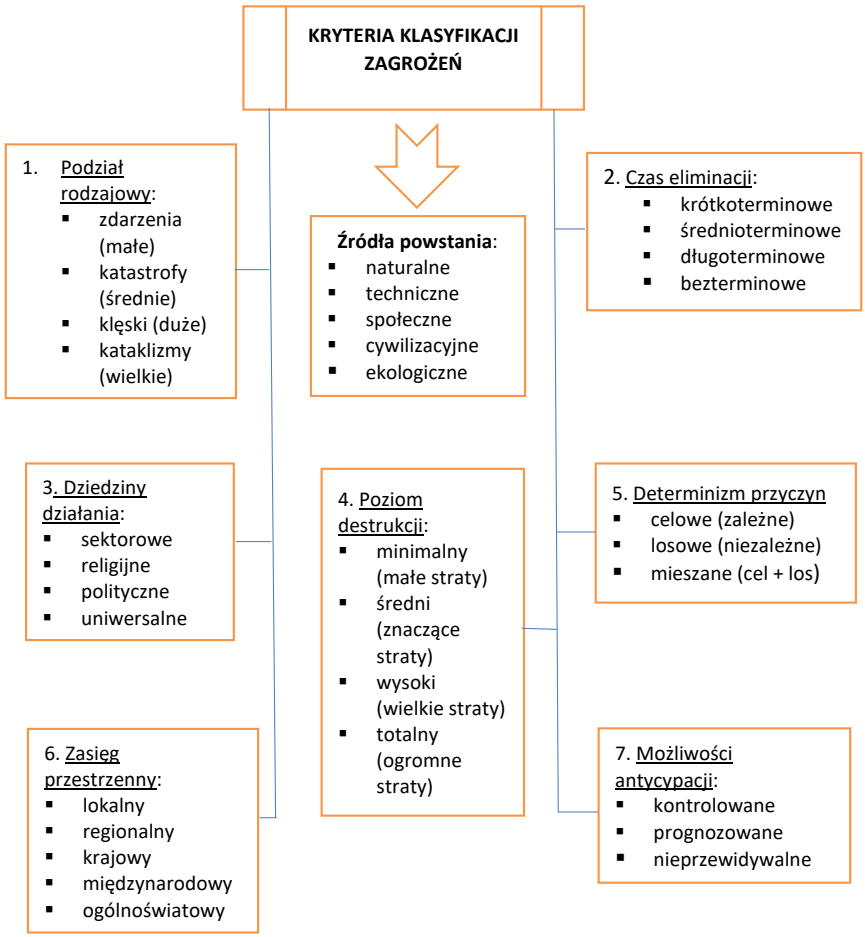

Źródło: Opracowano na podstawie (Ficoń, 2007, s. 78).

„Zagrożenia mogą być zarówno niespodziewane, jako produkt uboczny działań podjętych w celu osiągnięcia konkretnych pozytywnych korzyści, jak i zamierzone, jako wytwór podmiotu dla wykorzystania ich jako instrumentów do umyślnego oddziaływania na inny podmiot, celem osiągnięcia konkretnych negatywnych dla

niego zjawisk. Zagrożenia mogą mieć także charakter ciągły, np. zjawiska przyrodnicze lub elementy programu pewnej grupy społecznej przekazywanego z pokolenia na pokolenie. W takiej sytuacji społeczeństwo często akceptuje zagrożenia jako zjawiska niepożądane, ale realnie istniejące, niemożliwe do wyeliminowania" (Wrzosek, 2010, s. 22).

Dzięki takim wyznacznikom jak czas, przestrzeń czy skala oddziaływania można opisać zjawisko zagrożenia w zależności od jego charakteru (militarne i/lub pozamilitarne) oraz wskazać z dużym prawdopodobieństwem poziom mogących wystąpić szkód. Oznacza to konieczność prowadzenia monitoringu miejsc będących źródłem zagrożeń, analizy symptomów wystąpienia negatywnego zjawiska (zdarzenia), jego oceny, podjęcia decyzji oraz uruchomienia posiadanych sił i środków. Nie może to być jednorazowe przedsięwzięcie, a proces, co pozwoli na kontrolowanie zagrożonego środowiska człowieka.

„Procesy, które zachodzą w otoczeniu państwa (państw), stanowią źródła wielu złożonych zagrożeń, zarówno pod względem ilościowym, jak i jakościowym. W wielu przypadkach zagrożeniami są m.in.: środowisko naturalne, występujące anomalie związane z trwającym konfliktem cywilizacyjnym, psychoza wybuchu globalnej wojny, negatywna kooperacja między państwami, trwające konflikty w cyberprzestrzeni, postęp naukowo-techniczny, pandemie i epidemie, działalność służb specjalnych, globalna wojna informacyjna. Stanowią one wysokie ryzyko wystąpienia działań o charakterze destrukcyjnym w państwach (regionach), dotykających następujących obszarów: politycznego, społecznego, ekonomicznego, militarnego, ekologicznego, transportowego, edukacyjnego, prawnego, ochrony zdrowia, ochrony infrastruktury krytycznej, religijnego, kulturowego, informacyjnego, a także tych nowych, które są aktualnie słabymi sygnałami. Dlatego współczesne zagrożenia militarne i niemilitarne, przyrodnicze i cywilizacyjne wymagają wskazania kryteriów ich podziału" (Żebrowski, 2018, s. 34).

Warto mieć na uwadze, że „zagrożenia są nieuniknione, a w niektórych przypadkach stale obecne w otaczającej nas rzeczywistości. Ich przyczyna tkwi w naturze ludzkiej i wówczas mówimy o zagrożeniach celowych związanych z negatywną aktywnością człowieka naruszającego prawo krajowe i/lub międzynarodowe. Należy podkreślić, że zagrożenia celowe (ekologiczne, techniczne, cywilizacyjne, militarne, informacyjne, informatyczne, terroryzm, przestępczość zorganizowana, służb specjalnych) to świadome działania człowieka, których skutki są niekiedy trudne do przewidzenia. Stanowią one największe wyzwanie dla każdego niemal państwa. Ich destrukcyjne skutki mają najczęściej charakter niejawny, co oznacza, że wpisują się w nasze codzienne życie i czynią największe szkody dla jednostki, grupy społecznej, narodu, państwa. Głęboko zakonspirowana działalność naraża obiekt ataku na długofalowe negatywne oddziaływanie. Przy umiejętnym prowadzeniu tego rodzaju działalności fakt ich prowadzenia, a także sprawcy mogą nigdy nie zostać wykryci. Dlatego tak ważna jest znajomość typologii zagrożeń, ich symptomów i przesłanek,

a także konieczność monitorowania otoczenia wewnętrznego i zewnętrznego państwa pod kątem zachodzących tam procesów" (Żebrowski, 2018, s. 35).

Rysunek 3. Klasyfikacja zagrożeń bezpieczeństwa państwa

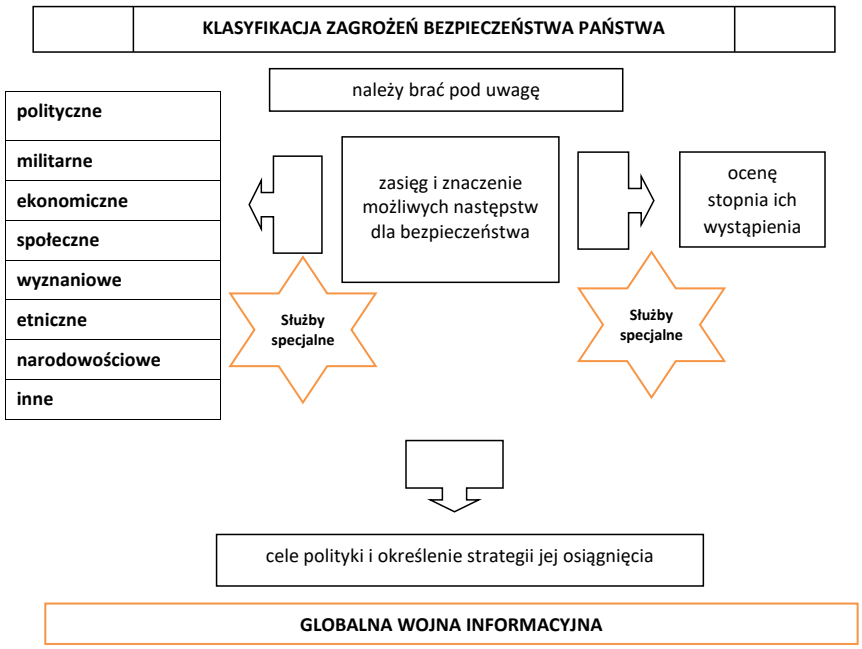

Źródło: Opracowanie własne (Żebrowski, 2018, s. 38).

Początek XXI wieku zdominowany jest przez trwającą globalną wojnę informacyjną, obecną we wszystkich sferach ludzkiej działalności. Stanowi ona zagrożenie dla jednostki, grupy społecznej, narodu, państwa. Swoimi mackami wnika w każdy zakątek świata, gdzie nie tylko zdobywa informacje, ale przede wszystkim zakłóca percepcję czynnych i biernych jej uczestników. Jej negatywne skutki są dostrzegane w okresie trwania COVID-19, zaangażowane podmioty dostosowują się bowiem do zmian zachodzących w skali globalnej i w poszczególnych państwach, a uczestnicy wojny informacyjnej wykorzystują wszelkie dostępne instrumenty pozwalające na prowadzenie walki o ludzi, o ich dusze. Kształtowanie naszej świadomości to cel strategiczny w walce o dominację w środowisku bezpieczeństwa międzynarodowego i w otoczeniu wewnętrznym każdego państwa. Temu złożonemu procesowi towarzyszy wiele złożonych zagrożeń, a informacja jest jednocześnie zasobem, bazą danych i bronią. „Istnieje ścisły związek między postępem cywilizacyjnym a informacją, o którą trzeba walczyć. Konieczność walki o informację prowadzi do

kształtowania się nowych form konfliktów i sposobów ich rozgrywania, tj. walki w obszarze informacji" (S.P., 1997, s. 34–35).

Rysunek 4. Typologia zagrożeń ludności, mienia i środowiska

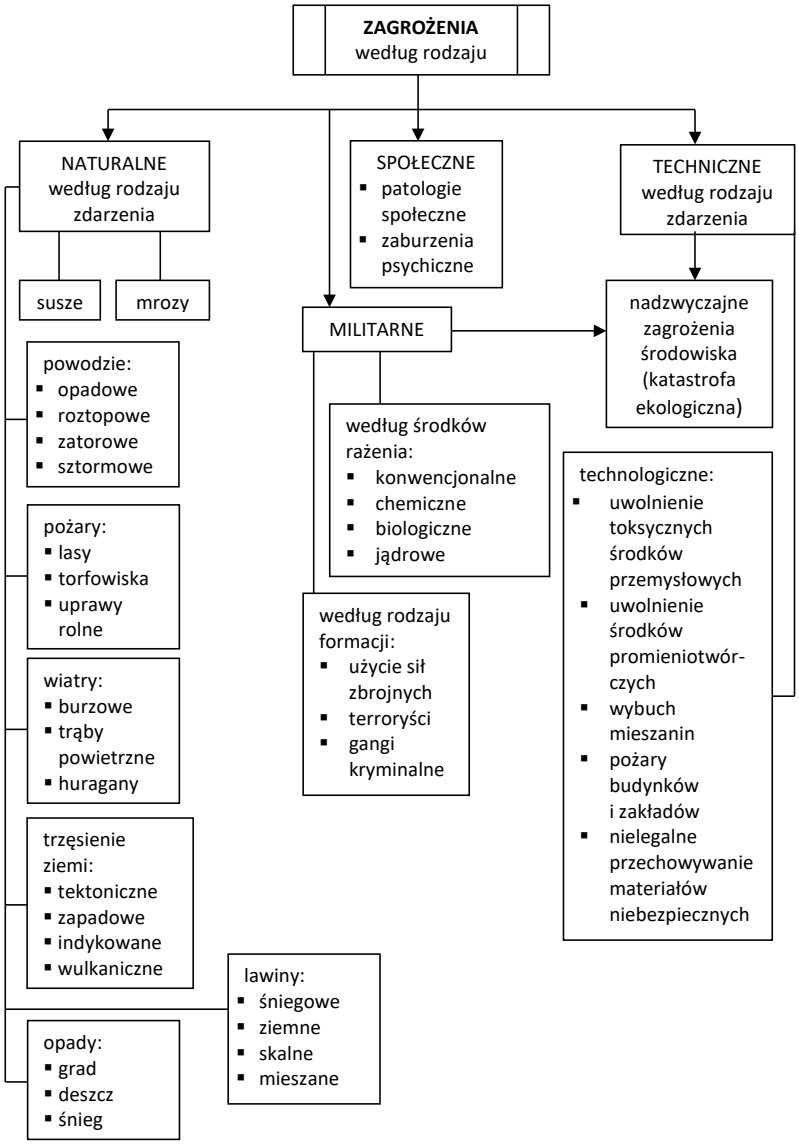

Źródło: Opracowanie na podstawie (Jakubczak, 2003, załącznik 33).

Systematyczny dopływ informacji m.in. o zagrożeniach, bez względu na ich podłoże, pozwala na budowanie wiedzy, określanie ich skali, dynamiki i charakteru,

a także skutków. Zagrożenia te mogą wystąpić w czasie pokoju, w stanie kryzysu i konfliktu zbrojnego. W procesie identyfikowania, rozpoznawania, a także prognozowania zagrożeń należy mieć na uwadze to, że zderzenie celowej (o charakterze negatywnym) aktywności jednostki, instytucji i sił natury nie tylko prowadzi do trudno przewidywalnych zniszczeń, lecz także stanowi źródło innych zagrożeń, np.: wybuchu epidemii, głodu, pożarów, powodzi, osuwisk ziemi, masowego przemieszczania się ludności, katastrof komunikacyjnych, katastrof technicznych, uwolnienia przemysłowych substancji toksycznych, rozszczelnienia reaktorów jądrowych w elektrowniach, zainfekowania infrastruktury informacyjnej i teleinformatycznej zaliczanej do infrastruktury krytycznej państwa.

Tabela 2. Zagrożenia ludności, mienia i środowiska

Lp.	Zagrożenia	
1	pierwotne (awarie, katastrofy, kataklizmy)	• naturalne (woda, powietrze, ogień, ziemia, kosmos). Spowodowane fizyczno-chemicznymi zjawiskami natury, przyrody, kosmosu, do niedawna jeszcze bez udziału człowieka, • techniczne (komunikacyjne, technologiczne, budowlane, komunalne, nielegalne przechowywanie materiałów niebezpiecznych). Związane z racjonalną (głównie gospodarczą) działalnością człowieka, rozwojem cywilizacyjnym i postępem naukowo-technicznym, • militarne (bezpośrednie użycie sił zbrojnych, akty terroru), • nadzwyczajne zagrożenia środowiska (także niektóre zdarzenia z zakresu zagrożeń technicznych i militarnych o charakterze antropomorficznym)
2	wtórne (klęski żywiołowe)	• zagrożenia egzystencji człowieka (masowe zgony, głód, epidemie i pandemie), społeczne (patologie społeczne: przestępczość, narkomania, prostytucja, masowe bezrobocie, zaburzenia zdrowia psychicznego). Generowane w sposób mniej lub bardziej celowy przez człowieka, postęp kulturalno-cywilizacyjny, a także różne teorie naukowe i poglądy społeczne jednostek, grup i organizacji społecznych, • naruszenie równowagi biologicznej (nadmierny przyrost fauny i flory, epizootie, epifitozy), • masowe straty (zniszczenie lub długotrwałe skażenie środowiska naturalnego, klęska ekologiczna, pomór zwierząt, zniszczenie dóbr niezbędnych do przeżycia)
3	inne (Lidwa, 2010, s. 7)	• zastosowanie broni chemicznej i biologicznej, przede wszystkim w państwach o nieustabilizowanej sytuacji politycznej, • niekontrolowany przepływ broni masowego rażenia i komponentów do jej wytwarzania, w tym substancji radioaktywnych, • międzynarodowy terroryzm, sabotaż, kidnaping, narkomania, zorganizowana przestępczość itp., • duża liczba konfliktów lokalnych o zróżnicowanym podłożu (fundamentalizm, nacjonalizm, wojny religijne), • niekontrolowane i nielegalne migracje, • starzejący się arsenał broni jądrowej i zawodne systemy ostrzegania.
Przyczyny zagrożeń obejmują różne kompilacje powyższych źródeł o zróżnicowanym stopniu ich udziału oraz nowo zaistniałe, nieznane dotychczas kategorie zagrożeń.		

Źródło: Opracowanie na podstawie (Jakubczak, 2003, załącznik 33).

Przemiany cywilizacyjno-kulturowe, trwająca rewolucja naukowo-techniczna, ze szczególnym wskazaniem na techniki teleinformatyczne i komunikacyjne, w połączeniu z celową (negatywną) działalnością człowieka stanowią – obok wielu pozytywnych zjawisk – największe zagrożenie dla ludzkiej egzystencji i środowiska. W związku z tym można wskazać następujące trendy związane z zagrożeniami dla globalnego środowiska bezpieczeństwa i poszczególnych państw:

1. kształtowanie się w świecie nowego ładu politycznego, gospodarczego i militarnego:
   - próby tworzenia stref wpływów lub regionalnej dominacji
   - zastraszanie państw w celu wpływania na ich wolną wolę w kwestii wstępowania do organizacji bezpieczeństwa lub pozostawania poza nimi
   - nastawienie konfrontacyjne w stosunkach międzynarodowych jako wynik mentalności zimnowojennej
   - tworzenie nowych linii podziału w miejsce starych
   - brak wzajemnego zaufania i współpracy w sytuacjach kryzysowych
   - naruszenie zobowiązań wynikających z Karty Narodów Zjednoczonych
   - brak kultury politycznej, nieumiejętność pokojowego rozwiązywania napięć i konfliktów
   - słabość rządów prawa w nowo powstałych państwach, a także w państwach, które wyzwoliły się spod wpływów obcej dominacji
   - terroryzm religijny (w szczególności islamski) jako instrument praktyki politycznej
   - terroryzm ekonomiczny państwa wobec własnych obywateli
   - rozwój przestępczości zorganizowanej w skali globalnej, regionalnej, subregionalnej i lokalnej
   - rozruchy i niepokoje społeczne ludności na tle polityki migracyjnej państw, organizacji międzynarodowych
   - rozruchy i niepokoje społeczne ludności na tle polityki wewnętrznej, sprzeciw wobec naruszania zasad demokracji i państwa prawa
   - akty piractwa morskiego (Dawidczyk, 2001, s. 39–40);
2. nabierająca tempa dynamika państwowo-narodowej struktury świata:
   - spory wewnętrzne i zewnętrzne powstałe na tle etnicznym, terytorialnym oraz dążeń narodowych do uzyskania suwerenności w państwach europejskich
   - agresywne ruchy secesjonistyczne
   - terroryzm sterowany przez państwa i organizacje niepaństwowe
   - próby tworzenia stref wpływów lub regionalnej dominacji przez mocarstwa regionalne
   - migracje na tle ekonomicznym i politycznym, ludobójstwa (Dawidczyk, 2001, s. 41);
3. gwałtowny postęp naukowo-techniczny:
   - terroryzm jako wynik zmian w zakresie dostępu do nowych technik negatywnego oddziaływania i niszczenia. Nowe formy terroryzmu: cyberterroryzm, terroryzm ekologiczny, superterroryzm

- zwiększona podatność państw, organizacji niepaństwowych, banków, instytucji międzynarodowych na możliwość destruktywnego informatycznego, elektronicznego, cybernetycznego oddziaływania
- narodziny nowej klasy społecznej, tzw. klasy kognitatorów, ludzi nieuznających tradycyjnych wartości związanych z instytucją państwa narodowego, poszukujący swojej szansy w świecie wirtualnym ze szkodą dla państwa – oraz negatywne oddziaływanie tej klasy na tradycyjne struktury państwowe
- niepokoje i rozruchy społeczne na tle bezrobocia jako efektu postępu technicznego
- pogłębiające się frustracje społeczne na tle rosnącego zapóźnienia technologicznego państw w stosunku do Zachodu (Dawidczyk, 2001, s. 42);

4. postępująca dyfuzja cywilizacyjno-kulturowa:
   - rozrost sekt religijnych i ich negatywny wpływ na system społeczny poszczególnych państw
   - ruchy polityczne odwołujące się do agresywnego nacjonalizmu, rasizmu, ksenofobii, antysemityzmu i innych form nietolerancji
   - dehumanizacja stosunków społecznych
   - erozja autorytetu władzy
   - rozwój terroryzmu spowodowany falą fundamentalizmu, poczuciem etnicznej odrębności, nieuznawaniem odmiennych wartości
   - alienacja społeczeństwa, rozwój przestępczości, bezrobocie i inne patologie społeczne (Dawidczyk, 2001, s. 44);
5. osiąganie przez cywilizację granic biosfery:
   - zanieczyszczenie i skażenie przez odpady nuklearne i chemiczne terenów objętych klęską ekologiczną
   - kurczące się zasoby surowców naturalnych, w szczególności paliw kopalnych decydujących o przetrwaniu państw
   - podnoszenie się poziomu oceanu światowego na skutek topnienia śniegu w obszarach podbiegunowych; zalewanie nisko położonych obszarów
   - spadek poziomu dostępnych zasobów wody pitnej i przewidywane konflikty na tym tle
   - erozja i zanieczyszczenia gleby poprzez zbyt intensywną produkcję rolniczą; problemy z wyżywieniem rosnącej populacji świata
   - masowe migracje ludności z terenów objętych klęskami żywiołowymi i głodem (Dawidczyk, 2001, s. 44–45);
6. przechodzenie od mechanistycznej do systemowej wizji świata:
   - mechanistyczne postrzeganie współczesnego świata; wynikający z tego brak zdolności zarówno organizacyjnych, jak i funkcjonalnych do aktywnego dostosowania organizacji państwowych do wczesnego reagowania na pojawiające się zagrożenia oraz podejmowania działań uprzedzających, kreatywnych

- zjawisko globalnej wioski jako czynnik dezintegrujący tradycyjne struktury społeczne, powodujący erozję autorytetu władzy, pozbawiający obywateli tradycyjnej ochrony, którą roztaczało państwo
- utrwalający się podział kulturowy między cywilizacjami owocujący falą fundamentalizmu religijnego
- narastanie znaczenia aktorów ponadpaństwowych i niepaństwowych – konsekwencją tego będzie coraz częstsza praktyka przechodzenia szeregu kompetencji państwa na rzecz innych aktorów sceny światowej, co stanowi zagrożenie dla realizacji długofalowej polityki gospodarczej prowadzonej przez władze; prowadzić to może do narastania negatywnych nastrojów społecznych, konfliktów wewnątrz państw
- uniezależnienie się podmiotów niepaństwowych i korporacji od decyzji politycznych i gospodarczych państw, na terytoriach których się znajdują; skutkiem tego narastanie sprzeczności prowadzących do konfliktów, a nawet nowego typu wojen (np. informatycznych, w cyberprzestrzeni)
- marginalizacja, peryferyzacja i kolonizacja przez inne państwa/struktury ponadnarodowe
- turbulencyjność i nieprzewidywalność (Dawidczyk, 2001, s. 45–47);

7. zbieżność lub integracja techniczna:
   - konflikty o prawa dostępu do informacji, przetwarzania informacji, dystrybucji informacji
   - cyberprzestrzeń jako obszar konfliktu
   - rozszerzająca się luka technologiczna między powstającymi ośrodkami potęgi w świecie: Europą, Stanami Zjednoczonymi, Chinami, Japonią, państwami Bliskiego Wschodu
   - informacja jako czynnik rozwarstwienia w gospodarce światowej
   - zjawisko globalnej wioski jako czynnik dezintegrujący tradycyjne struktury społeczne, powodujący erozję autorytetu władzy, pozbawiający obywateli tradycyjnej ochrony, którą roztaczało państwo
   - narastanie wewnętrznych napięć w poszczególnych państwach, związane z polaryzacją społeczeństw: pracownicy nauki i eksperci wchodzą do elit władzy, dominująca zaś część populacji pozostaje w sferze zunifikowanej w skali światowej subkultury masowej
   - zróżnicowanie potencjału technicznego staje się trudnym do wyrównania czynnikiem utrwalającym nierówność informacyjną w skali światowej
   - stale narastający rozwój zorganizowanej przestępczości, szczególnie przestępczości wykorzystującej cyberprzestrzeń i korzystającej z osiągnięć technologii umożliwiającej konstruowanie i użycie broni masowego rażenia
   - rosnąca liczba przestępstw bankowych, skarbowych, kryminalnych, których środowiskiem będzie przestrzeń cybernetyczna
   - informatyzacja i militaryzacja przestrzeni kosmicznej (Dawidczyk, 2001, s. 48).

Zagrożenia zewnętrzne i wewnętrzne państwa

Otoczenie wewnętrzne i zewnętrzne każdego państwa generuje wiele złożonych zagrożeń o zróżnicowanym charakterze i podłożu. Procesy związane z globalizacją sprawiają, że granice między bezpieczeństwem wewnętrznym i zewnętrznym się zacierają, a zachodzące tam procesy wzajemnie się przenikają, co czyni je złożonymi i trudnymi do rozpoznania oraz przeciwdziałania im. Ich wzajemne nakładanie się sprawia, że ich źródła są niekiedy trudne do wskazania i zidentyfikowania. Przeciwnik stosuje zróżnicowane formy maskowania, wykorzystywane są propaganda, dezinformacja, manipulacja, kłamstwo, przy czym maskowanie to nieodzowne elementy globalnego środowiska bezpieczeństwa międzynarodowego. Stanowi to poważne zagrożenie w zasadzie dla każdego podmiotu, w przypadku którego dominują operacje informacyjne ukierunkowane na zakłócanie percepcji przeciwnika.

Globalizacja i aktywność informacyjna uczestników stosunków międzynarodowych w złożonym i asymetrycznym środowisku generują zagrożenia, które wraz z przemianami cywilizacyjnymi występują zarówno w otoczeniu wewnętrznym, jak i zewnętrznym państwa (państw).

Tabela 3. Uwarunkowania wewnętrzne i zewnętrzne zagrożeń bezpieczeństwa państwa

UWARUNKOWANIA	
WEWNĘTRZNE (Łepkowski, 2009, s. 164)	**ZEWNĘTRZNE** (Łepkowski, 2009, s. 164)
To stan w państwie, który uniemożliwia organom władzy utrzymanie ładu i porządku publicznego oraz zachowania życia i mienia ludności, a także korzystanie z praw i swobód obywatelskich zagwarantowanych konstytucją i innymi przepisami prawa.	Zagrożenie, w wyniku którego zwiększone jest prawdopodobieństwo utraty lub ograniczenia suwerenności czy też integralności terytorialnej państwa, źródłem tego zagrożenia jest inne państwo (najczęściej ościenne).

Źródło: Dostępna literatura przedmiotu.

Zgodnie z postanowieniami Aktu Końcowego KBWE za zagrożenie zewnętrzne bezpieczeństwa uznaje się naruszenie przez państwo, w stosunku do innego państwa, jednej z następujących zasad:

1. suwerennej równości, poszanowania praw nieodłącznych od suwerenności;
2. powstrzymywania się od groźby użycia siły lub samego jej użycia;
3. nienaruszalności granic;
4. integralności państwa;
5. pokojowego załatwiania sporów;
6. nieingerencji w sprawy wewnętrzne;
7. poszanowania praw człowieka i podstawowych rodzajów wolności, łącznie z wolnością myśli, sumienia, wyznania lub przekonań;
8. równouprawnienia i praw narodów do samostanowienia;
9. partnerskiej współpracy między państwami;
10. wypełniania w dobrej wierze zobowiązań wynikających z prawa międzynarodowego (Dworecki, 1996, s. 23).

Przyjmuje się, że bezpieczeństwo państwa może być zagrożone, jeżeli występują systemowe sprzeczności pod względem:

1. uznawanych wartości, tzn. celów, potrzeb, interesów, aspiracji, dążeń;
2. determinant stabilności wewnętrznej i interpretacji suwerenności państwa;
3. oceny zachowań i intencji podejmowanych działań;
4. postrzegania i oceniania rzeczywistości, traktowane jako zjawiska konfliktotwórcze proste lub złożone (kombinacja prostych), powstające na zidentyfikowanym podłożu (Dworecki, 1996, s. 19).

Wskazane sprzeczności są obecne w procesie realizacji nie tylko polityki zagranicznej, ale także wewnętrznej, która znajduje się pod wpływem procesów występujących w środowisku bezpieczeństwa międzynarodowego. Ich wzajemne przenikanie się generuje zagrożenia, których destrukcyjny charakter dotyka nie tylko jednostki czy grupy społeczne, ale narody, państwa, subregiony, regiony, kontynenty. Jest to szczególnie widoczne w trwającej wojnie dyplomatycznej (2020/2021 i 2022), w której dominujące podmioty w globalnym środowisku bezpieczeństwa: Stany Zjednoczone i Federacja Rosyjska prowadzą ofensywne operacje informacyjne, kierując się własnymi celami politycznymi i ekonomiczno-gospodarczymi. Strategie bezpieczeństwa narodowego, doktryny wojenne i posiadane potencjały militarne, wspierane przez agresywne cele polityczne i państwa zależne, stanowią zagrożenie dla środowiska bezpieczeństwa międzynarodowego.

„Za zagrożenia zewnętrzne uznaje się te czynniki destrukcyjne, których skutki lub straty są odczuwalne poza podmiot je generujący. Występują one w jego otoczeniu i środowisku. Są nimi zagrożenia wobec innego podmiotu bezpieczeństwa, wynikające z aktywności zewnętrznej podmiotu, takie jak: użycie siły i przemocy, agresja, podbój terytorium, działania militarne i niemilitarne, polityczne, ekologiczne, ekonomiczne, ideologiczne, technologiczne i naukowe czy kulturowe. Efektem występowania zagrożeń zewnętrznych jest utrata stabilności i bezpieczeństwa podmiotu bezpieczeństwa wyższej rangi, jak organizacji międzynarodowych (Unia Europejska) lub sojuszy militarnych (Sojusz Północnoatlantycki)" (Sójka, 2017, s. 183).

Z kolei za zagrożenia wewnętrzne bezpieczeństwa państwa uważa się zespół przyczyn, których źródłem są elementy struktury państwa prowadzące do destabilizacji sytuacji lub naruszenia podstawowych wartości, takich jak:

1. wola przetrwania (państwa, narodu);
2. terytorialna integralność;
3. niezależność polityczna, suwerenność wyboru ustroju społeczno-politycznego oraz swoboda w podejmowaniu decyzji dotyczących polityki wewnętrznej i zewnętrznej;
4. jakość i warunki życia (zachowanie odpowiedniego standardu życiowego społeczeństwa i perspektyw wszechstronnego rozwoju) (Dworecki, 1996, s. 24).

W innym ujęciu zagrożenia dla bezpieczeństwa są rozumiane jako:

1. zaburzenie wzorców i mechanizmów stosunków międzyludzkich;
2. procesy, przez które stosunki w grupach zostają rozbite;

3. niedostosowanie społeczne będące następstwem podziału kulturowego (Hołyst, 2014, s. 281).

Poczucie zagrożenia co do zaspokojenia potrzeb egzystencjalnych może się wyrażać w nastrojach, emocjach i opiniach człowieka, grupy zawodowej lub środowiskowych grup społecznych. Stanowią one bardzo czuły wskaźnik stosunku wskazanych podmiotów do władzy, partii politycznych, organizacji społecznych, a także wydarzeń międzynarodowych i zachodzących w otoczeniu wewnętrznym państwa. Zagrożenia uzewnętrzniają się najczęściej w negatywnym charakterze zachowań, poczynając od niezadowolenia, a na agresji kończąc. „Te negatywne zachowania mają bezpośredni wpływ na stabilność wewnętrzną państwa. Im szerszy krąg wyraża swoją dezaprobatę dla zachodzących w ich otoczeniu procesów, tym większe ich zagrożenie" (Dworecki, 1996, s. 30). Zjawiska destabilizujące sytuację wewnętrzną powstają w następujących procesach:

1. tworzenia warunków socjalno-bytowych;
2. gwarantowania bezpieczeństwa i swobód obywatelskich;
3. prywatyzacji i reprywatyzacji;
4. kreowania polityki przemysłowej, rolnej i usług;
5. rozwoju nauki, techniki i technologii, ochrony środowiska naturalnego;
6. tworzenia prawa i jego przestrzegania (Dworecki, 1996, s. 30).

Wskazane procesy niewątpliwie zawierają wspólne elementy przyczynowo-skutkowe, ponadto zależą również od innych warunków, jakie występują w otoczeniu wewnętrznym i zewnętrznym państwa (bliższym i dalszym).

Do zjawisk destabilizujących sytuację wewnętrzną państwa można zaliczyć: arogancję władzy; korupcję urzędników; recesję gospodarczą i wzrastające zadłużenie państwa; złe gospodarowanie mieniem państwowym i spółdzielczym; zjawiska nacjonalizmu, szowinizmu, fundamentalizmu religijnego; ubożenie społeczeństwa i utrzymujące się bezrobocie; utratę praw nabytych; ograniczanie praw i swobód obywatelskich; brak stabilnych unormowań prawnych i sprawnego wymiaru sprawiedliwości; ograniczanie dostępu do surowców naturalnych i nowoczesnych technologii; trudności w wymianie handlowej, naukowej i kulturalnej mające często charakter restrykcyjny; nasilające się dążenia rewindykacyjne; próby ograniczania tożsamości narodowej i wyznaniowej; masowe migracje i tzw. pseudoturystykę; ekspansję obcych kultur i inne (Dworecki, 1996, s. 31–33).

Na podkreślenie zasługuje jednak demagogiczna retoryka polityków i spadek ich wiarygodności (czarę goryczy przelewają pustosłowie i koniunkturalna polityka elit politycznych widoczna w kolejnych kampaniach wyborczych. Okazuje się, że łatwiej zdobyć władzę, niż ją sprawować z korzyścią dla dobra społeczeństwa. Przyczyna tego stanu rzeczy tkwi w kolizji ideologii i sposobu sprawowania władzy z indywidualnymi ambicjami politycznymi członków elit władzy) (Dworecki, 1996, s. 33).

Procesy zachodzące w otoczeniu zewnętrznym państw silnie oddziaływają na ich otoczenie wewnętrzne. Okazuje się, że zagrożenia bezpieczeństwa państw z uwagi na sprzeczności interesów grup społecznych, narodowościowych, etnicznych

i wyznaniowych mają tendencje wzrostowe. Dzieje się to za sprawą mniejszości narodowych i wyznaniowych, a także masowej migracji, co w połączeniu z sytuacją społeczno-polityczną i gospodarczą państwa oraz odczuwalnym brakiem poprawnych warunków socjalno-bytowych może prowadzić do destabilizacji życia wewnętrznego. Brak rozsądnych zachowań elit politycznych, reakcji administracji państwowej, a także podejmowanych decyzji i działań najczęściej prowadzi do eskalacji niezadowolenia społecznego. Sprzyja to m.in. rozwojowi przestępczości zorganizowanej o charakterze międzynarodowym, a nawet terroryzmu, tym bardziej że mniejszości narodowe (wyznaniowe) stanowią bazę werbunkową dla jednostek, instytucji przeciwnika. Ponadto mniejszości narodowe, etniczne czy religijne stanowią narzędzie oddziaływania ideologicznego, politycznego, kulturowego, gospodarczego, a nawet mogą stać się przyczyną interwencji militarnej państw graniczących, występujących w obronie swoich obywateli.

W przypadku państwa zagrożenie to odnosi się do respektowania prawa, porządku i ładu powszechnego, ochrony życia, mienia i zdrowia oraz istnienia sprawnej instytucji politycznej reprezentującej społeczeństwo zorganizowane w naród i władzę (Sójka, 2017, s. 183).

Współczesnym, a zarazem globalnym, dominującym i wszechobecnym zagrożeniem dla bezpieczeństwa właściwie każdego podmiotu są zagrożenia informacyjne. Komputeryzacja, informatyzacja i powstanie globalnej sieci informacyjnej (Internetu) stwarzają jakościowo nowe możliwości zdobywania, przetwarzania i przesyłania informacji w zróżnicowanej formie. „Nowoczesne techniki i technologie wykorzystywane w procesie przekazywania informacji o różnorodnym przeznaczeniu i stopniu ważności są praktycznie dostępne bez żadnych ograniczeń. Ta rewolucja techniczna stwarza warunki do stworzenia koncepcji osiągnięcia zwycięstwa przez wykorzystanie instrumentów walki informacyjnej. Według poglądów specjalistów z wielu krajów technika informacyjna jest podstawową bronią XXI wieku, a pod względem skuteczności oddziaływania jest porównywalna z bronią masowego rażenia" (Żebrowski, 2002, s. 333–334).

Osobowe i techniczne przestrzenie informacyjne funkcjonujące w przestrzeni walki informacyjnej narażone są na penetrację. Znajdują się one w zainteresowaniu wielu podmiotów, w tym najczęściej do tego nieuprawnionych. „Stykamy się z zagrożeniami związanymi m.in. ze szpiegostwem, sabotażem, terroryzmem (klasycznym i informatycznym), czy też sfrustrowanymi członkami organizacji zróżnicowanymi co do charakteru prowadzonej działalności. Zagrożenie dla systemów informacyjnych i informatycznych stanowi każdy, kto posiada wiedzę i umiejętności praktyczne pozwalające na wykonanie ataku na wytypowany system. Można spotkać się z następującymi typami ataku informacyjnego:

1. zerwanie procedur związanych z wymianą informacji;
2. manipulowanie informacją (dezinformacja, zatajenie, zniekształcenie);
3. korzystanie z automatycznego dostępu do zasobów informacyjnych, a także nielegalne pozyskiwanie i wykorzystywanie informacji;

4. nielegalne kopiowanie danych zawartych w systemach informacyjnych, w tym bazach i bankach danych;
5. masowe niszczenie oprogramowania specjalnego" (Żebrowski, 2002, s. 336).

Aktualnie można wskazać następujące formy wojny informacyjnej, którymi są: postęp, atak informacyjny, zakłócanie informacyjne, działania psychologiczne, niszczenie fizyczne, walka elektroniczna i ochrona informacji niejawnych.

„Korzyści, jakie wynikają z funkcjonujących systemów informacyjnych, są oczywiste i wszyscy taką wiedzę na ten temat posiadają. Wiążą się z tym określone zagrożenia, które poprzez kompleksowe przedsięwzięcia prawno-organizacyjne i techniczne mogą być minimalizowane, a nawet wyeliminowane" (Żebrowski, 2002, s. 337). Można zatem wskazać następujące obszary zagrożeń dla systemów komputerowych:

1. wiarygodność personelu i jego kwalifikacje;
2. centra administracyjne systemu i sieci;
3. infrastruktura telekomunikacyjna;
4. produkcja sprzętu i oprogramowania;
5. nośniki danych;
6. procedury korzystania z systemów i sieci komputerowych (Rączkiewicz, 1995, s. 3).

Powszechny dostęp do technologii komunikacyjnych i informacyjnych zdominował wszystkie sfery działalności naszego codziennego życia. Informatyzacja życia, w związku z rozwojem wszechobecnego Internetu, przynosi wszystkim znaczące korzyści, jednak wiąże się z nią także szereg niebezpieczeństw. Tej formie działalności towarzyszą bowiem całkowicie nowe zagrożenia dla jednostki, instytucji, a nawet dla całych społeczeństw (Białas, 2002, s. 11). Jest to pasmo zagrożeń zarówno celowych, jak i przypadkowych.

Tabela 4. Podział zagrożeń według kryteriów źródła pochodzenia oraz motywacji

	CELOWE	PRZYPADKOWE
wewnętrzne	**Działania legalnych wewnętrznych użytkowników**: • akt zemsty na pracodawcy, • uzyskanie korzyści majątkowych, • szpiegostwo, • sabotaż, • szantaż pracownika, • akt cyberterroryzmu	**Niezamierzone działania legalnych użytkowników:** • błędy operatorów w użytkowaniu programów, • wady oprogramowania, • wady sprzętu, • zalania w sieci wod.-kan. lub c.o., • awarie infrastruktury (klimatyzacja, uszkodzenia sieci teledacyjnych, przepięcia lub przeciążenia sieci zasilającej)
zewnętrzne	**Cyberprzestępczość:** • cyberterroryzm, • szpiegostwo, • wojna w cyberprzestrzeni, • działania tzw. haktywistów przeciwko systemom informatycznym, • działania zmierzające do nieuprawnionego pozyskiwania informacji lub dostępu, np. przez przedstawicieli mediów informacyjnych	**Powódź, trzęsienie ziemi, huragan, wyładowania atmosferyczne, inne klęski żywiołowe:** • pożar, zalanie spowodowane opadami deszczu, • zawilgocenie, zapylenie, opary chemiczne, • długotrwałe braki w dostawie prądu, • przerwy i zakłócenia w dostępie do sieci teleinformatycznej

Źródło: Opracowanie na podstawie (Barczak, Sidoruk, 2003, s. 77).

Komercjalizacja i powszechność Internetu stanowią zaproszenie dla oszustów, złodziei, handlarzy pornografią dziecięcą, dilerów narkotykowych oraz wszelkiego typu osobników (np. terrorystów, zorganizowanych grup przestępczych, służb specjalnych, najemników), którzy stanowią zagrożenie dla bezpieczeństwa państwa (Shinder, 2004, s. 15). Zjawiska te stwarzają ponadto możliwość propagowania wrogich idei, poglądów, szerzenia nienawiści o zróżnicowanym podłożu, a także tworzą miejsce na dyskusję o wojnie między cywilizacjami (zachodnią i islamską), wojnie religijnej prowadzonej w XXI wieku. Co więcej, dają możliwość totalnej inwigilacji oraz mogą być miejscem przyszłej bitwy. Nie bez znaczenia jest również związana z nimi kwestia widma elektromagnetycznego – oznacza bowiem, że przyszłe pole walki będzie roić się od impulsów elektromagnetycznych, spośród których jedne służyć będą komunikacji, inne nawigacji, a jeszcze inne mogą wyrządzić ludziom krzywdę (Latiff, 2018, s. 35).

Tabela 5. Obszary zagrożeń dla systemów komputerowych

Lp.	OBSZAR ZAGROŻEŃ	CZYNNIKI ZWIĄZANE ZE ŚWIADOMĄ DZIAŁALNOŚCIĄ CZŁOWIEKA (ZAGROŻENIA AKTYWNE)	CZYNNIKI NIEZALEŻNE OD CZŁOWIEKA LUB ZWIĄZANE Z JEGO NIEŚWIADOMOŚCIĄ (ZAGROŻENIA PASYWNE)
1	centra administrowania systemami i siecią	• sabotaż, • podpalenia, • strajki okupacyjne	• klęski żywiołowe, • awarie instalacji: zasilania, klimatyzacji, gaśniczej
2	infrastruktura telekomunikacyjna	• podsłuch linii	• błędy związane z przesyłaniem, adresowaniem danych
3	produkcja sprzętu i oprogramowania	• kopiowanie oprogramowania, • wprowadzanie wirusów do programów, • nieuczciwość firm oferujących oprogramowanie z nieprofesjonalnymi rozwiązaniami zabezpieczającymi	• wykorzystywanie nieaktualnych wersji programów lub plików
4	procedury korzystania z systemów i sieci informatycznych	• świadome wprowadzanie błędnych danych, • kopiowanie, podmiana, niszczenie plików	• błędy w trakcie wprowadzania danych, • zniszczenie plików przez nieuwagę
5	nośniki danych	• kradzież lub podmiana nośników, • kopiowanie nośników w celu analizy danych	• błędy przy manipulacji nośnikami powodujące utratę danych, • zniszczenie danych polem magnetycznym lub elektrycznością statyczną

Źródło: Opracowanie na podstawie (Rączkiewicz, 1995, s. 3).

Wspomniany rozwój technik teleinformatycznych i komunikacyjnych, ich wszechobecność oraz zależność sprawiają, że są one podatne na atak przeciwnika, przede wszystkim w cyberprzestrzeni. W istniejących systemach informatycznych

wzrasta penetracja rozległych i lokalnych sieci teleinformatycznych, które obsługują zautomatyzowane systemy zarządzania, dowodzenia, rozpoznania, oraz zautomatyzowane systemy kierowania uzbrojeniem. Stanowią one bogate źródło informacji dla uczestników kooperacji negatywnej. Bogate i niezmiernie wartościowe informacje czerpie się także z promieniowania samych komputerów oraz ich urządzeń wejścia i wyjścia. „Narażone są na penetrację i dostęp do ich baz danych, a zgromadzone w nich zasoby i strumienie danych stają się obiektami rozpoznania, modyfikacji lub zniszczenia. Włączenie się do nich nieupoważnionych użytkowników jest stosunkowo łatwe. Mogą oni śledzić, podsłuchiwać i przechwytywać dane, a także prowadzić dezinformację bądź niszczenie" (Janczak, 2001, s. 134). Warto mieć na uwadze to, że ten rodzaj „zakłócania dotyczy wszystkich poziomów działań na informacjach, pozyskiwania, przetwarzania, przesyłania i przechowywania. Zakłócanie obejmuje penetrację bierną stanowiącą zagrożenie dla zachowania tajemnicy oraz penetrację aktywną, zagrażającą autentyczności danych" (Janczak, 2001, s. 136).

Aktywność informacyjna, której celem jest zakłócanie informacyjne, ma za zadanie neutralizowanie wszelkiej działalności uczestników kooperacji negatywnej w osobowej i technicznej przestrzeni informacyjnej. Rozwój technik teleinformatycznych i komunikacyjnych sprawia, że główne zainteresowanie obejmuje przede wszystkim penetrację technicznej przestrzeni informacyjnej. „Jednak jego skuteczność wymaga również prowadzenia zakłócania informacyjnego w osobowej przestrzeni informacyjnej, gdzie obiektem ataku jest człowiek, przy czym może to być jednostka, grupa społeczna, naród lub społeczność międzynarodowa. Zakłócanie w tej przestrzeni jest realizowane przez wyspecjalizowane agendy rządowe (najczęściej aparat dyplomatyczny, wywiad i kontrwywiad). Tego rodzaju działania są również podejmowane przez podmioty biznesowe, zorganizowane grupy przestępcze, organizacje terrorystyczne i najemników XXI wieku" (Żebrowski, 2018, s. 390).

W procesie zakłócania informacyjnego szczególną rolę przypisuje się informacji niszczącej, która jako instrumentarium walki informacyjnej spełnia dwie zasadnicze funkcje:

- Po pierwsze, służy szeroko rozumianemu pozorowaniu, mającemu na celu wprowadzanie przeciwnika w błąd. Jego celem jest udostępnienie przeciwnikowi takich postaci danych, które po przetworzeniu będą przedstawiać sytuację nierealną, a zarazem maksymalnie stwarzającą pozory działań rzeczywistych.
- Po drugie, powoduje dezorganizację pracy systemów zarządzania bezpieczeństwem państwa, dowodzenia wojskami, łączności, rozpoznania, kierowania uzbrojeniem przeciwnika oraz dąży do fizycznej destrukcji nośników danych (Janczak, 2001, s. 15).

Niszczenie w ramach zakłócania informacyjnego najczęściej przyjmuje postać ataku informacyjnego, który jest realizowany w następujących formach:

1. ataku informatycznego (w sferze przetwarzania danych cyfrowych);
2. ataku elektronicznego;
3. ataku ogniowego;

4. działań psychologicznych;
5. dezinformacji (mylenia) (Szpyra, 2003, s. 109).

Na szczególną uwagę zasługuje jednak atak ogniowy, który skutkuje fizycznym zniszczeniem wszystkich elementów infrastruktury krytycznej państwa (infrastruktur sektorowych), w tym infrastruktury informacyjnej i informatycznej, a także personelu. Ten rodzaj ataku należy postrzegać w kategorii przemocy militarnej, która jest wynikiem zewnętrznej aktywności politycznej państwa, ukierunkowanej na realizację określonych celów (w tym politycznych, gospodarczych, wojskowych), gdzie obiektem ataku są systemy informacyjnego komunikowania i zasoby informacyjne przeciwnika.

*

Współczesny świat zdominowany przez trwający postęp naukowo-techniczny, szczególnie widoczny w technikach teleinformatycznych i komunikacyjnych, stanowi poważne wyzwanie dla społeczności międzynarodowej. Wyzwanie to oznacza zarówno szanse, jak i zagrożenia dla technicznej i osobowej przestrzeni informacyjnej. Ogólnoświatowe środowisko bezpieczeństwa zdominowane jest przez inwigilację w globalnej przestrzeni informacyjnej.

Niejawne i systematyczne zbieranie informacji o przeciwnikach politycznych, państwach sąsiedzkich czy sojuszniczych było realizowane od początku istnienia państwowości (Chrzczonowicz, Kwiatkowska-Darul, Skowroński, 2003, s. 11). Na przełomie XX i XXI wieku zapoczątkowano prowadzenie intensywnej kontroli społeczeństwa, której skala i skuteczność są wspierane przez postęp w nauce i technice (Bauman, 2013, s. 5).

Kontrola społeczeństwa jest związana z inwigilacją, która w kryminalistyce oznacza „działalność legalną, a nawet konieczną w każdym współczesnym państwie. Jest ona jednym z gwarantów przestrzegania prawa i realizowania ideału praworządności. Działania w zakresie inwigilacji *sensu largo* są również nieuniknione. Problemem jest natomiast wyznaczenie optymalnej granicy pomiędzy prawem do prywatności a możliwością legalnej ingerencji w tę sferę życia jednostki. Państwo prawa powinno realizować postulat inwigilacji ograniczonej, legalnej i kontrolowanej, którą można nazwać inwigilacją inwigilowaną" (Chrzczonowicz, Kwiatkowska-Darul, Skowroński, 2003, s. 11).

Warto mieć na uwadze to, że „inwigilacja jest kluczowym wymiarem nowoczesnego świata i w większości krajów ludzie doskonale zdają sobie sprawę, jak duży wpływ wywiera ona na ich życie. Kamery wideo umieszczone w miejscach publicznych są naturalnym widokiem nie tylko w Londynie i Nowym Jorku, ale także w Delhi, Szanghaju, Moskwie czy Rio de Janeiro. Podróżni na lotniskach całego świata wiedzą, że oprócz kontroli paszportowej czekają na nich jeszcze nowe atrakcje w postaci skanerów prześwietlających ubrania oraz czytników biometrycznych, które zaczęły się pojawiać masowo po 11 września 2001 roku. Te zastosowane środki kontroli

można tłumaczyć względami bezpieczeństwa, lecz coraz bardziej wszechobecne stają się także inne formy inwigilacji, związane z dokonywaniem najprostszych, codziennych zakupów lub dostępem do serwisów społecznościowych. Musimy okazywać dowód tożsamości, wprowadzić hasło albo posłużyć się kodem liczbowym w najrozmaitszych sytuacjach, np. robiąc zakupy albo wchodząc do budynku. Każdego dnia wyszukiwarki Google zapamiętują nasze wpisy, pomagając w opracowaniu strategii marketingowych dostosowanych do naszych indywidualnych potrzeb" (Bauman, 2013, s. 9–10).

Dostępne źródła informacji wpływają na prywatność na dwa sposoby:

- pierwszy – osoby zbierające dane mogą w ogólnie dostępnych źródłach trafić na poufne informacje o ludziach, którymi się interesują;
- drugi – można znaleźć dane o różnych osobach, przeszukując niektóre ogólnie dostępne źródła, zwłaszcza w Internecie (Denning, 2002, s. 93).

Nauka, technika i nowoczesne to Echelon – globalna sieć wywiadu elektronicznego. System powstał przy udziale Stanów Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii, Kanady, Australii i Nowej Zelandii w ramach porozumienia AUSCANNZUKUS i jest zarządzany przez amerykańską służbę wywiadu NSA. Kolejny element ogólnoświatowej inwigilacji to PEGASUS, oprogramowanie szpiegujące przeznaczone do instalacji na systemach iOS i Android opracowane i dystrybuowane przez izraelską firmę NSO Group.

Wielu badaczy zauważa, że inwigilacja, niegdyś solidna i niewzruszona, stała się obecnie znacznie bardziej mobilna i elastyczna, przenikając do wielu sfer życia, w których dawniej odgrywała marginalną rolę (Bauman, 2013, s. 9–10).

Podsumowanie

Zmieniające się środowisko człowieka ma znaczący wpływ na poziom jego bezpieczeństwa. Ewoluujące zjawiska i procesy generują wiele złożonych zagrożeń, które zakłócają funkcjonowanie państwa (państw) w wymiarze wewnętrznym i zewnętrznym. Ich źródeł upatruje się w siłach natury, które stanowią coraz większe zagrożenie i są zróżnicowane co do rejonu geograficznego. Dla środowiska bezpieczeństwa międzynarodowego największe zagrożenie stanowią celowe działania człowieka, który usytuowany w różnych obiektach posiada naturalne możliwości prowadzenia destrukcyjnej działalności. Obok znanych zagrożeń niebezpieczeństwo stanowią nowe, gdyż postęp cywilizacyjny oprócz aspektów pozytywnych generuje wiele złożonych zjawisk zakłócających funkcjonowanie państwa (państw). W trwającej rewolucji naukowej i technicznej dominującą pozycję zajmują techniki teleinformatyczna i komunikacyjna. Wspierają one działania człowieka, ale jednocześnie pozwalają nieuprawnionym podmiotom na atakowanie interesujących ich obiektów. Należy mieć na uwadze to, że trwający rozwój będzie wspierał człowieka w jego ofensywnych działaniach, a jednocześnie będzie miał negatywny wpływ na podejmowane decyzje.

Bibliografia

Anioł, W. (1989). *Geneza i rozwój procesu globalizacji*. Centralny Ośrodek Metodyczny Studiów Nauk Politycznych.

Barczak, A., Sidoruk, T. (2003). *Bezpieczeństwo systemów informatycznych zarządzania*. Bellona.

Bauman, L. (2013). *Płynna inwigilacja rozmowy*. Wydawnictwo Literackie.

Białas, A. (Red.) (2002). *Podstawy bezpieczeństwa systemów teleinformatycznych*. Wydawnictwo Pracownia Komputerowa Jacka Skalmierskiego.

Chrzczonowicz, P., Kwiatkowska-Darul, V., Skowroński, K. (Red.) (2003). *Społeczeństwo inwigilowane w państwie prawa*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

Dawidczyk, A. (2001). *Nowe wyzwania, zagrożenia i szanse dla bezpieczeństwa Polski u progu XXI wieku*. AON.

Denning, E.D. (2002). *Wojna informacyjna i bezpieczeństwo informacji*. Wydawnictwo Naukowo-Techniczne.

Dworecki, S. (1994). *Zagrożenia bezpieczeństwa państwa*. AON.

Dworecki, S. (1996). *Od konfliktu do wojny*. Wydawnictwo BUWIK.

Ficoń, K. (2007). *Inżynieria zarządzania kryzysowego. Podejście systemowe*. BEL Studio.

Hołyst, B. (1997). *Wiktymologia*. PWN.

Hołyst, B. (2014). *Bezpieczeństwo. Ogólne problemy badawcze*. PWN.

Jakubczak, R. (2003). *Obrona narodowa w tworzeniu bezpieczeństwa RP*. Bellona.

Janczak, J. (2001). *Zakłócanie informacyjne*. AON.

Kompała, D. (2014). Istota zagrożeń. *Zeszyty Naukowe. Obronność*, 3(11), 23–34.

Latiff, R.H. (2018). *Wojna przyszłości w obliczu nowego globalnego pola bitwy*. PWN.

Lidwa, W. (2010). Zagrożenia niemilitarne mogące wywołać sytuacje kryzysowe. W W. Lidwa, W. Krzeszowski, W. Więcek (Red.), *Zarządzanie w sytuacjach kryzysowych* (s. 7). AON.

Łepkowski, W. (2009). *Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*. AON.

Malecki, G. (2011). Polityczne zagrożenia bezpieczeństwa publicznego. W S. Kowalkowski (Red.), *Niemilitarne zagrożenia bezpieczeństwa publicznego* (s. 26). AON.

Pawłowski, J. (Red.) (2017). *Podstawy bezpieczeństwa narodowego (państwa)*. Wydawnictwo Akademia Sztuki Wojennej.

Rączkiewicz, M. (1995). *Bezpieczeństwo sieci komputerowych*. Fundacja Postępu Telekomunikacji.

Shinder, D.L. (2004). *Cyberprzestępczość. Jak walczyć z łamaniem prawa w sieci*. Helion.

S.P. (1997). Informacja jako decydujący czynnik sukcesu w przyszłych konfliktach zbrojnych. *Wojskowy Przegląd Zagraniczny*, 1, 33–41.

Sójka, W. (2017). Zagrożenia bezpieczeństwa narodowego Polski. W J. Pawłowski (Red.), *Podstawy bezpieczeństwa narodowego (państwa)* (s. 183). Akademia Sztuki Wojennej.

Szpyra, R. (2003). *Militarne operacje informacyjne*. AON.

Witecka, M.S. (2011). Zagrożenia asymetryczne a technologie informacyjne*. Towarzystwa Wiedzy Obronnej. Zeszyt Problemowy*, 4.

Wrzosek, M. (2010). *Identyfikacja zagrożeń organizacji zhierarchizowanej.* AON.

Żebrowski, A. (2002). Bezpieczeństwo infrastruktury informacyjnej. W R. Borowiecki, M. Kwieciński (Red.), *Informacja w zarządzaniu przedsiębiorstwem – pozyskanie, wykorzystanie i ochrona (wybrane problemy teorii i praktyki)* (s. 333–337). Wydawnictwo Zakamycze.

Żebrowski, A. (2018). *Globalna przestrzeń zagrożeń. Wybrane aspekty*. Wydawnictwo Sztafeta.

Żuber, M. (2006). *Katastrofy naturalne i cywilizacyjne. Zagrożenia i reagowanie kryzysowe*. WSOWL.

Biogram autora

Andrzej Żebrowski – prof. zw. dr hab. inż., profesor nauk społecznych w zakresie nauk o polityce, kierownik Katedry Bezpieczeństwa Wewnętrznego Instytutu Nauk o Bezpieczeństwie Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. Kierunki badawcze: bezpieczeństwo wewnętrzne i zewnętrzne państwa, służby specjalne, walka informacyjna. Autor publikacji: *Kontrola cywilna nad Siłami Zbrojnymi Rzeczypospolitej Polskiej* (1997), *Przywileje i immunitety dyplomatyczne i konsularne podczas konfliktu zbrojnego* (1999), *Czynności operacyjno-rozpoznawcze (regulacje prawne)* (2000), *Kontrola cywilna nad służbami specjalnymi III Rzeczypospolitej (1989–1999). Zagadnienia politologiczno-prawne* (2001), *Ewolucja polskich służb specjalnych. Wybrane obszary walki informacyjnej (wywiad i kontrwywiad w latach 1989–2003)* (2005), *Wywiad i kontrwywiad XXI wieku* (2010), *Zwalczanie przestępczości zorganizowanej w Unii Europejskiej. Zagadnienia politologiczno-prawne* (2011), *Zarządzanie kryzysowe elementem bezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej* (2012), *Walka informacyjna w asymetrycznym środowisku bezpieczeństwa międzynarodowego* (2016), *Informacja jednym z elementów bezpieczeństwa państwa. Wybrane aspekty* (2017), *Globalna przestrzeń zagrożeń. Wybrane aspekty* (2018). Autor licznych artykułów związanych ze wskazanymi obszarami badawczymi.

FOLIA 352

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Securitate 12(1) (2022)
ISSN 2657-8549
DOI 10.24917/26578549.12.1.2

Magdalena Szumiec
Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie
ORCID ID: 0000-0002-7727-7898

Krajowa Mapa Zagrożeń Bezpieczeństwa jako nowoczesna forma działania na rzecz wzmacniania bezpieczeństwa publicznego

The National Security Threat Map as a modern form of action to improve public safety

Abstrakt

Celem artykułu jest omówienie systemu Krajowej Mapy Zagrożeń Bezpieczeństwa (KMZB), przedstawienie efektów jej funkcjonowania w zakresie poprawy bezpieczeństwa oraz wskazanie ewentualnych propozycji naprawczych. Z uwagi na to, że jest to narzędzie stosunkowo nowe, trafne wydaje się podejmowanie dyskusji oraz prowadzenie analiz dotyczących jego funkcjonalności i zasadności wprowadzenia. KMZB jest rozwiązaniem, które w głównej mierze opiera się na danych udostępnionych przez obywateli poprzez interaktywną aplikację. Jej użytkownicy mogą anonimowo zgłaszać informacje o występujących zagrożeniach, które – ich zdaniem – wymagają interwencji właściwych służb. W ten sposób tworzona jest mapa prezentująca skalę i rodzaj zidentyfikowanych zjawisk, z uwzględnieniem ich rozkładu czasoprzestrzennego. Ponieważ podstawowym założeniem KMZB jest poprawa stanu bezpieczeństwa, należy dokonać w niej pewnych modyfikacji, by skutecznej spełniała swoją funkcję. Przedstawione w artykule wnioski i propozycje zmian mają na celu usprawnienie działania całego systemu.

Słowa kluczowe: zagrożenie; bezpieczeństwo; Krajowa Mapa Zagrożeń Bezpieczeństwa; Policja; społeczność lokalna; bezpieczeństwo publiczne

Abstract

The aim of the article is to discuss the system of the National Security Threat Map (NSTM), to present the effects of NSTM, to evaluate its effectiveness in improving public safety and to point changes to improve its operations. Because of the fact that it is a relatively new tool, it seems reasonable to discuse and conduct analyzes of its possibilities and functionality. NSTM is a solution based on data which were made available by citizens through an interactive application. Its users can anonymously report information about existing threats which – in their opinion – require the intervention of competent services. In this way, it is created the Map which presents the scale and type of identified phenomena, taking into account their

spatial distribution. Because the basic assumption of NSTM is to improve the state of security, some modifications are needed in it to effectively fulfill its role. The work ends with conclusions and changes proposed to improve its operation.

Keywords: threat; safety; Polish National Map of Security Threats; the Police; local community; public security

Wprowadzenie

Poczucie bezpieczeństwa jest jedną z najwyżej cenionych wartości, zarówno w odniesieniu do poszczególnych jednostek, grup społecznych, jak i całych zbiorowości. Stanowi podstawową egzystencjalną potrzebę, której zaspokojenie umożliwia optymalny rozwój i prawidłowe funkcjonowanie. Należy podkreślić, że „prawo do zapewnienia bezpieczeństwa jednostki, społeczeństwa jest jednym z obowiązków państwa, którego zaniechanie może być uznane za naruszenie praw człowieka" (Kaduszkiewicz, 2018, s. 82). Z tego wynika konieczność ciągłego wzmacniania tego obszaru poprzez podejmowanie licznych działań ukierunkowanych na poprawę stanu bezpieczeństwa. Jedną z propozycji mających na celu ograniczenie skali zagrożeń porządku publicznego jest system ich monitorowania – Krajowa Mapa Zagrożeń Bezpieczeństwa. To narzędzie umożliwia dokonywanie bieżących analiz w obszarze bezpieczeństwa i porządku publicznego, przez co wyraźnie wpisuje się w system bezpieczeństwa państwa, a konkretnie w podsystem ochrony. Technologia tworzenia map przestępczości, m.in. poprzez możliwość wskazania miejsc wymagających interwencji, pozwala na zracjonalizowanie sił i środków bezpieczeństwa. Pozyskane tą drogą informacje mogą się znacząco przyczynić do ograniczenia występowania skali niepożądanych zjawisk, a tym samym korzystnie wpłynąć na obszar bezpieczeństwa i porządku publicznego. Stosowany tu mechanizm monitorowania lokalnych zagrożeń ma też na celu eliminację „czynników kryminogennych, zanim nastąpi ich eskalacja" (Stawnicka, Klonowska, 2018, s. 8). Tym samym KMZB stanowi ważny instrument pozwalający kształtować konkretny obszar bezpieczeństwa i porządku publicznego.

Niniejszy artykuł podejmuje problematykę Krajowej Mapy Zagrożeń Bezpieczeństwa – systemu bazującego na współtworzeniu „ze społecznościami lokalnymi mapy określającej skalę i rodzaj zagrożeń, zidentyfikowanych zarówno przez instytucje współodpowiedzialne za bezpieczeństwo i porządek publiczny, jak i społeczeństwo" (Stawnicka, Klonowska, 2018, s. 7). Temat jest ważny, aktualny i budzący zainteresowanie z uwagi na jego wielowymiarowość oraz możliwość praktycznego wykorzystania wyników badań w celu kształtowania bezpieczeństwa i porządku publicznego. Nie trzeba specjalnie dowodzić zasadności podjęcia tej problematyki, bo przecież utrzymanie bezpieczeństwa na odpowiednim poziomie wynika z potrzeb społeczeństwa i jest obiektywną koniecznością. Z uwagi na to, że stosunkowo mało

jest opracowań naukowych dotyczących narzędzi do kształtowania konkretnego obszaru bezpieczeństwa (a niewątpliwie jednym z nich jest KMZB), warto eksplorować ten wątek. Przyjęty główny problem badawczy został sprowadzony do poszukiwania odpowiedzi na pytanie o rolę Krajowej Mapy Zagrożeń Bezpieczeństwa we wzmacnianiu bezpieczeństwa publicznego. Celem podjętych w artykule rozważań jest nie tylko analiza funkcjonowania KMZB w kontekście poprawy bezpieczeństwa publicznego (cel poznawczy), ale również wskazanie jej problematycznych aspektów oraz zaproponowanie zmian usprawniających działanie całego systemu (cel pragmatyczny). Przedstawione analizy i wnioski zostały sformułowane na podstawie danych z prowadzonych ewaluacji i badań naukowych, jak również wynikały z dotychczasowych doświadczeń i opinii osób mających do czynienia z wyżej wymienioną problematyką (m.in. policjantów, koordynatorów i użytkowników aplikacji). Wskazane kierunki interpretacji mogą stanowić inspirację do kontynuowania poruszanego tematu.

Bezpieczeństwo i porządek publiczny

W literaturze fachowej można znaleźć wiele definicji wskazanych w nagłówku pojęć. Mimo że nawet w przepisach prawa pojęcie bezpieczeństwa publicznego jest zazwyczaj rozpatrywane łącznie z pojęciem porządku publicznego, należy pamiętać, że nie są to terminy synonimiczne, chociaż mają wspólną płaszczyznę odniesienia. Przyjmuje się, że między tymi pojęciami zachodzi różnica rodzajowa zawarta w stwierdzeniu, że bezpieczeństwo publiczne jest wyższym stanem porządku publicznego (Pieprzny, 2003, s. 488).

Przez porządek publiczny należy rozumieć pewien pożądany stan wewnątrz państwa, regulowany normami prawnymi i innymi społecznie akceptowanymi prawidłami (np. obyczajowymi, moralnymi, religijnymi), których przestrzeganie warunkuje prawidłowe funkcjonowanie jednostek w organizacji państwowej, w określonym miejscu i czasie (Filaber, 2008, s. 34; Pieprzny, 2007, s. 39). Porządek ten należy zatem wiązać „z prawnie uporządkowanym stanem rzeczy, który może być zakłócony przez pojedyncze osoby lub grupy społeczne" (Pikulski, 2000, s. 101). Bilateralny charakter obu tych pojęć przejawia się na przykład w tych zachowaniach, które będąc naruszeniem porządku publicznego, stwarzają równocześnie zagrożenie dla bezpieczeństwa publicznego. Istota bezpieczeństwa publicznego sprowadza się więc do osiągnięcia pożądanego stanu rzeczy, który gwarantuje niezakłócone funkcjonowanie instytucji publicznych oraz zapewnia bezpieczeństwo życia i zdrowia obywateli oraz nienaruszalność ich mienia (Pikulski, 2000, s. 101). Tak interpretuje zjawisko S. Pikulski, zdaniem którego bezpieczeństwo publiczne stanowi najwyższą wartość społeczną, bez której nie jest możliwe prawidłowe funkcjonowanie we wspólnocie. Podobną definicję podaje *Encyklopedia prawa*, określając, że jest to „idealny stan braku zagrożenia w życiu zbiorowości i jednostek oraz stan gotowości właściwych organów administracji publicznej do przeciwdziałania zagrożeniom

oraz do bezzwłocznego i skutecznego powstrzymywania działań godzących w dobro państwa, porządek publiczny oraz życie, zdrowie i mienie obywateli" (Kalina-Prasznic, 1999, s. 53). Oznacza to, że bezpieczeństwo publiczne jest ujmowane jako „ogół warunków i instytucji chroniących państwo i obywateli przed zjawiskami groźnymi dla ładu prawnego oraz jako ochrona ustroju przed zamachami na podstawowe instytucje polityczne państwa" (Dubisz, 2003, s. 234). Z kolei w stanowisku M. Mączyńskiego zauważyć można wyraźny akcent położony na relacje zachodzące między życiem obywateli a działaniami ochronnymi podejmowanymi przez władzę państwową, czy też samorządową, wśród których badacz wymienia:

- ochronę ludzi przed różnego rodzaju niebezpieczeństwami wynikającymi z zewnątrz, zarówno naturalnymi (np. żywioły i kataklizmy), jak i generowanymi przez inne jednostki oraz całe zbiorowości;
- ochronę obywateli przed destrukcyjnymi zachowaniami, które sami przejawiają, poprzez reagowanie na pojawiające się napięcia emocjonalne, rozpoznanie dewiacji społecznych i podejmowanie stosownych działań prewencyjno-informacyjnych;
- ochronę dóbr materialnych i intelektualnych poprzez regulowanie poszanowania prawa własności (Mączyński, 1998, s. 186).

Bezpieczeństwo publiczne jest zatem stanem, który umożliwia prawidłowe i zgodne z oczekiwaniami obywateli funkcjonowanie instytucji publicznych, jak również dotyczy przestrzegania akceptowanego porządku prawnego, co warunkuje bezpieczeństwo życia, zdrowia i mienia. Oznacza to, że państwo powinno podjąć wszelkie starania, by zaspokoić potrzebę generalną obywateli, jaką jest ich bezpieczeństwo. Zdaniem wielu badaczy literatury przedmiotu utrzymanie bezpieczeństwa jest jednym z najstarszych i najistotniejszych zadań publicznych, przy czym wyraźnie podkreśla się znaczenie jednostki jako podmiotu ochrony w systemie bezpieczeństwa publicznego. Istnieją różne sposoby zaspokajania poczucia bezpieczeństwa publicznego, a wśród nich można wymienić m.in. możliwość zgłoszenia przestępstwa, przekonanie o wysokich kompetencjach służb odpowiedzialnych za bezpieczeństwo i skuteczności ich działań, poczucie uzyskania zadośćuczynienia, ukarania sprawcy oraz możliwość otrzymania podstawowych informacji o prawach ofiary przestępstwa.

Podmioty odpowiedzialne za zapewnienie bezpieczeństwa i porządku publicznego

Z uwagi na to, że tworzenie bezpieczeństwa i porządku publicznego jest procesem trudnym i skomplikowanym, do prac nad tym obszarem powołano wiele organów i instytucji. Należy zaznaczyć, że zakres ich kompetencji i przydzielonych zadań niejednokrotnie dotyczy tej samej kwestii, co wiąże się ze wzajemnym przenikaniem, a niekiedy nawet nakładaniem na siebie ich funkcji. Niemniej na mocy ustawy kompetencyjnej o działach administracji rządowej (Ustawa z dnia 4 września 1997 r. o działach administracji rządowej, Dz.U. 2017 poz. 888 z późn. zm.) sprawy

dotyczące bezpieczeństwa wewnętrznego państwa zostały umieszczone w dziale spraw wewnętrznych, obejmujących m.in.: ochronę bezpieczeństwa i porządku publicznego, ochronę granic państwa, kontrolę ruchu granicznego i cudzoziemców oraz koordynację działań związanych z polityką migracyjną państwa, zarządzaniem kryzysowym, obroną cywilną, ochroną przeciwpożarową, jak również nadzorem nad ratownictwem górskim i wodnym.

Jak zostało wspomniane, za zapewnienie bezpieczeństwa obywatelom odpowiada wiele podmiotów, pełniących odmienne, choć wzajemnie wspierające się i uzupełniające funkcje. Ich działalność można zakwalifikować do następujących obszarów: ustawodawczego, prezydenckiego, rządowego, samorządowego, komercyjnego, sądowniczego i obywatelskiego. Są nimi:

- Sejm, Senat, prezydent RP, Rada Ministrów, Prezes Rady Ministrów, ministrowie właściwi ds. bezpieczeństwa, terenowe organy administracji ogólnej, organy samorządu terytorialnego – podmioty te pełnią funkcję kreatywno-nadzorczą;
- Policja, Państwowa Straż Pożarna, ratownictwo medyczne, prokuratury, zakłady karne, straże gminne (miejskie), firmy ochrony osób i mienia, biura detektywistyczne, wywiadownie gospodarcze, firmy ubezpieczeniowe, sądy – podmioty te pełnią funkcję wykonawczą (Wójcik, 2020/2021, s. 24).

Z uwagi na dynamikę i różnorodność współczesnych zagrożeń konieczne jest zaangażowanie wszystkich podmiotów, instytucji i organów właściwych do spraw bezpieczeństwa we wspólne przedsięwzięcia ukierunkowane na poprawę stanu bezpieczeństwa. Działania te powinny się opierać na strategii bezpieczeństwa i polegać na koordynowaniu wszystkich służb funkcjonujących w obszarze bezpieczeństwa, jak również angażowaniu społeczeństwa w rozwijanie systemu bezpieczeństwa. Kluczową kwestią jest tu podejmowanie właściwych, skoordynowanych działań mających na celu wyeliminowanie danego zagrożenia i niedopuszczenie do wystąpienia sytuacji kryzysowej.

Rozważając kwestię dotyczącą kształtowania bezpieczeństwa, istotne jest odniesienie do lokalnego wymiaru bezpieczeństwa, który „obejmuje w stosownych do wspólnotowego lokalnego kręgu proporcjach wszystkie jego elementy (bezpieczeństwo ustrojowe, ład społeczny, bezpieczeństwo osobiste, bezpieczeństwo publiczne, porządek publiczny) mające charakter ogólnopaństwowy, ale uwzględnia także specyficzne dla danej społeczności lokalnej potrzeby, problemy, możliwości i formy aktywności" (Fehler, 2012, s. 51). Okazuje się bowiem – co podkreślał wyraźnie W. Lis – że istnieje ścisła zależność pomiędzy bezpieczeństwem lokalnym a bezpieczeństwem państwa: „wspólnoty lokalne postrzegają bowiem bezpieczeństwo państwa, i w konsekwencji wydolność jego organów, przez pryzmat »własnego podwórka«. Inaczej mówiąc, jeżeli w najbliższej okolicy, w której żyją, nie czują się bezpiecznie, to w ten sam sposób będą postrzegały bezpieczeństwo w skali całego państwa, tracąc zaufanie do jego struktur, które będą postrzegane jako nieefektywne i niezdolne do zapewnienia i ochrony dóbr i wartości o znaczeniu fundamentalnym

dla życia i rozwoju" (Lis, 2016, s. 26). Ponieważ wśród czynników wpływających na kształtowanie się poczucia bezpieczeństwa nie można pominąć więzi międzyludzkich, zasadne wydaje się, że w kontekście prac nad ochroną i zapewnieniem bezpieczeństwa i porządku publicznego kluczową rolę odgrywa zarówno całe społeczeństwo, jak i pojedynczy człowiek, „który nie tylko jest beneficjentem i punktem odniesienia dla działań podejmowanych przez organy administracji publicznej, ale także jest zobowiązany do troski o dobro wspólne, którego częścią jest osiągnięcie i utrzymanie bezpieczeństwa i porządku publicznego" (Lis, 2016, s. 469).

Krajowa Mapa Zagrożeń Bezpieczeństwa

Obecnie w Polsce coraz częściej podejmowane są próby włączenia obywateli w proces obejmujący zwalczanie przejawów wandalizmu i przestępczości oraz zapobieganie tym zjawiskom. Krajowa Mapa Zagrożeń Bezpieczeństwa jest właśnie jednym z przykładów wyraźnego zwrotu Policji ku społeczeństwu i angażowania go w działania mające na celu poprawę stanu bezpieczeństwa. Taki trend wynika z przekonania, że „w dzisiejszym świecie żadna instytucja odpowiedzialna za bezpieczeństwo nie jest w stanie prawidłowo funkcjonować bez społecznego wsparcia, a najlepsze efekty w zapobieganiu i zwalczaniu przestępczości przynosi współdziałanie społeczeństwa z Policją" (Stawnicka, Klonowska, 2018, s. 8).

Krajowa Mapa Zagrożeń Bezpieczeństwa jest interaktywnym narzędziem, za którego pośrednictwem obywatele mogą w sposób anonimowy zgłaszać informacje o występujących w ich okolicy zagrożeniach, wymagających – w ich przekonaniu – interwencji właściwych służb. Korzystanie z aplikacji jest możliwe po zaakceptowaniu zasad regulaminu, zobowiązującego użytkowników serwisu internetowego do przestrzegania obowiązującego prawa, norm społecznych i obyczajowych oraz innych postanowień (*Krajowa Mapa Zagrożeń Bezpieczeństwa*, 2022). Aby dodać zgłoszenie, należy kliknąć w ikonkę „+" i wybrać kategorię zagrożenia (obecnie wykaz obejmuje 27 kategorii, ale jest wciąż aktualizowany), a następnie wprowadzić szczegóły, takie jak: konkretne miejsce, data, opis zagrożenia, dni tygodnia, pora dnia, plik (zdjęcie lub inny dokument). Po uzupełnieniu tych danych należy kliknąć „zgłoś", pamiętając jednak, że strona KMZB nie służy do zgłaszania potrzeby pilnej interwencji Policji. Naniesienie zdarzenia zostaje potwierdzone informacją o przyjęciu zgłoszenia przez system i daje możliwość monitorowania aktualnego statusu zagrożenia na podstawie koloru piktogramów:

- zielony (nowe) – może widnieć przez 2 dni i oznacza, że zagrożenie zostało naniesione na mapę, ale Policja jeszcze się z nim nie zapoznała;
- żółty (weryfikacja) – figuruje zazwyczaj do 5 dni i świadczy o zapoznaniu się Policji z zagrożeniem oraz podjęciu odpowiednich działań w celu jego weryfikacji;
- czerwony (potwierdzone) – oznacza, że zgłoszenie zostało przez Policję potwierdzone;

- fioletowy (potwierdzone – przekazane poza Policję) – informuje o tym, że dany rodzaj zdarzenia został potwierdzony, ale z uwagi na jego charakter został przekazany poza Policję;
- niebieski (potwierdzone – wyeliminowane) – jest widoczny na mapie przez 30 dni i oznacza usunięcie zagrożenia;
- szary (niepotwierdzone) – widnieje przez 7 dni i świadczy o niepotwierdzeniu danego zagrożenia (*Krajowa Mapa Zagrożeń Bezpieczeństwa*, 2022).

Możliwość „śledzenia losów" zdarzenia naniesionego na mapę jest z punktu widzenia osoby dokonującej zgłoszenia bardzo istotna, gdyż daje poczucie poważnego potraktowania jej obaw. Oprócz tego bieżące monitorowanie i analiza negatywnych zjawisk godzących w poczucie bezpieczeństwa człowieka stanowi punkt wyjściowy do opracowania skutecznych działań instytucji odpowiedzialnych za neutralizację zagrożeń oraz zapewnienie bezpieczeństwa i porządku publicznego, co korzystnie wpływa na stabilność państwa.

Metodologia badania i wyniki – ewaluacja KMZB oraz propozycje działań usprawniających

W opracowaniu przyjęto procedurę badawczą, w której wykorzystano głównie wtórne źródła informacji (literaturę przedmiotu i dane zastane). Rozważania oparto na różnych metodach i technikach badawczych: zastosowano metodę wnioskowania naukowego (dedukcyjną i indukcyjną), a ponadto analizę i syntezę. Metoda krytycznej analizy piśmiennictwa dotyczyła wykorzystania źródeł wtórnych, takich jak publikacje naukowe, informacje o wynikach kontroli czy komunikaty z badań, na podstawie których podjęto próbę uogólnienia i wyznaczenia kierunku działań naprawczych.

Kilkuletni już okres funkcjonowania systemu KMZB, który w założeniu miał wpływać na ograniczenie różnego rodzaju zagrożeń godzących w sferę bezpieczeństwa i porządku publicznego, upoważnia zatem do wyłonienia pewnych wniosków i rekomendacji.

Na wiele pozytywnych aspektów związanych z działaniem KMZB wskazują dane opracowane przez Biuro Prewencji KGP, z podziałem na poszczególne województwa (*Policja 997*, 2017, s. 12–47). Opierając się na analizach prowadzonych ewaluacji, dostrzec można zgodność co do stanowiska w sprawie poszerzenia wiedzy Policji na temat najbardziej istotnych zagrożeń dla mieszkańców danego regionu. Dzięki informacjom zawartym w bazie danych Mapy siły Policji są bowiem kierowane nie tylko w miejsca określane jako „lokalny element patologiczny" (Niebieski, 2019), ale również we wskazane przez społeczność rejony, na które powinno się zwrócić szczególną uwagę (Najwyższa Izba Kontroli, 2021, s. 15). Dodatkowym atutem jest to, że „informacje z Mapy zagrożeń są doskonałym materiałem wyjściowym do opracowania wszelkich programów profilaktycznych, których celem jest rozwiązanie problemów trapiących lokalne społeczności" (Najwyższa Izba Kontroli, 2021, s. 16). Okazuje się bowiem, że „poznanie natury zjawiska i jego następstw w znacznym

stopniu pozwala na podjęcie odpowiednich środków zaradczych i zwiększenie stopnia bezpieczeństwa lub poczucia bezpieczeństwa mieszkańców" (Kitler, 2011, s. 76–77). Ponadto wspólną płaszczyzną okazała się kwestia realnej poprawy bezpieczeństwa na danym terenie poprzez znaczące ograniczenie zagrożeń szczególnie uciążliwych dla obywateli, w tym zwłaszcza: przekraczanie dopuszczalnej prędkości, spożywanie alkoholu w miejscach niedozwolonych, nieprawidłowe parkowanie, niewłaściwa infrastruktura drogowa, dzikie wysypiska śmieci, akty wandalizmu, czy też używanie środków odurzających (*Policja 997*, 2017, s. 12–47). Nie można też pominąć ważnej roli, jaką KMZB odegrała w okresie pandemii COVID-19. Za pomocą aplikacji mieszkańcy sygnalizowali problem dotyczący nieprzestrzegania wprowadzonych zakazów, nakazów lub obostrzeń, w bezpieczny dla siebie sposób działając na rzecz zdrowia publicznego. Należy zaznaczyć, że każde zgłoszenie (zarówno pojawiające się okazjonalnie, jak i nagminnie dotyczące tego samego zjawiska) wymusza reakcję Policji, co znacząco zwiększa prawdopodobieństwo wyeliminowania zagrożeń dla bezpieczeństwa i porządku publicznego oraz może w konsekwencji „uniemożliwić powtarzanie się niebezpiecznych zdarzeń we wskazanych przez społeczeństwo miejscach" (Kaduszkiewicz, 2018, s. 82–83). Ważne jest przy tym, aby działania związane z analizą zagrożeń i ich weryfikacją były powierzane policjantom z odpowiednich komórek organizacyjnych, specjalizujących się w danym rodzaju niebezpiecznych zjawisk. Przemyślana koordynacja w tym zakresie może usprawnić cały proces interwencji, poczynając od podjęcia właściwej decyzji, poprzez tempo wdrożenia kroków zaradczych, na działaniach długofalowych, dostosowawczych i prawnych kończąc.

Wiele cennych informacji na temat funkcjonowania Krajowej Mapy Zagrożeń Bezpieczeństwa i oceny jej roli w kształtowaniu bezpieczeństwa wewnętrznego dostarczyły referaty prezentowane podczas konferencji naukowej pt. „Rola Krajowej Mapy Zagrożeń Bezpieczeństwa w procesie zarządzania bezpieczeństwem państwa", zorganizowanej wspólnie przez Biuro Prewencji KGP i Wyższą Szkołę Policji w Szczytnie w 2019 roku (*Naukowo o KMZB*, 2019, s. 15–16). W spotkaniu, któremu przewodniczył insp. Tomasz Szymański – Zastępca Komendanta Głównego Policji, wzięli udział przedstawiciele Biura Prewencji Komendy Głównej, Biura Ruchu Drogowego Komendy Głównej, Biura Komunikacji Społecznej, Biura Kontroli Komendy Głównej, Biura Łączności i Informatyki Komendy Głównej, Komendant-Rektor Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie, Komendanci Wojewódzcy, Komendant Stołeczny Policji oraz Komendanci Szkół Policji, a także koordynatorzy Krajowej Mapy Zagrożeń Bezpieczeństwa Komend Wojewódzkich i Komendy Stołecznej Policji (Olsztyn, 2019). Liczne grono prelegentów udowodniło w swoich wystąpieniach sens wprowadzenia systemu KMZB, podkreślając zwłaszcza realny i znaczący wpływ na wzrost poczucia bezpieczeństwa obywateli oraz wytworzenie w nich przekonania o współodpowiedzialności za ten stan.

O pozytywnych skutkach wykorzystania KMZB w systemie podnoszenia poziomu bezpieczeństwa publicznego świadczą też wyniki kontroli prowadzonej przez NIK, wśród których wymienić należy m.in.:

- aktywny udział obywateli w działaniach podejmowanych na rzecz bezpieczeństwa;
- optymalizację wykorzystania sił i środków Policji;
- wzrost skuteczności działań Policji;
- zawiązanie współpracy między Policją a społeczeństwem;
- reaktywację posterunków Policji i aktywizację działań dzielnicowych (Najwyższa Izba Kontroli, 2021, s. 15).

Z całokształtu oceny narzędzia dokonanej z kolei przez funkcjonariuszy realizujących zadania w ramach KMZB wynika, że jest ono przydatne w ich codziennej pracy. Zarówno MSWiA, jak i Policja stoją na stanowisku, że zgłoszenia dokonywane za pośrednictwem interaktywnej mapy nie generują dodatkowych kosztów, a interwencje podejmowane są w ramach zwykłej służby. Mimo wielu niepotwierdzonych sygnałów o zagrożeniu mundurowi przekonują, że nie jest to marnotrawienie czasu, lecz forma prewencji (Wierciński, 2017). O tym, że narzędzie poprawiło szeroko rozumiane bezpieczeństwo, świadczą chociażby wskaźniki pokazujące efekty działania Policji oraz korzystne trendy w zakresie stanu bezpieczeństwa i porządku publicznego (Skiba, 2018, s. 160).

Również sami użytkownicy aplikacji uczestniczący w badaniach sondażowych zrealizowanych przez Zespół ds. Analiz i Kontroli Zarządczej Gabinetu KGP na potrzeby Biura Prewencji KGP (Głodziński, Kłys, 2017, s. 8–9) w większości pozytywnie ocenili działanie KMZB (57,8%). Przeciwnego zdania było jedynie 16,8% respondentów, a 25,4% wstrzymało się z wyrażeniem jednoznacznej opinii w tej kwestii. Zdaniem ponad połowy osób objętych badaniem konsekwencją wdrożenia KMZB jest: poprawa skuteczności działań Policji (59,4%), spadek liczby przestępstw i wykroczeń szczególnie uciążliwych społecznie (55%) oraz podniesie poczucia bezpieczeństwa obywateli (54,2%) (Głodziński, Kłys, 2017, s. 9). Uzyskane wyniki wyraźnie korespondują z badaniami przeprowadzonymi przez I. Klonowską i J. Stawnicką na temat oceny postrzegania KMZB przez jej użytkowników (Klonowska, Stawnicka, 2019, s. 109–128). Również w tych badaniach większość respondentów pozytywnie odniosła się do zaproponowanej formy komunikacji z Policją. Niemal wszystkie objęte badaniem osoby (86,3%) przyznały, że pozytywnymi cechami KMZB są: powszechność, bezpłatny dostęp, łatwość obsługi i szybkość przekazu informacji, natomiast zaledwie 3,3% było przeciwnych temu stwierdzeniu, a 10,4% nie miało zdania. Bardzo podobnie przedstawiają się też wyniki ogólnopolskich badań dotyczących wpływu KMZB na podniesienie poczucia bezpieczeństwa – przekonanych (zdecydowanie lub raczej) co do istnienia tej zależności jest bowiem 66,5% ankietowanych. Z kolei 14,6% badanych uznało, że KMZB nie ma wpływu na poprawę poczucia bezpieczeństwa obywateli, a 18,9% nie wyraziło swojej opinii. Kolejnym podobieństwem okazała się kwestia wpływu KMZB na skuteczność działań Policji.

Blisko 70% objętych badaniem osób przyznało, że następstwem wdrożenia KMZB jest właśnie poprawa skuteczności tych działań, natomiast odmiennego zdania było jedynie 10,8% respondentów, a 20,3% wstrzymało się z udzieleniem jednoznacznej odpowiedzi. Zapewne u podstaw tych przekonań leżą dotychczasowe doświadczenia związane z funkcjonowaniem mapy oraz działaniem Policji w zakresie weryfikacji i eliminacji zagrożeń.

Nie należy jednak bagatelizować problematycznych spraw związanych z funkcjonowaniem systemu KMZB. Niewątpliwie jedną z poważniejszych jest kwestia rzetelności w odwzorowaniu na Mapie faktycznego stanu, na którą wpływ mają m.in. subiektywizm w postrzeganiu i ocenie zagrożeń, nieumyślne wprowadzenie w błąd, czy też głupia zabawa mająca na celu zaspokojenie ciekawości, w jaki sposób działa aplikacja. Wobec tego typu zdarzeń istnieje pilna potrzeba przygotowania społeczeństwa do odpowiedzialnego i świadomego korzystania z narzędzia, co znacząco mogłoby ograniczyć zachowania prowadzące do zniekształcenia rzeczywistej sytuacji życia lokalnego. Dużym problemem są też działania intencjonalne ukierunkowane na wystąpienie chaosu informacyjnego. Chodzi zwłaszcza o zgłaszanie spraw niemających w rzeczywistości miejsca (Maciejczak, 2017, s. 10), czemu sprzyja anonimowość korzystających z aplikacji. Żeby zatem ustrzec się działań złośliwych, jedną z propozycji jest weryfikacja tożsamości użytkownika systemu poprzez podanie loginu i hasła z opcją ich potwierdzenia adresem poczty elektronicznej, co mogłoby „zniechęcić potencjalnych użytkowników chcących bez żadnych ograniczeń, w sposób celowy przekazywać fałszywe informacje" (Polończyk, 2017, s. 91). Innym pomysłem mogłoby być również terminowe zablokowanie możliwości interaktywnego korzystania z aplikacji w sytuacji, gdy z danego adresu IP dokonano już wcześniej fikcyjnego zgłoszenia.

Wiele obaw budzi oczywiście problematyka bezpieczeństwa informatycznego. Mimo że regulamin KMZB precyzuje sposób korzystania z aplikacji i bezwzględnie zakazuje wykorzystywania „wirusów, botów, robaków bądź innych kodów komputerowych, skryptów lub programów, które przerywają, niszczą lub ograniczają jej działanie lub infrastruktury technicznej albo w inny sposób umożliwiają nieuprawnione korzystanie lub dostęp do infrastruktury technicznej systemu" (*Krajowa Mapa Zagrożeń Bezpieczeństwa*, 2022, § 8 Regulaminu) zdarzają się nadużycia czy sposoby na obejście tych zabezpieczeń. Ponieważ udostępnione na tak szeroką skalę dane odnoszące się do konkretnego obszaru mogą zostać wykorzystane do działań niezgodnych z prawem, problematykę ochrony systemów informacyjnych oraz bezpiecznego przetwarzania informacji należy uznać za jedną z najpilniejszych.

Także badania prowadzone przez I. Klonowską i J. Stawnicką (2019, s. 120–121) obnażyły pewne nieprawidłowości związane z KMZB. Większość użytkowników aplikacji (56,8%) zgodziła się ze stwierdzeniem, że negatywnymi cechami wprowadzonego rozwiązania są: zbyt mała pojemność elektronicznego przekazu informacji, konieczność posiadania urządzeń z dostępem do Internetu i brak indywidualnej odpowiedzi. Jedynie 21,1% wszystkich ankietowanych nie podzieliło tego

stanowiska, zaś 22,1% wstrzymało się z wyrażeniem swojej opinii. Wobec powyższego należy podkreślić konieczność systematycznego przeprowadzania ocen funkcjonowania KMZB przez jej użytkowników, co może dostarczyć cennych informacji i usprawnić dialog z Policją na temat bezpieczeństwa wewnętrznego.

Można mieć też pewne zastrzeżenia do zasady określającej ramy czasowe przewidziane na podjęcie stosownych działań przez Policję od momentu naniesienia zagrożenia na mapę (dwa dni na zaznajomienie się z informacją i kolejne pięć na weryfikację). Choć zgodnie z przyjętym założeniem wskazany okres ma umożliwiać rzetelną weryfikację zgłoszenia i nie powodować dezorganizacji pracy poszczególnych jednostek organizacyjnych Policji, to jednak w wielu sytuacjach może niestety okazać się zbyt długi. Niewątpliwie KMZB „spełnia swoją rolę wówczas, gdy reakcja na wskazywane zagrożenia jest szybka" (Sitek, 2017, s. 16), dlatego warto zastanowić się nad skróceniem tego okresu. Kolejnym problemem, o którym wspominał w wywiadzie jeden z koordynatorów wojewódzkich (woj. śląskie), jest wybieranie przez obywateli rodzaju zagrożenia nieadekwatnego do jego opisu; w związku z tym postulował on, aby katalog zgłoszeń został poszerzony o wariant: „inne zagrożenie" (Skiba, 2018, s. 159), co wydaje się dobrym pomysłem. Przydatną mogłaby się też okazać opcja ukrycia na mapie publicznej niektórych zgłoszeń (np. używanie środków odurzających) na czas weryfikacji i podejmowanych działań, by zmniejszyć ryzyko „przeniesienia problemu" w inne miejsce i zwiększyć szansę na ujawnienie negatywnego zjawiska. Niezbędna wydaje się także aktualizacja mapy w zakresie nazw ulic czy numerów posesji, co zdecydowanie ułatwiłoby realizację zadań przy weryfikacji zgłoszeń.

Pomimo powyższych uwag i zastrzeżeń KMZB stanowi potrzebną, nowoczesną inicjatywę służącą utrzymaniu ładu, bezpieczeństwa i porządku publicznego. Aby jednak „system ten spełniał jak najlepiej swoje zadania, przyczyniając się do realnej poprawy bezpieczeństwa obywateli" (Polończyk, 2017, s. 92), konieczna jest jego ciągła ewaluacja i przemyślana korekta wdrożonych rozwiązań. Należy zaznaczyć, że modyfikacje w zakresie KMZB wynikają przede wszystkim z potrzeb samych użytkowników oraz stanowią odpowiedź na pojawiające się trudności obnażone w toku codziennej służy, prowadzonych ewaluacji czy badań naukowych. Swoje uwagi obywatele mogą zgłaszać za pośrednictwem kmzb@policja.gov.pl. Do tej pory dzięki ich sugestiom Mapa została wzbogacona o możliwość dodania opisu zdarzenia, dołączenia zdjęć i filmów, dodania nowych kategorii zgłoszeń oraz opcji używania aplikacji na urządzeniach mobilnych. Niewątpliwie warto kontynuować proces ankietowania użytkowników aplikacji, ponieważ to może usprawnić jej funkcjonalność i przyczynić się do doprecyzowania, czy też rozszerzenia katalogu zagrożeń. Z kolei wnioski płynące z prowadzonych ewaluacji i badań dotyczą głównie zmian w zakresie optymalizacji działań Policji ukierunkowanych na przeciwdziałanie zagrożeniom i ich zwalczanie.

Z pewnością o powodzeniu projektu KMZB w dużej mierze decyduje jego popularyzacja. Konieczne jest zatem dotarcie do jak największej części społeczeństwa

z kampanią informacyjną promującą idee i zasady korzystania z interaktywnej aplikacji. Dużą rolę w tym zakresie odgrywają nie tylko ogólnopolskie czy lokalne media, ale zwłaszcza bezpośrednie kontakty ze społeczeństwem. Warto wykorzystać każdą nadarzającą się okazję, by przybliżyć obywatelom problematykę Mapy. Niekoniecznie więc muszą być to spotkania organizowane wyłącznie w celu promocji, ale również przy okazji np. festynów, sesji rad miast, gmin i powiatów, podczas spotkań z przedstawicielami samorządów lokalnych, spółdzielni mieszkaniowych, rad osiedli, czy też w szkołach, uczelniach i miejscach pracy. Pomocne mogą okazać się też ulotki, plakaty rozwieszane m.in. w galeriach, centrach handlowych, urzędach i innych obiektach użyteczności publicznej. Dobrym pomysłem na rozpowszechnienie informacji na temat KMZB są również spoty promocyjne wyświetlane na telebimach czy monitorach w środkach komunikacji, jak również treści udostępniane za pośrednictwem portali społecznościowych. Trzeba pamiętać, że promocja powinna odbywać się w trybie ciągłym i na szeroką skalę, a „wszystko to ma służyć większej współodpowiedzialności za proces budowania bezpiecznej przestrzeni publicznej" (Wicik, 2017, s. 20).

Podsumowanie

Niewątpliwie Krajowa Mapa Zagrożeń Bezpieczeństwa jest rozwiązaniem sprzyjającym współpracy ukierunkowanej na zaspokojenie jednej z kluczowych potrzeb ludzkich – bezpieczeństwa. To szczególna forma dialogu społecznego, która pozwala edukować, kształtować postawy i świadomość w zakresie współodpowiedzialności za stan bezpieczeństwa. Stworzona platforma przepływu informacji o czytelnej wizualizacji i intuicyjnej obsłudze stanowi ważny element budowania społeczeństwa obywatelskiego.

Funkcjonująca nieprzerwanie od października 2016 roku KMZB była już wielokrotnie poddawana ocenie z zastosowaniem narzędzi badania opinii publicznej, jak również czyniono ją przedmiotem badań naukowych i na podstawie prowadzonych analiz można potwierdzić – mimo pewnych zastrzeżeń – zasadność wprowadzonego rozwiązania. Z pewnością odpowiedzialność za powodzenie tego narzędzia spoczywa zarówno na obywatelach, jak i Policji. U tych pierwszych wiąże się z koniecznością właściwego, świadomego korzystania z aplikacji, u drugich – z obowiązkiem wnikliwej analizy zagrożenia naniesionego na mapę. Należy jednak pamiętać, że realizacja przedsięwzięć związanych z zapewnieniem bezpieczeństwa i porządku publicznego wymaga nieustannego doskonalenia narzędzi służących do monitorowania zagrożeń. Konieczna jest zatem ich ciągła ewaluacja, by w razie pojawienia się niepokojących sygnałów móc wdrożyć skuteczne rozwiązania usprawniające zarówno obszar funkcjonalny, jak i organizacyjno-proceduralny. Zważywszy na przekonanie, że sprawy związane z bezpieczeństwem powinny być zawsze traktowane priorytetowo, warto podjąć ten wysiłek.

Bibliografia

Dubisz, S. (Red.) (2003). *Uniwersalny słownik języka polskiego*. PWN.

Fehler, W. (2012). *Bezpieczeństwo wewnętrzne współczesnej Polski. Aspekty teoretyczne i praktyczne*. Wydawnictwo Arte.

Filaber, J. (2008). Pojęcie porządku publicznego w nauce prawa administracyjnego. W E. Ura, K. Rajchel, M. Pomykała, S. Pieprzny (Red.), *Bezpieczeństwo wewnętrzne we współczesnym państwie* (s. 30–41). Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.

Głodziński, M., Kłys, A. (2017). Ankiety. Wyniki sondażu. *Policja 997. Wydanie specjalne*, 9, 8–9. Dostęp 14.04.2021, https://gazeta.policja.pl/997/numery-specjalne/specjalne-policja-997/143182,POLICJA-997-nr-9.html.

Kaduszkiewicz, M. (2018). Krajowa Mapa Zagrożeń jako narzędzie do monitorowania bezpieczeństwa i porządku publicznego. *Kultura Bezpieczeństwa. Nauka, Praktyka, Refleksje*, 31, 81–92.

Kalina-Prasznic, U. (Red.) (1999). *Encyklopedia prawa*. Wydawnictwo C.H. Beck.

Kitler, W. (2011). *Bezpieczeństwo narodowe RP. Podstawowe kategorie, uwarunkowania, system*. AON.

Klonowska, I., Stawnicka, J. (2019). Społeczno-pedagogiczne działania Policji na rzecz bezpieczeństwa wewnętrznego z perspektywy funkcjonowania Krajowej Mapy Zagrożeń Bezpieczeństwa. *Resocjalizacja Polska*, 18, 109–128.

Krajowa Mapa Zagrożeń Bezpieczeństwa (2022). Dostęp 25.04.2022, https://mapy.geoportal.gov.pl/iMapLite/KMZBPublic.html.

Lis, W. (2016). *Bezpieczeństwo wewnętrzne i porządek publiczny jako sfera działania administracji publicznej*. Wydawnictwo KUL.

Maciejczak, P. (2017). Bezpieczeństwo – wspólna sprawa. Rozmowa z nadinsp. Janem Lachem, zastępcą komendanta głównego Policji, odpowiedzialnym za służbę prewencji. *Policja 997. Wydanie specjalne*, 9, 10. Dostęp 14.04.2021, https://gazeta.policja.pl/997/numery-specjalne/specjalne-policja-997/143182,POLICJA-997-nr-9.html.

Mączyński, M. (1998). Samorząd terytorialny a ochrona bezpieczeństwa i porządku publicznego na szczeblu lokalnym. W S. Dolata (Red.), *Funkcjonowanie samorządu terytorialnego – doświadczenia i perspektywy* (s. 183–196). Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.

Najwyższa Izba Kontroli. Delegatura w Kielcach (2021). *Wystąpienie pokontrolne I/19/001 – Wykorzystanie Krajowej Mapy Zagrożeń Bezpieczeństwa w systemie podnoszenia poziomu bezpieczeństwa w województwie świętokrzyskim*. Dostęp 14.05.2021, https://www.nik.gov.pl/kontrole/wyniki-kontroli-nik/pobierz,lki~i_19_001_201902251242251551098545~id2~01,typ,kj.pdf.

Naukowo o KMZB (2019). *Gazeta Policyjna*, 176, 15–16. Dostęp 14.05.2021, https://gazeta.policja.pl/997/archiwum-1/2019/numer-176-listopad-2019/181367,Naukowo-o-KMZB.html.

Niebieski (2019). *Krajowa Mapa Zagrożeń Bezpieczeństwa zdała egzamin?* Policyjny Blog Niebiescy 997. Dostęp 11.03.2022, https://niebiescy997.pl/krajowa-mapa-zagrozen-bezpieczenstwa-zdala-egzamin/.

Olsztyn, W. (2019). *Rola Krajowej Mapy Zagrożeń Bezpieczeństwa w procesie zarządzania bezpieczeństwem państwa*. Dostęp 25.05.2022, https://www.wspol.edu.pl/g/aktualnosci/1182-rola-krajowej-mapy-zagrozen-bezpieczenstwa-w-procesie-zarzadzania-bezpieczenstwem-panstwa.

Pieprzny, S. (2003). Samorządowa policja administracyjna. Zagadnienia podstawowe. W Z. Niewiadomski, Z. Cieślak (Red.), *Prawo do dobrej administracji* (s. 478–488). Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego.

Pieprzny, S. (2007). *Ochrona bezpieczeństwa i porządku publicznego w prawie administracyjnym*. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.

Pikulski, S. (2000). Podstawowe zagadnienia bezpieczeństwa publicznego. W W. Bednarek, S. Pikulski (Red.), *Prawne i administracyjne aspekty bezpieczeństwa osób i porządku publicznego w okresie transformacji ustrojowo-gospodarczej* (s. 99–104). Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.

Policja 997. Wydanie specjalne (2017), 9, 12–47. Dostęp 14.04.2021, https://gazeta.policja.pl/997/numery-specjalne/specjalne-policja-997/143182,POLICJA-997-nr-9.html.

Polończyk, A. (2017). Zagrożenia bezpieczeństwa informacyjnego na przykładzie Krajowej Mapy Zagrożeń Bezpieczeństwa. W H. Batorowska, E. Musiał (Red.), *Bezpieczeństwo informacyjne w dyskursie naukowym* (s. 79–94). Wydawnictwo Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie.

Sitek, E. (2017). Województwo lubelskie. *Policja 997. Wydanie specjalne*, 9, 16. Dostęp 14.04.2021, https://gazeta.policja.pl/997/numery-specjalne/specjalne-policja-997/143182,POLICJA-997-nr-9.html.

Skiba, F. (2018). Krajowa mapa zagrożeń bezpieczeństwa – efekty jej funkcjonowania w 2017 r. na przykładzie działalności policjantów województwa śląskiego. *Przegląd Policyjny. Kwartalnik*, 2(130), 146–161.

Stawnicka, J., Klonowska, I. (2018). *Krajowa Mapa Zagrożeń Bezpieczeństwa nową formą dialogu polskiej Policji ze społecznością lokalną na rzecz bezpieczeństwa wewnętrznego. Aspekt społeczno-pedagogiczny*. Oficyna Wydawnicza „Humanitas".

Ustawa z dnia 4 września 1997 r. o działach administracji rządowej, Dz.U. 2017 poz. 888 z późn. zm.

Wicik, A. (2017). Województwo łódzkie. *Policja 997. Wydanie specjalne*, 9, 20. Dostęp 14.04.2021, https://gazeta.policja.pl/997/numery-specjalne/specjalne-policja-997/143182,POLICJA-997-nr-9.html.

Wierciński, J. (2017). *Fałszywe są 4 z 5 zagrożeń zgłoszonych policji w sieci*. Dostęp 1.04.2020, https://plus.dziennikbaltycki.pl/falszywe-sa-4-z-5-zagrozen-zgloszonych-policji-w-sieci/ar/11796604.

Wójcik, P. (2020/2021). Polityka bezpieczeństwa lokalnego. W Ł. Kozera, E. Durek (Red.), *Wybrane problemy bezpieczeństwa*, t. 8 (s. 20–35). Instytut Prawa i Ekonomii Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie i Europejskie Stowarzyszenie Promocji Nauki i Rozwoju.

Biogram autora

Magdalena Szumiec – doktor nauk społecznych w zakresie pedagogiki, adiunkt w Instytucie Nauk o Bezpieczeństwie Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. Jej zainteresowania naukowe są związane z problematyką edukacji dla bezpieczeństwa. Jest autorką/współautorką dwóch monografii: *System awansu zawodowego nauczycieli – ocena kluczowego elementu reformy edukacji* (2016), *Człowiek we współczesnym świecie. Bezpieczeństwo – zdrowie – edukacja* (2021) oraz ponad 40 artykułów naukowych, współredaktorką monografii *Współczesne konteksty bezpieczeństwa zdrowotnego* (2020), a także współautorką programu nauczania do edukacji dla bezpieczeństwa wraz z odbudową metodyczną. Była członkiem zespołów: Bezpieczna i przyjazna szkoła (2014–2016); Bezpieczna+ (2015–2018); Edukacja dla Bezpieczeństwa, działającego przy Komitecie Nauk Pedagogicznych PAN (2018–2019).

FOLIA 352

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Securitate 12(1) (2022)
ISSN 2657-8549
DOI 10.24917/26578549.12.1.3

Andrzej Czop
WSB w Poznaniu, Wydział Zamiejscowy w Chorzowie
ORCID ID: 0000-0002-9621-5879

Rola specjalistycznych uzbrojonych formacji ochronnych w zapewnianiu ochrony obszarów, obiektów i urządzeń podlegających obowiązkowej ochronie oraz stanowiących infrastrukturę krytyczną przed zagrożeniami terrorystycznymi i terrorem kryminalnym

The role of specialist armed security formations in ensuring the protection of areas, facilities and equipment subject to mandatory protection and constituting critical infrastructure against terrorism and criminal terror

Abstrakt

W dobie globalizacji terroryzm oraz terror kryminalny są ważnymi determinantami współczesnych zagrożeń. Autor w przeprowadzonym procesie badawczym ustalił, że obecnie poziom zagrożenia Polski atakami terrorystycznymi oraz aktami terroru kryminalnego pozostaje wprawdzie na niskim poziomie, ale w świetle zdefiniowanych uwarunkowań środowiskowych należy uznać, że ich wystąpienie jest możliwe. Szczególne zagrożenie zamachami terrorystycznymi i terrorem kryminalnym obszarów, obiektów i urządzeń podlegających obowiązkowej ochronie i stanowiących infrastrukturę krytyczną wynika z ich wyjątkowego charakteru umożliwiającego realizację strategicznych celów w obszarze bezpieczeństwa państwa oraz pozwalającego na jego niezakłócone i ciągłe funkcjonowanie. Autor w toku badań zdefiniował uprawnienia kwalifikowanych pracowników ochrony pozwalające na realizację stawianych przed nimi zadań i ustalił zadania specjalistycznych uzbrojonych formacji ochronnych w obszarze przeciwdziałania zamachom terrorystycznym i aktom terroru kryminalnego oraz reagowania na nie. Badania wykazały, że prywatny sektor ochrony ma duże znaczenie w zapewnieniu bezpieczeństwa terrorystycznego obszarów, obiektów i urządzeń podlegających obowiązkowej ochronie i stanowiących infrastrukturę krytyczną.

Słowa kluczowe: terroryzm; terror kryminalny; infrastruktura krytyczna; obszary, obiekty i urządzenia podlegające obowiązkowej ochronie; specjalistyczne uzbrojone formacje ochronne; pracownik ochrony

Abstract

In the era of globalisation, terrorism and criminal terror are important determinants of contemporary threats. The author in the conducted research process determined that currently

the level of threat to Poland by terrorist attacks and acts of criminal terror remains low, but in the light of the defined environmental conditions it should be considered that their occurrence is possible. He pointed out that the particular threat of terrorist attacks and criminal terror to the areas, objects and devices of facilities subject to mandatory protection and constituting critical infrastructure results from their special character enabling the realization of strategic objectives in the area of state security and allowing for its undisturbed and continuous functioning. In the course of the research, the author has defined the rights of qualified security personnel, allowing them to perform the tasks set before them, and has established the tasks of specialist armed security formations in the area of counteracting and responding to terrorist attacks and acts of criminal terror. The research has shown that the private security sector has a significant role in ensuring terrorist security of areas, objects and devices subject to mandatory protection and constituting critical infrastructure.

Keywords: terrorism; criminal terror; critical infrastructure; areas; facilities and equipment subject to mandatory protection; specialist armed security formations; security officer

Wprowadzenie – metodologia badania

Do sprawnego funkcjonowania każdego państwa konieczne jest zapewnienie bezpieczeństwa i ciągłości działania obiektów, obszarów i urządzeń, które mają charakter strategiczny i najczęściej stanowią infrastrukturę krytyczną. Ze względu na swoje znaczenie podlegają one obowiązkowej ochronie, która musi być sprawowana w sposób ciągły przez podmioty posiadające odpowiednie kompetencje i uprawnienia. Winny one zapobiegać zagrożeniom i je likwidować, zarówno te wywoływane przez naturę i technikę, jak i pochodzące od człowieka. Jednym z takich zagrożeń, których źródłem jest człowiek, są zamachy terrorystyczne, mogące zakłócić efektywne funkcjonowanie państwa. Czym zatem jest terroryzm? Według W. Laqueura, autora pierwszej ogólnoświatowej definicji terroryzmu, jest to nielegalne użycie siły do realizacji celu politycznego, powodujące ofiary wśród niewinnych ludzi (za: Toboła, 2012). Podobne zdanie wyraża B. Hoffman, twierdząc, że terroryzmem jest stosowanie przemocy lub jej groźby, która zmierza do osiągnięcia celów politycznych lub takim celom służy (Hoffman, 1999, s. 12). Z kolei T. Hanausek postrzegał terroryzm jako planowane, zorganizowane, najczęściej uzasadnione ideologicznie działanie ukierunkowane na wymuszenie od rządów, społeczeństw lub konkretnych osób pożądanych świadczeń, zachowań lub postaw. Jest ono realizowane metodami kryminalnymi mającymi spowodować szeroki i budzący jak największy strach odzew w opinii publicznej (Hanausek, 1980, s. 33). Wielość i różnorodność definicji terroryzmu skłoniła A. Schmida i A. Jongmana (2005, s. 1–7) do przeprowadzenia gruntownych badań, w trakcie których porównali 109 naukowych definicji tego terminu. Stwierdzili, że tylko trzy elementy, które go określają, wystąpiły w ponad połowie zbadanych definicji. Słów „przemoc" i „siła" użyto w 83,5% zbadanych definicji, a motyw polityczny był ważny dla 65% z nich. Słowo „strach" pojawiło się w 51% przypadków. R. Borkowski wskazuje, że sformułowana z uwzględnieniem

tych elementów definicja występuje w doktrynie anglosaskiej, która przyjmuje, iż terroryzm to: „wzbudzająca niepokój metoda powtarzających się aktów przemocy, przyjęta przez działające najczęściej w sposób tajny jednostki, grupy albo podmioty państwowe, wybierana z powodów kryminalnych lub politycznych, przy czym w odróżnieniu od zamachów na życie – bezpośrednie cele przemocy nie są głównymi celami. Bezpośrednie ofiary przemocy są z reguły wybierane przypadkowo, na ślepo, albo selektywnie z docelowej populacji i służą one jako przenośniki przesłania. Zagrożenie i bazujący na przemocy proces komunikacyjny pomiędzy terrorystą i ofiarami wykorzystywane są do manipulacji głównym celem, zamieniając go w cel terroru, cel żądań lub też cel skupienia uwagi zależnie od tego, czy sprawcy w danej sytuacji dążą do zastraszania, zniewolenia czy propagandy" (za: Bolechów, 2004, s. 13).

Obiektom, obszarom i urządzeniom istotnym dla prawidłowego funkcjonowania państwa mogą także zagrażać działania, które mają charakter terroru kryminalnego. Elementem odróżniającym te działania od opisanego wyżej terroryzmu jest cel działania sprawców. Według E. Pływaczewskiego dla terrorystów jest nim destrukcja obowiązującego ładu ustrojowego i porządku prawnego. Natomiast członkowie zorganizowanych grup przestępczych stosujący terror kryminalny są zainteresowani utrzymaniem istniejącego systemu, gdyż to on pozwala im uzyskiwać wysokie, nielegalne zyski (Pływaczewski, 2011, s. 34). Zdaniem W. Zubrzyckiego różnica pomiędzy terroryzmem a terrorem kryminalnym nie wynika ze stosowanych metod, które są podobne, ale z motywacji sprawców. Zauważa on, iż ataki mające znamiona terroru kryminalnego ukierunkowane są na osiąganie korzyści materialnych, a terrorystyczne – na realizację celów politycznych (Zubrzycki, 2011, s. 332). W naukach o bezpieczeństwie terror kryminalny jest wskazywany jako ważna metoda działania organizacji przestępczych. Zakresem przedmiotowym obejmuje ona przestępstwa skierowane przeciwko życiu, zdrowiu czy mieniu – popełniane przy użyciu broni lub materiałów wybuchowych. Stąd metody terroru kryminalnego pod względem taktycznym kojarzą się z metodami działania terrorystów (Liedl, Mroczek, 2013, s. 10). O ile jednak medialny rozgłos jest dla tych ostatnich warunkiem gwarantującym powodzenie zamachu, o tyle dla członków grup przestępczych staje się wyłącznie niepożądanym skutkiem ubocznym.

Zarówno zamachy terrorystyczne, jak i akty terroru kryminalnego mogą spowodować dysfunkcję na poziomie lokalnym lub implikować negatywne skutki, także na poziomie ogólnokrajowym. Ważne staje się więc zbadanie, czy realne jest zagrożenie takimi zamachami obiektów, obszarów i urządzeń podlegających obowiązkowej ochronie i stanowiących infrastrukturę krytyczną, a także ustalenie zadań i uprawnień podmiotów sprawujących nad nimi pieczę.

Główny problem badawczy został określony w pytaniu: Jaką rolę odgrywa specjalistyczna uzbrojona formacja ochronna (SUFO) w zapewnianiu ochrony obszarów, obiektów i urządzeń podlegających obowiązkowej ochronie oraz stanowiących infrastrukturę krytyczną przed zagrożeniami terrorystycznymi i terrorem

kryminalnym? Aby znaleźć odpowiedź na to pytanie, sformułowano następujące problemy szczegółowe:

1. Jaki jest aktualny poziom zagrożenia terroryzmem i terrorem kryminalnym?
2. Kto odpowiada za bieżącą ochronę wyżej wymienionych obiektów i jakimi dysponuje uprawnieniami w tym zakresie?
3. Jakie zadania realizuje SUFO w zakresie bezpieczeństwa terrorystycznego obszarów, obiektów i urządzeń podlegających obowiązkowej ochronie i stanowiących infrastrukturę krytyczną?

Badania miały charakter teoretyczny. Wykorzystano w nich następujące metody badawcze: krytyczną analizę literatury przedmiotu, badanie dokumentów, komparatystykę, analizę i syntezę. Wyniki procesu badawczego dały podstawę do udzielenia odpowiedzi na postawione problemy badawcze i sformułowania wniosków końcowych.

Aktualny poziom zagrożenia aktami terroru w Polsce – dyskusja

Ocenę poziomu zagrożenia terroryzmem w krajach Unii Europejskiej przeprowadziła K. Kądziołka (2018, s. 91–102). W tym celu posłużyła się GTI (ang. *Global Terrorism Index* – indeks globalnego terroryzmu), czyli tzw. miernikiem agregatowym pozwalającym na uwzględnienie wielu elementów składowych determinujących poziom zagrożenia terroryzmem. Badaczka wzięła pod uwagę takie zmienne związane z zamachami terrorystycznymi, jak: liczba rannych i zabitych oraz wielkość strat materialnych.

Indeks agregatowy stanowi podstawę raportów *Global Terrorism Index* tworzonych przez australijski Institute for Economics and Peace[1]. Narzędzie to stosowane jest również w ekonomii, służy określaniu poziomu rozwoju społeczno-ekonomicznego państw. Użycie tego narzędzia pozwoliło wskazać w Unii Europejskiej grupę państw najbardziej zagrożonych terroryzmem, które w badaniu uzyskały najwyższe wskaźniki GTI. Były to: Francja – 5,964, Wielka Brytania – 5,102, Niemcy – 4,917, Belgia – 4,656 i Szwecja – 3,756 (Raport *Global Terrorism Index*). Polska znalazła się w drugiej grupie państw – o najniższym zagrożeniu terroryzmem, ze wskaźnikiem wynoszącym 0,384. Niższy wskaźnik – 0 uzyskały natomiast: Rumunia, Portugalia, Litwa i Łotwa (Raport *Global Terrorism Index*).

Polska nie była dotychczas celem ataków terrorystycznych oraz nie jest miejscem, w którym terroryści stale i aktywnie operują, choć istnieją potwierdzone informacje, że jest dla nich państwem tranzytowym. Podnoszone są argumenty, że Polska może stać się celem terrorystów m.in. z uwagi na: członkostwo w Organizacji Traktatu Północnoatlantyckiego (NATO) i UE, udział polskich sił zbrojnych oraz Policji w misjach zagranicznych, stałą współpracę wojskową z USA, uczestnictwo

[1] Institute for Economics and Peace to globalny *think tank* z siedzibą w Sydney w Australii z oddziałami w Nowym Jorku, Meksyku i Hadze. IEP przewodniczy przedsiębiorca technologiczny Steve Killelea, założyciel firmy Integrated Research.

w misjach na obszarach kontrolowanych przez terrorystów, położenie geograficzne w pobliżu Ukrainy (gdzie obecnie trwa pełnoformatowa wojna), pełnienie funkcji wschodniej flanki UE i NATO oraz trwające spory wewnętrzne pomiędzy obozami o różnych poglądach (Olech, 2022). Tym samym Polska jest wprawdzie krajem o stosunkowo niskim poziomie zagrożenia aktami terroru, ale wskazane czynniki mogą implikować zaistnienie sytuacji o znamionach terrorystycznych (Trubalska, 2016, s. 153–154).

Nie można także wykluczyć podejmowania prób wykorzystania terytorium RP do tworzenia zaplecza logistycznego celem dokonywania zamachów w innych krajach Unii. Niestabilna sytuacja w krajach sąsiednich oraz związane z nią zagrożenia masową migracją mogą ułatwiać przenikanie na terytorium Polski także osób zainteresowanych podejmowaniem działań destabilizacyjnych (Czop, 2019, s. 111–112). Potencjalnej możliwości zaistnienia tego rodzaju zdarzeń nie można wykluczyć z uwagi na bezprecedensową i brutalną agresję Rosji na Ukrainę. Polska zdecydowanie poparła Ukrainę, sprzeciwiając się tej zbrojnej napaści i potępiając zbrodnie wojenne popełniane przez wojska rosyjskie, a także udzielając pomocy humanitarnej uchodźcom wojennym. Rząd polski poparł na forum międzynarodowym aspiracje Ukrainy do stania się członkiem Unii Europejskiej. Tym samym Polska postrzegana jest przez Rosję jako kraj wrogi, a doświadczenia wcześniejszych konfliktów zbrojnych wskazują, że wśród uciekających przed wojną migrantów mogą być także terroryści. Z taką sytuacją mieliśmy do czynienia podczas kryzysu migracyjnego, kiedy do Europy wraz z uchodźcami przemieszczającymi się z terenów opanowanych przez Państwo Islamskie (ISIS) trafiali także bojownicy tej największej terrorystycznej organizacji, którzy później dokonywali w Europie zamachów.

Rosja także posługiwała się w przeszłości działaniami terrorystycznymi, stosując zasadę nieprzyznawania się do nich. 16 października i 3 grudnia 2014 roku w Vrběticach doszło do eksplozji dwóch składów należących do Wojskowego Instytutu Technicznego, wynajmowanych wówczas przez prywatną spółkę Imex Group z Ostrawy. W pierwszym z wybuchów zginęło dwóch pracowników Imex Group (Gniazdowski, Wasiuta, 2021). Według rządu Czech przechowywana amunicja należała do bułgarskiego handlarza bronią E. Gebrewa, który miał ją dostarczyć m.in. na Ukrainę i do Syrii. 17 kwietnia 2020 roku premier A. Babiš i wicepremier J. Hamáček poinformowali o wydaleniu 18 pracowników Ambasady Federacji Rosyjskiej, co było reakcją na wynik śledztwa czeskich służb specjalnych i policji, w którego toku ustalono powiązania oficerów rosyjskiego wywiadu wojskowego (GU SG) ze spowodowaniem detonacji. Sprawcy posługiwali się sfałszowanymi paszportami obywateli: Rosji, Mołdawii i Tadżykistanu. Według strony czeskiej odpowiedzialni byli także za wcześniejszą, nieudaną próbę otrucia S. Skripala w Wielkiej Brytanii – w 2018 roku (Łomanowski, 2018). Jak wykazało śledztwo Bellingcat, syn właściciela wysadzonych składów był obecny w dniu zamachu w Vrběticach, a na początku 2015 roku doszło do podobnych dwóch eksplozji w bułgarskich składach amunicji, realizujących kontrakty zagraniczne. Gebrewowie zostali otruci pod koniec kwietnia 2015 roku

substancją chemiczną o działaniu paraliżującym. Wywiad brytyjski powiązał ten fakt z przebywaniem w tym samym czasie w Bułgarii trzech agentów GRU, tych samych, którzy zostali oskarżeni o przeprowadzenie zamachu na S. Skripala i jego córkę. Motywem operacji przeciwko Gebrewom był fakt, iż sprzedawali wyprodukowaną w Bułgarii amunicję m.in. na Ukrainę, do Gruzji oraz siłom syryjskiej opozycji. W lutym 2020 roku bułgarska prokuratura formalnie oskarżyła *in absentia* trzech Rosjan, zidentyfikowanych jako: S. Fiedotow, S. Pawłow i G. Gorszkow, o próbę zabójstwa producentów amunicji (Gniazdowski, Wasiuta, 2021).

Dla Polski w zglobalizowanym świecie zagrożenie terroryzmem stwarzają także wciąż nierozwiązane problemy społeczno-ekonomiczne oraz polityczne w Afryce i na Bliskim Wschodzie, islamski fundamentalizm religijny oraz nielegalne migracje. Dotychczas Polskę wskazywano jako „cel rezerwowy ewentualnych zamachów", tym samym uznając, że nasz kraj pozostaje w zainteresowaniu terrorystów (Gniazdowski, Wasiuta, 2021). Uwzględniając jednak zagrożenie na naszej wschodniej granicy, rozwój zdolności operacyjnych grup islamskich, ciągłą ewolucję metod ich działania oraz aktywność organizacji terrorystycznych na terenie Unii Europejskiej, widać wyraźnie konieczność rozwijania i zapewnienia gotowości polskiego systemu antyterrorystycznego (Trubalska, 2016), zwłaszcza że istotną cechą współczesnego terroryzmu jest jego nieprzewidywalność i efekt zaskoczenia (Adamczuk, 2011, s. 33 i nast.). W świetle przedstawionych zdarzeń, uwarunkowań środowiskowych i geopolitycznych należy uznać, iż zagrożenie działaniami terrorystycznymi dotyczy także Polski.

Odnosząc się do zagrożenia terrorem kryminalnym obiektów, obszarów i urządzeń ważnych dla bezpieczeństwa i gospodarki państwa, należy stwierdzić, że wystąpienie owego zagrożenia jest wprawdzie możliwe, choć w dłuższej perspektywie czasowej nie odnotowano takich incydentów. Takie sytuacje miały miejsce na początku transformacji ustrojowej.

24 kwietnia 1996 roku na stacji paliw Shell przy ul. Ostrobramskiej w Warszawie pracownik zauważył czarną, foliową, owiniętą szarą taśmą klejącą torbę, z której wystawały kable (Mroczek, Głąbkowska, 2016, s. 23–24). Pirotechnicy prześwietlili pakunek urządzeniem rentgenowskim, by ustalić metodykę jego neutralizacji. Podkomisarz P. Molak ubrany w kombinezon pirotechniczny EOD-7 wykonał dwa zdjęcia, lecz nie były one dobrej jakości. Aby zrobić kolejne, ponownie zbliżył się do pakunku, który w tym momencie został zdetonowany. Fala uderzeniowa spowodowała rozległe uszkodzenia narządów wewnętrznych. Ustalono, że dwa tygodnie przed zamachem kierownictwo koncernu Shell w Polsce otrzymało list z żądaniem wypłacenia dwóch milionów dolarów amerykańskich za zapewnienie sobie spokojnego funkcjonowania przez 20 lat. Jak ocenił K. Jałoszyński, celem działania szantażystów nie była realizacja założeń ideologicznych, co czyniłoby z nich terrorystów, choć starali się o dorobienie *post factum* ideologii do problemu. Według tego eksperta od zagadnień terroryzmu prawdziwym motywem działania tej grupy

przestępczej było wyłącznie wymuszenie wysokiego okupu. To pozwala na zakwalifikowanie tego czynu do aktów terroru kryminalnego (Jałoszyński, 2015).

Zdarzenie, które miało miejsce 1 września 1994 roku, także miało charakter terroru kryminalnego. Tego dnia dziennikarz „Gazety Krakowskiej" odebrał telefon od mężczyzny, który poinformował o podłożeniu ładunku wybuchowego na dworcu autobusowym w Krakowie. Policja znalazła tam torbę, w której były tzw. bomby rurowe zawierające amonit, z dołączonymi do nich zapalnikami górniczymi oraz kanistrem z benzyną. Ładunek ten nie był uzbrojony. Zamachowiec żądał wypłacenia 500 tysięcy marek niemieckich lub równowartości tej kwoty w dolarach amerykańskich (Goban-Klas, 2009, s. 62). Kolejne ładunki wybuchowe podłożone zostały w kościołach. Były jeszcze informacje o 13 innych ładunkach, z których trzy miały po 5 kg wagi. Za każdym razem sprawca wskazywał miejsca, gdzie należy dostarczyć okup, i ponawiał swoje groźby zdetonowania podłożonych bomb. 22 września 1994 roku sprawca został zatrzymany w Koszalinie, bo jeden z funkcjonariuszy, odsłuchując taśmę z nagraniem, rozpoznał głos przestępcy, wobec którego prowadził wcześniej postępowanie karne (Drożdżak, 2015). Wprawdzie żaden z profesjonalnie skonstruowanych ładunków nie eksplodował, ale tylko dlatego, że sprawca ich nie uzbrajał. Według ekspertów, gdyby zostały zdetonowane, straty zarówno materialne (zabytkowa infrastruktura), jak i ludzkie byłyby trudne do oszacowania.

Charakterystyka obszarów, obiektów i urządzeń o znaczeniu strategicznym dla bezpieczeństwa i stanowiących infrastrukturę krytyczną państwa

Ze względu na spektakularny efekt celem ewentualnych ataków terrorystycznych mogą być obszary, obiekty i urządzenia, które mają charakter strategiczny dla funkcjonowania państwa bądź stanowią jego infrastrukturę krytyczną. Z tego względu wymagają one szczególnej ochrony. Do grupy obiektów, urządzeń i obszarów wymagających obligatoryjnej ochrony należą te związane z obronnością państwa, w szczególności: zakłady produkcji specjalnej, zakłady, które prowadzą prace naukowo-badawcze lub konstruktorskie dotyczące takiej produkcji, zakłady produkujące, remontujące i magazynujące uzbrojenie, urządzenia i sprzęt wojskowy, magazyny rezerw strategicznych (Ustawa z dnia 22 sierpnia 1997 r. o ochronie osób i mienia, Dz.U. 1997 nr 114 poz. 740 z późn. zm., art. 5 ust. 2 pkt 1).

Obowiązkowa ochrona fizyczna jest też wymagana dla obiektów, obszarów i urządzeń ważnych dla interesu gospodarczego państwa. Są to zwłaszcza: zakłady mające bezpośredni związek z wydobyciem surowców mineralnych o strategicznym znaczeniu dla państwa, porty morskie i lotnicze, banki i przedsiębiorstwa wytwarzające, przechowujące bądź transportujące wartości pieniężne w znacznych ilościach (Ustawa z dnia 22 sierpnia 1997 r. o ochronie osób i mienia, art. 5 ust. 2 pkt 2).

Kolejna, dosyć szeroka kategoria związana jest z bezpieczeństwem publicznym i obejmuje: zakłady, obiekty i urządzenia mające duże znaczenie dla funkcjonowania aglomeracji miejskich, których zniszczenie lub uszkodzenie może stanowić

zagrożenie dla życia i zdrowia ludzi oraz środowiska, w szczególności elektrownie i ciepłownie, ujęcia wody, wodociągi i oczyszczalnie ścieków, zakłady stosujące, produkujące lub magazynujące w znacznych ilościach materiały jądrowe, źródła i odpady promieniotwórcze, materiały toksyczne, odurzające, wybuchowe bądź chemiczne o dużej podatności pożarowej lub wybuchowej, rurociągi paliwowe, linie energetyczne i telekomunikacyjne, zapory wodne i śluzy oraz inne urządzenia znajdujące się w otwartym terenie, których zniszczenie lub uszkodzenie może stanowić zagrożenie dla życia lub zdrowia ludzi, środowiska albo spowodować poważne straty materialne (Ustawa z dnia 22 sierpnia 1997 r. o ochronie osób i mienia, art. 5 ust. 2 pkt 3).

W obszarze zabezpieczania ważnych interesów państwa obowiązkowej ochrony wymagają: zakłady o unikalnej produkcji gospodarczej, obiekty i urządzenia telekomunikacyjne, pocztowe oraz telewizyjne i radiowe, muzea i inne obiekty, w których zgromadzone są dobra kultury narodowej, archiwa państwowe (Ustawa z dnia 22 sierpnia 1997 r. o ochronie osób i mienia, art. 5 ust. 2 pkt 4).

Do kompetencji wojewodów zgodnie z ich właściwością terytorialną należy prowadzenie ewidencji wskazanych obszarów, obiektów i urządzeń podlegających obowiązkowej ochronie (Ustawa z dnia 22 sierpnia 1997 r. o ochronie osób i mienia, art. 5 ust. 5).

Obowiązkowej ochronie w określonych sytuacjach podlega także transport. Za taki właśnie, wymagający obligatoryjnej ochrony, ustawodawca uznał: transport broni, amunicji, materiałów wybuchowych, uzbrojenia, urządzeń i sprzętu wojskowego wysyłany z obszarów i obiektów podlegających obowiązkowej ochronie.

Zgodnie z art. 5 ust. 1 ustawy z dnia 22 sierpnia 1997 r. obszary, obiekty, urządzenia i transporty istotne dla obronności, interesu gospodarczego państwa, bezpieczeństwa publicznego i innych ważnych interesów państwa podlegają obowiązkowej ochronie. Optymalnym i rekomendowanym rozwiązaniem jest jednoczesne stosowanie ochrony fizycznej i technicznej (Wiłun, 2005, s. 106).

Kategorią obiektów, które również mogą stanowić atrakcyjny cel dla terrorystów, jest infrastruktura krytyczna; jej definicja została zawarta w Dyrektywie Rady UE z 8 grudnia 2008 roku. Art. 2 stanowi, że: „infrastruktura krytyczna oznacza składnik, system lub część infrastruktury zlokalizowane na terytorium państw członkowskich, które mają podstawowe znaczenie dla utrzymania niezbędnych funkcji społecznych, zdrowia, bezpieczeństwa, ochrony, dobrobytu materialnego lub społecznego ludności oraz których zakłócenie lub zniszczenie miałoby istotny wpływ na dane państwo członkowskie w wyniku utracenia tych funkcji" (Dyrektywa 2008/114/WE, s. 75–82). Infrastruktura krytyczna podlega obowiązkowej ochronie (Ustawa z dnia 22 sierpnia 1997 r. o ochronie osób i mienia, art. 5 ust. 2 pkt 5). W polskim ustawodawstwie infrastruktura ta rozumiana jest jako: systemy oraz wchodzące w ich skład powiązane ze sobą funkcjonalnie obiekty, w tym obiekty budowlane, urządzenia, instalacje, usługi kluczowe dla bezpieczeństwa państwa i jego obywateli oraz służące zapewnieniu sprawnego funkcjonowania organów administracji

publicznej, a także instytucji i przedsiębiorców (Ustawa z dnia 26 kwietnia 2007 r. o zarządzaniu kryzysowym, Dz.U. 2007 nr 89 poz. 590, art. 3 ust. 2). W takim ujęciu infrastruktura krytyczna obejmuje systemy: zaopatrzenia w energię, surowce energetyczne i paliwa, łączności, sieci teleinformatycznych, finansowe, zaopatrzenia w żywność, zaopatrzenia w wodę, ochrony zdrowia, transportowe, ratownicze, zapewniające ciągłość działania administracji publicznej, produkcji, składowania, przechowywania i stosowania substancji chemicznych i promieniotwórczych, w tym rurociągi substancji niebezpiecznych (Ustawa z dnia 26 kwietnia 2007 r. o zarządzaniu kryzysowym, art. 3 ust. 2).

O tym, że ataki na infrastrukturę krytyczną nie są tylko teoretycznymi założeniami potencjalnych zagrożeń, świadczą przykłady zdarzeń, które miały miejsce w przeszłości i implikowały poważne skutki. Oto niektóre z nich:

- 20 marca 1995 roku po godzinie 7.00, podczas porannego szczytu komunikacyjnego, członkowie sekty Najwyższa Prawda[2], na której czele stał S. Asahara, rozpylili w Tokio na stacji Kasumigaseki, w pociągach trzech linii metra, sarin. Metoda rozpylenia gazu była bardzo prymitywna, gdyż polegała na nakłuciu i rozszczelnieniu plastikowych opakowań z żywnością. Skutkiem tego zamachu była śmierć 12 osób, a prawie 5500 poszkodowanych skażeniem trafiło do szpitali (Użarowska, 2019).
- 11 marca 2004 roku w Madrycie, w godzinach porannego szczytu, między 7.37 a 7.42, został dokonany zamach w pociągach podmiejskich. W czterech składach terroryści zdetonowali 10 z 13 podłożonych samodziałowych urządzeń (Piekarski, 2015, s. 243). Każde z nich zawierało około 10 kilogramów materiałów Goma-2 oraz gwoździe mające wzmocnić siłę rażenia. Do ich zdalnej detonacji posłużyły sygnały przesłane telefonami komórkowymi. Eksplozja spowodowała śmierć 191 osób, a ponad 2000 zostało rannych (RZ, 2017).
- 7 lipca 2005 roku w Londynie, o godzinie 8.50, miały miejsce trzy wybuchy przeprowadzone symultanicznie, a czwarty nastąpił godzinę później. W zamachach na środki komunikacji miejskiej (metro, autobus) zginęły 52 osoby, a ponad 700 zostało rannych. Terroryści wybrali czas porannego szczytu, gdy wiele osób było w drodze do pracy, szkół i uczelni. Zamach spowodował paraliż komunikacji miejskiej, a stolica Wielkiej Brytanii została praktycznie unieruchomiona. Nastąpiło również przeciążenie sieci telefonii mobilnej, przez co większość londyńczyków nie mogła nawiązać połączenia (Golarz, 2016).
- 22 marca 2016 roku około godziny 8.00 doszło do dwóch potężnych eksplozji w hali odlotów międzynarodowego portu lotniczego w Brukseli. Centrum Zarządzania Kryzysowego podało, że na skutek wybuchów zginęło 14 osób, a ponad 100 zostało rannych. Bombę zdetonował zamachowiec samobójca. Lotnisko zostało zamknięte, a samoloty były przekierowywane m.in. do Frankfurtu nad Menem, gdzie także zaostrzono środki bezpieczeństwa. Po ataku na port

[2] Sekta Najwyższa Prawda istnieje do dzisiaj pod nazwą Aleph. Jej wyznawcy nadal pozostają pod wpływem nauk swojego guru.

lotniczy doszło także do wybuchu na stacji metra Maelbeek, a następnie w pobliżu stacji metra Schuman – nieopodal budynku Komisji Europejskiej i Rady Europejskiej. W wyniku eksplozji zginęło 20 osób, a 130 zostało rannych (Cöllen, 2016).

- 21 lipca 2010 roku w godzinach rannych doszło do ataku na Baksańską Elektrownię Wodną (BEW) w Republice Kabardyjsko-Bałkarskiej, na rosyjskim Kaukazie Północnym. W wyniku eksplozji uszkodzeniu uległy dwa spośród trzech hydrogeneratorów. Napastnikom, którzy zabili dwóch milicjantów i ranili dwie inne osoby, udało się zbiec. Byli to terroryści islamscy dowodzeni przez D. Umarowa, który przyznał się do dokonania zamachu. Wcześniej, w marcu 2010 roku, zapowiadał on ataki na ważne obiekty infrastrukturalne w całej Rosji (GÓR, 2010). Ten atak przypomniał, jak wrażliwym celem są elektrownie jądrowe. Według statystyk Eurostatu, urzędu statystycznego UE, w 2019 roku flota 106 energetycznych reaktorów jądrowych w 13 krajach UE wyprodukowała w UE 765 337 GWh energii elektrycznej – czyli około 26% całkowitej produkcji energii elektrycznej w UE. 13 z 27 krajów UE posiada działające energetyczne reaktory jądrowe (Centrum Informacji o Rynku Energii, 2021).
- W październiku 2001 roku separatystyczna islamska grupa Abu Sayyaf skaziła ujęcie wody pitnej w mieście Isabela na Filipinach, zamieszkałym w większości przez chrześcijan. Mieszkańcy sześciu pobliskich wiosek stwierdzili, że woda została skażona benzyną. Lokalne władze zamknęły wodociągi – w tym czasie woda pitna była dostarczana wyłącznie cysternami (Kuliczkowski, Lichosik, 2016, s. 47–50).
- W 2003 roku, podczas trwającej w Sudanie wojny domowej, w okolicy miejscowości Tina zniszczone zostały na skutek eksplozji studnie, a w miejscowości Khasan Basao zostały one zatrute.
- W 2004 roku w Darfurze ujęcia wodne zostały celowo zanieczyszczone w ramach strategii prześladowania wysiedleńców (Kuliczkowski, Lichosik, 2016, s. 47–50).
- Przygotowania i usiłowanie ataków na infrastrukturę zaopatrującą aglomeracje w wodę pitną odnotowano także w związku z działaniami: skandynawskich grup proekologicznych, terrorystów z Al-Kaidy, grup FARC oraz rasistowskich ekstremistów w RPA. Wszystkim planowanym zamachom skutecznie zapobiegły służby specjalne i Policja (Kuliczkowski, Lichosik, 2016, s. 47–50).

Rosnące znaczenie dla bezpieczeństwa państwa obiektów i systemów infrastruktury krytycznej wynika z ich funkcji w zakresie stałego utrzymywania niezakłóconego funkcjonowania państwa, w warunkach współczesnych zagrożeń. Stąd niezmiernie ważne jest zabezpieczenie tych elementów poprzez odpowiednią ich ochronę, tak by zapewnić ciągłość działania i integralność infrastruktury krytycznej oraz szybkie jej odtwarzanie w razie ataków oraz innych zdarzeń zakłócających jej prawidłowe funkcjonowanie. Podejmowane działania mają na celu minimalizację ryzyka zakłócenia IK poprzez: ograniczenie prawdopodobieństwa wystąpienia

zagrożenia, zmniejszenie podatności oraz ograniczenie skutków zaistniałego zagrożenia. Terroryści to przeciwnik nieprzewidywalny i z reguły dobrze przygotowany, dlatego konieczne stało się podjęcie działań systemowych celem zapobiegania zagrożeniom, wczesnego ich rozpoznawania oraz umiejętnego postępowania w przypadku wystąpienia zamachu (Batkowski, 2013, s. 122–123).

Działania prywatnego sektora w fazie przygotowania na możliwość wystąpienia zdarzenia o charakterze terrorystycznym

W fazie przygotowania (Uchwała nr 252 Rady Ministrów z dnia 9 grudnia 2014 r. w sprawie „Narodowego Programu Antyterrorystycznego na lata 2015–2019", s. 41–42) szczególnie istotne jest przygotowywanie planów działania z określeniem zdolności do przemieszczania sił i środków oraz zwiększanie zasobów koniecznych do skutecznego reagowania w sytuacji zagrożenia terrorystycznego. To także czas na opracowanie planów zarządzania kryzysowego uwzględniających algorytmy działań oraz wymianę informacji w przypadku zaistnienia zagrożenia terrorystycznego. W tej fazie ocenia się poziom zabezpieczenia potencjalnych celów ataków terrorystycznych, jak również podnosi się potencjał do neutralizacji i minimalizacji skutków ewentualnych ataków.

Zgodnie z ustawą o zarządzaniu kryzysowym na właścicielach obiektów, instalacji lub urządzeń infrastruktury krytycznej spoczywa obowiązek ich ochrony, zwłaszcza poprzez przygotowanie i wdrożenie, zgodnie z przewidywanymi zagrożeniami, planów ochrony infrastruktury krytycznej (Ustawa z dnia 26 kwietnia 2007 r. o zarządzaniu kryzysowym, art. 6 ust. 5). W planie wskazywane są zagrożenia dla infrastruktury krytycznej oraz oceny ryzyka ich wystąpienia wraz z przewidywanymi scenariuszami rozwoju zdarzeń, wśród których duże znaczenie ma zagrożenie aktami terroru (Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 30 kwietnia 2010 r. w sprawie planów ochrony infrastruktury krytycznej, Dz.U. 2010 nr 83 poz. 542, § 2 ust. 3 pkt 3 lit. a). Przedstawia się również zasoby własne, możliwe do wykorzystania w celu ochrony infrastruktury krytycznej (Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 30 kwietnia 2010 r. w sprawie planów ochrony infrastruktury krytycznej, § 2 ust. 3 pkt 3 lit. d). Plan uwzględnia także zasadnicze warianty działań w sytuacji zagrożenia lub zakłócenia funkcjonowania infrastruktury krytycznej (Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 30 kwietnia 2010 r. w sprawie planów ochrony infrastruktury krytycznej, § 2 ust. 3 pkt 4 lit. a). Szczególnie rygorystyczne rozwiązania w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa obiektom infrastruktury krytycznej, a zwłaszcza wymóg, by było ono wykonywane przez kwalifikowanych, uzbrojonych pracowników ochrony (Ustawa z dnia 22 sierpnia 1997 r. o ochronie osób i mienia, art. 5 ust. 4), ma swoje uzasadnienie, zwłaszcza w sytuacji zagrożenia terrorystycznego. Plan ten jest uzgadniany w zakresie dotyczącym takich sytuacji z właściwymi terytorialnie: wojewodą, komendantem wojewódzkim Państwowej Straży Pożarnej, komendantem wojewódzkim Policji, dyrektorem regionalnego zarządu gospodarki wodnej, wojewódzkim inspektorem nadzoru budowlanego, wojewódzkim lekarzem

weterynarii, państwowym wojewódzkim inspektorem sanitarnym, dyrektorem urzędu morskiego oraz ministrem lub kierownikiem urzędu centralnego, we właściwości którego znajduje się system, do którego została zaliczona dana infrastruktura krytyczna (Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 30 kwietnia 2010 r. w sprawie planów ochrony infrastruktury krytycznej, § 4).

Dla obszarów, obiektów i urządzeń podlegających obowiązkowej ochronie opracowywana jest kompleksowa koncepcja ochrony, za której przygotowanie odpowiada kierownik jednostki organizacyjnej podlegającej obowiązkowej ochronie; sporządza się plan ochrony (Czop, 2014, s. 152–155; Cymerski, Czop, 2019, s. 106–109), który musi zostać uzgodniony z właściwym terytorialnie komendantem wojewódzkim Policji, a w zakresie zagrożeń o charakterze terrorystycznym – dodatkowo z właściwym terytorialnie dyrektorem delegatury Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego (Ustawa z dnia 22 sierpnia 1997 r. o ochronie osób i mienia, art. 7 ust. 1). Dlatego tak ważne jest dobre opracowanie dokumentów zawierających procedury działania na wypadek zagrożeń terrorystycznych. Na tym etapie efektywność systemu antyterrorystycznego RP warunkowana jest nie tylko dobrą współpracą organów administracji publicznej (Chomentowski, 2014, s. 98–110), lecz także ich bieżącym współdziałaniem z sektorem prywatnym. Są to zarówno dysponenci obiektów mogących być celem ataku terrorystycznego, jak i podmioty, które odpowiadają za ich ochronę – specjalistyczne uzbrojone formacje ochronne (SUFO).

SUFO odpowiadają za ochronę systemów stanowiących infrastrukturę krytyczną, jak i obiektów, obszarów i urządzeń podlegających obowiązkowej ochronie. Są to (Ustawa z dnia 22 sierpnia 1997 r. o ochronie osób i mienia, art. 2 ust. 7) wewnętrzne służby ochrony oraz przedsiębiorcy, którzy uzyskali koncesje na prowadzenie działalności gospodarczej w zakresie usług ochrony osób i mienia, posiadający broń na podstawie świadectwa broni, o którym mowa w art. 29 ust. 1 pkt 1 i 2 ustawy z dnia 21 maja 1999 roku o broni i amunicji.

Uprawnienia kwalifikowanych pracowników ochrony

Aby przyjęte w planach ochrony założenia mogły być zrealizowane, zatrudnieni w SUFO kwalifikowani pracownicy ochrony zostali wyposażeni przez ustawodawcę w szereg uprawnień o charakterze *quasi*-policyjnym, zdecydowanie szerszych aniżeli uprawnienia obywatelskie. Między innymi mogą oni: ustalać uprawnienia do przebywania na obszarach lub w obiektach chronionych oraz legitymować osoby w celu ustalenia ich tożsamości (Ustawa z dnia 22 sierpnia 1997 r. o ochronie osób i mienia, art. 36 ust. 1 pkt 1); wezwać osoby do opuszczenia obszaru lub obiektu, jeśli stwierdzą brak uprawnień do ich pobytu na terenie ochranianego obszaru lub obiektu albo stwierdzą fakt zakłócania porządku; ująć w granicach obszarów lub obiektów chronionych lub poza ich granicami osoby, które w sposób oczywisty stwarzają bezpośrednie zagrożenie dla życia lub zdrowia, a także dla ochranianego mienia, celem bezzwłocznego oddania takich osób Policji.

Kwalifikowany pracownik ochrony fizycznej może w granicach chronionego obiektu stosować środki przymusu bezpośredniego na podstawie art. 36 ust. 1 pkt 4 ustawy o ochronie osób i mienia uzupełnionej zapisami ustawy z dnia 24 maja 2013 roku o środkach przymusu bezpośredniego i broni palnej. Są to: siła fizyczna w postaci technik transportowych, obrony, obezwładniania, kajdanki zakładane na ręce, pałka służbowa, pies służbowy, chemiczne środki obezwładniające w postaci ręcznych miotaczy substancji obezwładniających oraz przedmioty przeznaczone do obezwładniania osób za pomocą energii elektrycznej (paralizatory).

Pracownik ochrony ma także prawo przy wykonywaniu zadań w granicach chronionego obszaru lub obiektu do użycia broni palnej w przypadkach, gdy zachodzi konieczność odparcia bezpośredniego, bezprawnego zamachu:

- na życie, zdrowie lub wolność jego lub innej osoby albo konieczność przeciwdziałania czynnościom zmierzającym bezpośrednio do takiego zamachu;
- na ważne obiekty, urządzenia lub obszary albo konieczność przeciwdziałania czynnościom zmierzającym bezpośrednio do takiego zamachu;
- na mienie, jeśli zamach stwarza jednocześnie bezpośrednie zagrożenie życia, zdrowia lub wolności pracownika ochrony lub innej osoby, albo konieczność przeciwdziałania czynnościom zmierzającym bezpośrednio do takiego zamachu oraz
- w razie konieczności przeciwstawienia się osobie: niepodporządkowującej się wezwaniu do natychmiastowego porzucenia broni, materiału wybuchowego lub innego niebezpiecznego przedmiotu, którego użycie może zagrozić życiu, zdrowiu lub wolności uprawnionego lub innej osoby; oraz która usiłuje bezprawnie odebrać broń palną uprawnionemu lub innej osobie uprawnionej do jej posiadania (Ustawa z dnia 22 sierpnia 1997 r. o ochronie osób i mienia, art. 36 ust. 1 pkt 5 lit. a).

Z upoważnienia ustawy antyterrorystycznej pracownicy ochrony uzyskali uprawnienie do niszczenia dronów, czyli bezzałogowych statków powietrznych. W ten sposób został poszerzony katalog przypadków, w których kwalifikowany pracownik ochrony ma prawo wykorzystania broni palnej. Może on unieruchomić lub zniszczyć drona, gdy przebieg jego lotu czy działanie zagraża życiu bądź zdrowiu osoby, stwarza zagrożenie dla chronionego obiektu, urządzenia, obszaru, zakłóca przebieg imprezy masowej albo zagraża bezpieczeństwu jej uczestników lub stwarza realną obawę, że ten statek powietrzny może być narzędziem ataku terrorystycznego (Gurgul, Czop, 2017, s. 117).

Zadania realizowane przez pracowników SUFO w fazie reagowania na zagrożenia terrorystyczne

Przedstawione wyżej uprawnienia kwalifikowanych pracowników ochrony mają duże znaczenie w zapobieganiu zdarzeniom, które mogą mieć charakter terrorystyczny. Dają bowiem możliwość niedopuszczenia terrorystów do chronionych obiektów lub ich usunięcia, zanim podejmą oni działania przestępcze. W przypadku,

gdy wystąpi już konieczność odparcia bezpośredniego, bezprawnego zamachu na życie, zdrowie, wolność pracownika ochrony lub innej osoby, przeciwdziałania bezpośredniemu zamachowi na ochraniane przez niego obszary, obiekty lub urządzenia, a także przeciwdziałania niszczeniu mienia – ma on prawo zastosowania środków przymusu bezpośredniego. Takie sytuacje mogą wynikać z działań mających znamiona ataku terrorystycznego. Dlatego też wyposażenie pracownika ochrony w środki przymusu bezpośredniego i danie mu prawnych możliwości ich zastosowania pozwala na realizację zadań ukierunkowanych na ochronę osób i obiektów przed zamachami terrorystycznymi.

Czynności podejmowane przez pracowników SUFO w fazie reagowania (Uchwała nr 252 Rady Ministrów z dnia 9 grudnia 2014 r. w sprawie „Narodowego Programu Antyterrorystycznego na lata 2015–2019", s. 43–45) na zagrożenia terrorystyczne mają charakter wieloaspektowy i są prowadzone przede wszystkim na miejscu zdarzenia. Jak wskazano, mogą oni podjąć działania zmierzające do obezwładnienia sprawców zamachu, posługując się dostępnymi środkami przymusu bezpośredniego, lub celem jego odparcia użyć broni palnej. To oni będą organizowali działania ewakuacyjne z terenu zagrożonego atakiem terrorystycznym czy udzielali pierwszej pomocy poszkodowanym. Stąd bardzo istotnym elementem załącznika antyterrorystycznego są procedury ewakuacji personelu – na wypadek wystąpienia zdarzeń o charakterze terrorystycznym. Do pracowników SUFO będzie należało zablokowanie dróg dojścia do takich miejsc, tak by zapewnić bezpieczeństwo osobom, które w sposób nieświadomy mogłyby się znaleźć w rejonie zagrożonym. Chodzi również o to, by uniknąć zmian i deformacji w tym terenie oraz uniemożliwić sprawcom dokonanie działań dezinformujących i kamuflujących (Basałyga, 2001, s. 12). Pracownicy ochrony winni także powiadomić dyżurnego policji oraz inne służby, takie jak straż pożarna czy pogotowie, celem podjęcia przez nie działań niezbędnych do opanowania sytuacji, neutralizacji zagrożenia i przeprowadzenia akcji ratowniczej.

Ważny obszar czynności podejmowanych przez pracowników SUFO w związku z zamachem terrorystycznym to: określenie granic miejsca zdarzenia, zablokowanie do niego dostępu i widoczne oznakowanie go, niedopuszczenie do wejścia na jego obszar osób postronnych (włącznie z personelem, klientami), zabezpieczenie śladów i wszystkich przedmiotów znajdujących się na miejscu zdarzenia. Celem zabezpieczenia śladów pracownicy SUFO winni ochronić je przed świadomym bądź nieświadomym działaniem człowieka lub warunkami atmosferycznymi, tak by pozostały w stanie niezmienionym i w tym samym miejscu. Kolejne działania powinny zmierzać do: ustalenia świadków zdarzenia, zanotowania ich danych osobowych (na potrzeby procesowe) oraz zebrania wszelkich dostępnych informacji na temat zdarzenia. Finalnie pracownicy ochrony przekazują Policji zgromadzone dane oraz informują o podjętych przez siebie działaniach zabezpieczających i ratunkowych (Basałyga, 2001, s. 12).

Podstawę prawną takich działań stanowi Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 18 grudnia 1998 roku w sprawie określenia

szczegółowych zasad współpracy specjalistycznych uzbrojonych formacji ochronnych z Policją, jednostkami ochrony przeciwpożarowej, obrony cywilnej i strażami gminnymi (miejskimi). Współpraca formacji ochronnych z Policją polega w szczególności na wymianie informacji o zagrożeniach w zakresie bezpieczeństwa osób i mienia oraz zakłócaniu spokoju i porządku publicznego, współdziałaniu w celu utrzymania spokoju i porządku publicznego podczas zgromadzeń, imprez artystycznych, rozrywkowych i sportowych, w zakresie określonym w odrębnych przepisach, współdziałaniu przy zabezpieczaniu miejsc popełnienia przestępstw i wykroczeń w granicach chronionych obszarów, obiektów lub urządzeń oraz wzajemnych konsultacjach ukierunkowanych na doskonalenie metod tej współpracy (Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 18 grudnia 1998 roku w sprawie określenia szczegółowych zasad współpracy specjalistycznych uzbrojonych formacji ochronnych z Policją, jednostkami ochrony przeciwpożarowej, obrony cywilnej i strażami gminnymi (miejskimi), Dz.U. 1998 nr 161 poz. 1108, § 3 pkt 1–4). W obszarze przeciwdziałania zagrożeniom terrorystycznym bieżąca i szybka wymiana informacji ma istotne znaczenie.

Wnioski

Przeprowadzone badania pozwoliły udzielić odpowiedzi na szczegółowe pytania, które porządkowały proces badawczy. Wykazano, iż zagrożenie zarówno terroryzmem, jak i terrorem kryminalnym w Polsce pozostaje wprawdzie na niskim poziomie, ale w świetle przedstawionych uwarunkowań środowiskowych należy uznać, że ich wystąpienie jest możliwe. Ustalono, że zagrożenia zamachami terrorystycznymi obszarów, obiektów i urządzeń podlegających obowiązkowej ochronie i stanowiących infrastrukturę krytyczną wynikają ze szczególnego charakteru tych obiektów, umożliwiającego realizację strategicznych celów w obszarze bezpieczeństwa państwa oraz pozwalających na jego niezakłócone i ciągłe funkcjonowanie.

Wskazano SUFO jako podmiot odpowiadający za bieżącą ochronę wyżej wymienionych obiektów przed zamachami terrorystycznymi i aktami terroru kryminalnego oraz zdefiniowano uprawnienia pracowników ochrony w tym zakresie.

Ustalono zadania SUFO w obszarze przeciwdziałania zamachom terrorystycznym i aktom terroru kryminalnego oraz reagowania na nie, wskazując podstawy prawne współdziałania z innymi podmiotami odpowiedzialnymi za bezpieczeństwo wewnętrzne.

Udzielenie odpowiedzi na pytania szczegółowe pozwoliło finalnie na rozwiązanie głównego problemu badawczego: Jaką rolę odgrywa SUFO w zapewnianiu ochrony obszarów, obiektów i urządzeń podlegających obowiązkowej ochronie oraz stanowiących infrastrukturę krytyczną przed zagrożeniami terrorystycznymi i terrorem kryminalnym? Jak wynika z przeprowadzonych badań, zadania realizowane przez zarządców i kierowników tych podmiotów związane są przede wszystkim z właściwym ich przygotowaniem na wystąpienie zagrożeń terrorystycznych, co

odbywa się głównie poprzez sporządzenie odpowiednich planów ochrony. Ważnym elementem ich realizacji są działania podejmowane przez specjalistyczne uzbrojone formacje ochronne, które sprawują stały i bieżący nadzór nad powierzonymi ich pieczy obiektami. To ich pracownicy mają identyfikować ewentualne zagrożenia, zapobiegać ich powstawaniu i niezwłocznie reagować w sytuacjach, gdy one wystąpią. Pierwszy kontakt z terrorystami mogą mieć właśnie kwalifikowani pracownicy ochrony zabezpieczający obiekt będący przedmiotem zamachu. Od ich profesjonalizmu i zaangażowania zależy więc skuteczna ochrona, a na kolejnym etapie – efektywne wsparcie działań prowadzonych przez Policję.

Stąd niezwykle ważne jest właściwe wyposażenie, przygotowanie szkoleniowe i stałe doskonalenie umiejętności pracowników SUFO, z uwzględnieniem ich uczestnictwa we wspólnych z państwowymi służbami ćwiczeniach praktycznych. Organy państwa, a zwłaszcza Policja, muszą prowadzić stały nadzór nad funkcjonowaniem tych formacji. Przekazanie im bowiem tak ważnych zadań wynika wprawdzie z demonopolizacji bezpieczeństwa i jego komercjalizacji, ale nie zwalnia organów państwa z odpowiedzialności za bezpieczeństwo, która wynika wprost z zapisów artykułu 5 Konstytucji RP (Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.).

Bibliografia

Adamczuk, M. (2011). Terroryzm indywidualny jako zagrożenie dla bezpieczeństwa europejskiego. W K. Liedl, P. Piasecka, T.R. Aleksandrowicz (Red.), *Zamach w Norwegii. Nowy wymiar zagrożenia terroryzmem w Europie* (s. 33–45). Difin.

Basałyga, E. (2011). Zabezpieczenie miejsca zdarzenia. *Ochrona Mienia*, 11, 12.

Batkowski, R. (2013). Formacje ochronne w zabezpieczaniu antyterrorystycznym infrastruktury krytycznej. W Z. Piątek, J.R. Truchan (Red.), *Technologie w ochronie infrastruktury krytycznej zewnętrznego kraju Unii Europejskiej* (s. 122–123). Wydawnictwo Stowarzyszenia Ruch Wspólnot Obronnych.

Bolechów, B. (2004). Definiowanie terroryzmu. *Zeszyty Naukowe Koła Wschodnioeuropejskiego Stosunków Międzynarodowych*, 2, 12–13.

Centrum Informacji o Rynku Energii (2021). *Energetyka jądrowa dostarcza około jednej czwartej energii elektrycznej w Unii Europejskiej*. Dostęp 2.03.2022, https://www.cire.pl/artykuly/serwis-informacyjny-cire-24/181201-energetyka-jadrowa-dostarcza-okolo-jednej-czwartej-energii-elektrycznej-w-unii-europejskiej.

Chomentowski, P. (2014). *Polski system antyterrorystyczny. Prawno-organizacyjne kierunki ewolucji*. Difin.

Cöllen, B. (2016). *Zamachy na lotnisko i metro w Brukseli. „Czarny dzień dla Europy"*. Dostęp 10.04.2017, https://www.dw.com/pl/zamachy-na-lotnisko-i-metro-w-brukseli-czarny-dzie%C5%84-dla-europy/a-19132800.

Cymerski, J., Czop, A. (2019). *Służba Ochrony Państwa i SUFO wobec współczesnych zagrożeń*. Pułtusk.

Czop, A. (2014). *Udział firm ochrony osób i mienia w zapewnianiu bezpieczeństwa publicznego w Polsce*. Apeiron.

Czop, A. (2019). Służby specjalne w systemie ochrony granic Rzeczypospolitej Polskiej. *Przegląd Policyjny*, numer specjalny, 98–130.

Drożdżak, A. (2015). „Gumiś" był bossem wielkiego gangu złodziei. Ma wyrok. *Gazeta Krakowsk*a. Dostęp 10.07.2017, https://gazetakrakowska.pl/krakow-gumis-byl-bossem-wielkiego-gangu-zlodziei-ma-wyrok/ar/9054958.

Dyrektywa 2008/114/WE – rozpoznawanie i wyznaczanie europejskiej infrastruktury krytycznej oraz ocena potrzeb w zakresie poprawy jej ochrony, Dz. U. L 345 z 23.12.2008.

Gniazdowski, M., Wasiuta, M. (2021). *Rosyjskie zamachy w Czechach – kontekst krajowy, implikacje, perspektywy*. Dostęp 10.02.2022, https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2021-04-20/rosyjskie-zamachy-w-czechach-kontekst-krajowy-implikacje-perspektywy.

Goban-Klas, T. (2009). *Media i terroryści. Czy zastraszą nas na śmierć?* Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Golarz, M. (2016). Zamach w Londynie z 7 lipca 2005 r. Przygotowania, przebieg, skutki i podjęte działania. *Kwartalnik Policyjny*, 1.

GÓR (2010). *Zamach na elektrownię wodną w Kabardyno-Bałkarii*. Dostęp 10.03.2022, https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2010-07-21/zamach-na-elektrownie-wodna-w-kabardyno-balkarii.

Gurgul, J., Czop, A. (2017). Możliwość wykorzystania firm ochrony osób i mienia w zapewnianiu bezpieczeństwa w sytuacji zwiększonego zagrożenia terrorystycznego. *Security, Economy & Law*, 4(17), 106–125.

Hanausek, T. (1980). W sprawie pojęcia współczesnego terroryzmu. *Problemy Kryminalistyki*, 143, 31–44.

Hoffman, B. (1999). *Oblicza terroryzmu*. Bertelsmann Media.

Jałoszyński, K. (2015). *Prognozy rozwoju terroryzmu*. Dostęp 8.08.2015, http://www.obnie.info/terroryzm_prognozy.htm.

Kądziołka, K. (2018). Ocena poziomu zagrożenia terroryzmem w krajach Unii Europejskiej z wykorzystaniem GTI. *Ekonomia Międzynarodowa*, 23, 91–102.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. uchwalona przez Zgromadzenie Narodowe w dniu 2 kwietnia 1997 r., przyjęta przez Naród w referendum konstytucyjnym w dniu 25 maja 1997 r., podpisana przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 16 lipca 1997 r., Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483.

Kuliczkowski, A., Lichosik, D. (2016). *Akty terrorystyczne na systemy wodociągowe na przykładzie Afryki i krajów Bliskiego Wschodu*. NO-DIG POLAND.

Liedl, K., Mroczek, A. (2013). *Terror w Polsce – analiza wybranych przypadków*. Difin.

Łomanowski, A. (2018). *Zamach na Skripala: Oto rosyjscy truciciele*. Dostęp 5.01.2022, https://www.rp.pl/swiat/art1765001-zamach-na-skripala-oto-rosyjscy-truciciele.

Mroczek, A., Głąbkowska, E. (2016). Akty terroru w Polsce z udziałem „samotnego wilka". *Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka*, 2, 23–24.

Olech, A. (2022). *System walki z terroryzmem w Polsce i Francji*. Dostęp 5.01.2022, https://warsawinstitute.org/pl/system-walki-z-terroryzmem-w-polsce-francji/.

Piekarski, M. (2015). Ewolucja taktyki terrorystów po roku 2001. *Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego*, 13, 243–254.

Pływaczewski, E. (Red.) (2011). *Przestępczość zorganizowana*. C.H. Beck.

Raport Global Terrorism Index (2017). Dostęp 11.10.2018, https://reliefweb.int/report/world/global-terrorism-index-2017.

Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 18 grudnia 1998 r. w sprawie określenia szczegółowych zasad współpracy specjalistycznych uzbrojo-

nych formacji ochronnych z Policją, jednostkami ochrony przeciwpożarowej, obrony cywilnej i strażami gminnymi (miejskimi), Dz.U. 1998 nr 161 poz. 1108.

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 30 kwietnia 2010 r. w sprawie planów ochrony infrastruktury krytycznej, Dz.U. 2010 nr 83 poz. 542.

RZ (2017). *Madryt 2004. To był najkrwawszy zamach w Europie*. Dostęp 20.05.2019, https://wiadomosci.onet.pl/swiat/madryt-2004-to-byl-najkrwawszy-zamach-w-europie/e79lzzk.

Toboła, M. (2012). *Rocznica powstania al-Kaidy*. Dostęp 17.11.2019, https://defence24.pl/rocznica-powstania-al-kaidy.

Trubalska, J. (2016). System antyterrorystyczny w Polsce – wybrane zagadnienia. *Zeszyty Naukowe AON*, 4(105), 153–154.

Uchwała nr 252 Rady Ministrów z dnia 9 grudnia 2014 r. w sprawie „Narodowego Programu Antyterrorystycznego na lata 2015–2019", M. P. poz. 1218, s. 41–42.

Ustawa z dnia 22 sierpnia 1997 r. o ochronie osób i mienia, Dz.U. 1997 nr 114 poz. 740 z późn. zm.

Ustawa z dnia 26 kwietnia 2007 r. o zarządzaniu kryzysowym, Dz.U. 2007 nr 89 poz. 590.

Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 o Policji, Dz.U. 1990 nr 30 poz. 179.

Użarowska, M. (2019). *Shoko Asahara: Mesjasz z Japonii*. Dostęp 20.05.2019, https://www.rp.pl/historia/art1331591-shoko-asahara-mesjasz-z-japonii.

Wiłun, K. (2005). *Ochrona osób i mienia. Organizacja i przygotowanie specjalistycznych uzbrojonych formacji ochronnych do działań w systemie obronności państwa*. Wydawnictwo STO.

Zięba, R. (1999). *Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego. Koncepcje, struktury, funkcjonowanie*. Wydawnictwo Naukowe Scholar.

Zubrzycki, W. (2011). Fizyczne zwalczanie terroru i terroryzmu w Polsce. W W. Zubrzycki (Red.), *Przeciwdziałanie zagrożeniom terrorystycznym w Polsce* (s. 332). Jografika.

Biogram autora

Andrzej Czop – doktor habilitowany w dyscyplinie nauk o bezpieczeństwie, prof. WSB w Poznaniu. Wśród jego zainteresowań naukowych znajdują się zagadnienia demonopolizacji i komercjalizacji bezpieczeństwa publicznego, ze szczególnym uwzględnieniem podniesienia stopnia partycypacji firm ochrony osób i mienia w działaniach na rzecz zapewniania bezpieczeństwa. Kolejnym ważnym obszarem badawczym jest diagnoza zagrożeń związanych z terroryzmem islamskim oraz wypracowywanie rozwiązań ukierunkowanych na zwalczanie tego zjawiska. Autor monografii naukowych: *Udział firm ochrony osób i mienia w zapewnianiu bezpieczeństwa publicznego w Polsce* (2014), *Wpływ tradycyjnego japońskiego systemu zarządzania bezpieczeństwem na kulturę bezpieczeństwa w Polsce* (2015). Współredaktor monografii: *Realizacja zadań bezpieczeństwa – jakość, prakseologia, praworządność* (2014), *Badanie struktury systemu bezpieczeństwa publicznego w Polsce* (2017). Autor podręcznika akademickiego *System bezpieczeństwa publicznego Rzeczypospolitej Polskiej ze szczególnym uwzględnieniem prywatnego sektora ochrony* (2016). Napisał ponad czterdzieści artykułów naukowych poświęconych tematyce bezpieczeństwa. Kierownik projektów naukowych: „Edukacja w bezpieczeństwie"; „Japońska specyfika administrowania bezpieczeństwem państwa. Od starożytnego Cesarstwa Japonii do okresu szogunatu"; „Badanie struktury systemu bezpieczeństwa publicznego w Polsce"; „Ochrona ludności. Wybrane zagadnienia".

FOLIA 352

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Securitate 12(1) (2022)
ISSN 2657-8549
DOI 10.24917/26578549.12.1.4

Francisco Javier Carrillo
Tecnológico de Monterrey, México
ORCID ID: 0000-0001-7669-2005

Urban security in the Anthropocene: an existential challenge[1]

Bezpieczeństwo miast w antropocenie: wyzwanie egzystencjalne

Abstract

The modern urban environment is the embodiment of modernization and progress, a system that takes the Holocene climate for granted. As a result, the Biosphere conditions that have permitted human civilization to flourish are taken for granted. It is clear, however, that anthropogenic environmental impacts are on course to disrupt our way of life in a more significant and widespread manner than those previously experienced by mankind at a global scale. The future of the Biosphere is under threat from global existential risks. However, threats to human safety and urban security at large – despite being probably the most substantial ones ever faced at a global scale – have been largely ignored. Cities worldwide continue their day-to-day activities on a business-as-usual framework. While warnings on impending catastrophes are increasing, most cities appear to be in denial and unprepared to deal with major disruptions. An examination of the pertinent literature indicates that there is a need to redefine urban development paradigms and let the Holocene city go. This paper argues that we should rethink the urban Anthropocene in light of the challenges cities around the world are likely to encounter in the coming years. This includes revisiting the bases of the dominant economic culture and social organization.

Keywords: Holocene cities; urban Anthropocene; climate urban planning; climate adaptation; climate mitigation; urban futures

Abstrakt

Współczesne środowisko miast jest uosobieniem nowoczesności i postępu, systemem, który uwarunkowania klimatyczne holocenu traktował jako pewnik. W konsekwencji warunki biosferyczne, które umożliwiły rozkwit ludzkiej cywilizacji, są także traktowane jako pewnik. Oczywistym staje się jednak, że oddziaływanie człowieka na środowisko wywiera destrukcyjny wpływ na jego życie, i w skali całego globu jest bardziej znaczące i rozleglejsze niż uprzednio. Przyszłości biosfery zagrażają globalne ryzyka egzystencjalne. Jednak zagrożenia bezpieczeństwa człowieka i bezpieczeństwa miast w dużym stopniu – pomimo ich egzystencjalnego charakteru, jakiego nie doświadczyliśmy do tej pory w skali globalnej – są

[1] This paper is conceptually based on the Introduction to Francisco Javier Carrillo and Cathy Garner (Eds.) (2021). *City Preparedness for the Climate Crisis*. Edward Elgar Publishing, pp. 1–13, by the author. The text has been rewritten for this submission.

ignorowane. Na całym świecie życie miast toczy się swoim codziennym rytmem. Chociaż coraz częściej wydawane są ostrzeżenia o nadchodzącej katastrofie, większość miast najwyraźniej im zaprzecza i nie jest przygotowana, by reagować na poważne wstrząsy. Analiza literatury przedmiotu wskazuje, że pojawiła się potrzeba redefinicji paradygmatu rozwoju miast i rezygnacji z koncepcji miasta holocenu. W artykule dowodzi się, że należy przemyśleć wizję miast w antropocenie w kontekście wyzwań, przed jakimi staną w najbliższych latach. Będzie się to wiązało z koniecznością przedyskutowania podstaw dominującej kultury ekonomicznej i organizacji społecznej.

Słowa kluczowe: miasta holocenu; urbanizacja w antropocenie; miejskie plany klimatyczne; adaptacja do zmian klimatu; łagodzenie zmian klimatycznych; przyszłość miast

Introduction

Historically, the greatest proportion of human history has been lived as nomads (Bettinger et al., 2015; Barnard, 2020), with distinctly different ways of relating to Earth (Ingold, 1996). Homo sapiens-sapiens appeared more than 300,000 years ago, but sedentary agriculture and permanent human settlements, two key precursors of urban civilization, did not develop until 10,000 to 12,000 years ago. In this scenario, the Holocene arose approximately 11,650 calendar years ago (Walker, 2009), the geological epoch that is now arguably ending to give way to the Anthropocene (Zalasiewicz et al., 2019).

The Holocene marked the end of the last glacial period and was characterized by relatively stable and favourable conditions for human development. The period corresponds to the rapid expansion of our species globally, and it witnessed most of the recorded history as well as the rise and fall of civilizations and the transition to modern society. Among all its diverse cultures and forms, the city epitomizes the modern human presence on Earth. Within the singularly benevolent Holocene, towns have been the nesting shapes of human life. This, however, is changing.

Human activities also made an unprecedented impact on the Biosphere during the Holocene resulting in current anthropogenic existential challenges to ecosystems. As described below, the proposed new epoch of the Anthropocene is characterized by a disruption of the environment on a geological scale. In the wake of its dominance and expansion, the human species now faces danger to its very existence. Currently, the exceptionally benign conditions of the Holocene are giving way to conditions that make human survival more challenging. In other words, paradise is gone.

After leaving the Holocene and entering the Anthropocene, we are likely to encounter several unprecedented challenges that threaten our ability to continue inhabiting this planet. City culture has been made possible solely by the unique environmental circumstances of the city as the embodiment of our integration into Earth's system. A fossil record as unique in history as they are fragile: more than

two-thirds of Earth's history (first 10 billion years) was devoid of life, and once life appeared (4 billion years ago), microorganisms continued to be the dominant form of life. In the course of evolution of more complex organisms, conditions for life have also changed. There have been five major extinction events over the last 540 million years (a sharp decrease in the biodiversity of multicellular organisms) and the sixth is arguably underway now (Novacek et al., 2001). Life on Earth has evolved through a catastrophe-filled and turbulent history, rather than a continuous and smooth process. The biosphere is experiencing a 'state shift' that may threaten human life support systems (Barnosky et al., 2012). As a result, urban foundations are liable to be shaken and disturbed.

As an example, the existence of infinite supply resulting from indefinite growth is unlikely to be sustained. The accessibility to basic inputs, such as food, water, and energy, cannot be taken for granted anymore. In comparison with the scale of the challenges that may lie ahead, the ongoing COVID-19 pandemic, after causing such a significant social and economic disruption, pales in comparison. Cities are fragile complexes made up of a great variety of interconnected subsystems, akin to card castles, each subsystem subject to unique risks. If several of these are disrupted simultaneously, the whole city life falls apart.

We must critically examine the axiological and conceptual foundations of our cities and revise their environmental economic, cultural and political bases in order to responsibly face the environmental challenges of the Anthropocene as these unfold. As a result, it is necessary not only to question modern urban living, but also the whole way we inhabit our planet. Unless such an examination is conducted, no mitigation, adaptation or reform for a city will be effective. If the entire Holocene City paradigm is not examined, no fashionable urban development framework, be it smart, sustainable, or resilient, can be effective. In essence, this means letting go of the very lifestyle that brought us here. It is time to say goodbye to the Holocene City.

Methods

This is a conceptual paper based on the frameworks of Knowledge for the Anthropocene (Carrillo & Koch, 2021) and City Preparedness for the Climate Crisis (Carrillo & Garner, 2021). It draws on the progress made on these fields to summarize the most relevant insights regarding the threats to security being faced by the urban Anthropocene.

So, what does 'City Preparedness for Climate Crisis' mean? What makes this issue so important? Essentially, the term is used to identify the historical concurrence of Planetary Boundaries that have been badly disrupted by human activity (Rockström et al., 2009; Castree, 2017) as well as the vulnerability of urban settlements, which grew out of assumptions which are no longer valid. First, anthropogenic impacts have resulted in a 'state shift' of biosphere conditions that allowed human civilizations to flourish (Barnosky et al., 2012). Secondly, the development

of urbanization has assumed a stable integration of city life and its physical environment. This paper is concerned with how urban living is challenged by the escalating climate crisis and how urban areas can best address these urgent challenges. The question is whether traditional urban life can remain viable in its present form. Taking a broader look at several aspects of the Anthropocene existential threat may shed light on the fate of human cosmopolitanism.

It is proposed that the Anthropocene is a geological epoch that now follows the Holocene (Crutzen & Stoermer, 2000). The term is defined by the overwhelming impact of human activity on Earth, showing up in geo-stratigraphic records (Zalasiewicz et al., 2010; Zalasiewicz et al., 2019). The starting date of the Anthropocene is in dispute, but a favoured milestone is what is known as the "Great Acceleration" which refers to the expansion of human impacts since the mid-20th century (Steffen, Broadgate et al., 2015; McNeill & Engelke, 2016). The enormous importance of these facts and the observable and potential consequences for the Biosphere have led to the term "Anthropocene" being used to encompass these broader implications for society, the economy, and culture (Malabou, 2017; Castree, 2017; Cohen & Colebrook, 2017; Clark & Szerszynski, 2020), including transformative movements from within specific disciplines such as Sociology (Dietz et al., 2020), Economics (Rees, 2020), Architecture (Turpin, 2013), and Political Science (Hickman et al., 2018; Wainwright & Mann, 2018). This work adopts the wider use of the term insofar it conveys an essentially transdisciplinary 'Anthropocenic turn' in contemporary culture (Oldfield et al., 2014; Hamilton et al., 2015; Carrillo, 2019; Dürbeck & Hüpkes, 2020; Krogh, 2020).

Environmental impacts resulting from anthropogenic activities threaten to disrupt our way of life in more profound ways and on a larger scale than anything we have ever experienced before. Anthropocene challenges are often equated with climate change or global warming in the public imagination and the media. Throughout this narrative, even when the reasons are acknowledged as a consequence of human action, the tone emphasizes some form of discomfort caused by climate change and weather hazards that can be resolved through greater resilience, improved infrastructure, and improved technology. The terms "global warming" and "climate crisis" have been so diluted and politicized that they are being replaced by the seemingly more compelling "climate crisis" or "climate emergency" (Carrington, 2019; Ripple et al., 2019).

As a matter of fact, the Climate Emergency is only one of the nine anthropogenic vectors of Earth System disruption, each posing potential serious threats to the physical fitness of our planet for human habitation. They are: i) Climate Change, ii) Novel Entities (anthropogenic objects, materials and bio-actants), iii) Stratospheric Ozone, iv) Atmospheric Aerosol Loading (anthropogenic particles in the Atmosphere), v) Ocean Acidification, vi) Biogeochemical Flows (Nitrogen and Phosphorus cycles), vii) Freshwater Use, viii) Change in Land Use and ix) Biodiversity Loss (Extinction rate). In order to keep humanity within a "safe operating space",

each of these nine "planetary boundaries" requires a delicate balance (Rockström et al., 2009). Therefore, crossing any of these Planetary Boundaries would pose an Existential Risk to humanity (Barnosky et al., 2012; Steffen et al., 2015).

A significant anthropocenic milestone is being reached even as this paper is being written: what I am calling the Techno-Bio Inversion. As a result of the added mass of human-created materials and objects, the global mass of biomass has been exceeded for the first time in history. According to Elhacham et al. (2020), the total biomass of all creatures on Earth has fallen to about 1.1 trillion metric tons, which is almost half of the biomass present at the dawn of human civilization. In comparison, the mass of the "Technosphere", or human-processed matter, is estimated at approximately the same as the biomass; however, it is increasing rapidly at an annual rate of 30 billion tons. This figure is expected to double to approximately 2.2 trillion tons by 2040.The natural and artificial worlds are being inverted today. However, there is a limit to the increase of the Technosphere and the decrease of the biosphere due to their material constraints and their relationship with each other (Moore, 2016).

Although Anthropogenic Global Existential Risks have increasingly disrupted the climate conditions that prevailed through the Holocene, the inner logic of the modern city remains unaware of their effects. Our cities have developed in and for the Holocene. Since the dawn of human civilization, the Holocene has been the space of possibilities for urban life. Therefore, as the Anthropocene is taking over the present epoch, it is imperative that the whole concept of the globalized modern city be urgently revised and re-designed, not just from the point of view of structural function, but also from the human perspective of living on Earth and the externalities it generates.

As it relates to the Neolithic village and how it evolved into the megalopolis of today, we need to examine how the transition from nomadic hunters and gatherers to agriculture and human settlements happened. In addition to examining the internal dynamics of urban growth (Smil, 2019), it is also necessary to examine the historical interaction between cities and their surroundings. Furthermore, human settlements need to undergo radical transformations, in order to achieve the ability to cope with anthropogenic impacts, and, above all, to reinvent Earth citizenship.

Results

There is a relatively short window of opportunity for a viable transition from the Urban Holocene to the Urban Anthropocene with it rapidly closing. A number of concepts have been alluded to above, including Anthropogenic Existential Risks, State Shift within the Biosphere, Safe Operating Spaces, and Planetary Boundaries. Other concepts such as Earth Overshoot (Wackernagel et al., 2002), Carrying Capacity (Ehrlich, 1982), Earth's Critical Zone (Xu & Liu, 2017), and Doomsday Clock (Mecklin, 2020) provide several parameters to gauge the narrowing space of opportunity to redesigning the bases of culture with regard to inhabiting a more-than-human

world. Indeed, aggregate indicators of criticality have been identified, including the rise in global average temperature over pre-industrial levels[2] (Agreement & Paris, 2015). In addition, 350 parts per million (ppm) is the safe threshold for CO_2 concentration in the atmosphere[3]. Alternatively, 'Climate Sensitivity' for the increase in global temperatures as a result of doubling the concentration of CO_2 in the atmosphere prior to industrialization (Goodwin, 2018). The reference can also be made to the remaining MCC carbon budget of CO_2 emissions to the atmosphere before reaching the 1170 Gigatons required to maintain global temperature below 1.5°C[4]. They are all linked and, at the current rate of deterioration, all lead to a 'Climate Breakdown' over the next few decades, which would have disastrous implications for human life (Jonas, 1976; Laybourn-Langton et al., 2019; Taylor, 2019).

In spite of the overwhelming evidence and scientific consensus surrounding anthropogenic climate change, no unequivocal guidelines are available for future action. We are aiming at a moving target in two different ways. Firstly, our reference constitutes an ever-shifting baseline since there is no 'ground zero' for anthropogenic change (Pinnegar & Engelhard, 2008; Thomas, 2019). In addition, the unfamiliar nature and sheer complexity of the Anthropocene (A 'Hyperobject,' as Timothy Morton refers to it) precludes us from being able to forecast and understand it based on prior knowledge (Morton, 2013). As we enter the Anthropocene, we experience a discontinuity between the conditions of life that prevailed during the Holocene and those we are about to confront. It is because of this compound situation that an incentive has arisen to go beyond traditional ethical criteria such as the precautionary principle (Dupuy, 2015, p. 8) or discounting opportunity cost in policy making (Stern et al., 2006). There is a need for new paradigms in order to cope with the sheer scale and potential effects of urban Anthropocene futures (Farber, 2015). These challenges warrant innovative approaches. The imaginaries of post-urban development, post-carbon urban futures must urgently be engaged (Stone, 2012, pp. 172–173; Luque-Ayala et al., 2018: Chapter 13; Hajer & Versteeg, 2018, p. 142; Arabindoo, 2020, p. 2311), transcending the dominant paradigms of urban development.

A perspective of incremental development constrains all of these urban paradigms. Accordingly, a desired state should eventually be reached with sufficient effort and persistence. In fact, two things have become increasingly apparent: that just as the drivers for business as usual will continue to prevail for as long as the industrial capitalist economic culture endures, the Holocene economic culture is nearing its end (Moore, 2016; Snower, 2020). Probably the first and most important common ground among major philosophers of the Anthropocene is that, by definition, even though human activity has produced this complex reality, it cannot be reversed, controlled, or in any way significantly directed by humans. Decentralization of human

[2] The 2015 Paris Agreement set the goal to holding it "to well below 2°C above pre-industrial levels and pursuing efforts to limit the temperature increase to 1.5°C": Art. 2, 1.a.

[3] See 'The Science' at www.350.org.

[4] See 'Remaining Carbon Budget' at www.mcc-berlin.net.

agency is the key result. Thus, the traditional rationale behind political economy and social planning is no longer valid. In light of today's unprecedented events, previous paradigms of urban development are limited in importance. Additionally, feedback loops, cascading effects. and tipping points, (Klose et al., 2019; Lenton et al., 2019) may prevent a return to a familiar (Holocenic) state for centuries or millennia. The Earthly Paradise may have already been abandoned.

Discussion and findings

Urban governance is lagging behind collaboratively creative approaches that are required to enable modern cities to meet the enormous challenges that they are bound to face sooner rather than later. There are a number of operative subsystems within cities that maintain an extremely fragile equilibrium. In the event that a subsystem is disrupted, it may lead to a sudden and devastating domino effect as evidenced by recent events such as major blackouts, floods, water shortages, earthquakes, etc. Subsequently, all of these systems were piled up and reconfigured under the same assumptions pertaining to continual growth and an endless supply. Increasingly, attribution studies (National Academies, 2016; Zhai et al., 2018) conclude that catastrophic climate events on urban centres are linked to man-made disruptions of the Earth System. Adapting to extreme resource scarcity and disruptions in services will be a constant challenge for cities in the Anthropocene. Anthropocene challenges in particular governance, the rule of law, community life as well as collective well-being brought about by increased urbanization and population density.

Since almost every aspect of contemporary urban life is destined to become dysfunctional – or to make manifest how dysfunctional they already are – human imagination will be put to the test: which way will the city go? If there are any city futures at all, they are neither smart, nor sustainable, nor resilient. In all these paradigms, improvement is achieved from taking a caeteris paribus stance: everything else remains the same. Present-day cities are extremely volatile, extremely unpredictable, extremely dangerous, and extremely fragile.

Many warnings have already been issued about the lack of preparedness of our current industrialized and capitalist society to deal with even the most predictable impacts of climate change. A recent project[5] stresses how vulnerability studies "[…] focus on the processes that shape the consequences of climate variations and changes to identify the conditions that amplify or dampen vulnerability to adverse outcomes" (Leary et al., 2009, p. 4). A report by the Urban Climate Change Research Network[6] warns on: "the unique risks that climate change poses to cities through a scientific global data analysis" (UCCRN, 2018). In its report on Adaptation (2019), the Global Commission on Adaptation acknowledges the challenges faced by urban

[5] 'Assessment of Impacts and Adaptations to Climate Change'.

[6] 'The Future We Don't Want: How Climate Change Could Impact the World's Greatest Cities'.

communities (Chapter 5): "Climate change is already bringing more damage, stresses, and suffering to the world's cities […]. Without a determined effort to adapt to these impacts, the economic toll and human pain in cities will inevitably climb – sometimes dramatically […]. As a result, more and more people are in harm's way all over the world, especially in rapidly growing, under resourced cities in developing countries that have limited capacity to adapt to climate change" (GCA, 2019, p. 39).

In itself, urban preparedness is a contentious concept. It is debatable whether or not cities can prepare for Anthropocene scenarios. An open question remains: are cities prepared? Can they be? If so, how?

Accordingly, if there is an urban life during the Anthropocene, we have yet to imagine it. City planning needs to be reset on a number of levels. The root conditions of city life must be redefined. On different scales of human settlement, what are the minimal viable conditions? How can the provision of basic services be guaranteed for everyone? Which alternatives exist for integrating a city with its surrounding region? In order to successfully cope with the unpredictable impacts of the state shift on the Biosphere, what forms of governance and community life will be required? Do cities have a role to play in the building of a critical mass of international cooperation required for effective mitigation and adaptation efforts on a global scale?

Conclusion

Rethinking cities to meet the needs of the Anthropocene is a monumental task only rivalled by the challenge of articulating the global human experience in order to implement the urgent supranational policies necessary to enact sustainable futures. There is a substantial amount of precedent emerging from different disciplines to foster a deeper understanding of urban climate mitigation and adaptation. Despite this, the topic of city preparedness for the climate crisis has only been addressed partially in different platforms as an analytic category. Consequently, this paper contributes to issues related to the City's coping with the Anthropocene.

Prior publications that fall into the preceding category of the Urban Anthropocene are the first and second UCCRN[7] Assessment Reports, Climate Change and Cities (Rosenzweig, 2011; 2018); as well as Brian Stone (2012) 'The City and the Coming Climate", a good introduction to Global Urban Heating. Andrés Luque-Ayala, Simon Marvin, and Harriet Bukeley (2018) 'Rethinking Urban Transitions', advances post-carbon perspectives transcending dominant urban development and sustainability frameworks. Ashley Dawson's 'Extreme Cities' (2019), convergent with this approach, sets the scenario for the unfolding of human settlements destiny before the Climate Crisis. Douglas Kelbaugh's The Urban Fix (2019) examines aspects of policies and design regarding city thermal management. Zaheer Allam, David Jones and Meelan Tondoo (2020) 'Cities and Climate Change' underscores the urgency to redesign urban policies under alternative economic perspectives along similar lines.

[7] Urban Climate Change Research Network.

Joel Cohen (2019) reviews two of these plus other three books on Cities and Climate Change on an essay. Ash Amin and Nigel Thrift's "Seeing like a City" provides a particularly sensitive harbinger as it conveys the complex network of agents engaged in the Holocene city, thus providing clues as to how it must be reinvented for the Anthropocene (Amin & Thrift, 2016).

Two special issues stand out amongst the most relevant journal literature: *Urban Studies* 57(11), 2020 special issue 'Why does everyone think cities can save the planet?' (Angelo & Wachsmuth, 2020) and the 2020 *Review of World Planning Practice* Vol. 16 special issue on Post-Oil Urbanism, that includes a recollection of the influence of Knowledge-Based Development throughout the Middle East (Alraouf, 2020). Among the individual papers, the assessment of climate planning capabilities from 885 EU cities is noteworthy (Reckien et al., 2018). An in-depth study of Manchester's adaptation capacities within the context of the Ecocities project (Carter et al., 2015) provides excellent insight into issues related to the adaptation of cities. Wamsler et al. (2013) as well as Giordano et al. (2020) are two other references relevant to planning and adaptation. It is worth mentioning two recent doctoral dissertations that have contributed to the advancement of urban climate planning and adaptation: Anja Wejs from Aalborg (2013) and Marina Rivera from Lund (2016).

On the subject of city resilience, sustainability, and technological capabilities, the literature is rich and extensive. Nonetheless, most of the abundant literature on urban planning, while considering a number of environmental issues, does not challenge the terms of Earth habitation, therefore failing to illustrate the functional inadequacies of modern urban design under the Anthropocene.

The 'City Preparedness for the Climate Crisis' program of the World Capital Institute[8] is predicated on the following premises and is subject to adjustment in light of underlying scientific consensus:

- The climate crisis is real, and its causes are human-induced.
- As a result of the climate crisis, cities are facing unprecedented challenges to the extent that Holocene urban planning is out of step with the Anthropocene.
- In order to redesign themselves for the Anthropocene, cities must engage in a rigorous exercise of mitigation, adaptation, and civic engagement.
- Cities are neither the problem nor the solution but the transition to a sustainable future will take place on an urban theatre.
- Alliances of cities can contribute to the advancement of the international preparedness agenda for the climate crisis.

References

Agreement, P. (2015). Paris agreement. *Report of the Conference of the Parties to the United Nations Framework Convention on Climate Change* (21st Session, 2015: Paris). Retrieved December, vol. 4.

[8] https://worldcapitalinstitute.org.

Allam, Z., Jones, D., & Thondoo, M. (2020). *Cities and Climate Change: Climate Policy, Economic Resilience and Urban Sustainability*. Palgrave Macmillan.

Alraouf, A. (2020). Beyond Oil: The Inevitability of Knowledge-Based Urbanism in Middle Eastern and Gulf Cities. *Review of World Planning Practice Vol. 16*: Post-Oils Urbanism.

Amin, A., & Thrift, N. (2017). *Seeing like a city*. John Wiley & Sons.

Angelo, H., Wachsmuth, D. (2020). Why does everyone think cities can save the planet? *Urban Studies*, 57(11).

Arabindoo, P. (2020). Renewable energy, sustainability paradox and the post-urban question. *Urban Studies*, 57(11).

Barnard, A. (Ed.) (2020). *Hunter-gatherers in history, archaeology and anthropology*. Routledge.

Barnosky, A.D., Hadly, E.A., Bascompte, J., Berlow, E.L., Brown, J.H., Fortelius, M., ... & Martinez, N.D. (2012). Approaching a state shift in Earth's biosphere. *Nature*, 486(7401).

Bettinger, R.L., Garvey, R., & Tushingham, S. (2015). *Hunter-gatherers: archaeological and evolutionary theory*. Springer.

Carrillo, F.J. (2019). The Anthropocene Turn in Knowledge Based Development. *International Journal of Knowledge-Based Development*, 10(4).

Carrillo, F.J., & Garner, C. (Eds.) (2021). *City Preparedness for the Climate Crisis: A Multidisciplinary Approach*. Edward Elgar Publishing.

Carrillo, F.J., & Koch, G. (Eds.) (2021). *Knowledge for the Anthropocene: A Multidisciplinary Approach*. Edward Elgar Publishing.

Carrington, D. (2019). Why the Guardian is changing the language it uses about the environment. Access 25.12.2020, https://www.theguardian.com/environment/2019/may/17/why-the-guardian-is-changing-the-language-it-uses-about-the-environment.

Carter, J.G., Cavan, G., Connelly, A., Guy, S., Handley, J., & Kazmierczak, A. (2015). Climate change and the city: Building capacity for urban adaptation. *Progress in planning*, 95.

Castree, N. (2017). Global change research and the "people disciplines": Toward a new dispensation. *South Atlantic Quarterly*, 116(1).

Clark, N., & Szerszynski, B. (2020). *Planetary social thought: The Anthropocene challenge to the social sciences.* John Wiley & Sons.

Cohen, J.E. (2019). Cities and climate change: A review essay. *Population and Development Review*, 45(2).

Cohen, T., & Colebrook, C. (2017). Vortices: On "Critical Climate Change" as a Project. *South Atlantic Quarterly*, 116(1).

Crutzen, P.J., & Stoermer, E.F. (2000). The Anthropocene. *IGBP newsletter 41.* Royal Swedish Academy of Sciences.

Dawson, A. (2017). *Extreme cities: The peril and promise of urban life in the age of climate change*. Verso Books.

Dietz, T., Shwom, R.L., & Whitley, C.T. (2020). Climate Change and Society. *Annual Review of Sociology*, 46.

Dupuy, J.P. (2015). *A short treatise on the metaphysics of tsunamis.* MSU Press.

Dürbeck, G., & Hüpkes, P. (Eds.) (2020). *The Anthropocenic Turn: The Interplay Between Disciplinary and Interdisciplinary Responses to a New Age*. Routledge.

Ehrlich, P.R. (1982). Human carrying capacity, extinctions, and nature reserves. *Bioscience*, 32(5).

Elhacham, E., Ben-Uri, L., Grozovski, J., Bar-On, Y.M., & Milo, R. (2020). Global human-made mass exceeds all living biomass. *Nature*, 1–3. Access 25.12.2020, https://doi.org/10.1038/s41586-020-3010-5.

Farber, D.A. (2015). Coping with uncertainty: cost-benefit analysis, the precautionary principle, and climate change. *Washington Law Review*, 90(4).

Giordano, R., Pilli-Sihvola, K., Pluchinotta, I., Matarrese, R., & Perrels, A. (2020). Urban adaptation to climate change: Climate services for supporting collaborative planning. *Climate Services,* 17, 100100.

Global Commission on Adaptation – GCA (2019). *Adapt Now: A Global Call for Leadership on Climate Resilience.* Global Center on Adaptation and World Resources Institute.

Goodwin, P. (2018). On the time evolution of climate sensitivity and future warming. *Earth's Future*, 6(9).

Hajer, M., & Versteeg, W. (2019). Imagining the post-fossil city: why is it so difficult to think of new possible worlds? *Territory, Politics, Governance*, 7(2).

Hamilton, C., Gemenne, F., & Bonneuil, C. (Eds.) (2015). *The Anthropocene and the global environmental crisis: Rethinking modernity in a new epoch*. Routledge.

Hickmann, T., Partzsch, L., Pattberg, P., & Weiland, S. (Eds.) (2018). *The Anthropocene debate and political science.* Routledge.

Ingold, T. (1996). Hunting and gathering as ways of perceiving the environment. In *Redefining nature: ecology, culture, and domestication* (pp. 40–60). Routledge.

Jonas, H. (1976). Responsibility today: the ethics of an endangered future. *Social Research*, 43(1).

Kelbaugh, D. (2019). *The Urban Fix: Resilient Cities in the War Against Climate Change, Heat Islands and Overpopulation.* Routledge.

Klose, A.K., Karle, V., Winkelmann, R., & Donges, J.F. (2019). Dynamic emergence of domino effects in systems of interacting tipping elements in ecology and climate. arXiv preprint arXiv:1910.12042.

Krogh, M. (Ed.) (2020). *Connectedness. An incomplete Encyclopedia of the Anthropocene*. Strandberg Publishing.

Laybourn-Langton, L., Emden, J., Rankin, L. (2019). *Inheriting the Earth? The unprecedented challenge of environmental breakdown for younger generations*. Institute for Public Policy Research.

Leary, N., Conde, C., & Kulkarni, J. (Eds.) (2009). *Climate change and vulnerability*. Routledge.

Lenton, T.M., Rockström, J., Gaffney, O., Rahmstorf, S., Richardson, K., Steffen, W., & Schellnhuber, H.J. (2019). Climate tipping points – too risky to bet against. *Nature*, 575.

Luque-Ayala, A., Marvin, S., & Bulkeley, H. (Eds.) (2018). *Rethinking urban transitions: politics in the low carbon city*. Routledge.

Malabou, C. (2017). The brain of history, or the mentality of the Anthropocene. *South Atlantic Quarterly*, 116(1).

McNeill, J.R., & Engelke, P. (2016). *The great acceleration: An environmental history of the Anthropocene since 1945*. Harvard University Press.

Mecklin, J. (2020). An innovative and determined future for the Bulletin of the Atomic Scientists. *Bulletin of the Atomic Scientists*, 76(6).

Moore, J. (Ed.) (2016). *Anthropocene or Capitalocene? Nature, history, and the crisis of capitalism*. Pm Press.

Morton, T. (2013). *Hyperobjects: Philosophy and Ecology after the End of the World*. University of Minnesota Press.

National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine. (2016). *Attribution of extreme weather events in the context of climate change*. National Academies Press.

Novacek, M.J., & Cleland, E.E. (2001). The current biodiversity extinction event: scenarios for mitigation and recovery. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 98(10).

Oldfield, F., Barnosky, A.D., Dearing, J., Fischer-Kowalski, M., McNeill, J., Steffen, W., & Zalasiewicz, J. (2014). The Anthropocene Review: Its significance, implications and the rationale for a new transdisciplinary journal. *The Anthropocene Review*, 1(1).

Pinnegar, J.K., & Engelhard, G.H. (2008). The 'shifting baseline' phenomenon: a global perspective. *Reviews in Fish Biology and Fisheries*, 18(1).

Reckien, D., Salvia, M., Heidrich, O., Church, J.M., Pietrapertosa, F., de Gregorio-Hurtado, S., Orru, H. (2018). How are cities planning to respond to climate change? Assessment of local climate plans from 885 cities in the EU-28. *Journal of Cleaner Production*, 191.

Rees, W.E. (2020). Ecological economics for humanity's plague phase. *Ecological Economics*, 169, 106519.

Ripple, W., Wolf, C., Newsome, T., Barnard, P., Moomaw, W., & Grandcolas, P. (2019). *World scientists' warning of a climate emergency. BioScience*. Access 24.02.2020, https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-02397151.

Rivera, C. (2016). *Disaster risk management and climate change adaptation in urban contexts: Integration and challenges*. Lund University.

Rockström, J., Steffen, W., Noone, K., Persson, Å., Chapin III, F.S., Lambin, E., ... & Nykvist, B. (2009). Planetary boundaries: exploring the safe operating space for humanity. *Ecology and society*, 14(2).

Rosenzweig, C., Solecki, W.D., Hammer, S.A., & Mehrotra, S. (Eds.) (2011). *Climate change and cities: First assessment report of the urban climate change research network*. Cambridge University Press.

Rosenzweig, C., Solecki, W.D., Romero-Lankao, P., Mehrotra, S., Dhakal, S., & Ibrahim, S.A. (Ed.) (2018). *Climate change and cities: Second assessment report of the urban climate change research network.* Cambridge University Press.

Smil, V. (2019). *Growth: from microorganisms to megacities.* MIT Press.

Snower, D. (2020). *A Copernican Revolution in Economics. This View of Life*. Access 6.01.2020, https://thisviewoflife.com/a-copernican-revolution-in-economics/.

Steffen, W., Broadgate, W., Deutsch, L., Gaffney, O., & Ludwig, C. (2015). The trajectory of the Anthropocene: the great acceleration. *The Anthropocene Review*, 2(1).

Steffen, W., Richardson, K., Rockström, J., Cornell, S.E., Fetzer, I., Bennett, E.M., ... & Folke, C. (2015). Planetary boundaries: Guiding human development on a changing planet. *Science*, 347(6223).

Stern, N.H., Peters, S., Bakhshi, V., Bowen, A., Cameron, C., Catovsky, S., ... & Garbett, S.L. (2006). *Stern Review: The economics of climate change*, 30. Cambridge University Press.

Stone Jr, B. (2012). *The city and the coming climate: Climate change in the places we live*. Cambridge University Press.

Taylor, A. (2019). Bad ancestors: Does the climate crisis violate the rights of those yet to be born? *The Guardian's Long Read*. Access 1.01.2020, https://www.theguardian.com/environment/2019/oct/01/bad-ancestors-climate-crisis-democracy.

Thomas, K.A. (2020). Shifting baselines of disaster mitigation. *Climate and Development*, 12(2).

Turpin, E. (2013). *Architecture in the Anthropocene*. Open Humanities Press.

Urban Climate Change Research Network – UCCRN (2018). *The Future we Don't Want. How Climate Change Could Impact the World's Greatest Cities*. UCCRN.

Wackernagel, M., Schulz, N.B., Deumling, D., Linares, A.C., Jenkins, M., Kapos, V., ... & Randers, J. (2002). Tracking the ecological overshoot of the human economy. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 99(14).

Wainwright, J., & Mann, G. (2018). *Climate Leviathan: A political theory of our planetary future*. Verso Books.

Walker, M., Johnsen, S., Rasmussen, S.O., Popp, T., Steffensen, J.P., Gibbard, P., ... & Schwander, J. (2009). Formal definition and dating of the GSSP (Global Stratotype Section and Point) for the base of the Holocene using the Greenland NGRIP ice core and selected auxiliary records. *Journal of Quaternary Science: Published for the Quaternary Research Association*, 24(1).

Wamsler, C., Brink, E., & Rivera, C. (2013). Planning for climate change in urban areas: from theory to practice. *Journal of Cleaner Production*, 50.

Wejs, A. (2013). Climate for change: Integrating climate change into cities' planning practices (Doctoral dissertation, Aalborg Universitetsforlag).

Xu, X., & Liu, W. (2017). The global distribution of Earth's critical zone and its controlling factors. *Geophysical Research Letters*, 44(7).

Zalasiewicz, J., Waters, C.N., Williams, M., & Summerhayes, C.P. (Eds.) (2019). *The Anthropocene as a geological time unit: A guide to the scientific evidence and current debate*. Cambridge University Press.

Zalasiewicz, J., Williams, M., Steffen, W., & Crutzen, P. (2010). The new world of the Anthropocene. *Environmental Science and Technology*, 44.

Zhai, P., Zhou, B., & Chen, Y. (2018). A review of climate change attribution studies. *Journal of Meteorological Research*, 32(5).

Author's Bionote

Francisco Javier Carrillo – President of the World Capital Institute and Emeritus Professor of Knowledge-Based Development at Tecnológico de Monterrey, México. He holds a Ph.D. in Psychology of Knowledge from King's College, London. His current research interests are Capital Systems, Knowledge for the Anthropocene and City Preparedness for the Climate Crisis. His main publications include the books: *Scientific Behaviour* (1980), *Knowledge Cities* (2005), *Capital Systems and Knowledge Markets* (2014), *Knowledge and the City* (2014), *Knowledge for the Anthropocene* (2021), *City Preparedness for the Climate Crisis* (2021) and *A Modern Guide to the Anthropocene: Knowledge, Economy and Society* (in press).

FOLIA 352

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Securitate 12(1) (2022)

ISSN 2657-8549

DOI 10.24917/26578549.12.1.5

Agnieszka Labus

Politechnika Śląska w Gliwicach

ORCID ID: 0000-0003-0997-3178

Edyta Sadowska

Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie

ORCID ID: 0000-0003-3111-2796

Miasto przyjazne starzeniu w kontekście bezpieczeństwa społecznego

An age-friendly city in the context of social security

Abstrakt

Postępujące procesy demograficzne rozpatrywane w szczególności pod kątem potrzeb starzejącego się społeczeństwa wraz z procesami urbanizacyjnymi powodują szereg nowych wyzwań w kontekście miast przyszłości. Redefinicja dotychczasowych norm i wartości nabiera nowego wymiaru, bowiem dotychczasowe rozwiązania stają się niewystarczające. Coraz większego znaczenia nabiera koncepcja Rowe'a i Kahna dotycząca pomyślnego starzenia się (*successful aging*) będąca nośnikiem zmian zwłaszcza w sferze zdrowia, produktywności oraz samodzielności osób starszych, a idea miasta przyjaznego starzeniu wydaje się rozwiązaniem na najbliższe lata, także w kontekście zapewnienia bezpieczeństwa społecznego.

Słowa kluczowe: zmiany demograficzne; bezpieczeństwo społeczne; starzejące się społeczeństwo; miasto przyszłości; miasto przyjazne starzeniu się

Abstract

The progressing demographic processes have new advances in the face of the needs of an aging society, along with urbanization processes create a number of new challenges in the context of the future. The redefinition of the existing norms and values takes on a new dimension, making the existing solutions insufficient. The concept of successful aging by Rowe and Kahn, which is a vehicle of changes, in particular in the area of health, productivity and independence of older people, is becoming more and more important, and the idea of an age-friendly city seems to be a solution for the coming years, also in the context of ensuring social security.

Keywords: demographic changes; social security; aging society; city of the future; age-friendly city

Wprowadzenie

Obserwowane zmiany demograficzne znacząco wpływają na przekrój społeczny, a nasilone procesami postępującej urbanizacji, coraz częściej w multidyscyplinarnych dyskusjach na temat formującego się bezpieczeństwa społecznego pojawiają się w kontekście miast przyszłości. Zgodnie z przewidywaniami w roku 2050 liczba populacji na świecie wzrośnie do 9,3 biliona. W krajach rozwiniętych będzie to oznaczało znaczący wzrost udziału liczby osób starszych, który w roku 2050 według prognoz ma osiągnąć blisko 2 biliony (Skouby, Kivimäki, Haukipuro, Lynggaard, Windekilde, 2014). Według raportu *World Population Data Sheet* do roku 2030 w Europie odsetek osób po 60 roku życia wyniesie 25% (Population Reference Bureau, 2006), a spadający poziom dzietności nie pozwoli spełnić wymogów zastępowalności pokoleń. Zmiany te obserwowane są już od wielu lat, trend spadkowy wskaźnika wsparcia w latach 1950–2005 spadł z 12 do 9 osób na jedną osobę powyżej 65 roku życia, zaś według analiz zmian demograficznych przewiduje się, że do 2060 roku spadnie on do 2 osób na jedną osobę powyżej 65 roku życia (EU, 2012). Ma to ogromne znaczenie dla zapewnienia bezpieczeństwa społecznego, a patrząc w stronę nasilających się procesów urbanizacyjnych, znacząco wpłynie na kształtowanie się miast przyszłości i ich zrównoważonego rozwoju.

Skupiając się na powyższych dwóch procesach – starzeniu się społeczeństwa i urbanizacji – autorki podjęły próbę przeprowadzenia krytycznej analizy literatury przedmiotu kierunkującej założenia powstawania bezpiecznych miast przyjaznych starzeniu się.

Bezpieczeństwo społeczne wobec zachodzących zmian demograficznych i urbanizacyjnych

Bezpieczeństwo społeczne stanowi jeden z podstawowych filarów bezpieczeństwa wewnętrznego każdego państwa. Złożone z działań wielu grup społecznych – formalnych i nieformalnych (Leszczyński, Mika, 2010), skupionych wokół wyzwań związanych z zapewnieniem społecznego dobrostanu (zaspokojenie potrzeb egzystencjalnych, a także potrzeb wyższego rzędu) (Skrabacz, 2012), w tym nie tylko w ujęciu negatywnym, jako zabezpieczenie przed zagrożeniami, lecz także rozumiane jako zagwarantowanie możliwości rozwoju zarówno jednostki, jak i społeczeństwa (Książopolski, 2001) – wciąż nabiera nowych szerszych znaczeń. W Strategii Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej bezpieczeństwo społeczne jest realizowane w obszarach związanych z: zapewnieniem systemu ochrony dziedzictwa narodowego, edukacją, udziałem mediów w systemie demokratycznym, a także, co znaczące dla podejmowanego tematu, w obszarze związanym z przemianami demograficznymi (Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej, 2014). Analizując kwestie bezpieczeństwa społecznego, warto nie tylko wziąć pod uwagę aktualne wyzwania i potrzeby, lecz także podjąć próbę

identyfikacji i szerszej analizy zjawisk, które w niedalekiej przyszłości w znaczący sposób wpłyną na ten obszar.

Jednym z trendów o szerokim interdyscyplinarnym kontekście są zachodzące zmiany demograficzne i społeczne. Jak słusznie zauważa P. Szukalski, jesteśmy współcześnie w fazie przeformułowania podejścia do starości zarówno na poziomie mikrojednostkowym (demokratyzacja starości), jak i na poziomie makropopulacyjnym (przejście od poziomu zagrożenia do poziomu wyzwania i budowania strategii). Obserwowane przeobrażenia demograficzne, będące wypadkową kilku procesów związanych zarówno ze zmieniającym się wskaźnikiem urodzeń i zgonów, jak i ze zmianami zdrowotnymi i epidemiologicznymi, powodowane konwergencją rozwoju nauki (medycyny, biogerontologii), technologii, a także zmianami świadomościowymi jednostek i społeczeństw w zakresie zdrowia, prowadzą nas do zjawiska wydłużającego się życia ludzkiego oraz wzrostu jego jakości (Szukalski, 2006). Z jednej strony zachodzące procesy można uznać za ogromną możliwość i tryumf ludzkości, a z drugiej – w najbliższym czasie mogą one stanowić najpotężniejsze wyzwanie o charakterze zarówno wewnętrznym (krajowym), kontynentalnym, jak i globalnym. I choć Światowa Organizacja Zdrowia uznała lata 2020–2030 za dekadę starzenia się w dobrym zdrowiu, to jednocześnie pamiętać trzeba, że procesy starzenia się związane są z powstawaniem wielu barier wynikających z postępujących ograniczeń zmysłowych (wzroku, słuchu), mobilnych, a także większej podatności na choroby (zwłaszcza choroby przewlekłe). Wydłużające się życie ludzkie należy zaplanować w wielu obszarach – zdrowotnym, rynku pracy, finansowania, a także w obszarze związanym z szeroko rozumianą architekturą przyszłych *smart cities*. Zmieniające się bowiem systemy gospodarcze, system emerytalny, opieka zdrowotna mają znaczący wpływ na redefinicję podstawowych wzorców i założeń dotyczących starzenia się (Beard, Petitot, 2010). Coraz większego znaczenia nabiera koncepcja Rowe'a i Kahna dotycząca pomyślnego starzenia się (*successful aging*) będąca nośnikiem zmian zwłaszcza w sferze zdrowia, produktywności oraz samodzielności osób starszych.

Analizując kwestie związane z zapewnieniem bezpieczeństwa społecznego, należy brać pod uwagę zarówno procesy związane ze starzejącym się społeczeństwem, jak i trend prowadzący do rosnącej urbanizacji i coraz większego znaczenia terenów miejskich. Zurbanizowane formy gospodarowania dążące do przeniesienia środka ciężkości w stronę serwicyzacji, przez lata nabierały znaczenia, redefiniując obszary miejskie w przestrzenie postindustrialne, postmodernistyczne (Słodczyk, 2014). Dlatego też zachodzące procesy urbanistyczne warto rozpatrywać zarówno w kontekście przestrzeni, jak i zmian ekonomicznych oraz wynikających z nich procesów społecznych (Łuczyszyn, 2004). Jak zakładają S. Korenik i A. Korenik: „urbanizacja jest nadzwyczaj złożonym, wieloaspektowym procesem ekonomicznym, społecznym i kulturowym, a na dodatek określonym czasowo i przestrzennie" (2017, s. 48). Mając na uwadze rozwój miast przyszłości w kontekście zaspokojenia potrzeb obecnych mieszkańców, jak również zapewnienia przestrzeni bezpiecznej

i adaptacyjnej na potrzeby przyszłych pokoleń, dyskusja na temat miast przyszłości powinna odnosić się przede wszystkim do zmian demograficznych. Należy zaznaczyć, że w okresie starości potrzeba bezpieczeństwa jest odczuwana szczególnie intensywnie, gdyż w rozwoju osobowości jednostki nasilają się niepokoje i wzrasta poczucie zagrożenia (Szatur-Jaworska, 2016). Zapewnienie bezpieczeństwa stanowi zatem warunek konieczny do rozwoju aktywnego i kreatywnego uczestnictwa seniorów w życiu społecznym. Brytyjski socjolog, oddzielając od siebie pojęcia bezpieczeństwa i zaufania, pierwsze określił jako „poczucie trwania i porządku zdarzeń, w tym wykraczających poza obszar bezpośredniego doświadczenia jednostki" (Giddens, 2007, s. 314), drugie zaś jako „oparte na zawierzeniu, które równoważy niewiedzę lub brak informacji, poleganie na osobach lub systemach abstrakcyjnych" (Giddens, 2007, s. 318). Bezpieczeństwo jest tu przyjmowanym przez ludzi przekonaniem o przewidywalności warunków codziennego obcowania z innymi, trwałości całego porządku społecznego, systemu albo ustroju, które opiera się na nabytych we wczesnym dzieciństwie doświadczeniach pewności, że na innych można polegać. Bezpieczeństwo staje się ważnym czynnikiem aktywnego starzenia się. Oznacza to, że środowiska miejskie muszą być bezpieczne, dostępne i integrujące dla osób starszych o różnych potrzebach i możliwościach. Literatura międzynarodowa od dawna ilustruje paradoks osób starszych, w tym lęk przed przestępczością i rzeczywistym poziomem wiktymizacji. Chociaż osoby w wieku 65 lat i starsze, jak pokazują badania (Cook, Cook, 1976; Liang, Sengstock, 1983; Malinchak, Wright, 1978; Morgan, Mason, 2014), są mniej narażone jako ofiary przestępczości niż inne grupy wiekowe, to w literaturze (Fattah, 1993; Fattah, Sacco, 2012; Killias, Clerici, 2000; Pantazis, 2000) wskazuje się, że większość tych osób deklaruje poczucie zagrożenia. Istnieje szereg czynników wpływających na poczucie bezpieczeństwa w przestrzeni miejskiej. Poza czynnikami indywidualnymi występującymi w starszym wieku, w tym niestabilnym zdrowiem i niskimi zasobami ekonomicznymi (Beaulieu, Leclerc, Dube, 2004; Hale, 1996; Rader, Cossman, Porter, 2012), wpływ ma otoczenie zewnętrzne, w którym żyją i mieszkają osoby starsze (Funk, Allan, Chappell, 2007; Lorenc i in., 2013; Sampson, Raudenbus, Earls, 1997; Wyant, 2008).

Reasumując, nasilające się procesy urbanizacyjne i zmiany demograficzne prowadzą do coraz częstszych dyskusji skierowanych w stronę bezpiecznych miast przyjaznych starzeniu się. Świadomość zmieniających się potrzeb przyszłych seniorów, ich poczucia bezpieczeństwa w przestrzeniach miejskich, narastających trendów związanych z jednoosobowymi gospodarstwami domowymi oraz tendencje do znaczącego wydłużania się życia ludzkiego powinny doprowadzić do coraz częstszych transdyscyplinarnych rozmów i prac, umożliwiających już dziś opracowanie możliwych scenariuszy oraz odpowiadających na nie polityk i strategii w zakresie zapewnienia poczucia bezpieczeństwa osób starszych w środowisku zbudowanym. Biorąc pod uwagę znaczący wpływ bezpieczeństwa społecznego na ogólne poczucie bezpieczeństwa, rola i znaczenie analizy tego fenomenu nabierają zupełnie nowego wymiaru.

Miasto przyjazne starzeniu a miasto bezpieczne – dyskusja i wnioski

Idea miasta przyjaznego starzeniu się sięga powstania Globalnej Sieci Miast i Gmin Przyjaznych Starzeniu się (Global Network for Age-friendly Cities and Communities). Miasto przyjazne starzeniu się określone przez Światową Organizację Zdrowia jako miasto wspierające osoby starsze nie tylko poprzez wzmocnienie systemów opieki, ale w szczególności poprzez szeroko rozumianą aktywizację tych osób, ma być miastem dostępnym dla wszystkich niezależnie od wieku (*universal design*). Złożoność grupy, jaką reprezentują osoby starsze, oraz coraz mocniejsze trendy wzmacniające rozwój kompetencji międzygeneracyjnych stawiają przed miastem szereg wyzwań.

Światowa Organizacja Zdrowia określa, że odpowiedzi projektowe na proces starzenia się społeczeństwa powinny przybierać formę optymalizacji możliwości ochrony zdrowia i polepszenia jakości życia oraz bezpieczeństwa osób starszych. Te działania powinny być realizowane przez: rozpoznanie potrzeb osób starszych, przewidywanie przyszłych potrzeb i elastyczność nastawioną na zmiany, jakie zachodzą, włączając osoby starsze w życie społeczne, w duchu poszanowania zarówno decyzji, jak i wyborów przez nie podejmowanych. Mając na uwadze determinanty społeczne, ekonomiczne, indywidualne, psychiczne, związane z opieką zdrowotną i behawioralne, na kanwie prowadzonych dyskusji i badań (w tym badania przeprowadzonego przez Sieć Miast i Gmin Przyjaznych Starzeniu się WHO) w podręczniku *Miasta przyjazne starzeniu* określono osiem wymiarów istotnych w analizie potrzeb w ramach projektowania miast przyjaznych starzeniu się. Zaliczono do nich: przestrzenie wspólne oraz budynki (*outdoor spaces and buildings*), transport (*transportation*), mieszkalnictwo (*housing*) – jako przestrzenie twardo związane z miastem; kolejno określono środowisko społeczne, zwracając uwagę na: partycypację społeczną (*social participation*), szacunek i integrację społeczną (*respect and social inclusion*), partycypację obywatelską i zatrudnienie (*civic participation and employment*), a także kwestie dotyczące środowiska usług, jak: komunikacja i informacja (*communication and information*) oraz wsparcie społeczności i usługi zdrowotne (*community support and health services*). W ramach działań podejmowanych przez różne miasta wprowadzono indeks bezpiecznych miast 2021, który publikuje corocznie raporty *The Economist Intelligence Unit*, sponsorowane przez NEC Corporation. Raport klasyfikuje 60 miast według 76 wskaźników obejmujących m.in. bezpieczeństwo cyfrowe, zdrowotne, infrastrukturalne, osobiste i środowiskowe. Do najbardziej bezpiecznych miast w 2021 roku zaliczono Kopenhagę. Kluczowym czynnikiem, który sprawia, że Kopenhagę uznaje się za tak bezpieczne miasto, jest niski wskaźnik przestępczości, notowany obecnie jako najniższy od ponad dekady. Taki wynik staje się możliwy dzięki wczesnej interwencji i inicjatywom zapobiegawczym realizowanym przez władze miasta. Wiele z nich jest prowadzonych poprzez lokalną współpracę między szkołami, klubami młodzieżowymi, służbami społecznymi i policją – tak zwany system SSP (szkoły, opieka społeczna, policja). Kopenhaga charakteryzuje się również dużą spójnością społeczną i stosunkowo wąską luką

majątkową, co w znaczący sposób sprzyja realizacji wielu społecznych projektów. Jest to jednocześnie jeden z kamieni węgielnych duńskiej kultury, który w znacznym stopniu przyczynia się do wysokiego poziomu zaufania i bezpieczeństwa.

Przy kształtowaniu miasta przyjaznego starzeniu wśród wielu obszarów i aspektów, które należy uwzględnić, jedną z kwestii jest bezpieczeństwo w mieście. Według WHO środowiska przyjazne osobom starszym sprzyjają zdrowiu i dobremu samopoczuciu oraz uczestnictwu osób w podeszłym wieku. Są dostępne, sprawiedliwe, integracyjne, bezpieczne i wspierające. Celem środowisk przyjaznych starzeniu się jest zdrowie i dobre samopoczucie wszystkich, bez względu na wiek, płeć, pochodzenie kulturowe czy etniczne, stan majątkowy lub stan zdrowia. Ważną rolę, jak wskazano w podręczniku *Miasto przyjazne starzeniu*, odgrywają przestrzenie wspólne i budynki (*outdoor spaces and buildings*). Analizy dzielnic przyjaznych starzeniu – według badań Chiu (2004) dotyczących koncepcji mieszkalnictwa zrównoważonego społecznie i kulturowo oraz ustaleń Clarke i in. (2012) – wskazują, że dzielnice przyjazne starzeniu można charakteryzować czterema atrybutami:

a) bezpieczeństwo – poczucie bezpieczeństwa i inwigilacja społeczna;
b) spójność społeczna – poczucie wspólnoty i tożsamości oraz sąsiedztwa;
c) dostępne obiekty i usługi komunalne;
d) dobre połączenie z sąsiednimi dzielnicami.

Pięć wymiarów istotnych na poziomie sąsiedztwa to: bezpieczeństwo, możliwość poruszania się pieszo, integracyjny transport publiczny, angażujące i integracyjne społeczności oraz środowisko terapeutyczne w duchu *headling environment* (Labus, Szewczenko, 2017). Takie podejście oznacza, że działania terapeutyczne i wzmacniające (wzmacniające samodzielność, mobilność, aktywność, niezależność) mogą wychodzić poza specjalistyczne placówki medyczne i być częścią zarówno przestrzeni wspólnych, jak i prywatnych.

Często barierą tworzenia miast przyjaznych starzeniu jest doświadczanie przez osoby starsze negatywnych postaw i dyskryminacji ze względu na swój wiek (ageizm), co uniemożliwia pełne uczestnictwo tych osób w życiu społecznym (Scott, 2021), a także wpływa na poczucie bezpieczeństwa. Zachodzące niezwykle szybko zmiany społeczne, brak dialogu międzypokoleniowego, a często również status osób starszych wywierają znaczący wpływ na inkluzję społeczną seniorów i seniorek. Duże znaczenie na tej płaszczyźnie mają wszelkie procesy wspierające integrację międzypokoleniową i edukację, wskazujące rolę, jaką odgrywają osoby starsze w społeczeństwie. Jak zaznaczono w podręczniku *Miasta przyjazne starzeniu*, istotne stają się działania zmierzające do włączania osób starszych w społeczność lokalną, propagowanie i upublicznianie wizerunku starości – poprzez chociażby włączanie osób starszych do dyskusji prowadzonych w mediach, czy też wspieranie wydarzeń i aktywności realizowanych międzypokoleniowo.

Znaczenie bezpieczeństwa w tworzeniu miast przyjaznych starzeniu podkreślają w swoich badaniach także Adlakha i in. (2020), zwracając uwagę na komfort poruszania się i łagodzenie stresorów miejskich (np. hałasu, złej jakości powietrza).

Cechy sąsiedztwa związane z bezpieczeństwem (np. oświetlenie uliczne) i komfortem poruszania się (np. warunki nawierzchni, dostęp do terenów zielonych) są powiązane z mobilnością i aktywnością fizyczną osób starszych (Aspinall i in., 2010). W większości miast domy i budynki użyteczności publicznej będące pomnikiem historycznym stają się nieadekwatne do dzisiejszych potrzeb. Wraz ze starzeniem się populacji konieczne okazuje się zwrócenie uwagi na adaptacje mieszkaniowe i dostępność budynków użyteczności publicznej. Budynki i przestrzenie wspólne to jedna z kwestii, na którą zwrócono uwagę w badaniu przeprowadzonym przez Globalną Sieć Miast i Gmin przyjaznych starzeniu się. W kontekście budynków i przestrzeni wspólnych respondenci zwrócili uwagę na kwestie związane z dostępem do natury, zanieczyszczeniem natury (śmieci, zbyt duża liczba mieszkańców). Seniorzy i seniorki, wspominając o dostępności, zwracali uwagę na wyposażenie przestrzeni wspólnych w miejsca do odpoczynku czy ewentualnego schronienia się w razie pogorszenia pogody. Miasto dostępne i przyjazne starzeniu się to zatem miasto oferujące bezpieczeństwo w przestrzeni publicznej, co zależy od projektu konkretnych elementów, użytych materiałów i kształtów zapewniających bezpieczne przemieszczanie się. Sygnalizacja świetlna dla pieszych, ławki i wysokość stopni, jakość nawierzchni i wiaty – każdy element ma znaczenie nie tylko dla dobrego samopoczucia użytkownika, lecz także zagwarantowania dostępności dla wszystkich. Jakość projektowania i utrzymania przestrzeni publicznych jest niewątpliwie jednym z podstawowych elementów gwarantujących osobom starszym możliwość aktywnego życia i poczucie bezpieczeństwa. Dotyczy to zarówno lepszego oznakowania dla osób z niepełnosprawnością słuchu i wzroku, jak i ścieżek przystosowanych dla osób na wózkach inwalidzkich oraz chodników z urządzeniami ułatwiającymi chodzenie czy windami ułatwiającymi przemieszczanie, co można uzyskać dzięki odpowiedniemu zaprojektowaniu przestrzeni wspólnych, które będzie zachęcać osoby starsze do aktywnego spędzania czasu i budowania relacji społecznych.

Kolejnym ważnym elementem jest zapewnienie bezpieczeństwa w mobilności, co wpływa na chęć ludzi do przemieszczania się i korzystania z przestrzeni publicznych oraz terenów zieleni, zwiększając ich poczucie niezależności, wpływając na zdrowie fizyczne, wzmacniając integrację społeczną i dobre samopoczucie emocjonalne. W procesie starzenia się ludzie cierpią z powodu zmniejszenia swoich możliwości fizycznych, co wpływa na skrócenie czasu spędzanego na świeżym powietrzu. Marquet i Miralles-Guasch (2015) wskazują, że życie w środowisku o słabej podaży ścieżek spacerowych przyczynia się do słabej mobilności osób starszych. Atrakcyjność środowiska znacząco wpływa na mobilność tych osób. Środowisko, w którym mieszkają osoby starsze, może sprzyjać aktywności fizycznej, ale również przeciwdziałać mobilności seniorów (Cunningham, Michael, 2004; Gallagher i in., 2010; Mathews i in., 2010; Strath, Isaacs, Greenwald, 2007; Van Cauwenberg i in., 2011). Na przykład w Szwecji Sallis i in. (2009) wskazują, że osoby starsze z wyższym poziomem lęku przed przestępczością rzadziej chodzą. Wyniki raportu Szwajcarskiej Narodowej Fundacji Nauki (Acebillo, 2009) świadczą o tym, że starsze

osoby o dobrym zdrowiu wolą chodzić w miejscach blisko natury, cieków wodnych, parków i centrów miast, a seniorzy o gorszym stanie zdrowia wolą spędzać czas w miejscach, w których jest dużo ludzi. Fobker i Grotz (2006) wskazują, że obecność dobrej infrastruktury w dzielnicach centralnych sprzyja niezależnemu i aktywnemu trybowi życia osób starszych. Łatwo dostępne, zdecentralizowane obiekty usługowe i bogata oferta rekreacji są ważne dla odpowiedniej do wieku dzielnicy mieszkalnej (Humpel, Owen, Leslie, 2002; Owen, Humpel, Leslie, Bauman, Sallis, 2004).

Niebagatelne znaczenie w mobilności ma transport publiczny, który musi być atrakcyjny również dla osób starszych (projekt, oświetlenie i systemy informacyjne przystanków) oraz dostępny poprzez odpowiednie rozmieszczenie przystanków w odniesieniu do określonych tras transportu publicznego i kluczowych punktów zainteresowania. Pojazdy transportu publicznego muszą być przystosowane i zaprojektowane tak, aby reagować na potrzeby osób starszych w zakresie dostępności (autobusy niskopodłogowe, podniesione platformy), ważne jest także zapewnienie bezpieczeństwa wsiadania i wysiadania, siedzenia, oznakowania oraz informacji i komfortu w transporcie publicznym. Integracja i wydajne połączenie między różnymi rodzajami transportu stanowią najważniejszy punkt użytecznej usługi transportowej. Istotnym elementem jest szybka i intuicyjna informacja o transporcie w czasie rzeczywistym, a także uproszczenie systemu biletowego – tylko jeden bilet z obniżonymi opłatami dla obszarów jednorodnych, który należy wziąć pod uwagę, aby lepiej zaspokajać potrzeby transportowe osób starszych w codziennym życiu. Kiedy systemy transportowe osiągną wysoki poziom niezawodności, dostaw i kapilarności, należy również uwzględnić cel, jakim jest zapewnienie pasażerom wysokich standardów komfortu. Istnieje wiele parametrów, które odgrywają ważną rolę w tworzeniu komfortu. Wygodna sieć transportowa jest rozproszona, ciągła i połączona; pojazdy transportowe stają się wygodne, gdy wibracje i hałas są niskie, układ wewnętrzny zapewnia elastyczne i duże przestrzenie, siedzenia zaprojektowane są zgodnie z ergonomią, oświetlenie jest odpowiednio zaprojektowane, a na pokładzie przewidziana jest obsługa komunikatów akustycznych.

Podsumowanie

Dostępne przestrzenie wspólne, umożliwiające i poprawiające mobilność osób starszych, dostępne budynki oraz transport są zaledwie częścią większej całości mającej wpływ na możliwość określania miasta jako przyjaznego starzeniu, szczególnie w kontekście bezpieczeństwa społecznego. Analiza literatury wykazała, że aspekt bezpieczeństwa jest pośrednim elementem kształtowania miasta przyjaznego starzeniu według WHO, przejawiającym się jako konsekwencja pewnych działań w różnych obszarach, tj. mieszkalnictwo, transport, kształtowanie przestrzeni miejskich i budynków itp.

Obserwując zachodzące zmiany społeczne, ekonomiczne, technologiczne, warto mieć na uwadze ciągłą komunikację z osobami zainteresowanymi proponowanymi

rozwiązaniami. Grupa seniorów i seniorek jako grupa o charakterze niekoherentnym charakteryzuje się bowiem znacznym zróżnicowaniem potrzeb. Popularne dotychczas myślenie sektorowe staje się nieadekwatne do otaczającej nas rzeczywistości i przyszłości (Labus, Szewczenko, 2017). Bezpiecznie miasto przyszłości to miasto zintegrowane według potrzeb wszystkich grup je zamieszkujących. Projektowanie mieszanego terenu w duchu *mixed land-use* pozwoli na budowę miast kompaktowych, co wzmocni ich dostępność dla wszystkich użytkowników. Właściwie wypracowana współpraca pozwoli bowiem już na etapie projektowania na reagowanie i odpowiedź na wiele potrzeb zarówno dzisiejszych, jak i dobrze zmapowanych wyzwań przyszłości. Takie działania wymagają oczywiście interdyscyplinarnej współpracy zarówno na poziomie poznawania i mapowania potrzeb mieszkańców, jak i na etapie późniejszych działań projektowych, czy nawet estetyzujących przestrzeń. Takie rozwiązania znacząco przyczynią się jednocześnie do wzrostu poczucia bezpieczeństwa wśród osób starszych.

Bibliografia

Acebillo, J. (2009). *Urbaging: Designing urban space for an ageing society*. Dostęp 12.04.2022, http://www. urbaging.ch/fr/files/NRP54_FSReport_16-02_DEF.pdf.

Adlakha, D., Sallis, J.F. (2020). Activity-friendly neighbourhoods can benefit non-communicable and infectious diseases. *Cities & Health*, 20.

Aspinall, P.A., Thompson, C.W., Alves, S., Sugiyama, T., Brice, R., Vickers, A. (2010). Preference and relative importance for environmental attributes of neighbourhood open space in older people. *Environment and Planning. B, Planning & Design*, 37(6).

Beard, J.R, Petitot, Ch. (2010). Ageing and Urbanization: Can Cities be Designed to Foster Active Ageing? *Public Health Reviews*, 32(2), 428.

Beaulieu, M., Leclerc, N., Dube, M. (2004). Chapter 8 fear of crime among the elderly: An analysis of mentalhealth issues. *Journal of Gerontological Social Work*, 40, 121–138.

Ceccato, V., Bamzar, R. (2016). Elderly Victimization and Fear of Crime in Public Spaces. *International Criminal Justice Review*, 1–20.

Chiu, R.L.H. (2004). Socio-cultural sustainability of housing: A conceptual exploration. *Housing, Theory and Society*, 21(2).

Clarke, P.J., Ailshire, J.A., House, J.S., Morenoff, J.D., King, K., Melendez, R., Langa, K.M. (2012). Cognitive function in the community setting: The neighbourhood as a source of 'cognitive reserve'? *Journal of Epidemiology and Community Health*, 66(8).

Cook, F., Cook, T. (1976). Evaluating the rhetoric of crisis: A case study of criminal victimization of theelderly. *Social Service Review*, 50, 632–646.

Cunningham, G., Michael, Y.L. (2004). Concepts guiding the study of the impact of the built environment on physical activity for older adults: A review of the literature. *American Journal of Health Promotion*, 18, 435–443.

EU (2012). *The 2012 Ageing Report, Economic and budgetary projections for the 27 EU Member States (2010–2060)*. European Commission, European Economy 2.

Fattah, E.A. (1993). Some reflections on crime, our response to crime and the prevention of family violence. *Paper presented to the Directors' Research Workshop on Crime Prevention*, January, 26–27.

Fattah, E.A., Sacco, V.F. (2012). *Crime and victimization of the elderly*. Springer Science & Business Media.

Fobker, S., Grotz, R. (2006). Everyday mobility of elderly people in different urban settings: The example of the city of Bonn, Germany. *Urban Studies*, 43, 99–118.

Funk, L.M., Allan, D.E., Chappell, N.L. (2007). Testing the relationship between involvement and perceived neighborhood safety a multinomial log it approach. *Environment and Behavior*, 39, 332–351.

Gallagher, N.A., Gretebeck, K.A., Robinson, J.C., Torres, E.R., Murphy, S.L., Martyn, K.K. (2010). Neighborhood factors relevant for walking in older, urban, African American adults. *Journal of Aging and Physical Activity*, 18, 99.

Giddens, A. (2007). *Nowoczesność i tożsamość*. PWN.

Hale, C. (1996). Fear of crime: A review of the literature. *International Review of Victimology*, 4, 79–150.

Humpel, N., Owen, N., Leslie, E. (2002). Environmental factors associated with adults' participation inphysical activity: A review. *American Journal of Preventive Medicine*, 22, 188–199.

Killias, M., Clerici, C. (2000). Different measures of vulnerability and their relation to different dimensions of fear of crime. *British Journal of Criminology*, 40, 437–450.

Korenik, S., Korenik, A. (2017). Rozwój metropolii jako przejaw postępującego procesu urbanizacji. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 467, 47–56.

Książopolski, M. (2001). Bezpieczeństwo socjalne. W B. Rysz-Kowalczyk (Red.), *Leksykon polityki społecznej* (s. 20). Oficyna Wydawnicza ASPRA.

Labus, A., Szewczenko, A. (2017). Przestrzeń miejska z perspektywą 60+ – ujęcie interdyscyplinarne. *Studia KPZK*, 176, 84–97.

Leszczyński, M., Mika, V. (2010). Bezpieczeństwo społeczne w nowym pojmowaniu bezpieczeństwa państwa. *Acta Scientifica Academiae Ostroviensis*, 33, 101–111.

Liang, J., Sengstock, M.C. (1983). Personal crimes against the elderly. W J. Kosberg, M.A. Littlejohn (Red.), *Abuse and mistreatment of the elderly: Causes and Interventions* (s. 40–67). JohnWright-PSG.

Lorenc, T., Petticrew, M., Whitehead, M., Neary, D., Clayton, S., Wright, K., Renton, A. (2013). Fear of crime and the environment: Systematic review of UK qualitative evidence. *Bio Med Central Public Health*, 13, 496.

Łuczyszyn, A. (2004). Tendencje występujące w rozwoju miasta – zagadnienia wybrane. *Biuletyn KPZK*, 214, 135–143.

Malinchak, A.A., Wright, D. (1978). Older Americans and crime: The scope of elderly victimization. *Aging*, 281, 10–39.

Mathews, A.E., Laditka, S.B., Laditka, J.N., Wilcox, S., Corwin, S.J., Liu, R., Logsdon, R.G. (2010). Older adults' perceived physical activity enablers and barriers: A multicultural perspective. *International Society for Aging and Physical Activity*, 18, 119–140.

Marquet, O., Miralles-Guasch, C. (2015). Neighbourhood vitality and physical activity among the elderly: The role of walkable environments on active ageing in Barcelona, Spain. *Social Science & Medicine*, 135, 24–30.

Miasta przyjazne starzeniu się. Przewodnik (2014). Magazyn Miasta – Fundacja Res Publica.

Morgan, R.E., Mason, B.J. (2014). *Crimes against the elderly, 2003–2013*. Washington, DC: U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Bureau of Justice Statistics.

Owen, N., Humpel, N., Leslie, E., Bauman, A., Sallis, J.F. (2004). Understanding environmental influenceson walking: Review and research agenda. *American Journal of Preventive Medicine*, 27, 67–76.

Pantazis, C. (2000). Fear of crime, vulnerability and poverty: Evidence from the British survey. *British Journal of Criminology*, 40, 414–436.

Population Reference Bureau (2006). *World Population Data Sheet*. Dostęp 6.04.2022, https://www.prb.org/wp-content/uploads/2006/08/2006WorldDataSheet.pdf.

Rader, N.E., Cossman, J.S., Porter, J.R. (2012). Fear of crime and vulnerability: Using a national sample of Americans to examine two competing paradigms. *Journal of Criminal Justice*, 40, 134–141.

Safe Cities Index (2021). Dostęp 6.04.2022, https://safecities.economist.com/.

Sallis, J.F., Bowles, H.R., Bauman, A., Ainsworth, B.E., Bull, F.C., Craig, C.L., Matsudo, S. (2009). Neighborhood environments and physical activity among adults in 11 countries. *American Journal of Preventive Medicine*, 36, 484–490.

Sampson, R.J., Raudenbush, S.W., Earls, F. (1997). Neighborhoods and violent crime: A multilevel study of collective efficacy. *Science*, 277, 918–924.

Scott, M. (2021). Planning for Age-Friendly Cities. *Planning Theory & Practice*, 22(3).

Shaping Aging Cities (2022). Dostęp 6.04.2022, https://ifa.ngo/wp-content/uploads/2015/09/Shaping-Ageing-Cities_A4_web-1.pdf.

Skouby, E., Kivimäki, A., Haukipuro, L., Lynggaard, P., Windekilde, I. (2014). *Smart Cities and the Ageing Population*. CMI center for Communication, Media and Information technologies, Aalborg University Copenhagen.

Skrabacz, A. (2012). *Bezpieczeństwo społeczne. Podstawy teoretyczne i praktyczne*. Difin.

Słodczyk, A. (2014). Przemiany Warszawy na tle modelu miasta postmodernistycznego. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 341.

Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej (2014). Dostęp 6.04.2022, https:// www.bbn.gov.pl /ftp/SBN%20RP.pdf.

Strath, S., Isaacs, R., Greenwald, M.J. (2007). Operationalizing environmental indicators for physical activity in older adults. *Journal of Aging and Physical Activity*, 15, 412–424.

Szatur-Jaworska, B. (2016). Polityka społeczna wobec starzenia się ludności – propozycja konceptualizacji pojęcia. *Oeconomica Posnaniensa*, 4(9), 14–16.

Szukalski, P. (2006). Starzenie się ludności – wyzwanie XXI wieku. *Polityka Społeczna*, 9, 5–26.

Van Cauwenberg, J., De Bourdeaudhuij, I., De Meester, F., Van Dyck, D., Salmon, J., Clarys, P., Deforche, B. (2011). Relationship between the physical environment and physical activity in older adults: A systematic review. *Health Place*, 17, 458–469.

Why population Aging Matters (2022). A Global Perspective, U.S. Department Sates. Dostęp 6.04.2022, https://scholar.google.pl/scholar?qWhy+population+Aging+Matters,+Global+Perspective,+U.S.+Department+States&hl=pl&as_sdt=0&as_vis=1&oi=scholart.

Wyant, B.R. (2008). Multilevel impacts of perceived incivilities and perceptions of crime risk on fear of crime. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 45, 39–64.

Biogramy autorów

Agnieszka Labus – dr inż. arch., architektka i urbanistka w specjalności odnowa miejska w kontekście starzenia się społeczeństwa. Adiunkt naukowy w Katedrze Urbanistyki i Planowania Przestrzennego na Wydziale Architektury Politechniki Śląskiej w Gliwicach, inicjatorka i prezeska Zarządu Fundacji Laboratorium Architektury 60+ (Lab60+) – pierwszej w Polsce organizacji zajmującej się innowacyjnym projektowaniem wobec potrzeb starzejącego się społeczeństwa. Autorka wielu monografii i artykułów naukowych zarówno polskich, jak i zagranicznych. Odbyła liczne staże naukowe i szkoleniowe na zagranicznych uniwersytetach: Uniwersytecie Berkeley w Stanach Zjednoczonych, Uniwersytecie Westminster w Wielkiej Brytanii, Uniwersytecie w Edynburgu.

Edyta Sadowska – doktor nauk społecznych w dyscyplinie nauki o polityce w specjalności polityka bezpieczeństwa. Adiunkt w Instytucie Nauk o Bezpieczeństwie Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. W kręgu zainteresowań badawczych pozostaje bezpieczeństwo państwa w dobie zagrożeń asymetrycznych, a w szczególności wyzwania związane ze starzejącym się społeczeństwem, radykalnym wydłużeniem życia ludzkiego, edukacją przyszłości i nowymi technologiami. Publikowała zarówno w czasopismach polskich, jak i zagranicznych, w języku polskim i francuskim. Związana z Fundacją Laboratorium Architektury 60+ (Lab60+).

FOLIA 352

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Securitate 12(1) (2022)
ISSN 2657-8549
DOI 10.24917/26578549.12.1.6

Grzegorz Piela
Akademia Sztuki Wojennej w Warszawie
ORCID ID: 0000-0002-4942-5347

Retrospekcja zamachów terrorystycznych w Europie Środkowo-Wschodniej próbą oceny bezpieczeństwa w Polsce w najbliższych latach

Retrospection of terrorist attacks in the East-Central Europe as an attempt of assessing Poland's security in forthcoming years

Abstrakt

W latach 2010–2019 zamachy terrorystyczne w Europie Środkowo-Wschodniej w większości krajów regionu, z dwoma wyjątkami, przebiegały z nieporównywalnie mniejszą intensywnością, aniżeli w krajach Europy Zachodniej, jednakże całkowita ich liczba jest już zbliżona. Do owych wyjątków zaliczyć należy Federację Rosyjską (FR) i Ukrainę, ze zmianą wektora liczby zamachów terrorystycznych oraz ze swoistym punktem zwrotnym w roku 2014. Przy spełnionym warunku, że w obecną wojnę w Ukrainie nie zostaną zaangażowane państwa NATO i UE, Polska w najbliższym czasie nie powinna być zagrożona wzrostem liczby ataków terrorystycznych. Jeżeli jednak w spór zaangażowałyby się te organizacje, Polska stanie się jednym z głównych celów ataków, nie tylko terrorystycznych. Ponadto, abstrahując od zaangażowania NATO i UE w konflikt, hegemoniczna polityka Federacji Rosyjskiej może również doprowadzić do wzrostu tych ataków *per analogiam* do konfliktów zbrojnych ostatnich trzech dekad na Kaukazie.

Słowa kluczowe: terroryzm; zamachy terrorystyczne; Europa Środkowo-Wschodnia; działania hybrydowe

Abstract

Between 2010 and 2019, terrorist attacks in the majority of the countries of the Central-Eastern European region (with two exceptions) were characterised by strikingly lower intensity than in the countries of Western Europe and yet their total numbers are comparable. The two notable exceptions include The Russian Federation (RF) and Ukraine, with the vector of change relative to the number of incidents and the unique turning point being 2014. If the condition of NATO and EU countries not interfering in the conflict is satisfied, Poland should not be under the threat of increased terrorist activity in the nearest future. However, should these organisations become involved in the conflict, it is Poland which would become one of the main targets, not only the target of terrorist attacks. Furthermore, irrespective of NATO's

and EU's involvement in the conflict, the hegemonistic politics of the Russian Federation could also lead to the growth of the number of those attacks, as is the case in the armed conflicts of the last three decades in the Caucasus region.

Keywords: terrorism; terrorist attacks; East-Central Europe; hybrid warfare

Wprowadzenie

Terroryzm w znaczeniu denotacyjnym i konotacyjnym doczekał się wielu publikacji naukowych, wypowiedzi w środkach komunikacji społecznej oraz w publicystyce prasowej i pozaprasowej. Wieloaspektowość i permanentna ewolucja terroryzmu utrudniają wyodrębnienie powszechnie akceptowalnej, jednej definicji tego zjawiska. Niemniej, pomimo wielości i złożoności prezentowanych treści, najczęściej stosuje się następujące określenia charakteryzujące znaczenie tego terminu: realizacja celów politycznych, religijnych lub ideologicznych, przemoc lub jej groźba, zastraszanie, przymus, określone metody i środki walki i inne (Zubrzycki, 2015). O ile występuje wiele problemów w określeniu *definiens* tego zjawiska, o tyle większość naukowców jest zgodna, że źródłosłów terminu „terroryzm" wywodzi się z czasów Rewolucji Francuskiej (Michalczak, 2019).

Osiemnastowieczne pojmowanie *terroryzmu* dalece odbiega od tego z XX i XXI wieku. W czasach Rewolucji Francuskiej władza stosowała *terroryzm* (przemoc i zastraszanie) wobec obywateli. Wektor tego zjawiska zmienił się w minionym i obecnym wieku. Aktualnie *terroryzmem* określa się sytuacje, gdy obywatele zastraszają władzę, natomiast o *terrorze* mówi się, gdy kierunek wektora jest przeciwny – władza zastrasza obywateli. W literaturze przedmiotu badacze wyodrębniają dwa obszary funkcjonowania terroryzmu w drugiej połowie XX wieku w Europie. *Terroryzm narodowowyzwoleńczy*, którego celem politycznym było stworzenie własnego, niepodległego państwa, oraz terroryzm ideologiczno-światopoglądowy zależny od ideologii politycznej – *terroryzm ideologiczno-rewolucyjny* lub *ideologiczno-religijny*. W historii Europy zauważyć można zmianę w postrzeganiu *terroryzmu* przez jej autochtonów. Organizacje wcześniej określane przymiotnikiem *terrorystyczne* uzyskiwały z czasem status *powstańczych*, *niepodległościowych*, a ich członkowie – terroryści – miano bojowników, partyzantów, walczących opozycjonistów. Owa transformacja odnosiła się przede wszystkim do terroryzmu narodowowyzwoleńczego. Celem zamachów terrorystycznych powyższych organizacji były obiekty militarne przeciwnika lub inne jego obiekty stanowiące infrastrukturę strategiczną (krytyczną) – rzadko ludność. Z kolei przyczynkiem tworzenia *terroryzmu ideologiczno-rewolucyjnego* był dwubiegunowy podział świata po II wojnie światowej: Wschód i Zachód – Układ Warszawski *versus* Organizacja Paktu Północnoatlantyckiego. Założenie braku możliwości współistnienia kapitalizmu i komunizmu stanowiło podłoże ideologiczne działań ugrupowań terrorystycznych podzielających ten światopogląd.

Zasadniczym celem walki tego rodzaju ugrupowań terrorystycznych działających w Europie Zachodniej było m.in. zniesienie systemu kapitalistycznego i walka z międzynarodowym imperializmem. Koniec wieku XX stał się końcem *terroryzmu ideologiczno-rewolucyjnego* i zarazem początkiem ideologii *terroryzmu religijnego*, który w tamtym czasie rozwijał się na Bliskim Wschodzie. Determinantem jego rozwoju stały się motywacje religijne – boskie *sacrum*; wiara stanowiła bodziec do działania i zarazem usprawiedliwienie odpowiedzi przemocą na przemoc, a głównym nurtem był terroryzm islamski. Obecnie ideologia *terroryzmu religijnego* zakłada nie tylko wprowadzenie (rozpowszechnienie) ideologii islamskiej, ale przede wszystkim stworzenie światowego kalifatu (państwa) – perspektywa: religia, rewolucja, państwo tworzy *terroryzm rewolucyjno-religijny*. W takim rozumieniu terroryzm ten jest elementem stosowanym w walce politycznej w celu wprowadzenia zmian społeczno-politycznych (Michalczak, 2019). Uogólniając, cele *terroryzmu rewolucyjno-religijnego* XXI wieku w swojej istocie nie różnią się od celów *terroryzmu ideologiczno-rewolucyjnego* XX wieku. Ten pierwszy żąda zmiany kultury zachodu na rządy prawa islamskiego (Szariatu). Z kolei ten drugi chciał zastąpić kapitalizm komunizmem.

Wspólnym mianownikiem dla wszystkich rodzajów terroryzmu jest *zamach (atak) terrorystyczny*, przy pomocy którego osiągnąć można *cele polityczne terroryzmu*. W ujęciu czynnościowym celem zamachu (ataku) terrorystycznego jest wygenerowanie powszechnego strachu i jego podtrzymywanie wśród określonej populacji. Natomiast w ujęciu przedmiotowym cel ataku identyfikowany jest *per se*. Konwergencja zamachów terrorystycznych, ich celów w aspekcie czasu i miejsca, stanowić może przyczynek do identyfikacji celów politycznych organizacji terrorystycznych, a tym samym antycypacji ich potencjalnego działania. Do tej pory państwa Europy doświadczyły ataków terrorystycznych różnych organizacji, jednakże każdy z nich przebiegał z odmienną intensyfikacją i skutkami. Zamachy terrorystyczne w Europie w latach 70., 80. i częściowo 90. XX wieku dotykały przede wszystkim państwa Europy Zachodniej, m.in. Irlandię Północną i Hiszpanię. Natomiast do połowy lat 90. omijały one kraje byłej demokracji ludowej – Związek Radziecki, Polską Rzeczpospolitą Ludową, Niemiecką Republikę Demokratyczną, Czechosłowację, Węgry, Rumunię, Jugosławię, Bułgarię i Albanię – państwa Europy Środkowo-Wschodniej.

W latach 90. poprzedniego wieku dokonała się transformacja ustrojowa w tychże państwach. Oprócz zmian systemu politycznego i gospodarczego, zmiany ustroju, zmienił się również stopień zagrożenia zamachami terrorystycznymi trwający w przybliżeniu do pierwszej dekady XXI wieku. W konsekwencji zwiększyła się liczba zamachów, które w dużej części realizowały cele o podłożu kryminalnym (Jałoszyński, 2016). Druga dekada XXI wieku reprezentowała zmiany w europejskim terroryzmie, włączając jego przeobrażenia w Europie Środkowo-Wschodniej. Metamorfozy te, chociaż wynikające z różnych przesłanek, dotykają nie tylko zachodnią, ale również środkowo-wschodnią część Europy. Przyczyniły się one do podjęcia badań w zakresie zamachów terrorystycznych mających miejsce w Europie Środkowo-Wschodniej i potencjalnego ich wpływu na bezpieczeństwo w Polsce.

Metody i źródła danych

Przedmiotem badań w niniejszym opracowaniu były zamachy terrorystyczne w Europie Środkowo-Wschodniej w latach 2010–2019, szczególnie w aspekcie bezpieczeństwa w Polsce. Przedstawiona sytuacja europejskiego terroryzmu (zamachów terrorystycznych) zrodziła pytanie: Jaka jest konwergencja zamachów terrorystycznych w Europie Środkowo-Wschodniej w latach 2010–2019 w aspekcie czasu i miejsca oraz jak owe zamachy mogą wpływać na bezpieczeństwo w Polsce w najbliższych latach? W trakcie badań skorzystano z teoretycznych metod badawczych. W prowadzonych badaniach wykorzystano metody analizy statystycznej materiału badawczego, skupiając się zwłaszcza na miarach tendencji centralnej – średnia arytmetyczna.

Zgodnie z opinią K. Żegnałka „badania naukowe nie miałyby sensu, gdyby zostały zakończone na zebraniu odpowiedniego materiału badawczego. Materiał ten [jeśli] pozostaje w stanie surowym, jest mało użyteczny, nie wystarcza do osiągnięcia założonych celów badawczych. Wymaga zatem odpowiedniego uporządkowania i przetworzenia, i dopiero wtedy może być przedmiotem różnego rodzaju analiz oraz stanowić podstawę do wyciągania wniosków" (Żegnałek, 2010). Zebrany w wyniku badań materiał podlegał odpowiedniemu opracowaniu statystycznemu, które obejmowało:

- porządkowanie i grupowanie danych (Żegnałek, 2010) – zorganizowano bazę danych z wykorzystaniem programu MS Excel. Do pogrupowanych danych założono filtry w celu uzyskania aktualnych wyników (Microsoft, 2022);
- kontrolę formalną i merytoryczną danych o badanej zbiorowości – eliminowano dane niezawierające się w przedmiocie badań;
- opis statystyczny sprowadzający się do wykonania niezbędnych obliczeń – dokonywano obliczeń procentów oraz wartości średnich;
- zestawienia i prezentację graficzną – sporządzono tabele i wykresy;
- wyprowadzenie uogólnień – przedstawiono w części „wyniki i dyskusja";
- przewidywanie przebiegu zdarzeń w przyszłości oraz podejmowanie bieżących decyzji na podstawie uzyskanych wyników (Żegnałek, 2010) – przedstawiono w częściach „wyniki i dyskusja" oraz „wnioski i podsumowanie".

Prowadzone badania koncentrowały się na wykorzystaniu zbioru danych utworzonych przez Program START Uniwersytetu Maryland – *Global Terrorism Database* (GTD, 2020). Baza ta zawiera dane w zakresie: czasu, miejsca (miejscowości) zdarzenia, organizacji terrorystycznej, zabitych, rannych, rodzaju celu i zamachu, regionu świata, rodzaju broni. W celu identyfikacji zamachów terrorystycznych przyjęto w GTD trzy kryteria wyszukiwania: czas – lata 2010–2019; obszar – Europa Wschodnia; oraz użyte środki walki (broń) – biologiczna, chemiczna, radiologiczna, nuklearna, broń palna, materiały wybuchowe, atrapy broni, broń zapalająca, potyczki uliczne, pojazdy (z wyłączeniem materiałów wybuchowych przewożonych w pojazdach, tj. bomby samochodowe lub ciężarowe), środki dywersyjne (sabotażowe),

inne i nieznane (niezidentyfikowane). Uwzględniając powyższe kryteria, przeprowadzono kilkuetapową analizę danych. Przyjęte kryteria pozwoliły wyszczególnić 2810 zdarzeń, które miały charakter ataków terrorystycznych (START, 2022). Przyjęcie kryterium Europy Środkowo-Wschodniej ograniczyło obszar prowadzonych badań do następujących państw: Albania, Białoruś, Bośnia i Hercegowina, Bułgaria, Chorwacja, Czechy, Estonia, Kosowo, Łotwa, Litwa, Macedonia, Mołdawia, Montenegro, Polska, Serbia, Słowacja, Węgry, Ukraina i Federacja Rosyjska (FR). W GTD spośród 2810 zamachów terrorystycznych 85 nie miało przypisanego miejsca zdarzenia (miejscowości, miasta) – brak informacji (ang. *unknown*), ale ze zidentyfikowanym państwem zdarzenia: Albania – 1 zdarzenie o nieznanym miejscu, FR – 22 zdarzenia o nieznanym miejscu; Ukraina – 62 zdarzenia o nieznanym miejscu.

Federacja Rosyjska geograficznie położona jest na dwóch kontynentach. Sprawdzono, które zamachy terrorystyczne w FR miały miejsce na obszarze Europy Wschodniej, a które w Azji – przyczynkiem takiego działania był brak jakichkolwiek informacji w GTD o zamachach terrorystycznych w azjatyckiej części FR. Przy użyciu GTD nie zidentyfikowano w azjatyckiej części FR żadnych zdarzeń (zamachów) terrorystycznych, w związku z czym sprawdzono 928 zdarzeń przypisanych do obszaru Europy Wschodniej, celem potwierdzenia ich europejskiej przynależności. GTD identyfikuje konkretne miejsce – miejscowość, miasto (ang. *city*), jednak nie podaje informacji w zakresie prowincji czy też województwa. Do weryfikacji miejscowości wykorzystano serwis internetowy Google Maps (Google, 2022). Dodatkowo w przypadku każdego z 928 zdarzeń podjęto próbę określenia jednostki administracyjnej, na terenie której przeprowadzono zamach (republika, kraj, obwód, okręg – rosyjskie odpowiedniki polskich województw). W wyniku prowadzonych analiz zidentyfikowano 10 ataków terrorystycznych na terenie Azji. W 38 przypadkach nie ustalono jednostki administracyjnej. Do badań przyjęto 918 zdarzeń, które miały miejsce w europejskiej części FR.

W odniesieniu do 1745 zamachów terrorystycznych odnotowanych na terenie Ukrainy przeprowadzono analogiczną jak w przypadku FR identyfikację jednostki administracyjnej – obwodów. W 62 z 1745 przypadków nie określono obwodu, w którym zamach miał miejsce. Do badań przyjęto 1745 incydentów w Ukrainie. W ujęciu całościowym do badań przyjęto 2800 zamachów terrorystycznych przeprowadzonych w Europie Środkowo-Wschodniej w latach 2010–2019.

Konwergencja zamachów terrorystycznych w aspekcie czasu i miejsca – wyniki i dyskusja

Zamachy terrorystyczne przeprowadzone w Europie, nie tylko zachodniej, ale również środkowo-wschodniej, dają okazję do zaobserwowania permanentnej ewolucji zjawiska terroryzmu: począwszy od terroryzmu narodowowyzwoleńczego, poprzez ideologiczno-rewolucyjny i religijny, na rewolucyjno-religijnym kończąc. W opinii niektórych ekspertów „charakterystycznym dla Europy rodzajem terroryzmu jest terroryzm separatystyczny, powoli wypierany przez ten motywowany religijnie.

Rysunek 1. Geograficzny rozkład zamachów terrorystycznych w Europie Środkowo-Wschodniej w latach 2010–2019

Źródło: Opracowanie własne na podstawie *Global Terrorism Database*. Dostęp 22.02.2022, https://www.start.umd.edu/gtd/.

Napływ terrorystów z krajów muzułmańskich oraz radykalizacja wyznawców Islamu zamieszkujących kraje europejskie powodują wzrost poziomu zagrożenia. Przeprowadzenie samego zamachu odbywa się w spektakularny i brutalny sposób, przynosząc jak największą liczbę ofiar" (Zubrzycki, 2018b, s. 19). Przedmiotowa opinia jest jak najbardziej zasadna i istnieje wiele argumentów świadczących o jej słuszności. Jednakże nie musi się ona odnosić do wszystkich krajów Europy i takie uogólnienie może budzić wątpliwości.

Mając na uwadze powyższy aspekt oraz historyczne uwarunkowania terroryzmu, przeprowadzono badania zamachów terrorystycznych w Europie, ze szczególnym uwzględnieniem Europy Środkowo-Wschodniej. Badania te wskazują, że w przyjętych ramach czasowych zidentyfikowano zbliżoną liczbę zamachów terrorystycznych na wschodzie i na zachodzie Europy. W Europie Środkowo-Wschodniej ugrupowania terrorystyczne przeprowadziły 2800 zamachów, natomiast w Europie Zachodniej – 2189 zamachów (START, 2022), co stanowi odpowiednio 56% i 44% ogółu wszystkich zamachów w Europie. W przypadku Europy Zachodniej najwięcej ataków odnotowano w siedmiu państwach: Wielkiej Brytanii, Grecji, Francji, Niemczech, Irlandii, Szwecji i we Włoszech. W pozostałych krajach liczba zamachów wynosiła poniżej 27. Z kolei w Europie Środkowo-Wschodniej ataki terrorystyczne przeważały w dwóch państwach i stanowiły 95% ogółu wszystkich zamachów

w tym regionie Europy. Państwa te to Ukraina (62,3%) i Federacja Rosyjska (32,8%). Procentowy udział ataków w pozostałych państwach Europy Środkowo-Wschodniej utrzymuje się na poziomie 5% (rysunek 1).

Tabela 1. Liczba zamachów terrorystycznych w państwach Europy Środkowo-Wschodniej w aspekcie czasu

Państwo/Rok	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Suma końcowa
# Ukraina	**4**	**3**	**8**	**5**	**896**	**638**	**62**	**62**	**36**	**31**	**1745**
# Federacja Rosyjska	**250**	**186**	**149**	**145**	**46**	**22**	**54**	**33**	**23**	**10**	**918**
# Kosowo	1	1	4	6	4	2	8	8	2	–	36
# Czechy	–	1	–	1	5	4	2	3	–	–	16
# Bośnia i Hercegowina	1	1	–	1	3	6	–	–	2	–	14
# Bułgaria	–	2	2	3	1	2	1	–	1	–	12
# Albania	–	–	–	1	2	4	2	1	–	1	11
# Macedonia	–	–	1	–	3	4	–	1	–	–	9
# Serbia	1	–	3	–	–	–	–	1	2	–	7
# Białoruś	2	1	3	–	–	–	–	–	–	–	6
# Montenegro	–	–	–	2	–	1	–	–	3	–	6
# Polska	1	–	–	–	–	–	2	1	1	–	5
# Węgry	–	–	–	–	1	1	1	–	–	1	4
# Chorwacja	–	–	–	2	–	–	–	–	–	–	2
# Estonia	–	1	–	–	–	1	–	–	–	–	2
# Litwa	–	–	–	–	–	–	–	–	1	1	2
# Mołdowa	–	–	1	–	–	–	1	–	–	–	2
# Słowacja	–	–	–	–	–	–	1	–	1	–	2
# Łotwa	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	1
Suma końcowa	**260**	**196**	**171**	**166**	**961**	**685**	**134**	**111**	**72**	**44**	**2800**

Źródło: Opracowanie własne na podstawie *Global Terrorism Database*. Dostęp 22.02.2022, https://www.start.umd.edu/gtd/.

Ocena zamachów terrorystycznych w Europie Środkowo-Wschodniej ulegała nieustannym zmianom. W 2011 roku szacowano, że tego obszaru Europy nie można określać jako „strefę w pełni wolną od terroryzmu, ponieważ w regionie występowały różne grupy terrorystyczne. Faktem było jednak, że liczba przeprowadzonych zamachów terrorystycznych i udaremnionych planów tychże była wyraźnie mniejsza niż w Europie Zachodniej. W porównaniu z liczbą ataków terrorystycznych

w innych regionach obszar Europy Środkowo-Wschodniej wydawał się pozostawać strefą relatywnie wolną od zamachów terrorystycznych" (Mareš, 2011). W 2021 roku oceniano, że „większość ataków terrorystycznych miała miejsce w zachodniej i północnej Europie. W wielu państwach europejskich ataki terrorystyczne, jeżeli miały miejsce, to ich liczba była niewielka. Co więcej, nie były organizowane przez islamskich dżihadystów" (Zuijdewijn, Sciarone, 2021), a tym samym nie był to terroryzm ani religijny, ani rewolucyjno-religijny (tabela 1).

Biorąc pod uwagę zbieg czasu i miejsca w odniesieniu do wyników badań przedstawionych w tabeli 1, zauważalne stają się wydarzenia roku 2014. To właśnie w tym czasie Federacja Rosyjska dokonała aneksji Krymu, która w opinii niektórych była ponownym zjednoczeniem (ang. *reunification*) (Deliagin, 2021). Z przedstawianych powyżej badań wynika, że do 2014 roku większość ataków terrorystycznych odnotowano na terytorium FR. Rok 2014 jest punktem zwrotnym; zamachy terrorystyczne drastycznie spadają w FR, a jednocześnie wzrastają w Ukrainie o prawie 180 razy. Taka sytuacja utrzymywała się na zbliżonym poziomie jeszcze przez cały 2015 rok, aby od roku 2016 uplasować się w średniej wartości 47 ataków rocznie na terytorium Ukrainy, a w FR – na poziomie średniej 30 zamachów.

Przytłaczająca większość zamachów terrorystycznych przeprowadzonych na terytorium FR miała miejsce do roku 2013, a ich niewielki odsetek – w późniejszych latach. Niemniej ważną kwestią, oprócz czasu i liczby ataków terrorystycznych, jest miejsce ich wystąpienia. Przeprowadzona analiza i synteza ataków w odniesieniu do jednostek administracyjnych FR doprowadziły do uzyskania rezultatów, z których wynika, że 90% zamachów terrorystycznych miało miejsce w pięciu republikach i jednym obwodzie FR – Dagestanie, Kabardo-Bałkarii, Inguszetii, Czeczenii, Osetii Północnej oraz Obwodzie Moskiewskim. Wspólnym mianownikiem wszystkich pięciu republik FR jest ich położenie polityczne i geograficzne obejmujące region na pograniczu Europy i Azji, pomiędzy morzem Czarnym a Kaspijskim – region Kaukazu, który stanowi duże znaczenie geostrategiczne.

Z jednej strony na Kaukazie istnieje kilka regionów o dążeniach separatystycznych, do których zaliczyć można Osetię Południową, Abchazję, Czeczenię oraz Górski Karabach, a polityka FR i Gruzji wobec Osetii wznieciła ruch separatystyczny, przyczyniając się do jej podziału na Osetię Północną i Południową (Gomółka, 2019). Natomiast z drugiej strony działania podejmowane przez Związek Radziecki i FR na Kaukazie determinują politykę regionalną i globalną. Bezpieczeństwo przesyłu ropy naftowej z Baku do Noworosyjska było i jest dla Rosjan kwestią kluczową. Surowiec transportowano przez Czeczenię i Dagestan z Azerbejdżanu do Rosji (Szklarski, 2020). Dlatego też konglomerat dążeń separatystycznych oraz ważny region w aspekcie surowców naturalnych (ropa naftowa) stał się, w ostatnich trzech dekadach, miejscem kilku konfliktów zbrojnych – wojen.

Uogólniając, zauważalna jest analogia pomiędzy konfliktem gruzińsko-abchaskim (1992–1993) a wojną toczącą się we wschodniej Ukrainie. Na początku tego konfliktu nie odnotowywano poglądów separatystycznych wśród społeczności

lokalnej obwodów ługańskiego i donieckiego. Nagłośnione zostały one dopiero po przybyciu rosyjskich koordynatorów (Borawski, 2015).

Innymi słowy, dostrzec tu można konwergencję wyżej wymienionych aspektów w odniesieniu do okresu wzrostu ataków terrorystycznych na terytorium Ukrainy w 2014 roku (zob. tabela 1). Co więcej, podążając tym tokiem rozumowania, można dojść do uzyskania zbieżności nie tylko w aspekcie czasu, ale również miejsca przeprowadzonych ataków terrorystycznych. Z jednej strony 98% wszystkich zamachów terrorystycznych na terytorium Ukrainy miało miejsce pomiędzy 2014 a 2019 rokiem, z drugiej zaś strony koncentrowały się one w siedmiu obwodach (ukr. *область*, czyt. *obłast*). Z tych siedmiu, ataki terrorystyczne w obwodach ługańskim i donieckim stanowią 73% wszystkich zamachów w Ukrainie w latach 2010–2019 – rysunek 2. W Ukrainie prowadzono działania zbrojne, a wręcz można zaryzykować stwierdzenie, że były to działania hybrydowe, w przypadku których zamachy terrorystyczne stanowią jeden z elementów składowych działań prowadzonych przy użyciu konwencjonalnych i niekonwencjonalnych środków walki (Veljovski, Taneski, Dojchinovski, 2017).

Rysunek 2. Liczba zamachów terrorystycznych w Ukrainie w aspekcie jednostki administracyjnej (miejsca) w latach 2010–2019

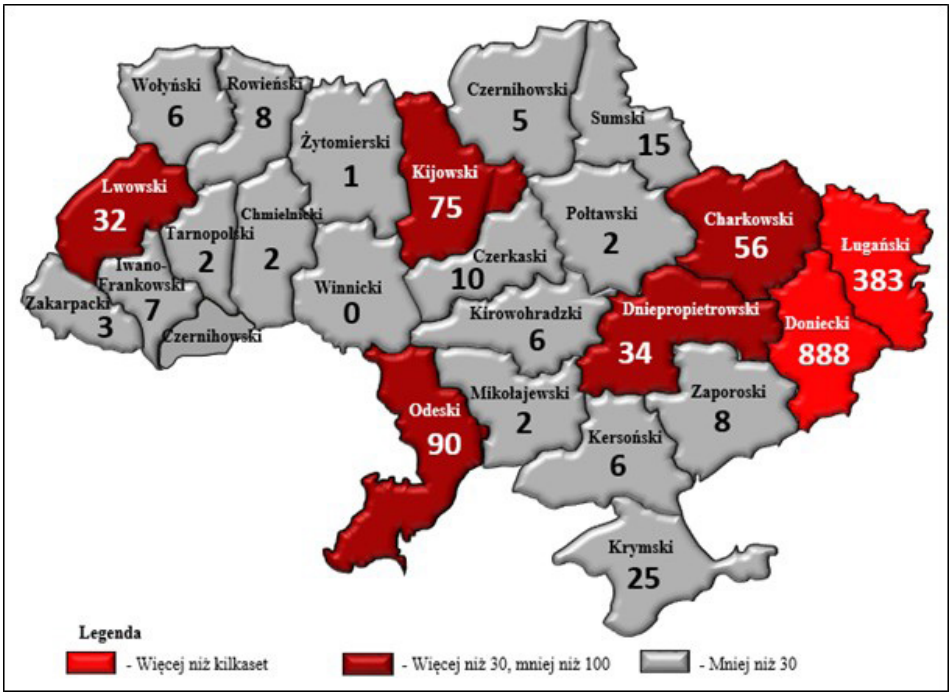

Źródło: Opracowanie własne na podstawie *Global Terrorism Database*. Dostep 22.02.2022, https://www.start.umd.edu/gtd/.

Mając na uwadze miejsca ataków terrorystycznych, zasadne jest stwierdzenie, że ich zakres terytorialny wykraczał poza wspomniane dwa separatystyczne obwody. Wysoka liczba ataków przeprowadzonych w obwodach charkowskim i dniepropietrowskim nie wzbudza większego zdziwienia. Obwody te sąsiadują z regionami separatystycznymi. Z kolei ośrodki administracyjne w obwodach kijowskim, lwowskim i odeskim należą do największych miast Ukrainy. Analizując zbieżność ataków terrorystycznych, na stan wiedzy po 24 lutego 2022 roku – rozpoczęcie wojny rosyjsko-ukraińskiej, można pokusić się o stwierdzenie, że wysoka liczba ataków terrorystycznych w obwodach odeskim i kijowskim nie była przypadkowa. Kijów jako stolica państwa odgrywa kluczową rolę w aspekcie instytucji państwowych. Natomiast Odessa to po pierwsze jeden z dziewięciu największych portów morskich na Morzu Czarnym, po drugie – obwód odeski graniczy z separatystyczną republiką Naddniestrza. Trzecią ważną kwestią jest fakt, że autochtoni tego obwodu w większości posługują się językiem rosyjskim, a czwartą stacjonowanie wojsk rosyjskich w republice Naddniestrza.

Reasumując aspekt ataków terrorystycznych w obwodzie odeskim, nie można wykluczyć hipotezy, że w latach 2014–2015 FR posiadała plany przejęcia, czy też oderwania obwodu odeskiego od terytorium Ukrainy – tak, jak miało to miejsce w przypadku: Abchazji, Osetii Południowej, Krymu, obwodów donieckiego i ługańskiego.

W celu porównania uzyskanych wyników badań dokonano analizy i syntezy raportów EUROPOLU (2010–2019) przedstawiających sytuację terroryzmu w Unii Europejskiej oraz Ukrainie i FR (ang. *TE-SAT*, *The European Union Terrorism and Situation and Trend Report*) (TE-SAT, 2022). W jednym z raportów (TE-SAT, 2015) identyfikowano ułatwienie dostępności broni palnej, materiałów wybuchowych itp. jako potencjalne zwiększenie prawdopodobieństwa uzbrojenia się grup terrorystycznych w – na ogół – trudnodostępne środki walki pochodzenia wojskowego. Konflikt zbrojny w krajach Bałkanów Zachodnich w latach 90. XX wieku jest przykładem, który doprowadził do pojawienia się dużej liczby broni palnej w państwach członkowskich UE. Jest to zjawisko, które nadal wykorzystują przestępcy i zorganizowane grupy przestępcze. Konflikt zbrojny (wojna) w Ukrainie jest potencjalnym zalążkiem wzrostu poziomu zagrożenia zamachami terrorystycznymi w Europie. W 2015 roku istniała obawa, że część tych arsenałów może zostać przemycona do UE i ostatecznie trafić w ręce terrorystów (TE-SAT, 2015). Porównując te obawy z danymi zawartymi na rysunku 1 i w tabeli 1, można wysnuć wniosek, że dostępność wojskowych środków walki nie wpłynęła na rozwój ataków terrorystycznych w Europie Środkowo-Wschodniej, z wyjątkiem Ukrainy.

Kolejnym aspektem terroryzmu były dochodzenia prowadzone przez Policję w kilku państwach członkowskich Unii Europejskiej do 2011 roku, które bazowały na hipotezie o sieci powiązań osób z Kaukazu Północnego zamieszkujących Europę z kręgami islamistycznych ekstremistów. Aresztowania dokonane w 2010 roku ujawniły podejmowanie działań ułatwiających finansowanie i wsparcie islamistycznego

powstania na Kaukazie Północnym (TE-SAT, 2011). Z perspektywy liczby, czasu (tabela 1 – do 2014 roku) i miejsca zamachów terrorystycznych w FR (Republika Dagestanu, Republika Kabardyjsko-Bałkarska, Republika Inguszetii, Republika Czeczenii i Republika Osetii Północnej – Kaukaz Północny) przedstawiona hipoteza (zawarta w raporcie EUROPLU) może okazać się wiarygodna. Liczba zamachów terrorystycznych w tym regionie do 2014 roku była największa spośród wszystkich państw Europy Środkowo-Wschodniej, w tym najwyższa w tej części FR.

W 2016 roku Państwo Islamskie (ang. Islamic State, IS) przyznało się do kilku ataków terrorystycznych w Republice Dagestanu (FR). Odłam kaukaski IS próbował przekonywać bojowników do walki na Kaukazie i niewyjeżdżania do Syrii. Według raportu EUROPOLU w 2016 roku IS przyznało się do zamachu terrorystycznego w Moskwie celem zemsty za zaangażowanie rosyjskich wojsk w syryjskim konflikcie zbrojnym (TE-SAT, 2017). FR przekazała również informacje zawarte w raporcie EUROPOLU, że w 2018 roku zlikwidowała 37 komórek i udaremniła 28 zamachów terrorystycznych (TE-SAT, 2019). W tym miejscu należy zauważyć, że wyniki badań własnych w aspekcie przeprowadzonych w FR w roku 2018 zamachów terrorystycznych różnią się w niewielkim stopniu od danych EUROPOLU – w badaniach własnych (tabela 1) wyszczególniono 23 ataki terrorystyczne *versus* 28 ataków w raporcie EUROPOLU.

Dodatkowo w celu zobrazowania nie tyle liczby zamachów terrorystycznych, ile działań z użyciem materiałów (przedmiotów) wybuchowych (Brehm, Borrie, 2010) jako środka walki, wykorzystano raporty AOAV (ang. Action on Armed Violence) z lat 2012–2019 (AOAV, 2022). W raportach odnotowano zdarzenia z użyciem materiałów wybuchowych w 58 państwach i różnych obszarach na świecie. Zgodnie z raportami tejże organizacji w większości państw Europy Środkowo-Wschodniej nie odnotowano zdarzeń z użyciem materiałów wybuchowych. Wyjątki to Ukraina i Federacja Rosyjska oraz niektóre państwa półwyspu Bałkańskiego (Kosowo, Chorwacja, Bośnia i Hercegowina).

Tabela 2. Liczba zdarzeń z użyciem materiałów wybuchowych jako środka walki w Ukrainie i Federacji Rosyjskiej w latach 2012–2019

Państwo/Rok	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Suma końcowa
# Ukraina	4	0	155	136	53	89	130	196	763
# Federacja Rosyjska	21	14	6	4	5	6	7	2	65

Źródło: Opracowanie własne na podstawie *AOAV's Explosive Violence Monitor*. Dostęp 22.02.2022, https://aoav.org.uk/explosiveviolence/.

Dane zawarte w tabeli 2 w porównaniu z tabelą 1 wskazują zbieżność w odniesieniu do ataków i działań z użyciem materiałów wybuchowych w Ukrainie w przedziale czasowym do 2014 roku oraz w FR po 2014 roku, gdzie jest ich niewiele. Natomiast w pozostałych przedziałach zauważono dywergencję. Konkludując, analiza

i synteza danych z raportów AOAV potwierdza paralelizm zmniejszenia się liczby działań w FR z użyciem materiałów wybuchowych i zamachów terrorystycznych (raporty EUROPOLU) od 2014 do 2019 roku oraz jednoczesnego ich zwiększenia na terytorium Ukrainy.

Wpływ zamachów terrorystycznych w Europie Środkowo-Wschodniej na prospektywne bezpieczeństwo w Polsce – wyniki i dyskusja

Zagrożenie terroryzmem klasyfikowane jest jako zewnętrzne i/lub wewnętrzne. To pierwsze determinowane jest przez organizacje terrorystyczne działające poza granicami kraju, w którym są prowadzone ataki, i wiąże się z dążeniem do realizacji celów politycznych. Natomiast to drugie wynika przede wszystkim z niejednorodności społecznej, rozwarstwienia społecznego m.in. tzw. separatyzmu (Zubrzycki, 2018a, s. 179). Polska w ciągu kilku ostatnich dekad nie doświadczyła ataków terrorystycznych w skali porównywalnej ani do państw Europy Zachodniej, ani do państw takich jak FR i Ukraina. Według *Global Terrorism Index* 2022 (GTI, 2022) Polska w 2021 roku należała do kilkudziesięciu państw świata, w których współczynnik wpływu terroryzmu nie istnieje – brak terroryzmu (ang. *no impact*). Jednakże w 2019 i 2020 roku (GTI, 2020) współczynnik utrzymywał się na niskim poziomie (ang. *very low*). Nie oznacza to jednak nieistnienia problemu terroryzmu, czy też zamachów terrorystycznych. W Polsce w przeszłości dochodziło do zdarzeń terrorystycznych, aczkolwiek w wielu przypadkach miały one podłoże kryminalistyczne. „Po II wojnie światowej Polska stała się krajem jednolitym narodowo, w którym 90% społeczeństwa deklaruje się jako osoby religijne – wyznające chrześcijaństwo" (Michalczak, 2019, s. 31). Zaangażowanie Wojska Polskiego w operacje antyterrorystyczne w Iraku i Afganistanie nie wpłynęło na postrzeganie kraju jako celu ataku przez islamskich radykałów. Pogląd ten nie uległ zmianie również po rozpowszechnieniu się informacji o przetrzymywaniu przez Agencję Wywiadowczą USA (ang. Central Intelligence Agency, CIA) więźniów na terenie Polski. Co więcej, proces napływu społeczności muzułmańskiej, uchodźców z Czeczenii (Kaukazu), uchodźców różnych narodowości z terenu Białorusi oraz *exodus* uchodźców ukraińskich nie zwiększyły liczby ataków terrorystycznych w państwie, nie zmieniły również poziomu zagrożenia bezpieczeństwa terrorystycznego. „Kwestią wciąż otwartą i aktualną jest niebezpieczeństwo terroryzmu kryminalnego, czyli używania środków przemocy przez zorganizowane grupy przestępcze" (Michalczak, 2019, s. 182). Elementem zwiększającym zagrożenie zamachami terrorystycznymi może być fakt postrzegania Polski jako bazy logistycznej przez organizacje terrorystyczne, których celem ataków są inne państwa Europy (Michalczak, 2019, s. 183). Kwestia przekazywania informacji o podłożonych bombach, improwizowanych urządzeniach wybuchowych (ang. *improvised explosive devices*, IEDs) w miejscach użyteczności publicznej jest realna i rzeczywista, czego przykładem jest Akademia Sztuki Wojennej – wysłany mail z informacją o podłożeniu przedmiotu wybuchowego (31.01.2022). Analiza ataków terrorystycznych w FR (na Kaukazie) i w Ukrainie może stanowić precedens

do wytworzenia podobnej sytuacji geopolitycznej, w której owe ataki staną się realnym zagrożeniem dla Polski. Uzasadniając powyższą tezę, należy wziąć pod uwagę następujące aspekty. Po pierwsze, konfliktom zbrojnym w Gruzji, Czeczenii i Ukrainie towarzyszyły, bez identyfikacji strony atakującej, zamachy terrorystyczne. Nasuwa się wysoce prawdopodobne stwierdzenie, że terroryzm separatystyczny był i jest wykorzystywany przez państwa do osiągania celów politycznych. Ocenia się, że w Polsce w najbliższych latach wystąpienie terroryzmu separatystycznego podobnego jak w wymienionych krajach jest mało prawdopodobne. Niemniej, nie należy wykluczyć działań hybrydowych, w których państwo–agresor będzie wykorzystywać zamachy terrorystyczne jako środek walki poniżej progu wojny, prowadząc działania destabilizujące funkcjonowanie państwa odpierającego atak. Po drugie, pozostając przy tym samym celu politycznym terroryzmu (działania hybrydowe), hegemon może włączyć do walki np. ekstremistów islamskich z Syrii lub grupy najemników (RMF 24, 2022) do przeprowadzania ataków terrorystycznych w Europie Środkowo-Wschodniej oraz w Polsce.

W Polsce, w ujęciu całościowym, liczba zamachów terrorystycznych plasuje się na zbliżonym poziomie do innych państw Europy Środkowo-Wschodniej (z wyłączeniem FR i Ukrainy). Pomimo tego, w niektórych państwach Europy Środkowo-Wschodniej zagrożenie zamachami terrorystycznymi jest niskie, ale nie nierealne. Zamachy mogą być powodowane brakiem możliwości ich realizacji w państwach uznanych za pierwszoplanowy cel – Polska może stanowić cel drugorzędny. Jednakże podłożem zamachów terrorystycznych w najbliższym czasie może stać się reakcja na sankcje gospodarcze narzucone na Federację Rosyjską. FR może prowadzić politykę destabilizacji bezpieczeństwa w Europie, w tym w Polsce, wykorzystując działania hybrydowe – w których atak terrorystyczny jest traktowany jako broń.

Podsumowanie i wnioski

Pomimo zgodności większości ekspertów w zakresie wektora zjawiska *terroryzmu* i *terroru* wydaje się, iż obecne konflikty zbrojne pozwalają wyraźnie stwierdzić, że oba *definiendum* zmieniły swoje pierwotne *definiens* – co najmniej w części zasadniczej. Działania hybrydowe, w których używa się bomb pułapek, IED i innych środków walki w przeszłości stanowiących atrybut organizacji terrorystycznych, dziś stosowane są nie tylko do osiągania celów organizacji separatystycznych (terrorystycznych), ale przede wszystkim do realizacji polityki państw wspierających separatyzm – terroryzm. Istnieje bardzo niewielka granica pomiędzy *terroryzmem narodowowyzwoleńczym* (separatyzmem) – Abchazja, Osetia, Krym, Ługańsk, Donieck – a świadomym kierowaniem polityki i działań militarnych celem odłączenia części regionów od suwerennych państw i (lub) włączenia ich w podległość państwa hegemona lub polityczno-militarnego ich uzależnienia. Dwubiegunowy podział świata XX wieku na kapitalizm i komunizm przeminął, ale spuścizna stereotypu pozostała. Obecnie zaobserwować go można w komunikacji elit politycznych

FR i Białorusi z ich społeczeństwami. Dzisiaj stosowanym terminem podziału jest: *wschód i zachód*. O ile w minionym wieku podział ten istniał, o tyle w czasach obecnych nie wydaje się prawdopodobne, aby cele tego terroryzmu, a zarazem cele zamachów terrorystycznych, identyfikowane były w tej samej postaci. Wykorzystanie *idée fixe* tego podziału jest wysoce prawdopodobnym pretekstem do prowadzenia działań hybrydowych w Europie Środkowo-Wschodniej, a nawet Europie Zachodniej. Jeżeli przyjmiemy tezę, że *terroryzm rewolucyjno-religijny* XXI wieku w swojej istocie nie różni się od celów *terroryzmu ideologiczno-rewolucyjnego* XX wieku, to w myśl wyników przeprowadzonych badań ani w jednym, ani w drugim przypadku nie odnotowano wzrostu liczby ataków terrorystycznych o tymże podłożu. Zamachy te, w swojej stosunkowo niskiej liczbie, nie wpływały istotnie na poziom bezpieczeństwa państw Europy Środkowo-Wschodniej, w tym Polski, w przeciwieństwie do krajów Europy Zachodniej. Z jednej strony nie można wykluczyć wzrostu oddziaływania *terroryzmu rewolucyjno-religijnego*, a tym samym ekspansji islamskich organizacji terrorystycznych. Z drugiej jednak strony, mając na uwadze sztucznie wywołany *exodus* uchodźców islamskich na granicy polsko-białoruskiej, można przypuszczać, że jednym z celów polityki FR i Białorusi jest destabilizacja Europy, Europy Środkowo-Wschodniej, przede wszystkim Polski. W przypadku niekontrolowanego napływu zradykalizowanych uchodźców islamskich istnieje dużo większe ryzyko wystąpienia ataków terrorystycznych na terytorium Polski. Innymi słowy pojawienie się uchodźców na granicy polsko-białoruskiej oraz rozpoczęcie wojny w Ukrainie wpisuje się w realizację celów politycznych FR. Nie jest łatwe określenie sprawcy ataku terrorystycznego, a jeszcze trudniejsze zidentyfikowanie jego zleceniodawcy. Dzisiaj jest wysoce prawdopodobne, że hegemoniczny podmiot prawa międzynarodowego na początku poprzez działania militarne prowadzi *terroryzm*, a kończy na *terrorze*, destabilizacji, które stanowią zarzewie innych działań. Powyższe aspekty sytuacji terrorystycznej w naszym państwie oraz retrospekcja zamachów terrorystycznych w Europie Zachodniej i w większości państw Europy Środkowo-Wschodniej pozwalają stwierdzić, że Polska w najbliższym czasie nie powinna być zagrożona atakami terrorystycznymi. Będzie tak jednak pod warunkiem, że w obecny konflikt w Ukrainie nie zostaną zaangażowane państwa NATO czy też UE. Jeżeli stroną konfliktu stałyby się te organizacje, Polska może pojawić się na celowniku ataków, nie tylko terrorystycznych. Głównym celem terroryzmu tego typu byłaby wspomniana wcześniej destabilizacja funkcjonowania państwa oraz wywołanie sporów i podziałów politycznych utrudniających sprawowanie władzy państwowej. Natomiast celami zamachów terrorystycznych najprawdopodobniej stałyby się w pierwszej kolejności obiekty użyteczności publicznej, następnie elementy infrastruktury krytycznej, na obiektach wojskowych skończywszy.

Bibliografia

AOAV (2022). *AOAV's Explosive Violence Monitor*. Dostęp 25.02.2022, https://aoav.org.uk/explosiveviolence/.

Borawski, T. (2015). Mit abchaskiej niepodległości. Ekspansja Federacji Rosyjskiej na Kaukazie Południowym. *Kwartalnik Biura Bezpieczeństwa Narodowego*, 36, 103–130.

Brehm, M., Borrie, J. (2010). *Explosive Weapons: Framing the Problem.* UNIDIR. Dostęp 25.02.2022, https://www.unidir.org/files/publications/pdfs/explosive-weapons-framing-the-problem-354.pdf.

Deliagin, M. (2021). Crimea. *Russian Social Science Review*, 62(4–6), 323–348. DOI: 10.1080/10611428.2021.2002064.

Gomółka, K. (2019). Osetia Południowa razem czy osobno? W M. Marczewska-Rytko, M. Pomarański (Red.), *Ruchy separatystyczne* (s. 119–133). Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

Google (2022). *Europa map.* Dostęp 25.02.2022, https://www.google.com/maps/place/Europa/@53.9809245,33.4056292,4.16z/data=!4m5!3m4!1s0x46ed8886cfadda85:0x72ef99e6b3fcf079!8m2!3d54.5259614!4d15.2551187.

GTI (2020). *Global terrorism index institute for economics & peace measuring the impact of terrorism.* Dostęp 25.02.2022, https://visionofhumanity.org/wp-content/uploads/2020/11/GTI-2020-web-1.pdf.

GTI (2022). *Global terrorism index institute for economics & peace measuring the impact of terrorism.* Dostęp 25.02.2022, https://www.economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2022/03/GTI-2022-web.pdf.

Jałoszyński, K. (2016). Terroryzm w Europie po 1989 roku. W K. Jałoszyński, T. Aleksandrowicz, K. Wieciak (Red.), *Bezpieczeństwo państwa a zagrożenie terroryzmem. Terroryzm na przełomie XX i XXI wieku* (s. 39–41). Wydawnictwo Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie.

Mareš, M. (2011). Terrorism-Free Zone in East Central Europe? Strategic Environment, Risk Tendencies, and Causes of Limited Terrorist Activities in the Visegrad Group Countries. *Terrorism and Political Violence*, 23(2), 233–253. DOI: 10.1080/09546553.2010.529389.

Michalczak, T. (2019). *Europa w obliczu islamskiego terroryzmu*. Difin.

Microsoft (2022). *Filtrowanie danych w zakresie lub tabeli*. Dostęp 25.02.2022, https://support.microsoft.com/pl-pl/office/filtrowanie-danych-w-zakresie-lub-tabeli-01832226-31b5-4568-8806-38c37dcc180e.

National Consortium for the Study of Terrorism and Responses to Terrorism (2022). *About the GTD*. Dostęp 25.02.2022, https://www.start.umd.edu/gtd/about/.

National Consortium for the Study of Terrorism and Responses to Terrorism (START) (2022). *GTD Search results: 2810 incidents*. University of Maryland. Dostęp 25.02.2022, https://www.start.umd.edu/gtd/search/Results.aspx?page=29&casualties_type=b&casualties_max=&start_yearonly=2010&end_yearonly=2019&dtp2=all&region=9&weapon=1,2,6,7,5,8,9,4,12,3,11,13,10&count=100&expanded=yes&charttype=line&chart=overtime&ob=GTDID&od=desc#results-table.

RMF 24 (2022). *Grupa Wagnera. Najemnicy, którzy mają polować na Zełenskiego.* Dostęp 25.02.2022, https://www.rmf24.pl/fakty/swiat/news-grupa-wagnera-najemnicy-ktorzy-maja-polowac-na-zelenskiego,nId,5867186#crp_state=1.

Szklarski, A. (2020). Kulisy rosyjskiej polityki wobec Czeczeni i jej konsekwencje. *Rocznik Administracji Publicznej*, 6, 203–224.

TE-SAT (2011). *EU Terrorism Situation and Trend Report*. Dostęp 25.02.2022, https://www.europol.europa.eu/publications-events/main-reports/te-sat-2011-eu-terrorism-situation-and-trend-report.

TE-SAT (2015). *EU Terrorism Situation and Trend Report*. Dostęp 25.02.2022, https://www.europol.europa.eu/publications-events/main-reports/european-union-terrorism-situation-and-trend-report-2015.

TE-SAT (2017). *EU Terrorism Situation and Trend Report*. Dostęp 25.02.2022, https://www.europol.europa.eu/publications-events/main-reports/eu-terrorism-situation-and-trend-report-te-sat-2017.

TE-SAT (2019). *EU Terrorism Situation and Trend Report*. Dostęp 25.02.2022, https://www.europol.europa.eu/publications-events/main-reports/terrorism-situation-and-trend-report-2019-te-sat.

TE-SAT (2022). *EU Terrorism Situation and Trend Report*. Dostęp 25.02.2022, https://www.europol.europa.eu/publications-events/main-reports/tesat-report.

Veljovski, G., Taneski, N., Dojchinovski, M. (2017). The danger of "hybrid warfare" from a sophisticated adversary: the Russian "hybridity" in the Ukrainian conflict. *Defense & Security Analysis*, 33(4), 292–307.

Zubrzycki, W. (2015). Terroryzm jako zagrożenie dzisiejszego i przyszłego bezpieczeństwa. W A. Nowakowska-Krystman, W. Zbrzycki, P. Daniluk, E. Mazur-Cieślik (Red.), *Terroryzm w ujęciu analiz strategicznych* (s. 60–66). Difin.

Zubrzycki, W. (2018a). Polska wobec zagrożeń terrorystycznych. W A. Aksamitowski, S. Bylina, M. Cupryjak (Red.), *Współczesny terroryzm. Wymiary działania i skutki* (s. 179). Wydawnictwo ZAPOL Sobczyk s.j.

Zubrzycki, W. (2018b). Zagrożenie Europy terroryzmem. Wybrane zagadnienia. W A. Aksamitowski, S. Bylina, M. Cupryjak (Red.), *Współczesny terroryzm. Wymiary działania i skutki* (s. 19). Wydawnictwo ZAPOL Sobczyk s.j.

Zuijdewijn, J. de Roy van, Sciarone, J. (2021). Convergence of the Salience of Terrorism in the European Union Before and After Terrorist Attacks. *Terrorism and Political Violence*, 33(8), 1713–1732. DOI: 10.1080/09546553.2019.1647175.

Żegnałek, K. (2010). *Metodologia badań dla autorów prac magisterskich i licencjackich z pedagogiki*. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP.

Biogram autora

Grzegorz Piela – adiunkt, ppłk, dr, kierownik Zakładu Inżynierii Wojskowej i Maskowania w Wydziale Wojskowym Akademii Sztuki Wojennej. Absolwent Wyższej Szkoły Oficerskiej Wojsk Lądowych, Akademii Obrony Narodowej oraz Amerykańskiej Szkoły Usuwania Przedmiotów Wybuchowych i Niebezpiecznych (US EOD School). Dwukrotnie uczestniczył w operacji Międzynarodowych Sił Wsparcia Bezpieczeństwa w Afganistanie (ISAF) w roku 2011 i 2013 jako oficer Zespołu Rozpoznania Środków Walki (WIT). Ekspert w Organizacji NATO do spraw Nauki i Technologii w programie *EOD tele-manipulation robot technology roadmap development, NATO SCI-ET-052* oraz *Explosive Ordnance Disposal (EOD) Telemanipulation Robot Technology Roadmap Development*, a także *NATO RTG SCI-342*. Ekspert i członek zespołu zarządzającego w projekcie badawczym *IED Identification* pod egidą Europejskiej Agencji Obrony.

FOLIA 352

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Securitate 12(1) (2022)

ISSN 2657-8549

DOI 10.24917/26578549.12.1.7

Uliana Huliak

National Defence University of Ukraine

ORCID ID: 0000-0002-0625-7814

Ihor Pidopryhora

National Defence University of Ukraine

ORCID ID: 0000-0002-7611-9134

Ihor Moskalyov

National Defence University of Ukraine

ORCID ID: 0000-0001-7950-1120

Reasons for manpower turnover in the Armed Forces of Ukraine in 1991–2020

Przyczyny rotacji kadr w Siłach Zbrojnych Ukrainy w latach 1991–2020

Abstract

Basing on historical experience and the results of sociological research, the aim of this article is to highlight the reasons for the turnover of personnel in the Armed Forces of Ukraine in 1991–2020, to identify trends in this process in the context of permanent reform of the Ukrainian army and the Russian-Ukrainian war. Using the analysis method and critical approach to sources it was established that the main reasons for the dismissal of servicemen under the contract with the Armed Forces of Ukraine in 1991–2014 were material/motivational. The technology of stimulating servicemen to join the enemy, which was used by the Russian Federation during the occupation of the Autonomous Republic of Crimea in March 2014 is described as a specific type of staff turnover caused by material/motivational factors. The tendency to gradual change of the reasons of staff turnover from material/motivational to organizational is outlined in 2016–2020.

Keywords: manpower turnover; staff turnover; personnel management; the Armed Forces of Ukraine; the Russian-Ukrainian war

Abstrakt

Opierając się na doświadczeniach historycznych oraz wynikach badań socjologicznych, celem artykułu jest ukazanie przyczyny rotacji kadr w Siłach Zbrojnych Ukrainy w latach 1991–2020 oraz identyfikacja tendencji w tym procesie w kontekście permanentnej reformy armii ukraińskiej i rosyjsko-ukraińskiej wojny. Wykorzystując metodę analizy i krytycznego podejścia do źródeł, ustalono, że głównymi przyczynami zwolnienia żołnierzy na podstawie

kontraktu Sił Zbrojnych Ukrainy w latach 1991–2014 były kwestie materialne/motywacyjne. Opisano proces zachęcania żołnierzy do przyłączenia się do wroga, który został wykorzystany przez Federację Rosyjską podczas okupacji Autonomicznej Republiki Krymu w marcu 2014 roku, jako specyficzny rodzaj rotacji personelu wywołanej czynnikami materialnymi/motywacyjnymi. Zanalizowano także tendencję stopniowej zmiany przyczyn rotacji personelu z materialnej/motywacyjnej na organizacyjną, która zarysowuje się w latach 2016–2020.

Słowa kluczowe: rotacja kadr; zarządzanie zasobami ludzkimi; Siły Zbrojne Ukrainy; wojna rosyjsko-ukraińska

Introduction

Today the system of personnel management in the Armed Forces of Ukraine should undergo the reform in spite of difficult conditions. Despite the armed aggression of the Russian Federation and the need to consolidate the efforts of the entire Ukrainian society to repel it, about 65% of servicemen of the Armed Forces of Ukraine are released after the first contract expires. Although it is stated that the number of Ukrainian troops is 250,000 people, the current number is about 130,000, and possibly fewer (Grant, 2021).

During the war, despite the best efforts of the state to stop the turnover before the former or – as potential servicemen opened better in comparison with military service to civilian employment opportunities in the labor market, and Ukraine is donating labor to other countries with the index of 5.9 millions of labor migrants (13.4% of the population) (NGO «Come back alive», 2020). Therefore, finding out the reasons for the turnover of personnel in the Armed Forces of Ukraine becomes very important.

Methods

The purpose of the paper is to establish the reasons for the turnover of personnel in the Armed Forces of Ukraine in 1991–2020. The analysis method and critical approach to sources was used. The analysis and comparison of statistics and data from reports, opinion polls among young officers about the motivation to serve from the defined period help to draw final conclusions.

Results and discussion

During the period 1991–2014, the military profession in Ukraine was not prestigious. On the eve of the Russian aggression, the servicemen ceased to be respected by the Ukrainian society. The attitude towards servicemen during the years of independence changed from respectful and fascinating to pretentious (Pidopryhora, 2018, pp. 81–89). Last but not least, this was due to the poor financial situation of the

armed forces. During the period 1991–2014, the Armed Forces of Ukraine created a system of material support and incentives, social protection for servicemen and their families. However, due to the difficult economic situation and insufficient funding of its Armed Forces, Ukraine was unable to provide a sufficient material security and social protection for their servicemen, and at the same time requiring them to perform their duties to the state in good faith.

The economic crisis in Ukraine caused that the social significance of military service (the attitude of ordinary citizens and servicemen to military service) was determined primarily by material and living conditions, the level of financial security and social protection. In particular, opinion polls among young officers showed that, despite the predominance of patriotism as one of the motivational variable for choosing a military profession, about a third of respondents associated military service with material benefits. The need to ensure a high level of financial security and social protection was caused by the legal regulations which restricted a long list of servicemen' constitutional rights, including those that could be profitable (including participation in political parties and business activity). Thus, the material support for servicemen and benefits for their families had to adequately compensate for the almost round-the-clock employment of the head of the family in the military service. At the same time, the financial support of the Armed Forces of Ukraine was low compared to other countries – if in early 1994 the captain of the US Army received about $ 3,500, the captain of the German army – about $ 2,940, the captain of the Russian Armed Forces – $140–$150, then the captain of the Armed Forces of Ukraine – only $30–$32. As of 1999, the amount of cash security did not allow officers to feed their families and forced them to work and earn outside the service, which was illegal. In addition, in the second half of the 1990s there were delays in the payment of cash benefits to servicemen, and in 2000, for the first time since Ukraine's independence, budget savings were made by suspending social guarantees for servicemen. This exacerbated negative emotions among contract officers and servicemen – in 1999, according to opinion polls, more than 80% of officers rated their family's financial situation as low and below average, and about 57% of officers considered their mood close to apathy or depression (Avtushenko, 2019, pp. 63, 71–73, 111, 145, 203–209).

Almost all aspects of the lives of servicemen and members of their families depended on financial opportunities, including the organization of recreation and leisure. Insufficient funding of the Armed Forces of Ukraine in 1991–2013 did not allow servicemen (especially officers and servicemen of contract service) to fully develop, meet their spiritual and aesthetic needs (Avtushenko, 2019, pp. 189–195).

We state that the difficult economic situation, the lack of improvement of material security and social protection of servicemen actually made it impossible for the Armed Forces of Ukraine to quickly switch to staffing only contract servicemen. A clear confirmation of this is the historical experience of the Naval Forces of the Armed Forces of Ukraine, which in accordance with the Order of the President of Ukraine of

May 16, 2005 №1043/2005-RP "On measures to transition units of the Armed Forces of Ukraine to contract" during 2005–2012, an experiment was conducted with 100% staffing of military units by contract servicemen (Commander of the Naval Forces of the Armed Forces of Ukraine, Order no. 547 of November 20, 2005).

First, active efforts to recruit soldiers successfully were taken in 2005 when 488 servicemen signed contract for the military service for 7 months and only 4 servicemen were released (Military Council of the Naval Forces of the Armed Forces of Ukraine, Resolution no. 17/2 of April 21, 2006). In September 2005, 50% of staffing was contracted under 1st separate marines battalion and a large landing ship „Konstantin Olshansky" (Commander of the Naval Forces of the Armed Forces of Ukraine, Order no. 547 of November 20, 2005).

However, due to the lack of improvement of material security and social protection, housing and living conditions, lack of full combat training due to the lack of fuel and lubricants in 2006 there was a decrease in staffing of some military units and ships (including the large landing ship "Konstantin Olshansky" military service under the contract was accepted by 24 people, and at the same time 16 servicemen were released) (Military Council of the Naval Forces of the Armed Forces of Ukraine, Resolution no. 17/2 of April 21, 2006).

This negative trend developed in the following years. In particular, between January and April 2007, 147 people were recruited and 153 were discharged (Commander of the Naval Forces of the Armed Forces of Ukraine, Order no. 159 of June 11, 2007); as of February 21, 2008 has marked a rather low percentage of staffing, instead of 55% prescribed legal staffing crew frigate "Hetman Sahaidachny" accounted for 11% corvette "Lutsk" – 24% corvette, "Ternopil" – 27%, the intelligence ship "Slavutich"– 23%, artillery boat "Skadovsk"– 29%, assault company of the 1st separate marines battalion – 20% (Commander of the Naval Forces of the Armed Forces of Ukraine, Order no. 59 of February 26, 2008); and in the first five months of 2009 in the Coast Guard, the number of servicemen who retired after the expiration of the contract exceeded the number of conscripts (Pidopryhora, 2020, pp. 512–516).

In general, the leadership of the Armed Forces of Ukraine was forced to state that the amount of funding in 2008–2009 did not allow to provide favorable conditions for military service under the contract and the level of social guarantees for servicemen determined by current legislation was low (Pidopryhora, 2020, pp. 512–516).

Thus, the main reasons for the dismissal of servicemen under contract with the Navy of the Armed Forces of Ukraine in 2005–2012 were material (low level of financial security and housing, insufficient material and food security, social protection) or the lack of full-fledged combat training due to lack of fuel and lubricants, military service under contract work due to lack of funds for hiring civilian personnel, lack of funds for recreation and leisure of servicemen), that is, staff turnover was influenced mainly by motivational factors.

However, among the reasons for dismissal can be both tangible and intangible, including organizational reasons (focus of the commanders only on the quantitative

increase of servicemen under contract, disorderly working hours and rest time, the formation of commanders' relations with servicemen on contract based on past Soviet stereotypes) (Military Council of the Naval Forces of the Armed Forces of Ukraine, Resolution no. 17/2 of April 21, 2006; Commander of the Naval Forces of the Armed Forces of Ukraine, Order no. 159 of June 11, 2007).

It should also be noted that the organizational reasons were more pronounced in the staffing of the Armed Forces of Ukraine with junior officers (commanders of platoons (groups) of ground units, combat units of ships or pilots). Thus, the level of staffing of positions filled by junior officers from 2006 to 2011 decreased from 87.8% to 56.7%. There is no doubt that the frustration of junior officers with the low level of material security in the future led to a shortage of staff, and the financial and economic components only intensified the trend of officer turnover. However, according to the then Chief Inspector for Humanitarian and Social Security of the Main Inspectorate of the Ministry of Defense of Ukraine, colonel V. Fedichev, in 2010 the understaffing of junior officers arose primarily due to miscalculations in forecasting the required number of graduates of tactical level. Graduates were less than the real need and gradually decreased in number (Avtushenko, 2019, pp. 145, 156–157).

It is interesting to establish the reasons for staff turnover in the period of 2013–early 2014 – the time of the full transition of the Naval Forces of the Armed Forces of Ukraine to the staffing of servicemen under contract. We note that at that time the full staffing of military service under the contract was largely due to increased funding. After all, only after doubling the financial support of this category of servicemen for 9 months of 2013, 2,200 contractors were called up, which is 5 times more than in 2012. Despite the fact that even after the increase in funding, there were still negative aspects of the material nature (in particular, the issue of housing was not resolved), the ship's staff was 100% staffed under contract, intelligence, special forces and marines – in 90%. At the end of 2013, Rear Admiral I. Tymchuk, Chief of the Personnel Department of Navy, stated that the Navy of the Armed Forces of Ukraine was 85% contracted and allowed to perform assigned tasks. And as of the beginning of 2014, the Ukrainian fleet was staffed exclusively by contract servicemen (Pidopryhora, 2020, pp. 512–516; Mamchak, 2019, pp. 53, 116–117).

Thus, until 2014, the staff turnover in the Armed Forces of Ukraine was predominantly influenced by the material factors – the economic situation in the country and related insufficient financial security, unsatisfactory provision of property and housing, non-compliance with other state benefits and advantages. According to I. Avtushenko, it was the unresolved social problems of servicemen that prompted a significant part of the personnel of the Ukrainian Navy to join the Russian Armed Forces in March 2014 and remain in the annexed Crimea (Avtushenko, 2019, pp. 116–117). It is significant that servicemen of the 36th separate coast defense brigade of the Ukrainian Navy, who did not want to join the aggressor after the occupation of the Autonomous Republic of Crimea, were discharged from the military service "for non-compliance with the contract by the state" that is, due to the state's

failure to comply with its material obligations to the servicemen (Avtushenko, 2019, pp. 116–117).

We believe that in the situation of "hybrid war" the transition of Ukrainian servicemen to the armed forces of the Russian Federation in Crimea (actually betrayal and transition to the enemy) should be regarded as a specific type of staff turnover caused by material/motivational factors. In general, after the occupation of the Autonomous Republic of Crimea, only about 30% of servicemen were redeployed or arrived in other Ukrainian regions. As of April 25, 2014, 9,268 Ukrainian servicemen who going served to the armed forces of Russian Federation, received Russian citizenship (including 2,768 officers, 1,302 warrant officers, 5,007 sailors and 191 cadets). In total, together with civilian personnel, more than 16,000 people were accepted into the Russian Federation. In fact, due to the transfer of Ukrainian servicemen, there was a significant replenishment of the armed forces of the Russian Federation (Pidopryhora, 2020, p. 351).

The technology developed in March 2014 in Crimea to encourage servicemen to join the enemy was used by the Russian Federation before (particularly in 1992–1997 during the parceling of the Black Sea Fleet of the former USSR) and has become an important part of information and psychological operations against Ukraine. This technology should be given more attention in view of its possible application against other post-Soviet states, which Russia considers to be an area of its interests (Pidopryhora, 2020, pp. 115–129, 274, 475–488).

In 2016, during the ongoing Russian-Ukrainian war, specialists of the Research Center for Humanitarian Problems of the Armed Forces of Ukraine conducted a military-sociological study "The level of moral and psychological readiness of personnel of the Armed Forces of Ukraine to perform assigned tasks and factors influencing it" (2017). According to the results of the study, the level of moral and psychological readiness was assessed as average (3.69 points) on a five-point scale. It was also found that the level of moral and psychological readiness of personnel was influenced by a significant number of factors of various kinds. The shortage of personnel and the intentions of a significant number of personnel to resign from the Armed Forces of Ukraine had the most negative impact. It is interesting that the "traditional" factors for the Ukrainian army – satisfaction with money and material security – had a lesser effect on the level of readiness. Satisfaction with the relationship with commanders (superiors) and colleagues, the cohesion of the team and the state of military discipline had the most positive effect. According to the survey, the intentions of servicemen to resign from the Armed Forces of Ukraine were the most alarming in terms of long-term forecasts (in particular, more than 11.0% of respondents unequivocally stated their intention to resign, another 17% were undecided about future service). 62% of the surveyed servicemen had some negative attitude towards possible emigration outside Ukraine, however, one in five (22.6%) suggested such a possibility (Ministry of Defense of Ukraine, 2017, p. 105).

It should be noted that at the time of the study, the financial situation of servicemen of the Armed Forces of Ukraine in general allowed to meet their basic needs, but this level did not meet the level of a prosperous life (for example, did not allow to buy a house, apartment, car, etc.). Compared to the data of the 2012 poll, when similar problems were investigated, the financial situation of servicemen of the Armed Forces of Ukraine has improved. At the same time, a significant part of the respondents still pointed out the insufficient level of financial security. The issue of improving living conditions has not lost its relevance, as only about 40% of families of servicemen of the Armed Forces of Ukraine had their own apartments or houses. At the same time, concerns about the living conditions of families in the event of the death of a serviceman were raised (Ministry of Defense of Ukraine, 2017, p. 105). That is, in 2016, despite some relevance, motivational factors were no longer decisive for the release of servicemen from the Armed Forces of Ukraine.

In 2020, a sociological study prepared by the analytical department of the public organization "Come back alive!" was published, which covered current issues of staff turnover in the Armed Forces of Ukraine as of the second half of 2019 (NGO «Come back alive», 2020). This study revealed real problems that affect the desire of Ukrainian servicemen to continue their contract service. In particular, it was found that among the factors influencing the decision to enter into a new contract, motivational factors (social benefits, cash and housing) are not decisive. Despite the fact that financial security plays not the least role in motivating people to military service, and the decision to go to military service is made by candidates, including under the influence of the economic situation in the country, the decision to extend the contract is more influenced by organizational factors, servicemen from the military system, quality of management and leadership, balance of working and personal time, filling of military service, problems of bureaucracy) (NGO «Come back alive», 2020).

That is, in fact, in 2016–2020, the material reasons for staff turnover (due to some improvement in the financial condition of servicemen and the level of their social protection) gave way to other reasons – organizational. This should be considered a tendency of gradual change of the causes for staff turnover from material/motivational (in 1991–2014) to organizational (in 2016–2020).

Conclusions

Thus, the reasons for staff turnover in the Armed Forces of Ukraine during 1991–2020 were not stable and gradually changed. Until 2014, the predominant factors were of material/motivational nature – insufficient level of financial security, unsatisfactory housing, non-compliance with other social guarantees declared by the state. These reasons contributed to the transition of a significant part of the personnel of the Navy of the Armed Forces of Ukraine to serve in the armed forces of the Russian Federation in the initial period of Russian armed aggression.

Starting from 2016, the main reasons were organizational, which outlined the tendency of gradual change of reasons for the turnover of staff from material/motivational to organizational.

Further research will focus on a comprehensive study of the identified causes, establishing the consequences of their actions and making proposals to reduce staff turnover.

References

Avtushenko, I. (2019). *State policy of Ukraine on social protection of servicemen and members of their families (1991–2014).* Kyiv.

Commander of the Naval Forces of the Armed Forces of Ukraine, Order no. 59 of February 26, 2008. On approval of resolutions of the Military Council of the Navy (2008). Sectoral State Archives of the Ministry of Defense of Ukraine. Fund 4221. Description 60849. Case 22.

Commander of the Naval Forces of the Armed Forces of Ukraine, Order no. 159 of June 11, 2007. On approval of the resolution of the Military Council of the Navy (2007). Sectoral State Archives of the Ministry of Defense of Ukraine. Fund 4221. Description 60849. Case 20.

Commander of the Naval Forces of the Armed Forces of Ukraine, Order no. 547 of November 20, 2005. On the implementation of the resolutions of the Enlarged Military Council of the Navy (2005). Sectoral State Archives of the Ministry of Defense of Ukraine. Fund 4221. Description 60849. Case 17.

Grant, G. (2021). *Seven years of deadlock: why Ukraine's military reforms have gone nowhere, and how the US should respond. July 16, 2021.* Access 22.05.2022, https://jamestown.org/program/why-the-ukrainian-defense-system-fails-to-reform-why-us-support-is-less-than-optimal-and-what-can-we-do-better/.

Mamchak, M. (2019). *Hybrid Navy War. Information protection.* Sevastopol.

Military Council of the Naval Forces of the Armed Forces of Ukraine, Resolution no. 17/2 of April 21, 2006, approved by the Order of the Commander of the Naval Forces of the Armed Forces of Ukraine of April 26, 2006 № 131. On the state of implementation of the experimental measures on the transition of a separate coastal defense brigade, a large landing ship «Konstantin Olshansky» to full staffing of servicemen under contract (2006). Sectoral State Archives of the Ministry of Defense of Ukraine. Fund 4221. Description 60849. Case 18.

Ministry of Defense of Ukraine, Research Center for Humanitarian Problems of the Armed Forces of Ukraine (2017). *The level of moral and psychological readiness of the personnel of the Armed Forces of Ukraine to perform the tasks assigned to them and the factors that affect it. Analytical report on the results of sociological research*. Ministry of Defense of Ukraine.

NGO «Come back alive» (2020). *Why are servicemen discharged from the army?* Kyiv. Access 22.05.2022, https://drive.google.com/file/d/1WfWqzhXv2iD5GoRpucM-0VkJnJ3iWd43y/view?fbclid=IwAR0eKiS-i3wsOpN_m1Uyh0-jbK-MkU6QTQYbCM-JkoyuLAK7HXpbmo9F9-Pk.

Pidopryhora, I. (2017). *Spring 14*. Kyiv.

Pidopryhora, I. (2018). Formation of the image of the Armed Forces of Ukraine by means of information and propaganda support in the conditions of the Russian-Ukrainian conflict. Historical studies of social progress. *Hlukhiv*, 6.

Pidopryhora, I. (2020). *Information and propaganda support in the Naval Forces of the Armed Forces of Ukraine in 1992–2014*. Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy. Kyiv.

Author's Bionote

Uliana Huliak – major, PhD student, Department of Social Sciences of National Defence University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskyi, Kyiv, Ukraine.

Ihor Pidopryhora – lieutenant colonel, Doctor of Philosophy, lecturer, Department of Social Sciences of National Defence University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskyi, Kyiv, Ukraine.

Ihor Moskalyov – lieutenant colonel, Doctor of Philosophy, head of research laboratory, Department of Social Sciences of National Defence University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskyi, Kyiv, Ukraine.

FOLIA 352

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Securitate 12(1) (2022)
ISSN 2657-8549
DOI 10.24917/26578549.12.1.8

Andrzej Żebrowski
Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie
ORCID ID: 0000-0002-2779-9444

Izabela Szkurłat
Akademia Pomorska w Słupsku
ORCID ID: 0000-0001-6320-8421

Bezpieczeństwo Europy po rozszerzeniu Sojuszu Północnoatlantyckiego w 1999 roku (wybrane aspekty)

The security of Europe after extending the North Atlantic Alliance in 1999

Abstrakt

Celem badania jest wykazanie różnic w procesie kształtowania bezpieczeństwa pod wpływem czynników występujących w środowisku międzynarodowym. Przeanalizowano skuteczność NATO w procesie kształtowania europejskiego systemu bezpieczeństwa poprzez przyjmowanie nowych państw członkowskich. Zastosowano następujące metody: analizę dokumentów, literatury i procesów zachodzących w europejskiej przestrzeni bezpieczeństwa. Na koniec przedstawiano rezultaty i wyniki: ocena, wnioski, perspektywy.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo; Europa; Sojusz Północnoatlantycki; europejski system bezpieczeństwa

Abstract

The aim of the study is to determine the differences in the process of forming security under the impact of factor soccurring in the international environment. NATO's effectiveness in the process of forming the European security system by accepting new member states. The metod consists in analyzing documents, literature, as well as processes taking place in the European security space. Results: evaluation, conclusions, perspectives.

Keywords: security; Europe; North Atlantic Alliance; European security system

Wprowadzenie

Przemiany systemowe w stosunkach międzynarodowych zapoczątkowane rozpadem bipolarnego podziału świata, w wyniku którego na polu konfrontacji pozostało

jedno mocarstwo, wiązały się z poszukiwaniem jakościowo nowej formuły bezpieczeństwa globalnego w sferach: politycznej, militarnej, naukowo-technicznej, ekonomiczno-gospodarczej, żywnościowej, naturalnych zasobów (w tym energetycznych), informacyjnej itp. Na skutek wspomnianego rozpadu dwubiegunowego podziału świata, Związku Radzieckiego, Układu Warszawskiego i RWPG, zniknęły także wszelkie bariery dla procesów związanych z globalizacją.

Postępująca globalizacja wiązała się z budowaniem silnej i scentralizowanej władzy, ponieważ tylko taka mogła realizować plany stopniowego opanowywania tych części świata, które do czasu rozpadu ówczesnego podziału świata były dla niej nieosiągalne. Ponadto odpowiadała i nadal odpowiada interesom elit kapitałowych. Na uwadze należy mieć to, że obowiązujące prawo globalizacji jest wykorzystywane przez mocarstwa kapitału globalnego za pomocą wolnego międzynarodowego przepływu kapitału, towarów, usług i ludzi. Istotny jest także przepływ informacji, wiedzy, a także idei – nie zawsze zgodnych z prawem międzynarodowym czy krajowym. „Prawo globalizacji w warunkach liberalnego światowego rynku wymusza budowanie coraz większych instytucji, przedsiębiorstw i gospodarek, coraz potężniejszych państw. Z prawa tego wynika wyzysk państwa słabszego przez silniejsze na zasadzie jego przewagi finansowej, technologicznej i handlowej" (Narski, 2004, s. 5–6). Do przestrzegania tego prawa zostały zmuszone m.in. państwa Europy Środkowo-Wschodniej, które w następstwie wyjścia z systemu państw socjalistycznych straciły parasole ochronne w sferach: politycznej, gospodarczej i militarnej, ze szczególnym wskazaniem na parasol jądrowy.

Warunki dla tych państw stawiane były (co jest kontynuowane nadal) przez kapitał globalny, zaś kapitał finansowy, będący połączeniem kapitału przemysłowego, handlowego i bankowego, dyktował jakościowo nowe warunki przede wszystkim w sferze finansowo-gospodarczej, co oznaczało przejęcie kontroli nad nowymi uczestnikami stosunków międzynarodowych w Europie Środkowo-Wschodniej.

Państwa, a także podmioty pozapaństwowe uczestniczące w organizacji globalnego świata, z dominacją wymiany i finansów, opanowują świat za pomocą instytucji międzynarodowych. Międzynarodowy przepływ kapitału prowadzi do wyzysku gospodarczego na świecie i odnosi się m.in. do inwestycji portfelowych, bezpośrednich, obrotów kapitałowych czy też kredytów bankowych. Należy zauważyć, że postęp gospodarczy na świecie dotyczy państw rozwiniętych cywilizacyjnie i gospodarczo (Narski, 2004, s. 16–17).

W tych złożonych warunkach, przede wszystkim gospodarczych, znalazły się państwa Europy Środkowo-Wschodniej, które zmuszone zostały do podporządkowania się procesom globalizacji. Nieprzyjęcie warunków narzucanych przez tzw. światowy rząd oznaczało samotne poruszanie się w środowisku bezpieczeństwa międzynarodowego, brak wsparcia w procesie realizacji polityki zagranicznej, związanej m.in. z bezpieczeństwem wewnętrznym i zewnętrznym państwa. Prowadziło to najczęściej do izolacji na arenie międzynarodowej, a w konsekwencji do osamotnienia politycznego, gospodarczego i wojskowego. Z kolei przyjęcie owych

warunków oznaczało bezwzględne podporządkowanie się państwom bogatym oraz narodowym i ponadnarodowym korporacjom handlowo-gospodarczym, a w konsekwencji realizowanie ich partykularnych interesów na różnych płaszczyznach. Polska, Czechosłowacja (po rozpadzie Czechy i Słowacja), Litwa, Łotwa i Estonia, a po przeciwnej stronie barykady Federacja Rosyjska, Białoruś i Ukraina – podjęły działania, wybierając własne drogi do zapewnienia bezpieczeństwa w jakościowo zmieniającej się rzeczywistości polityczno-społecznej, gospodarczej, a przede wszystkim militarnej. Należy mieć świadomość tego, że do głównych instytucji i organizacji europejskich zapewniających bezpieczeństwo na kontynencie europejskim w ówczesnych warunkach politycznych należały (należą): OBWE w Europie, NATO wraz z Północnoatlantycką Radą Współpracy i Partnerstwem dla Pokoju, które Sojusz powołał, Unia Europejska, Unia Zachodnioeuropejska, Rada Europy oraz Wspólnota Niepodległych Państw, z jej główną siłą – Rosją (Kaczmarek, 1998, s. 4). W tych warunkach jedyną siłą o charakterze polityczno-wojskowym był Sojusz Północnoatlantycki, tworzący system kolektywnej obrony.

Sojusz Północnoatlantycki po zimnej wojnie

Sojusz Północnoatlantycki od czasu zakończenia tzw. zimnej wojny uważał za cel nawiązanie stosunków w zakresie współpracy z Rosją, co miało stanowić zasadniczy element bezpieczeństwa i stabilizacji, mogącej przysłużyć się dobrze interesom całej społeczności międzynarodowej. Skutkiem wielu starań i zabiegów było porozumienie zwane Aktem stanowiącym o wzajemnych stosunkach, współpracy i bezpieczeństwie między NATO a Federacją Rosyjską, podpisane 27 maja 1997 roku w Paryżu (Śmiałek, 2001, s. 124). Do najważniejszych przedmiotów konsultacji i współpracy między NATO a Rosją należały m.in.:

1. wymiana informacji na temat bezpieczeństwa;
2. możliwe współdziałanie, w tym udział w operacjach pokojowych.

Ważną rolę odgrywają stosunki NATO z Ukrainą. Ukraina jest aktywnym uczestnikiem Partnerstwa dla Pokoju (PdP), działa zarówno w Kwaterze Głównej NATO, jak i w krajach Sojuszu i krajach partnerskich. Podczas konferencji szefów państw i rządów krajów NATO w lipcu 1997 roku w Madrycie przywódcy Sojuszu oraz prezydent Ukrainy podpisali Kartę o szczególnym partnerstwie między NATO a Ukrainą (Biuletyn, 1997).

Koniec zimnej wojny to zarazem początek nowej integrującej się Europy, któremu towarzyszyła zmieniająca się architektura bezpieczeństwa. W tym jakościowo nowym układzie sił Sojusz Północnoatlantycki odgrywa kluczową rolę, dąży do stworzenia nowych wzorców współpracy i wzajemnego zrozumienia w regionie euroatlantyckim, biorąc jednocześnie na siebie obowiązki prowadzenia działań stabilizacyjnych. Istotne jest to, że NATO w procesie realizowania strategii, zadań i zobowiązań wychodzi poza obszar swojej odpowiedzialności, tzn. wykonywanie zadań poza Europą.

Tym samym po zimnej wojnie działalność państw opierała się na jakościowo nowych zasadach, które uwzględniały wszelkie zmiany, jakie zachodziły w ich otoczeniu wewnętrznym i zewnętrznym. Wato mieć na uwadze to, że dyskusje i spory o kształt europejskiego systemu bezpieczeństwa nadal trwają od rozpadu bipolarnego podziału świata, niezależnie od rozmów prowadzonych na forum innych europejskich organizacji właściwych w sferze bezpieczeństwa i pokoju (np. OBWE).

Polska po 1989 roku i problemy związane z bezpieczeństwem państwa

Przemiany systemowe zapoczątkowane w naszym kraju i w międzynarodowym środowisku Polski pobudziły także ogólnospołeczną dyskusję na temat bezpieczeństwa państwa. Przedmiot rozważań był bardzo obszerny, wielowątkowy, uwikłany w historyczne doświadczenia, wymuszający przełamanie myślowych skrótów, stereotypów i ogólnospołecznych uprzedzeń (Kamiński, 2002, s. 5). Rozpad dwubiegunowego podziału świata i Związku Radzieckiego zmienił położenie geostrategiczne i geopolityczne wielu państw, w tym samej Rosji, Białorusi i Ukrainy. Lata 90. XX wieku przyniosły również wielkie zmiany na granicach Polski. „Zamiast trzech sąsiadów mamy dziś siedmiu […]. Stosunki naszego państwa z sąsiadami po 1989 roku są nieustannym przedmiotem rozważań, dyskusji, krytyki i pochwał" (Kamiński, 2002, s. 6). Relacje z państwami graniczącymi mają duże znaczenie z uwagi na wizerunek Polski w świecie, jej rolę w procesie przemian i pokojową współpracę w Europie Środkowej i Wschodniej, w tym bezpieczeństwo tego regionu.

W procesie budowania bezpieczeństwa istotne jest to, że bezpieczeństwo nie jest wartością stałą, lecz ulega ewolucji pod wpływem wielu złożonych czynników zewnętrznych i wewnętrznych. Bezpieczeństwo jest złożoną kategorią, odnosi się do prawie wszystkich dziedzin rozwoju politycznego, społecznego, demograficznego, kulturowego, ekonomiczno-gospodarczego, finansowego, naukowego, technicznego, technologicznego, militarnego itp. Koniec zimnej wojny skutkował wieloma zmianami w globalnym środowisku bezpieczeństwa i jego postrzeganiu. Wiele państw, bez względu na istniejące powiązania polityczno-gospodarczo-wojskowe, a także poziom rozwoju, musiało poszukiwać nowych rozwiązań w zakresie bezpieczeństwa i obronności. Okazuje się, że okres ten był bardzo istotny dla państw Europy, w tym Środkowo-Wschodniej, ponieważ zerwane zostały stosunki z ówczesnym układem, ale nikt nie kwapił się z przejęciem roli hegemona w tej części świata. W tej złożonej sytuacji osamotnione państwa podejmowały decyzje ukierunkowane na euroatlantycki system bezpieczeństwa, którego podstawowym elementem jest Sojusz Północnoatlantycki, w którym Stany Zjednoczone (jako amerykański filar Sojuszu) przyjmują znaczną część odpowiedzialności za bezpieczeństwo europejskie, a Unia Europejska będzie przede wszystkim finansowo-gospodarczym, europejskim filarem tegoż Sojuszu (Kaczmarek, 1998, s. 29). Pamiętać należy również o tym, że „w latach dziewięćdziesiątych XX wieku nastąpiły poważne przewartościowania w mentalności ludzi generalnie, a polityków w szczególności […]. Wraz

z oddalaniem się widma wojny globalnej niektórzy politycy, poszukując popularności, w tym szczególnie parlamentarzyści, zaczęli naciskać na obniżanie budżetów obronnych, co skutkowało redukcją sił zbrojnych we wszystkich państwach" (Gołębiewski, 1999, s. 9). Takie decyzje doprowadziły m.in. do tzw. pata militarnego związanego z obniżeniem budżetów obronnych: Kanada w latach 1989–1999 obniżyła ten budżet o 32,0%, Włochy w latach 90. XX wieku o 21,0%, Holandia w latach 1990–2001 o 42,5%, Austria w latach 1991–1995 o 16,0%, Szwecja do roku 1999 o 37,0%, Polska w latach 1990–1995 o 37,0% (Gołębiewski, 1999, s. 10).

Procesy zachodzące w środowisku bezpieczeństwa międzynarodowego, a także nieporozumienia, którym towarzyszyły różne wizje bezpieczeństwa, były podłożem i konsekwencją widocznych partykularnych interesów poszczególnych państw (polityków).

Działania NATO po rozpadzie dwubiegunowego podziału świata

Załamanie systemu dwubiegunowego podziału świata skutkowało upadkiem muru berlińskiego w listopadzie 1989 roku; w październiku 1990 roku Niemcy się zjednoczyły, w grudniu 1991 roku rozpadł się Związek Radziecki oraz nastąpiły zmiany w całej Europie Środkowo-Wschodniej (Kaczmarek, 1998, s. 34). Zmieniła się radykalnie sytuacja polityczna w Europie, co miało również przełożenie na inne regiony świata. Należy mieć świadomość tego, że we współczesnym systemie międzynarodowym doktryna prewencyjna Stanów Zjednoczonych, nowa rola NATO sprowadzająca się do ekspansji w Europie Środkowej i Wschodniej, program Partnerstwa dla Pokoju i członkostwo nowych państw w Sojuszu Północnoatlantyckim, prowadzenie działań wojskowych bez mandatu Rady Bezpieczeństwa ONZ, wzrost potęgi chińskiej na Wschodzie, gwałtowne nasilanie się światowej walki z terroryzmem, walka z pandemią – to czynniki, które wyznaczają kierunki kształtowania środowiska bezpieczeństwa międzynarodowego (Wiśniewski, Żodź-Kuźnia, 2008, s. 133).

Zmiany te w znaczący sposób wpłynęły na decyzje polityczne Sojuszu, który zapoczątkował proces dostosowania swojej strategii i struktur do jakościowo nowej rzeczywistości w sferze bezpieczeństwa nie tylko europejskiego, lecz także globalnego. W tych złożonych warunkach „koncepcja strategiczna przyjęta przez Sojusz nakreślała szerokie ramy bezpieczeństwa państw NATO i otworzyła możliwość współpracy z państwami Europy Środkowej i Wschodniej" (Wiśniewski, Żodź-Kuźnia, 2008, s. 34).

Na rzymskim szczycie NATO w listopadzie 1991 roku przyjęte zostały następujące kierunki działań: instytucjonalne ramy polityczne stworzone dla rozwoju stosunków NATO z jego partnerami w Europie Środkowej i Wschodniej, rozwój współpracy w dziedzinie wojskowej oraz rola NATO w rozwiązywaniu kryzysów i w misjach pokojowych.

Kolejne wydarzenie istotne z punktu widzenia Sojuszu to powołanie 20 grudnia 1991 roku Północnoatlantyckiej Rady Współpracy (NACC) – na posiedzeniu

przedstawicieli 25 państw, po rozpadzie ZSRR, przyjęto do Rady wszystkie pozostałe kraje tego obszaru (obecnie 38). Działalność NACC dotyczy głównie: konsultacji w sprawach politycznych i bezpieczeństwa, analizy budżetów obronnych w kontekście rozwoju gospodarczego oraz przestawienia produkcji obronnej na cywilną; upowszechniania informacji i kontaktów kulturalnych, bezpieczeństwa ekologicznego i współpracy naukowej, koordynacji działalności w przestrzeni powietrznej, współpracy w sytuacjach nadzwyczajnego zagrożenia i udzielania pomocy humanitarnej, doradztwa w sferze przebudowy sił zbrojnych.

Należy zaznaczyć, że Komitet Wojskowy NATO w 1992 roku podjął decyzję o regularnych spotkaniach NACC w celu rozwijania partnerskich kontaktów i współpracy m.in. w ramach misji pokojowych.

Skuteczność działania Sojuszu zależy m.in. od możliwości przystosowania się NATO do zmieniającego się środowiska bezpieczeństwa międzynarodowego. W omawianym okresie podstawowe kierunki zostały sprecyzowane w Nowej Strategii przyjętej w listopadzie 1991 roku, która uwzględniała następujące zagrożenia: dalsze istnienie rosyjskiej potęgi militarnej, zarówno pod względem broni jądrowej (dysponowanie triadą nuklearną), jak i sił konwencjonalnych, którym dorównują tylko Stany Zjednoczone; waśnie etniczne i spory terytorialne w Europie Środkowej i Wschodniej, z możliwością ich przeniesienia się na obszar NATO, zagrożenia stabilizacji i pokoju w krajach europejskiego Południa oraz na Bliskim Wschodzie, rozprzestrzenianie się broni jądrowej i rakiet balistycznych (Oświadczenie, 1991).

Ponadto podjęto decyzję związaną ze zmniejszeniem roli odstraszania nuklearnego oraz zwiększeniem efektywności i mobilności sił konwencjonalnych, co wiązało się z powołaniem Korpusu Szybkiego Reagowania. Szczególną rolę przypisuje się ustaleniom szczytu brukselskiego, który odbył się w 1994 roku. Podczas jego trwania Sojusz przyjął odpowiedzialność za wspólną politykę zagraniczną i politykę bezpieczeństwa, wskazał na przywiązanie do partnerstwa między Ameryką Północną a Europą, a także wyraził poparcie dla rozwoju europejskiej tożsamości w zakresie bezpieczeństwa. Istotne było również stwierdzenie szczytu o otwartości Sojuszu na członkostwo innych państw europejskich i zainicjowanie uruchomienia Partnerstwa dla Pokoju.

Duże znaczenie dla procesu transformacji Sojuszu Północnoatlantyckiego miała wiosenna sesja, która odbyła się w czerwcu 1996 roku w Berlinie. Podjęto decyzję o powrocie Francji do struktur Sojuszu po 30 latach nieobecności. Zaakceptowana reforma ukierunkowana była na dostosowanie NATO do zmieniających się uwarunkowań polityczno-wojskowych, ponieważ celem Sojuszu nie była już obrona Zachodu przed Związkiem Radzieckim. NATO, a głównie jego europejski filar, miało zapewnić rozładowanie ognisk zapalnych w Europie, przesuwając punkt ciężkości z pola militarnego na polityczne (Kaczmarek, 1998, s. 36). Ponadto przyjęto rozwiązania dotyczące podejmowania przez Sojusz działań poza obszarem europejskiej odpowiedzialności, co wymagało dostosowania struktur do jakościowo nowych zadań. Ważną kwestią była konieczność uregulowania relacji NATO z WNP, ze szczególnym

wskazaniem na Rosję i Ukrainę. Problem ten został rozwiązany podczas szczytu w Madrycie w 1997 roku, gdzie podpisano Akt podstawowy o stosunkach dwustronnych Rosja–NATO. W następstwie tego utworzona została Stała Wspólna Rada, która zgodnie z przyjętymi ustaleniami miała spotykać się na szczeblu ministrów spraw zagranicznych i obrony dwa razy w roku, a co miesiąc na poziomie ambasadorów (stałych przedstawicieli w Radzie Północnoatlantyckiej).

Według specjalistów powyższy szczyt był jednym z przełomowych momentów dla współczesnej Europy. Oprócz Aktu Rosja–NATO podpisano także Porozumienie o współpracy i bezpieczeństwie między NATO a Ukrainą, zwiększono kompetencje Rady Partnerstwa Euroatlantyckiego, zaaprobowano koncepcję rozszerzenia NATO o trzech nowych członków: Polskę, Czechy i Węgry. Ta decyzja niewątpliwie zmieniła pod względem jakościowym stosunki międzynarodowe w Europie. Sojusz Północnoatlantycki cechuje się trzema podstawowymi właściwościami, które może zarówno rozwijać, jak i skutecznie wykorzystywać:

1. Opiera się na tych samych wartościach i zbliżonym stopniu rozwoju kultury.
2. Jest silnym Sojuszem obronnym, który skutecznie łączy strategiczne interesy Ameryki Północnej i Europy.
3. Zarówno w traktacie waszyngtońskim, jak i we wspólnocie interesów państw członkowskich NATO tkwi potencjał, który umożliwia wszechstronny rozwój, włączający nawet komponenty ekonomiczne, co umożliwia stworzenie Sojuszu na miarę europejskiej cywilizacji (Kaczmarek, 1998, s. 37).

Sojusz Północnoatlantycki po szczycie madryckim stał się jakościowo nową organizacją polityczno-wojskową, co miało ścisły związek z jego rozszerzaniem:

1. W tym okresie Sojusz liczył 16 państw. Polska, Czechy i Węgry były w trakcie rozmów akcesyjnych. Po ich zakończeniu w 1999 roku stały się pełnoprawnymi członkami tej organizacji.
2. NATO było wówczas powiązane z takimi organizacjami, jak Rada Europy, Unia Europejska.
3. Wokół NATO znajdowały się państwa, które poprzez Partnerstwo dla Pokoju miały ścisły związek z Sojuszem. W trakcie szczytu madryckiego Euroatlantycka Rada Współpracy uzyskała nowe kompetencje, m.in. prawo decydowania w określonych sprawach. Tym samym państwa, które nie były członkami NATO, miały prawo wpływać na podejmowanie decyzji, co miało duże znaczenie odnośnie do utrzymywania pokoju i stabilizacji w Europie.
4. Wszystkie państwa członkowskie Sojuszu były jednocześnie członkami OBWE, przez co miały wpływ na podejmowanie decyzji przez Organizację Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie.
5. W Madrycie uregulowane zostały także stosunki NATO z Federacją Rosyjską. Zakładały one ścisłą współpracę dotyczącą wszystkich problemów europejskiego bezpieczeństwa, od rozbrojenia po działania zbrojne służące utrzymaniu pokoju (Kaczmarek, 1998, s. 38).

Ważność opracowanego wówczas dokumentu wynikała z tego, że:

1. normalizował stosunki NATO z Federacją Rosyjską;
2. wskazywał, że NATO jest głównym elementem systemu;
3. otwierał drogę do rozszerzania NATO na wschód.

Sojusz Północnoatlantycki liczy aktualnie 30 państw, oficjalnym kandydatem do członkostwa w Sojuszu jest Bośnia i Hercegowina, natomiast potencjalnymi kandydatami są Gruzja, Finlandia i Ukraina.

Trzydzieści lat przemian systemowych zaważyło na zmieniającym się środowisku bezpieczeństwa międzynarodowego i poszczególnych państw. Procesom tym towarzyszyła i nadal towarzyszy gra polityczna, w której kooperacja negatywna wpływa na systemy bezpieczeństwa: narodowego, regionalnego, subregionalnego i ogólnoświatowego z utrzymaniem układu sił związanego jednobiegunową hegemonią. Okazuje się, że na skutek upadku bipolarnego podziału świata w stosunkach międzynarodowych obecna stała się dominacja jednego aktora. Należy podkreślić, że „interesy amerykańskie interpretowane były jako zbieżne z dążeniami świata, a model demokracji amerykańskiej miał stanowić wzór. Ze wskazaniem, że lepiej byłoby, gdyby inne kraje obficie z tego wzoru czerpały. Pojęcie bezpieczeństwa zawężono do potrzeb jednego kraju i jego interesów" (Żebrowski, 2005, s. 161).

W złożonym, zróżnicowanym i podzielonym środowisku bezpieczeństwa międzynarodowego Stany Zjednoczone przypisały sobie rolę globalnego przywódcy w celu „utrzymania i powiększania militarnej przewagi w świecie, zapewnienia trwałej technologicznej wyższości nad wszystkimi państwami czy regionami (sojuszami) świata, zapewnienia trwałego dostępu do światowych surowców strategicznych, szczególnie ropy naftowej, zdobywania nowych i rozszerzania już istniejących rynków zbytu dla swojej gospodarki" (Kubiak, 2003, s. 45). Taki kierunek polityki zagranicznej USA jest uwzględniany w kolejnych Strategiach Bezpieczeństwa Narodowego Stanów Zjednoczonych i doktrynach wojennych. Konfrontacyjny charakter tej polityki jest wyraźnie widoczny w Strategii Bezpieczeństwa Narodowego USA z grudnia 2017 roku, która szczególną uwagę w kontekście wyzwań i zagrożeń poświęca Chinom, Rosji, Iranowi i Korei Północnej. Dokument wskazuje na prymat interesów USA i wskazuje na konieczność współpracy z sojusznikami. „Chiny i Rosja podważają amerykańską potęgę, wpływy i interesy oraz próbują osłabić bezpieczeństwo i dobrobyt USA […]. W tym samym czasie dyktatury Korei Północnej i Iranu chcą zdestabilizować swoje regiony, zastraszyć Amerykanów oraz ich sojuszników oraz sterroryzować własnych obywateli" (Skrzyp, 1998, s. 38). Kolejnym dokumentem jest nowa doktryna wojenna USA – Ameryka nie pozwoli nikomu zagrozić swej przewadze militarnej i będzie zapobiegać akcjom terrorystycznym, stosując uderzenia wyprzedzające.

Oprócz Sojuszu Północnoatlantyckiego państwa członkowskie tej organizacji leżące na terenie Europy Środkowej i Wschodniej należą również do innych organizacji, ukierunkowanych na wielopłaszczyznową współpracę w celu zapewniania bezpieczeństwa w tej części Europy. Tymi organizacjami są Grupa Wyszehradzka,

Trójmorze, Inicjatywa Środkowoeuropejska czy też Wyszehradzka Grupa Bojowa. Mając powyższe na uwadze, trzeba przyjąć, że współpraca w sferze bezpieczeństwa w Europie angażuje wiele państw będących członkami wskazanych organizacji, a ponadto jest skierowana do państw regionu niebędących członkami powyższych organizacji. Euroatlantycki model bezpieczeństwa to nie tylko Sojusz Północnoatlantycki i Unia Europejska, ale także wymienione organizacje właściwe w sferze bezpieczeństwa oraz Trójkąt Weimarski.

Na uwadze należy mieć znaczenie strategiczne Niemiec na europejskim teatrze wojny (Nizina Środkowoeuropejska), o którym decydują, oprócz potencjału ludnościowego i ekonomicznego, przede wszystkim położenie geograficzne oraz operacyjne przygotowanie terytorium kraju. Położenie Niemiec z góry przesądza o kluczowym znaczeniu ich terytorium nie tylko na europejskim teatrze wojny, lecz także w odniesieniu do stosunków gospodarczych i wymiany handlowej między wschodem a zachodem oraz północą i południem Europy (Skrzyp, 1998, s. 38).

Europa Środkowo-Wschodnia po rozszerzeniu NATO

Przeobrażenia społeczno-polityczno-gospodarcze końca lat 80. XX wieku zmieniły układ sił w Europie Środkowo-Wschodniej. „Rozpad Związku Radzieckiego i Czechosłowacji oraz zjednoczenie Niemiec spowodowały, że Polska znalazła się w otoczeniu siedmiu państw, zamiast trzech. Na wschodzie w bezpośrednim sąsiedztwie Polski jako państwa powstały: Rosja, Białoruś, Litwa, Ukraina; na południu Słowacja i Czechy; na zachodzie zjednoczone Niemcy. Nasz kraj znalazł się w jakościowo nowej sytuacji niż był w okresie istnienia Układu Warszawskiego. Zmieniło się bowiem jego położenie geostrategiczne, mimo że nie uległy zmianie ani położenie geograficzne, ani wielkość i kształt terytorium państwa" (Skrzyp, 1998, s. 3).

Bezpieczeństwo wskazanych państw zależy nie tylko od ich położenia względem państw sąsiednich, lecz także od wielu innych czynników, wśród których kluczowe znaczenie mają zarówno globalny układ sił, sytuacja polityczno-militarna Europy (w tym w państwach położonych w najbliższym otoczeniu Polski), jak i przynależność do międzynarodowych organizacji o charakterze polityczno-militarnym i finansowo-gospodarczym.

W aspekcie prowadzonych rozważań na uwagę zasługuje bezpieczeństwo państw członkowskich NATO na wschodniej flance, z uwzględnieniem państw graniczących niebędących członkami tej organizacji. Punktem odniesienia będzie „Polska, która leży w szczególnie ważnym strategicznie miejscu Europy. W sensie politycznym jest to miejsce, w którym NATO styka się ze swoimi najważniejszymi partnerami strategicznymi – Rosją i Ukrainą" (Koziej, 1999, s. 5). Te uwarunkowania sprawiają, że bezpieczeństwo Polski jest w dużej mierze funkcją relacji między wspomnianymi państwami a Sojuszem Północnoatlantyckim. Należy mieć na uwadze to, że Polska, będąc państwem granicznym NATO, jest narażona na zagrożenia skierowane nie tylko przeciwko naszemu krajowi, lecz także przeciwko innym

państwom członkowskim NATO. Dlatego w dalszej perspektywie powinno to nas skłaniać do działań ukierunkowanych na kolejne rozszerzanie Sojuszu, co łagodziłoby negatywne skutki granicznego położenia Polski. W tej złożonej sytuacji Polska, będąca państwem członkowskim NATO, cały czas znajduje się pod presją zagrożeń dotyczących tej wspólnoty sojuszniczej.

Na szczególną uwagę zasługują jednak czynniki związane z sąsiedztwem państw niebędących członkami NATO. Rosja jest obszarem zwiększonego ryzyka. „Największym sąsiadem Polski jest Rosja; od rozwoju sytuacji w tym kraju zależy stan bezpieczeństwa nie tylko w regionie i w wymiarze europejskim, lecz także w skali globalnej. Niestabilność w Rosji może być szczególnie niebezpieczna dla Polski" (Koziej, 1999, s. 9). Dlatego za potencjalnie niebezpieczną dla Polski (i pozostałych państw członkowskich NATO) należy uznać militaryzację Obwodu Kaliningradzkiego.

Zagrożenia związane z potencjałem militarnym Federacji Rosyjskiej zależą od woli polityków co do jego wykorzystania. Rosja ze względu na swój potencjał militarny jest nadal mocarstwem ponadregionalnym, z którym należy się liczyć. Przy aktualnym poziomie globalnego bezpieczeństwa i relacji międzynarodowych można przyjąć, że Europa może ponownie stać się obszarem rywalizacji o dominacje i wpływy między Waszyngtonem a Moskwą. Kształt polityki międzynarodowej będzie zależał m.in. od charakteru polityki zagranicznej prowadzonej przez Stany Zjednoczone i Niemcy po wyborach prezydenckich i kanclerskich, które rozstrzygnęły się w 2021 roku, szczególnie w kontekście konfliktu zbrojnego Rosja – Ukraina.

Drugim sąsiadem Polski istotnym z punktu widzenia bezpieczeństwa jest Ukraina. „Rozwój poprawnych stosunków polsko-ukraińskich, opartych na historycznym pojednaniu, zaniechaniu roszczeń terytorialnych oraz na współpracy w rozwiązywaniu problemów mniejszości narodowych zgodnie ze standardami międzynarodowymi jest czynnikiem zwiększającym bezpieczeństwo Polski, a także bezpieczeństwo w regionie i całej Europie. W razie niepowodzenia demokratycznych przemian na Ukrainie mogą wystąpić zagrożenia kryzysowe na dużą skalę o trudnych do opanowania konsekwencjach" (Koziej, 1999, s. 9). Na aktualny system bezpieczeństwa Ukrainy, NATO i Unii Europejskiej wpływ ma wewnętrzny konflikt militarny z Rosją, który został umiędzynarodowiony i kształtuje poziom bezpieczeństwa regionu.

Dla bezpieczeństwa i obronności Polski oraz całej Europy znaczące jest sąsiedztwo suwerennej Białorusi. Ewentualny niekorzystny rozwój sytuacji w tym państwie może zagrażać bezpieczeństwu Polski (Koziej, 1999, s. 10). „Stosunki polsko-białoruskie układają się znacznie poniżej oczekiwań. Bierze się to stąd, że sposób wykonywania władzy osobiście przez prezydenta Łukaszenkę przyczynia się do autoryzacji Białorusi" (Kamiński, 2002, s. 15).

Litwa i Słowacja „nie stwarzają zagrożenia o skali strategicznej dla bezpieczeństwa Polski. Rozwój dobrosąsiedzkich stosunków z tymi państwami wpływa stabilizacyjnie na bezpieczeństwo w naszym regionie. Nie ma powodów, aby przypuszczać, że te relacje i tendencje mogą ulec jakiemuś dramatycznemu złamaniu" (Koziej, 1999, s. 10).

Czechy i Niemcy „to partnerzy w NATO, wzmacnia to poczucie bezpieczeństwa i zmienia sytuację strategiczną Polski. Zacieśnianie współpracy i przyjaźń z Niemcami ma historyczne znaczenie dla obecnego i następnych pokoleń Polaków" (Koziej, 1999, s. 10). Spośród sąsiadów Polski „Niemcy są jedynym państwem, które w wyniku przemian społeczno-politycznych w Europie nie uległo rozpadowi, a wręcz odwrotnie – nastąpiła integracja dwóch państw niemieckich […]. O ich znaczeniu strategicznym na europejskim teatrze wojny decydują, oprócz posiadanego potencjału ludnościowego i ekonomicznego, przede wszystkim ich położenie geograficzne oraz operacyjne przygotowanie terytorium kraju" (Skrzyp, 1998, s. 37).

Położenie geostrategiczne państw Europy Środkowej i Wschodniej jest wyjątkowo złożone. Rozpad Związku Radzieckiego sprawił, że Rosja znalazła się w otoczeniu nowych państw o zróżnicowanych potencjałach: ekonomicznym, demograficznym i militarnym. Terytorium Rosji uległo zmniejszeniu, a najbardziej wysuniętą na zachód rubieżą tego kraju stała się niewielka, oderwana od Rosji enklawa kaliningradzka (Kamiński, 2002, s. 7). Jest ona ważnym przyczółkiem dla Rosji, o dużym znaczeniu strategicznym, a także politycznym. Silnie zmilitaryzowana, pozwala Rosji na sprawowanie kontroli nad tą strefą Bałtyku i przyległymi terenami. Budzi to zrozumiały niepokój państw basenu Morza Bałtyckiego (w tym członkowskich NATO). „Zakładając wybuch konfliktu zbrojnego na Białorusi lub na Ukrainie [wewnętrzny konflikt zbrojny na Ukrainie z Rosją trwa od lutego 2014 roku – przyp. aut.], ewentualny samowolny przemarsz wojsk rosyjskich przez terytorium Polski może doprowadzić do konfliktu nie tylko lokalnego, ale nawet ogólnoeuropejskiego. Należy też podkreślić, że region kaliningradzki jest miejscem ścierania się interesów polityczno-militarnych kilku państw, co może doprowadzić w przyszłości do spięć w tej części Europy. Niezależnie przecież od tego, jaką rolę Obwód Kaliningradzki będzie spełniał w polityce Rosji, jakiekolwiek zewnętrzne próby osłabienia więzi enklawy z Moskwą mogą tylko ożywić siły nacjonalistyczne w Rosji, ze skutkami katastrofalnymi dla całego regionu" (Kamiński, 2002, s. 8–9). Warto mieć na uwadze to, że Rosja prowadziła aktywne działania informacyjne mające na celu utrudnienie integracji Polski z zachodnimi strukturami polityczno-wojskowymi.

Zważywszy na proces rozszerzania NATO, Rosja koryguje swoje plany operacyjne, w tym akcentując rolę czynnika jądrowego. „W przypadku bezpośredniego zagrożenia dla suwerenności i integralności terytorialnej Rosji, powstałego w wyniku agresji z zewnątrz, Rosja uzna za możliwe i uzasadnione użycie wszelkich dostępnych środków, włącznie z bronią jądrową. Rosjanie podejmują wspólne działania sił zbrojnych Rosji, Białorusi, Chin, Mongolii. Na podkreślenie zasługują jednak bezpośrednie kontakty wojskowe Rosji i Białorusi, w ramach Związku obu krajów" (Kamiński, 2002, s. 9). Wzrost liczebności członków NATO zmusza Rosję do szukania alternatywy, którą ma być zbliżenie się do Chin (Wiadomości, 1998).

Stanowisko Rosji związane z prowadzoną polityką zagraniczną i militarną, podejmowanie badań nad nowymi środkami fizycznej destrukcji (broń hipersoniczna), dozbrajanie Zachodniego Okręgu Wojskowego oraz enklawy kaliningradzkiej

mają ścisły związek z rozbudową infrastruktury NATO na terytorium państw Europy Środkowej i Wschodniej przynależnych do Sojuszu (byłe państwa członkowskie Układu Warszawskiego). „Doktryna wojskowa Rosji (z 2014 roku) za najważniejsze zagrożenie uznaje zwiększanie potencjału militarnego państw NATO i zbliżanie ich infrastruktury wojskowej do rosyjskich granic. Jednym z kluczowych zadań państwa w sferze bezpieczeństwa jest zatem wzmocnienie zachodniej, graniczącej z Sojuszem, flanki, w skład której wchodzą Zachodni Okręg Wojskowy (ZOW) i Południowy Okręg Wojskowy (POW)" (Dyner, 2018).

Specyficzny element uwarunkowań obronnych państw członkowskich NATO stanowią zagrożenia niemilitarne o charakterze ponadnarodowym, takie jak: terroryzm, zorganizowana przestępczość, rozprzestrzenianie broni masowej zagłady, dewastacja środowiska naturalnego, katastrofy cywilizacyjne, masowe przemieszczanie się ludności na obszar odpowiedzialności NATO i Unii Europejskiej, epidemie i pandemie, dewiacje społeczne, umiędzynarodawiane wewnętrzne konflikty zbrojne, wzmożona penetracja służb specjalnych, wyścig zbrojeń, prowadzone badania nad nowymi środkami fizycznej destrukcji człowieka i jego środowiska, globalna inwigilacja, globalna wojna informacyjna, walka o dostęp do naturalnych surowców energetycznych i zasobów bezpiecznej słodkiej wody, kontrola kosmosu i umieszczanie w nim platform z uzbrojeniem, cyberterroryzm i przestępstwa komputerowe, ekstremizm prawicowy, ruchy nacjonalistyczne o zróżnicowanym podłożu, a także nieracjonalna polityka sprawujących władzę, co najczęściej jest źródłem sytuacji konfliktogennych. Rozpoznawanie wskazanych zagrożeń i przeciwstawianie się im jest obowiązkiem wszystkich państw członkowskich Sojuszu. Okazuje się, że zachodzące transformacje strukturalne, narodowościowe i ustrojowe w Europie Środkowo-Wschodniej sprawiają, iż państwa tego regionu narażone są na oddziaływanie tych zagrożeń.

Państwa członkowskie NATO zapewniają swoje bezpieczeństwo, uznając i przestrzegając postanowień Karty Narodów Zjednoczonych, OBWE i zobowiązań państw członkowskich Sojuszu Północnoatlantyckiego, a także narodowych strategii obronnych. Ogólnym celem obrony NATO jest zapewnienie bezpiecznych warunków realizacji interesów jego członków oraz ich ochrona przed zewnętrznymi i wewnętrznymi zagrożeniami kryzysowymi i wojennymi. Stosownie do charakteru tych interesów oraz wynikających z nich strategicznych celów, państwa członkowskie NATO w sferze bezpieczeństwa zewnętrznego określają sposoby strategicznego wykorzystania posiadanych potencjałów do przeciwstawienia się zagrożeniom w czasie pokoju, kryzysu i wojny.

Dyskusja i wnioski

Realizacja zadań ukierunkowanych na bezpieczeństwo i utrzymanie pokoju na kontynencie europejskim (priorytet) wymaga zaangażowania wszystkich państw, bez względu na sojusze polityczno-wojskowe i finansowo-gospodarcze. Mając na

uwadze procesy zachodzące w skali globalnej, trwającą wojnę informacyjną, pandemię itp., konieczne jest poszukiwanie rozwiązań pozwalających na budowanie pokoju i bezpieczeństwa. W związku z tym należy przyjąć, że:

1. Pokój i stabilizacja na naszym kontynencie mogą nadal być utrzymane, jeżeli zostanie zrealizowana idea zbudowania euroatlantyckiego systemu bezpieczeństwa.
2. Europejski system bezpieczeństwa powinien opierać się na następujących filarach:
   - Unii Europejskiej, Radzie Europy i OBWE, jako kluczowych elementach współpracujących z Sojuszem Północnoatlantyckim. Zaangażowanie państw Europy Środkowej i Wschodniej przyczyniać się będzie do zwiększania stabilności i pokoju, co leży w interesie wszystkich państw tego kontynentu;
   - bliskiej współpracy opartej na strategicznym porozumieniu między NATO a Ukrainą.
3. Budowa euroatlantyckiego systemu bezpieczeństwa wymaga przestrzegania zasad określonych w Karcie Narodów Zjednoczonych i Akcie Końcowym OBWE. Z dokumentów tych wynika, że w określonych sytuacjach mogą mieć miejsce akty przemocy zbrojnej, a w celu ich przeciwdziałania niezbędne będzie użycie sił zbrojnych. Oznacza to konieczność przestrzegania następujących zasad:
   - każde państwo powinno uwzględniać sprawy bezpieczeństwa nie tylko swojego kraju, lecz także innych; w tych warunkach dążenie do przywództwa lub przewagi nie powinno mieć miejsca;
   - stosunki między państwami musi cechować powściągliwość, a nie poszukiwanie jednostronnych korzyści;
   - niezbędne jest stałe usuwanie przyczyn nieufności – państwa, w stosunku do których ma się uzasadnione zaufanie, nie stwarzają niebezpiecznych sytuacji; należy więc dążyć do osiągnięcia tego rodzaju celu przez działalność budzącą zaufanie;
   - utrzymywanie i pogłębianie współpracy we wszystkich dziedzinach zawsze służy obopólnym pożytkom;
   - nieodzowne jest stałe ograniczanie zbrojeń, które likwiduje przewagę, oraz zapewnienie utrzymywania równowagi na bardzo niskim poziomie we wszystkich obszarach;
   - dokonywanie przedsięwzięć rozbrojeniowych musi zapewniać większe bezpieczeństwo; zmniejszanie jednego rodzaju zbrojeń z równoczesnym zwiększeniem innych, zazwyczaj jakościowo lepszych, przyczynia się do niestabilności i zmusza do rozpoczęcia nowych kroków rozbrojeniowych;
   - należy jakościowo zmienić strukturę sił zbrojnych w celu uniemożliwienia im dokonywania inwazji lub zaskakującej agresji.
4. Mimo że przedstawiony euroatlantycki system bezpieczeństwa najlepiej służy utrzymaniu stabilizacji i pokoju na kontynencie oraz wydaje się najbardziej prawdopodobnym rozwiązaniem, nie można wykluczyć przyjęcia innego

wariantu, nawet różniącego się od przedstawionego w niniejszym opracowaniu. Ten stan rzeczy wymaga stałego śledzenia rozwoju sytuacji w Europie i świecie, aktywnego w tym udziału wszystkich zainteresowanych państw i organizacji, a więc i naszego kraju, oraz elastycznego rozwiązywania rodzących się problemów.

5. Za niezbędne należy uznać, by stworzony system dysponował niezawodnymi mechanizmami politycznymi, ekonomicznymi, a także militarnymi, które byłyby w stanie uniemożliwić pojawienie się przypadkowych konfliktów i jednocześnie były zdolne do przeciwstawienia się sytuacjom kryzysowym.

Postępująca niepewność związana z przyszłością państw, a także organizacji międzynarodowych ma ścisły związek z takimi zjawiskami, jak:

- przyspieszanie procesów globalizacji, a także ich wymiar ilościowy i jakościowy oraz różnorodność;
- tworzenie światowego społeczeństwa cybernetycznego;
- różnice w rozwoju między Północą a Południem, niekontrolowany przepływ ludności, zaburzenia społeczne i wzrost przestępczości transnarodowej;
- niekontrolowana proliferacja broni masowej zagłady i technologii podwójnego zastosowania;
- nieograniczone przestrzenią, odległością i czasem możliwości pojawiania się różnorodnych szans i zagrożeń;
- kryzysy finansowe, mogące łatwo rozprzestrzeniać się w skali globalnej i hamować wzrost gospodarczy poszczególnych państw (Żebrowski, 2010, s. 21–22).

Ponadto zwiększa się świadomość, że nie żyjemy w świecie, który będzie trwał w nieskończoność, ale w świecie, którego bliższa i dalsza przyszłość zależy od naszej zdolności radzenia sobie z możliwościami i ograniczeniami (Turbulewicz, 2004, s. 16) także w europejskim środowisku bezpieczeństwa.

Bibliografia

Biuletyn Departamentu Integracji z NATO (1997). Biuro Bezpieczeństwa Narodowego, nr 2.

Dyner, A.M. (2018). Rosja wzmacniania zachodnią flankę. *Biuletyn Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych*, 173.

Gołębiewski, J. (1999). Bezpieczeństwo narodowe RP. *Zeszyt Problemowy Towarzystwa Wiedzy Obronnej*, 1.

Kaczmarek, J. (1998). Modele bezpieczeństwa europejskiego. *Zeszyt Problemowy Towarzystwa Wiedzy Obronnej*, 2.

Kamiński, S. (2002). Bezpieczeństwo Polski: problemy i wyzwania. W L. Bujan, R. Gajda, A. Karpiński, M. Zdziech (Red.), *Współdziałanie organów pozamilitarnych z wojskami operacyjnymi i OT w czasie stanów nadzwyczajnych*. Biuletyn Towarzystwa Wiedzy Obronnej.

Koziej, S. (1999). Strategiczne założenia obronności Rzeczypospolitej Polskiej po wstąpieniu do NATO. *Myśl Wojskowa*, 3.

Kubiak, K. (2003). Jednobiegunowe ryzyko. *RAPORT*, 7.

Narski, Z. (2004). *O dyktaturze kapitału globalnego*. Wydawnictwo SUSPENS.

Oświadczenie NATO w sprawie nowej strategii z 28 listopada 1991 roku (1991). *Przegląd międzynarodowy – materiały i dokumenty*.

Skrzyp, J. (1998). Geostrategiczne położenie Polski. *Zeszyt Problemowy Towarzystwa Wiedzy Obronnej*, 3.

Śmiałek, W. (2001). Zaangażowanie RP w utrzymywanie i przywracanie międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa (pod auspicjami organizacji międzynarodowych i w wymiarze sojuszniczym). W J. Tymanowski (Red.), *Współczesne problemy globalne a bezpieczeństwo europejskie*. Wydawnictwo Adam Marszałek.

Tubielewicz, A. (2004). *Zarządzanie strategiczne w biznesie międzynarodowym*. Wydawnictwa Naukowo-Techniczne.

Wiadomości. Ośrodek Studiów Wschodnich (1998), nr 200(1761), 5 listopada 1998.

Wiśniewski, J., Żodź-Kuźnia, K. (2008). *Mocarstwa współczesnego świata. Problem przywództwa światowego*. Wydawnictwo Naukowe UAM.

Żebrowski, A. (2005). *Ewolucja polskich służb specjalnych. Wybrane obszary walki informacyjnej (wywiad i kontrwywiad w latach 1989–2003)*. Wydawnictwo Abrys.

Żebrowski, A. (2010). *Wywiad i kontrwywiad XXI wieku*. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomii i Innowacji.

Biogramy autorów

Andrzej Żebrowski – prof. zw. dr hab. inż., profesor nauk społecznych w zakresie nauk o polityce, kierownik Katedry Bezpieczeństwa Wewnętrznego Instytutu Nauk o Bezpieczeństwie Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. Kierunki badawcze: bezpieczeństwo wewnętrzne i zewnętrzne państwa, służby specjalne, walka informacyjna. Autor publikacji: *Kontrola cywilna nad Siłami Zbrojnymi Rzeczypospolitej Polskiej* (1997), *Przywileje i immunitety dyplomatyczne i konsularne podczas konfliktu zbrojnego* (1999), *Czynności operacyjno-rozpoznawcze (regulacje prawne)* (2000), *Kontrola cywilna nad służbami specjalnymi III Rzeczypospolitej* (1989–1999), *Zagadnienia politologiczno-prawne* (2001), *Ewolucja polskich służb specjalnych. Wybrane obszary walki informacyjnej (wywiad i kontrwywiad w latach 1989–2003)* (2005), *Wywiad i kontrwywiad XXI wieku* (2010), *Zwalczanie przestępczości zorganizowanej w Unii Europejskiej. Zagadnienia politologiczno-prawne* (2011), *Zarządzanie kryzysowe elementem bezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej* (2012), *Walka informacyjna w asymetrycznym środowisku bezpieczeństwa międzynarodowego* (2016), *Informacja jednym z elementów bezpieczeństwa państwa. Wybrane aspekty* (2017), *Globalna przestrzeń zagrożeń. Wybrane aspekty* (2018). Autor licznych artykułów związanych ze wskazanymi obszarami badawczymi.

Izabela Szkurłat – dr nauk społecznych w zakresie nauk o polityce, specjalność polityka bezpieczeństwa. Adiunkt w Katedrze Bezpieczeństwa Narodowego Akademii Pomorskiej w Słupsku. W Wydawnictwie Naukowym Akademii Pomorskiej w Słupsku opublikowała książkę *Terroryzm a polityka bezpieczeństwa państw Europy Zachodniej na przełomie XX i XXI wieku* (2018). Autorka i współautorka artykułów związanych m.in. z tematyką terroryzmu i ochrony granic. Obszary zainteresowań: bezpieczeństwo międzynarodowe, bezpieczeństwo lokalne, konflikty, zjawisko migracji i terroryzm międzynarodowy.

FOLIA 352

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Securitate 12(1) (2022)
ISSN 2657-8549
DOI 10.24917/26578549.12.1.9

Aydin Aghayev
Norwegian University of Science and Technology, Norway
ORCID ID: 0000-0003-1026-0888

The security of scientific research with children in Azerbaijan: the ethical, demographic and socio-economic aspects

Bezpieczeństwo badań naukowych z udziałem dzieci w Azerbejdżanie: aspekty etyczne, demograficzne i społeczno-ekonomiczne

Abstract

The Republic of Azerbaijan gained independence 30 years ago. Currently, the situation in Azerbaijan regarding childhood research is still developing despite the crisis in the research field. The paper aims to evaluate the security of the conduction of childhood research in Azerbaijan concerning ethical, demographic and socio-economic aspects. The overall research ethics in the geography of Azerbaijan was observed in terms of previously gained research experience. As the field of childhood studies progresses with the help of new research techniques, Azerbaijan still faces challenges in the appliance of these methods. Participatory methods for the collection of data is often used in social sciences. This paper examines the key features of childhood research in Azerbaijan using observation and interviews methods. The research group consisting of 85 students showed that research with children is not well-considered in Azerbaijan. Their security, anonymity and voluntary participation is not fulfilled, the role of socio-economic background is justified with the cultural and historical practices of the nation.

Keywords: Azerbaijan; childhood studies; research; research design; observation

Abstrakt

Republika Azerbejdżanu uzyskała niepodległość 30 lat temu. Obecnie sytuacja w Azerbejdżanie w zakresie badań nad dziećmi nadal się rozwija, pomimo kryzysu w tym obszarze. Celem artykułu jest ocena bezpieczeństwa prowadzenia badań nad dziećmi w Azerbejdżanie pod względem etycznym, demograficznym i społeczno-ekonomicznym. Ogólną etykę badań na terenie Azerbejdżanu przeanalizowano pod kątem wcześniej zdobytych doświadczeń badawczych. Wraz z postępem w dziedzinie badań nad dziećmi, dokonującym się dzięki nowym technikom badawczym, Azerbejdżan nadal stoi przed wyzwaniami związanymi z zastosowaniem tych metod. W naukach społecznych często stosuje się metody partycypacyjne do zbierania danych. W niniejszym artykule przeanalizowano kluczowe cechy badań dzieciństwa w Azerbejdżanie, wykorzystując metodę obserwacji i wywiadu. Grupa badana składająca się z 85 uczniów wykazała, że badania z udziałem dzieci nie są w Azerbejdżanie dobrze

przemyślane. Nie zapewnia się im bezpieczeństwa, anonimowości i dobrowolności uczestnictwa, rola pochodzenia społeczno-ekonomicznego jest uzasadniona kulturowymi i historycznymi praktykami tego narodu.

Słowa kluczowe: Azerbejdżan; badania dzieciństwa; badania; projektowanie badań; obserwacja

Introduction

The aim of the paper is to give deeper insight into the overall situation of the social and humanity-based field research under the umbrella of childhood research with due concern about the security of children – participants of the research. Exploring the security of the scientific research with children in Azerbaijan is an important attempt. To secure the children during the research, the researchers should consider key features. For instance, the research should be well-planned, the ethical guidelines should be considered and the participatory methods must be child-friendly (Nykiforuk et al., 2018). Children in research has been debated by many scholars. The progress of humanism principles, seeing the children and women equal, protection of children set ethical perspectives for the conduc of the research.

However, the paper find the answers to the following questions:

1. Which participatory research methods are commonly used in child research in Azerbaijan?
2. How is the research planned in Azerbaijan? (examination of previously conducted research)
3. What is the role of ethical guidelines in Azerbaijanian childhood research?
4. How can socio-economic differences impact the conduct of the research with children?

The answers to the given questions will be found by the help of chosen methods. Observation and interviews are the primary methods of the study. To conduct the research, 85 students were recruited within 6 months of time frame. The group of participants originated from public and private institutions aged 3–15.

Important theoretical reflections are given in the methods and ethical reflections chapters. As the aim of the study is to view the security of childhood research, the chosen theories describe the verified outcomes of the previously conducted studies.

The preparation period for the research should contain small details (Andrade, 2022) because the socio-economic situation and age combination can inform the researchers about the features of upcoming research and assist the researchers to design the research with children. It is also suggested that clarification of the aim, objectives, questions (Thomas & Hodges, 2010) and hypothesis of the research is crucial. The consideration of mentioned features will assist the research to have a smooth data collection phase.

Background of the study

The geographical position of Azerbaijan and the unstable government policy, the change of borders in the last decade of the 20th century strongly impacted the Azerbaijanis' lifestyles and cultural practices (Abilov & Hajiyev, 2021). Azerbaijan is a country where old traditions are still "preserved". In addition, these "unwritten laws" – mentality of the nation forms children and the view towards children.

The field of research, however, is being affected as the scholars conduct their studies. Nonetheless, the path of social research in Azerbaijan cannot be identified as "progressive". Despite the gap between the different socio-economic classes (Valiyev & Babayev, 2021) of the groups, the people try to obey the cultural values. Yet, the appliance of these values changes from province to province, from generation to generation. Conducting a social study in Azerbaijan requires the researchers to consider the ethnic characteristics of the Azerbaijani people.

The emphasis of the current paper will be on the role of age and gender. There is a dilemma between scholars in terms of categorising children into different age groups (Harling, Morris, Manderson, Perkins & Berkman, 2018). Some scholars argue that the age of research informants should be considered before entering the field. In Azerbaijan, age is quite an important variable to consider before entering the field. From the perspectives of the research with children, the age element is a predominant feature in categorising in Azerbaijan. The family structure, level of education, economic situation of the family can also be considered the key elements (Boggess, 1998). Gender of the children is another crucial point. The concept of gender in Azerbaijan is being misunderstood. Sometimes, children are being harassed for their sexual orientations (Aghayeva, 2012). In families, children are perceived as important actors of the institution. Sometimes, parents reverse the decision of divorce for the well-being of children. Yet, this does not justify the fact that, in many families the voices of children are being absorbed. The mentioned cases can differ regarding the different variables. For example, in some families children are the leaders of the family institution.

The transition of Azerbaijani government from authoritarian to democracy reshaped the culturally established practices (Report, 2022). The bias towards girl and boy children is socially constructed. Therefore, Azerbaijan is an active member of UNICEF and has ratified the Convention on the Rights of the Child. In Azerbaijan child is a person who is aged 0–18, as the country follows the convention of UNICEF (Unicef.org., 2019; https://www.unicef.org/sites/default/files/2019-04/UN-Convention-Rights-Child-text.pdf). Still, there is paradox in the division of the gender roles. Some Azerbaijani families impose the restrictive gender roles for their children starting from the early years. These restrictions emerge as traumas in children's further lives. Although now with the help of international organizations, the government tries to regulate the law about gender parity, child marriages, evasion from education which are still observed in Azerbaijan. The existing problem

is caused by the lack of monitoring strategy of the government on accepted bills and set regulations. The legislation of the Republic of Azerbaijan states that women and men are equal and should be treated equally (The Constitution of Azerbaijan. 00. AzərbaycanRespublikasınınKonstitusiyası).

The socioeconomic aspect of children security in the research

The socio-economic situation in Azerbaijan is not stable. After the fall of the Soviet Union, in Azerbaijan people were divided into 3 socio-economic classes: rich, middle, and poor. Nonetheless, after the establishment of capitalism, the percentile of middle-class families dramatically reduced. Most people became poorer. The role of the socio-economic classes, life practices, age, gender, geography, and cultural practices are also essential variables that form the flow of the research and data collection process (Groundwater-Smith, Dockett & Bottrell, 2015). The huge gap between the lower and upper socio-economic classes caused several social dilemmas. Although most of the schools are classified as public, the people from the upper class tend to send their children to private schools. The fee of private schools starts from $2,500 per annum. In some public schools which are prestigious in terms of education and facilities corruption can be observed. The dramatic gap between socio-economic classes reshapes the mentality of the people. The schooling system is based in Russian and Azerbaijani (Educational System of Azerbaijan Republic, 2022). Children of Russian and Azerbaijani schools are being educated and reared differently. There is a tendency that upper-class people tend to send their children to Russian schools. The research in the geography of Azerbaijan should consider all mentioned issues.

Theoretical perspectives

Children are considered the main research subjects in "Childhood Studies". To conduct the research, scholars should agree on viewing children as competent. The development of the humanism principles and the research ethics, childhood studies suggest to use preposition research "with" children (Clark, 2005) rather than research "on" children. This is the important understanding of viewing children as the right-holders of their own lives. To give the opportunity to decide, children realize the importance of their security and privacy in the field of research. The volunteer participation of child informants should also be ensured. Without the collection of data, the validity of purposed hypothesis might be endangered.

The research with adults and children is different. The researcher should have a well-planned data collection strategy before entering the field. Planned strategy, methodology, piloting methods, knowledge on the researcher roles & cultural practices are important key features in the fieldwork. "Innovative" and "research-friendly" (Clarke & Nicholson, 2001) tools help to ease the process of data collection.

Nowadays, most scientists in Global North tend to use modern technologies in the conduct of the research. However, in some urban areas, children's accessibility

problems are seen. The COVID-19 pandemic proved that the major disruptions in education were based on the lack of the Internet and facility accessibility. Yet, the researchers should be reflexive and must adjust the modern techs in participatory tools to the research site. For instance, S. Punch conducted her research in the rural areas, where the technology is not available for either children or adults. She suggests that instead of using modern technologies, researchers can refer to their imaginations. She also stresses the role of reflection during the fieldwork.

"Researchers need to be reflexive throughout the research process and critically aware of the range of reasons why the research with children may be potentially different from the research with adults" (Punch, 2002).

The role of reflexivity (Kjørholt, 2016) of the researcher opens a new path for the development of the investigation. Researchers should be very careful (Christensen & Prout, 2002) while conducting the research and conducting the investigation, interpreting the collected data.

The problem of ethical basis while researching in Azerbaijan

The situation of ethical guidelines, unfortunately is dramatically frustrating in Azerbaijan. As an example, the conducted data collection process will show that neither educational nor the research institutions are aware of the existing ethical perspectives in the conduct of the research. The word ethics in social sciences field in Azerbaijan remains as the understanding of "the law of etiquette". By not knowing the ethical perspectives, researchers can endanger the vulnerable members of the society by exposing their identities (Rawbone, 2009). Sometimes shared information should remain confidential. The agreements between universities and educational institutions do not remark the cruciality of the vulnerability of research informants. Research participants are, in most cases, being forced to participate in the study without acknowledging the purpose of the conducted research (Dennis, 2014). The consent for the participation and ensuring the anonymity of research participants are important features for the protection of collected data.

In the legislation, research informants should be asked for the consent of participation, yet, it is not monitored by institutions. Additionally, students, scholars, researchers are not informed about the boundaries of the ethical frameworks. The lack of information and almost non-existing national framework on ethical guidelines endangers the security of research participants. Viewing the research participants as the object of the research instead of subjects (Cree, Kay & Tisdall, 2002) falsifies the whole data collection process. Children are usually being "forced" to be the objects of the research. The scholars of the childhood studies strongly recommend scholars and researchers to view children as research subjects rather than objects (Woodhead & Faulkner, 2008).

Methodological perspectives

The methodological perspectives of the current study represent the information about chosen methods and discuss the crucial key points of used participatory methods. Moreover, the relevant participatory tools in social sciences in Azerbaijan are discussed from the theoretical perspectives. The most common participatory methods in social sciences are observation and individual interview (De Walt & De Walt, 2011) that I have used in my study. The two mentioned methods are core tools in childhood research. As it was mentioned before there were overall 85 students aged 3 to 15 and they were categorised for their age groups. Participant observation, individual interviews and focus group discussion with each age group were combined. However, firstly I would like to describe the key perspectives of the methodological perspectives of childhood research in Azerbaijan.

Observations and interviews are commonly used participatory methods in Azerbaijan (Aliyev, 2017). Along with observations and interviews, tests, questionnaires, quantitative methods are used as research tools in Azerbaijan. But how observation and interviews are viewed in Azerbaijani research institutions? The method "observation" is understood as a tool to monitor the research participants without acknowledgement of them (Mack, 2011). Interviews are taught as the tool to ask respondents about reflections based on the studied topic (Nardon, Hari & Aarma, 2021). The theoretical framework of qualitative research tools is widely taught in Azerbaijani institutions, however, the researchers do not have an understanding of the designation of the research. The complex of paperwork is only under the legislation, yet, it is not monitored by institutions to secure the vulnerability of the collected data. The information about chosen methods – observations and interviews are given below.

The types of observation can vary such as participant and non-participant; covert or overt; short-term or longitudinal. Longitudinal observation is the essence of comparative studies (Sanip, 2020). This would be beneficial to focus on the main research questions. Before interacting with research participants, observing the field can create new insights in researchers. During the observation period the researchers should focus on the outcomes and goals of the observation. Involving children into observation part of the study is beneficial for reflecting on the main focus of the researched topic (James, 2007).

Interviews are one of the commonly used participatory tools in data collection around the globe (Umoquit et al., 2008). There are different types of interviews such as – structured, unstructured, semi-structured, focus group discussions. This qualitative method is utilized for getting the important reflections of the research participants by asking open-ended questions ("Types of Interviews in Research and Methods | QuestionPro", 2022). Brinkman & Kvale (2014) have introduced their interview book for the progress of fruitful data collection. The use of tape recorders, notebooks can assist the researcher to remember the important remarks of the conversation.

Taking notes assist researchers to memorize the collected data. The analyses of the interviews are subjective as it is in the control of the researcher (Brinkman & Kvale, 2014). The interpretation of interviews is usually based on the life experiences and knowledge of the researchers, as it is called "inter-views". "Interviews are particularly useful for getting the story behind a participant's experiences. The interviewer can pursue in-depth information around the topic. Interviews may be useful as follow-up to certain respondents to questionnaires, to further investigate their responses" (Brinkmann & Kvale, 2014). Interviews are common in daily lives and the use of this method is relevant.

As it was mentioned there were 85 pupils in the study. The organization of fieldwork was essential before entering the field. The collection of data has started with observing these children. I was informed that it is crucial to categorize children by their ages. 34 of the research informants were aged between 11–15, 40 were aged 7–9, and 11 were aged 3–5. I had to organize the fieldwork by dividing children into groups by their age categories. Moreover, according to the general recommendations of the research institutions, the researcher should write a daily report based on the tasks done in data collection. Changes in the data collection must also be mentioned. The institutions, however, hold the position of gatekeepers in the flow of the research – as an outcome, the researchers do not have full independence for the conduct of the research (Campbell et al., 2006). In my study I have grouped the research participants.

Discussion – observations and interviews in educational institutions of the Republic of Azerbaijan – from the past experiences

The observation of the children aged between 3 and 5 took place in a private organization in Baku. I was introduced to children as a teacher. I was informed that some children are traumatized as they witnessed crime, harassment, violence at early ages. They were morally drained and some of them were diagnosed with depression. While observing child informants during their playtime, they asked me, if I could join them. As the role of play in the development of children is important (Majumdar, 2020), I joined their play process. Further, it assisted me to interact with children easily. Even though I have been a part of the children's play process, it was challenging to start the conversation with some of them. One of the kids suffered from chronic depression, as he witnessed the family crime. I have used the friendly role (Abebe, 2009) approach by playing with him. This research role assisted me to build a conversation with him and plan the flow of psychological support.

While observing children aged 7–9, I had to attend their lessons for a month. I have spent 23 hours with them weekly. The observation was based on exploring the relations between pupils, and pupils and teachers. Further, during the interviews, I have asked them to reflect on their relations with their parents, peers, teachers. I was introduced to children as a researcher-psychologist by the headmaster which led to a major misunderstanding for building the further network with

children. I was an outsider in the class and a mistrustful stranger for children. This case is common in the research field and I reflected on the research experience of Corsaro (Corsaro & Molinari, 2008), who conducted the research in Italy with preschool children. Children were extremely careful while talking to me, additionally, they performed carefully to avoid disobedience. After the observation part of the fieldwork I had to interview them but they were disinclined to answer my questions. I have heard that they perceived me as a psychiatrist and thought that they are having some mental errors. Honestly, I was not surprised hearing that, because the approach towards psychologists and psychiatrists is quite biased in Azerbaijan. So, I had to explain what the psychologist means and clarify the differences between psychologist and psychiatrist. Moreover, I have given a clear outline of my research. In Azerbaijan, research ethics is not followed and children are not needed to be given information and asked a consent. Usually, universities agree with the educational institutions, organizations for the conduct of fieldwork without the provision of the consent of parents and children. After speaking and explaining to child informants the basis of the research I could start interviewing them. The conversation with children assisted me to create a relaxed atmosphere, moreover, children became more relaxed and willing in terms of participation.

The last age category that I had to observe was the adolescent, between the ages of 11–15. Adolescents usually need to feel safe to speak about their sincere inner reflections (Varela et al., 2021). The lack of time for observation also was a challenge for the start of the organization of psychological support. Regularly, I had to be introduced to the informants. The headmaster introduced me as a psychologist and also told them that I am going to conduct a study with them. I observed that adolescent informants were uncomfortable with my presence. During observation, they were stressed and acting unnaturally. Besides pupils, teachers were not satisfied with my presence as well. Seeing me in the classroom I could feel that the informants and teacher were notified to behave "properly". Luckily, I had an opportunity to explain to them the purpose of the study. Moreover, I informed them that further interviews and chosen methods will assist them to overcome the difficulties in their daily and educational life. I have tried to be more careful by choosing "proper" words while communicating with young people to avoid hurting them. With teenagers, we could build a rapport which was a part of interviewing process. This method was successful to attract them to interviews. A trustful atmosphere assists the researchers to organize the fieldwork efficiently.

Conclusion

The study elaborated on the general principles of the security of childhood research in Azerbaijan. Reflections and experiences of the researcher emphasize the importance of the viewing the geographical position, age and gender, cultural practices, socio-economic situation of the people of the researched group. From the study it

is clear that, the commonly utilized participatory methods in social studies in Azerbaijan are observations and interviews. In social sciences, it is also popular to use the quantitative research methods. However, the appliance of these methods is not sufficient. Researchers are not trained to design the whole research process. The theoretical knowledge of methodological basis is not often applied in Azerbaijan.

Theory based designation of the research is lacking in Azerbaijan. The researchers and research institutions are unaware of the consideration of researcher roles. The plan of the research in Azerbaijan in social sciences is based on the reports – the reporting the whole research processes. The researcher investigates the group of participants and plans the flow of the research from that perspective. Categorising in research design, burdens the researcher to reflect on the insights of the research participants. Observations are important in terms of entering the field and planning the flow of the data collection in Azerbaijan. The plan is usually constructed after the observations. The researcher should carefully investigate the social practices and economic classes in Azerbaijan before entering the field.

The role of the ethical guidelines in Azerbaijan should be monitored carefully. The reports of the UNICEF show that the ethical guidelines are not followed in the research with children. The concerns of the UNICEF are often verified and observed in the local studies and data collection processes. From the study it is also visible that children were not asked for the consent of participation and the voluntary principle cannot be fulfilled. The explanation of the ethical guidelines should be ensured. The government and Ministry of Education along with the National Science Academy should be in cooperation for the development of the ethics. Development of the ethics is an insurance for the security of the research participants.

The consideration of socio-economic background of the research participants can help to comprehend knowledge about the researched group. In case of Azerbaijan, the inclusion of the feature along with age and gender matters, the components expand the path to design the research. Education is based on the previous Soviet style which is outdated and hardens the integrity of local researchers to the global field of research. Yet, the local research outcomes are being underestimated by many governmental and non-governmental organizations. The appliance of the given suggestions can increase the level of research and ensure the security of research participants in Azerbaijan.

References

Abebe, T. (2009). Multiple methods, complex dilemmas: Negotiating socio-ethical spaces in participatory research with disadvantaged children. *Children's Geographies*, 7(4), 451–465. DOI: 10.1080/14733280903234519.

Abilov, S., & Hajiyev, B. (2021). The European Union–Azerbaijan high-level transport dialogue: A timely reaction to the structural changes? *Journal of Eurasian Studies*, 13(1), 32–41. DOI: 10.1177/18793665211054516.

Aghayeva, K. (2012). Women, Men and Education in Azerbaijan. *Khazar Journal of Humanities And Social Sciences*, 15(3), 26–41. DOI: 10.5782/2223-2621.2012.15.3.26.

Andrade, C. (2022). Simultaneous Descriptors of Research Design. *Indian Journal of Psychological Medicine*, 44(1), 83–84. DOI: 10.1177/02537176211061654.

Boggess, S. (1998). Family Structure, Economic Status, and Educational Attainment. *Journal of Population Economics*, 11(2), 205–222. Access 29.05.2022, http://www.jstor.org/stable/20007579.

Brinkmann, S., & Kvale, S. (2014). *Interviews – Learning the craft of qualitative research interviewing.* SAGE.

Campbell, L.M., Gray, N.J., Meletis, Z.A., Abbott, J.G., & Silver, J.J. (2006). Gatekeepers and Keymasters: Dynamic Relationships of Access in Geographical Fieldwork. *Geographical Review*, 96(1), 97–121. Access 24.05.2022, http://www.jstor.org/stable/30034006.

Carton, A.S., & Vygotsky, L.S. (1987). *The collected works of L.S. Vygotsky. 5, Child psychology*. Plenum Press.

Christensen, P., & Prout, A. (2002). Working with Ethical Symmetry in Social Research with Children. *Childhood*, 9(4), 477–497. DOI: 10.1177/0907568202009004007.

Clark, A. (2005). [Review of *Doing Research with Children and Young People*, by Fraser, Sandy and Lewis, Vicky and Ding, Sharon]. *Children, Youth and Environments*, 15(1), 368–371.

Clarke, A., & Nicholson, S. (2001). How 'Child Friendly' are you? *Paediatric Care*, 13(5), 12–15. DOI: 10.7748/paed2001.06.13.5.12.c743.

Corsaro, W., & Molinari, L. (2008). Entering and observing in children's worlds: A reflection on a longitudinal ethnography of early education in Italy. In P. Christensen & A. James (eds.), *Research with children: perspectives and practices* (pp. 239–259). Routledge.

Cree, V., Kay, H., & Tisdall, K. (2002). Research with children: sharing the dilemmas. *Child & Amp; Family Social Work*, 7(1), 47–56. DOI: 10.1046/j.1365-2206.2002.00223.x.

Dennis, B. (2014). Understanding Participant Experiences: Reflections of a Novice Research Participant. *International Journal of Qualitative Methods*, 13(1), 395–410. DOI: 10.1177/160940691401300121.

DeWalt, K., & DeWalt, B. (2011). *Participant observation*. Rowman & Littlefield.

Dick, B. (2002). *Convergent Interviewing*. Sessions 8 of Areol-Action Research and Evaluation, Southern Cross University.

Educational System of Azerbaijan Republic (2022). Azerbaijan – Educational System – overview. Access 24.05.2022, https://education.stateuniversity.com/pages/99/Azerbaijan-EDUCATIONAL-SYSTEM-OVERVIEW.html.

Erikson, E.H . (1982). *The life cycle completed*. W.W. Norton & Company.

Freud, S. (1981). Three essays on the theory of sexuality. Strachey *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud*. Hogarth Press.

Groundwater-Smith, S., Dockett, S., & Bottrell, D. Innovative Methods. *Participatory Research with Children And Young People*, 101–137. DOI: 10.4135/9781473910751.n6.

Harling, G., Morris, K., Manderson, L., Perkins, J., & Berkman, L. (2018). Age and Gender Differences in Social Network Composition and Social Support Among Older Rural South Africans: Findings From the HAALSI Study. *The Journals of Gerontology: Series B*, 75(1), 148–159. DOI: 10.1093/geronb/gby013.

Huseyn, A. (2017). Informal Institutions in Azerbaijan: Exploring the Intricacies of Tapsh. *Europe-Asia Studies*, 69(4), 594–613. DOI: 10.1080/09668136.2017.1329404.

James, A. (2007). Giving Voice to Children's Voices: Practices and Problems, Pitfalls and Potentials. *American Anthropologist*, 109(2), 261–272.

Kail, R.V. (2011). *Children and Their Development* (6th ed.). Prentice Hall.

Kjørholt, A. (2016). Children's Rights to Participation: 'Out of Place' or 'In Context'?. *Children's Well-Being: Indicators and Research*, 157–170. DOI: 10.1007/978-3-319-33251-2_10.

Mack, N. (2011). *Qualitative research methods* (1st ed.).

Majumdar, A. (2020). Role of Play in Child Development. *International Journal of Technical Research & Science,* 05(04), 9–16. DOI: 10.30780/ijtrs.v05.i04.002.

Nardon, L., Hari, A., & Aarma, K. (2021). Reflective Interviewing – Increasing Social Impact through Research. *International Journal of Qualitative Methods*, 20, 160940692110652. DOI: 10.1177/16094069211065233.

Nykiforuk, C., Hewes, J., Belon, A., Paradis, D., Gallagher, E., & Gokiert, R. et al. (2018). Evaluating child-friendly spaces: insights from a participatory mixed methods study of a municipality's free-play preschool and space. *Cities & Amp; Health*, 3(1–2), 169–183. DOI: 10.1080/23748834.2018.1548894.

Punch, S. (2002). Research with children: The same or different from research with adults? *Childhood*, 9(3), 321–341.

Rawbone, R. (2009). Social Research and Ethics Review. *Research Ethics*, 5(2), 43–44. DOI: 10.1177/174701610900500201.

Report, C. (2022). BTI 2022 Azerbaijan Country Report. Access 24.05.2022, https://bti-project.org/en/reports/country-report/AZE.

Sanip, S. (2020). Research Methodological Challenges and Recommendations for Conducting a Comparative Qualitative Longitudinal Study Across Two Countries on Different Continents. *International Journal of Qualitative Methods*, 19, 160940692091749. DOI: 10.1177/1609406920917493.

The Constitution of Azerbaijan. 00 – AzərbaycanRespublikasınınKonstitusiyası (1995). Access 15.02.2022, http://www.e-qanun.az/framework/897.

Thomas, D., & Hodges, I. (2010). Developing research aims and objectivities. In *Designing and managing your research project: core knowledge for social and health researchers*. SAGE.

Types of Interviews in Research and Methods | QuestionPro (2022). Access 23.05.2022, https://www.questionpro.com/blog/types-of-interviews/.

Umoquit, M., Dobrow, M., Lemieux-Charles, L., Ritvo, P., Urbach, D., & Wodchis, W. (2008). The efficiency and effectiveness of utilizing diagrams in interviews: an assessment of participatory diagramming and graphic elicitation. *BMC Medical Research Methodology*, 8(1). DOI: 10.1186/1471-2288-8-53.

Unicef.org (2019). Access 24.05.2022, https://www.unicef.org/sites/default/files/2019-04/UN-Convention-Rights-Child-text.pdf.

Valiyev, A., & Babayev, A. (2021). Azerbaijani youth in transition: Is the state youth policy effective enough? *Journal of Eurasian Studies*, 12(2), 145–154. DOI: 10.1177/18793665211046066.

Woodhead, M., & Faulkner, D. (2008). Research With Children. DOI: 10.4324/9780203964576.

Author's Bionote

Aydin Aghayev – a researcher with a Master of Philosophy in Childhood Studies, the research interests are children's development, children's rights, child policy, and children's geographies. Published and presented papers: *The work of psychologist with difficult children of primary school age*, April 2017; *The psychoanalyses of adolescent: comparing E. Ericson and Z. Freud*, March 2018; *Work of a Psychologist with respondents predisposed to depression*, December 2019; *International efforts to expand universal access to education in the global south*, 6 June 2021; *An overview about the "Child Ambassadors Council" in Azerbaijan*, December, 2021.

FOLIA 352

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Securitate 12(1) (2022)
ISSN 2657-8549
DOI 10.24917/26578549.12.1.10

Leta Bardjieva Miovska
Ss. Cyril and Methodius University of Skopje, Republic of North Macedonia
ORCID ID: 0000-0002-0782-9546

The use of special investigative measures in the Republic of North Macedonia – legal provisions and human rights aspects

Stosowanie specjalnych środków dochodzeniowych w Republice Macedonii Północnej – przepisy prawne i aspekty praw człowieka

Abstract

The special investigative measures are ante delictum measures, introduced in the Republic of North Macedonia as part of the Law on Amendments to the Law on Criminal Procedure in 2004. The starting hypothesis of this paper refers to the inviolability of the respect of human rights during the implementation of the special investigative measures, which counterpoise a fundament in the aspect of reformed functioning of the security sector, according to the principles of good governance. The variable in relation to the hypothesis is that the arbitrariness and/or abuse of the application of the special investigative measures can undermine the protection of the core values which they are intended to protect. The methodology applied for creating this paper is both qualitative and quantitative, depicting the analysis of the national legislative framework and international standards, the interpretation of guidelines and manuals for the special investigative measures enforcement by the relevant institutions, the comparison, as well as measuring trends in the appliance of the measures.

Keywords: investigations; measures; procedures; security sector reform; human rights

Abstrakt

Szczególnymi czynnościami śledczymi są środki *ante delictum*, wprowadzone w Republice Macedonii Północnej w ramach ustawy o zmianie ustawy o postępowaniu karnym w 2004 roku. Hipoteza wyjściowa niniejszego opracowania dotyczy nienaruszalności poszanowania praw człowieka w trakcie realizacji szczególnych czynności śledczych, stanowiących fundament w aspekcie zreformowanego funkcjonowania sektora bezpieczeństwa zgodnie z zasadami dobrego rządzenia. Dodatkową zmienną w odniesieniu do hipotezy jest to, że arbitralność i/lub nadużycie zastosowania specjalnych środków dochodzeniowych może podważyć ochronę podstawowych wartości, które mają chronić. Metodologia zastosowana przy tworzeniu niniejszego opracowania ma charakter zarówno jakościowy, jak i ilościowy, przedstawiono analizę krajowych ram prawnych i norm międzynarodowych, interpretację wytycznych

i podręczników do wykonywania specjalnych czynności dochodzeniowych przez odpowiednie instytucje, porównanie, a także pomiar trendów w urządzeniu środków.

Słowa kluczowe: dochodzenia; środki; procedury; reforma sektora bezpieczeństwa; prawa człowieka

Introduction

The special investigative measures are additional measures enforced by the public prosecution in the pre-investigation procedure, introduced in the Republic of North Macedonia, as part of the Law on Amendments to the Law on Criminal Procedure, by which several new institutes were accepted, among which the special investigative measure was the most significant, for its exceptional importance in the efforts to fight organized crime, corruption and terrorism.

A range of research is chronologically starting from 2004 up to today, with utilized research sources from official institutions statements, publications, press-conferences, as well as legal provisions both domestic and international in the domain of the justification and efficiency in appliance of the special investigative measures for the legal outcomes for overcoming institutional crisis.

The starting hypothesis in this paper refers to the inviolability of the respect of human rights during the implementation of the special investigative measures, which counterpoise a fundament in the aspect of reformed functioning of the security sector, according to the principles of good governance.

The research problem consists of scoping the role of the special investigative measures, which are indispensable, yet prone to abuse by the authorized institutions. The problem and the gap of knowledge in this domain are represented by the fact that special investigative measures, by their nature, constitute a deliberate violation of specific human rights and freedoms guaranteed by the Constitution and international legal documents, for the purpose of achieving higher goals: protection of society and citizens from severe forms of crime and an effective and successful fight against it, as well as for the interest of national security, public safety and economic wellbeing of the society. The measures are applied only in situations in which evidence cannot be obtained with conventional methods and required for uninterrupted conduct of criminal proceedings.

Materials and methods

The materials reviewed and analyzed in the realm of the specific subject outline the conceptual and the theoretical framework of the research and include the fundaments of the legal provisions, specifically the Constitution of the Republic of North Macedonia; the Criminal Procedure Code Manual issued by the Ministry of Interior,

the Public Safety Bureau and OSCE from 2012; the Law on Criminal Procedure from November 2010 (Official Gazette of the Republic of Macedonia no. 150 year LXVI); the Law of communication interception (Official Gazette, no. 71 from 19.04.2018); the Law on classified information (Official Gazette of RNM, no. 275 from 27 December 2019); publications created by the relevant domestic institutions in partnership and with the support of international, supranational bodies specialized in the specific matter, such as the Special Investigative Measures – Domestic and international practice by the OSCE Monitor Mission to Skopje and the authors: Ilievski Jovan, de Las Heras Maria and Ruskovska Vilma from 2010; the 2019 DCAF Manual for implementation of measures for interception of communications, by the authors: Spasenka Andonova et al.; the Intelligence sector reform program in the Republic of North Macedonia (2017–2020) Newsletter no. 6 June 2020 and the Intelligence and security sector reforms in the Republic of North Macedonia program (2021–2026) DCAF. Supplementing the listed sources, is the literature published in the effort to further address this complex issue, among which is the Book of commentaries of the Law on Classified information, published by DCAF from 2021 from the authors: prof. Oliver Bakreski, and prof. Alesandra Deanoska Trendafilova, as well as the book Information security and critical infrastructure by prof. Oliver Bakreski and prof. Tanja Milosevska published by the Directorate for security of classified information, 2021 as the latest undertakes in this direction for the systematic findings and their elaboration with the sole purpose to properly apply the special investigative measures in harmony with the suggestions made by the academic experts in the direction of integrated approach toward the optimal practices and the inclusion of a broad debate over their necessity and proportionality of the special investigative measures regarding the democratic postulates of security sector governance transparency and civil oversight.

The methodology applied for this research paper includes qualitative analysis and interpretation of the legal provisions prescribing the specific topic in the Macedonian legislature, as well as comparison to international standards and guidelines, chronological review, as well as deductive description and graphic organogram displays of the process of special investigative measures appliance by the designated institutions. The quantitative analysis applied in this research implies to generalization of the findings and the identification of causal relationships between the fundamentally antagonistic concepts of the respect of fundamental rights and the intrusive character of the special investigative measures.

The research methods applied for the purpose of the research elaborated in this paper are qualitative analysis and interpretation of the legal provisions designated in the Republic of North Macedonia, as a case study that addresses the dilemma for the possibility to enforce special investigative measures for interception of communication without simultaneously violating the constitutional guarantees and ECHR and examining the necessity to enforce the specific measures. The methodology in this paper has the aim to dialectically link the contradictory aspects of the ethical

and legal principles envisioned and the invasive nature of the methods of countering serious forms of organized crime and preventing national security threats.

Legal provisions

Given the prescribed principles of the Constitution, the first generation fundamental rights are constitutionally guaranteed in the Republic of North Macedonia, along with the respect of the rule of law and the democratic principles of transparency, which implies to invulnerability of privacy and parliamentary and civil oversight. Furthermore, these principles are emphasized within the framework of the intelligence and security sector reform program in the Republic of North Macedonia 2021–2026, in direction of strengthening capacities and independence on the approval of special investigative measures by judges. In the specific context of the security sector reforms which took place in the Republic of North Macedonia, as well as the latest phase of the intelligence community reforms in the country, the appliance of the special investigative measure counterpoises a significant and very sensitive realm of the legal and the judicial system, having in mind the political dimension it gains in the Macedonian society (Bakreski, Miloševska, 2021).

At the beginning of December 2004, the Law on amendments to the Law on Criminal Procedure was adopted, which accepted several new institutes, among which the introduction of the special investigative measures can be singled out as the most important. The launch of special investigative measures is of paramount importance, especially in the fight against organized crime, corruption and terrorism, and since 2008 the Basic Public Prosecutor's Office for prosecution of organized crime and corruption has been applying special investigative measures in order to more effectively detect and thus more easily prove crimes in the field of organized crime, corruption and terrorism (Bakreski, Deanoska, 2021).

Special investigative measures are provided in Article 252 of the Law on Criminal Procedure, which emphasizes that these measures are used when they are likely to provide the data and evidence necessary for successful conduct of criminal proceedings, which otherwise can not be collected (Ruskovska et al., 2010).

The following taxonomy of special investigative measures can be carried out:

1. monitoring and recording of telephone and other electronic communications;
2. monitoring and recording in a home, closed or enclosed space belonging to a home or business premises marked as private or in a vehicle and entrance in those premises in order to create conditions for interception of communications;
3. secret surveillance and recording of persons and objects with technical means outside the home or business premises marked as private;
4. secret inspection and search of a computer system;
5. automatic, or with other means search and comparison of personal data;
6. insight into realized telephone and other electronic communications;

7. simulated purchase of items;
8. simulated giving and receiving bribes;
9. controlled delivery and transport of persons and objects;
10. using persons with concealed identities to monitor and collect information or data;
11. opening a simulated bank account and
12. simulated registration of legal entities or use of existing legal entities for data collection.

According to article 256 from the Law for criminal procedure, authorized instance which orders special investigative measures (referred to in Article 252 items 1, 2, 3, 4 and 5 of this Law upon a reasoned request of the public prosecutor shall be determined by the judge of the preliminary procedure with a written order). The measures referred to in Article 252 items 6, 7, 8, 9, 10, 11 and 12 of the same Law are determined by a public prosecutor with a written order.

The order determining one or more special investigative measures contains:

- legal name of the crime;
- the person or objects to whom the measures will be applied;
- the technical means to be applied;
- the scope and place of implementation of the measures;
- the knowledge and evidence on which the grounds for suspicion and reasoning are based on the reasons why the data or evidence cannot be collected in any other way;
- the body to execute the order and
- the duration of the measure.

The order for monitoring and recording of the communications referred to in Article 252 of this Law should also contain the type of telecommunication system, telephone number or other data for identification of the telecommunication connection.

Special investigative measures can be imposed when there is a reasonable suspicion that the following crimes have been committed:

- unauthorized production and distribution of narcotic drugs, psychotropic substances and precursors;
- extortion;
- blackmail;
- money laundering and other criminal income;
- smuggling;
- customs fraud;
- abuse of official position and authority;
- embezzlement in the service;
- fraud in the service;
- taking advantage in the service;
- receiving a bribe;

- giving a bribe;
- illegal mediation;
- illegal influence on witnesses;
- criminal association;
- terrorist organization;
- terrorism;
- crimes against the state;
- crimes against humanity and international law, as well as
- crimes committed through the means of electronic communication.

An order for application of special investigative measures may refer to a person who:

- committed a crime from the above listed;
- takes action to commit such a crime or
- prepares the commission of such a crime when the preparation is punishable under the provisions of the Criminal Code.

The order may also apply to a person who receives or forwards shipments from the suspect or the suspect uses his/her means of communication. If during the application of the measure, communications of persons not covered by the order are monitored and recorded, the public prosecutor is obliged to single them out and inform the judge of the previous procedure, and separate only the parts that refer to the criminal act for which the order has been issued.

The person whose communication is intercepted and monitored has the right to challenge the authenticity of the collected data and the legality of the procedure for interception of her/his communications, in procedure determined by the Law on Criminal Procedure of the Republic of North Macedonia.

Special investigative measures can last up to four months, with a possibility for extension of the measures referred to in Chapter XIX, Article 252 of the Criminal Procedure Law, items (abovementioned) 1, 2, 3 and 4 of the Criminal procedure law for a maximum of four months may be approved by the judge of the preliminary procedure, upon a reasoned written request of the public prosecutor. The judge of the preliminary procedure decides on the request for implementation of the special investigative measure no later than 48 hours from the submission of the request.

The measures referred to in Chapter XIX, Article 252 items 9, 10, 11 and 12 of the Criminal Procedure Law may be continued until the achievement of the purpose for which the measure is enforced, and at the latest until the completion of the investigation. The issued order for the special investigative measure, with the anonymous copy of the order for the needs of OTA and the anonymous copy of the order for the needs of supervision and control is immediately submitted by the judge of the preliminary procedure of the competent public prosecutor, who immediately submits them to the OTA.

In situations of criminal offenses for which a prison sentence of at least four years is prescribed, and for which there is a reasonable suspicion that were

committed by an organized group, gang or other criminal association, the judge of the preliminary procedure may extend the deadline for a maximum of six months, upon a written request of the public prosecutor, and based on an assessment of the usefulness of the collected data by applying the measure and on a reasonable expectation that the measure can still obtain data of interest for the procedure.

The definition of the legislature designating the procedure for interception of communications, the manner of processing, storage and use of data, metadata and evidence obtained by interception of communications and control of the legality of interception of communications, is regulated with the Law on Interception of Communications („Official Gazette of the Republic of Macedonia" No. 71/2018).

The Law on Interception of Communications regulates:

- the procedure for conducting a special investigative measure: monitoring and recording of telephone and other electronic communications;
- the conditions and the procedure for implementation of the measures for interception of communications in order to protect the interests of the security and defense of the state, including the metadata;
- supervision and control over the implementation of the measures for interception of communications and
- Obligations for the Operational – Technical Agency (OTA).

The Operational Technical Agency is established as an independent state body with the capacity of a legal entity with competence designated in a special law, Law on Operative Technical Agency. The Operative Technical Agency is a technical service of all legally authorized bodies for interception of communications (Public Prosecutor's Office, Ministry of Interior – Public Security Bureau and Agency for National Security, Ministry of Defense, Ministry of Finance – Customs Administration and Financial Administration police). The agency is established in order to activate and maintain conditions for interception of communications for both criminal investigations and for the national security needs. The Agency simultaneously is in charge of performing operational and technical coordination between the telecommunication service providers and the bodies that are authorized to intercept the communications. Telecommunication service providers are obliged to provide the Agency with autonomous and exceptional access to the data on the intercepted communications. OTA is managed by a director, who is appointed and dismissed by the Assembly of the Republic of North Macedonia. Its establishment in 2018 is aimed at preventing any abuse of the measure of interception of electronic communications of citizens by the authorized bodies for interception of communications or operators. Only the electronic forms of communications between the citizens are in its domain of protection. OTA does not have the technical ability to access the content of the intercepted communication.

Figure 1. Diagram of the Law of Communication interception

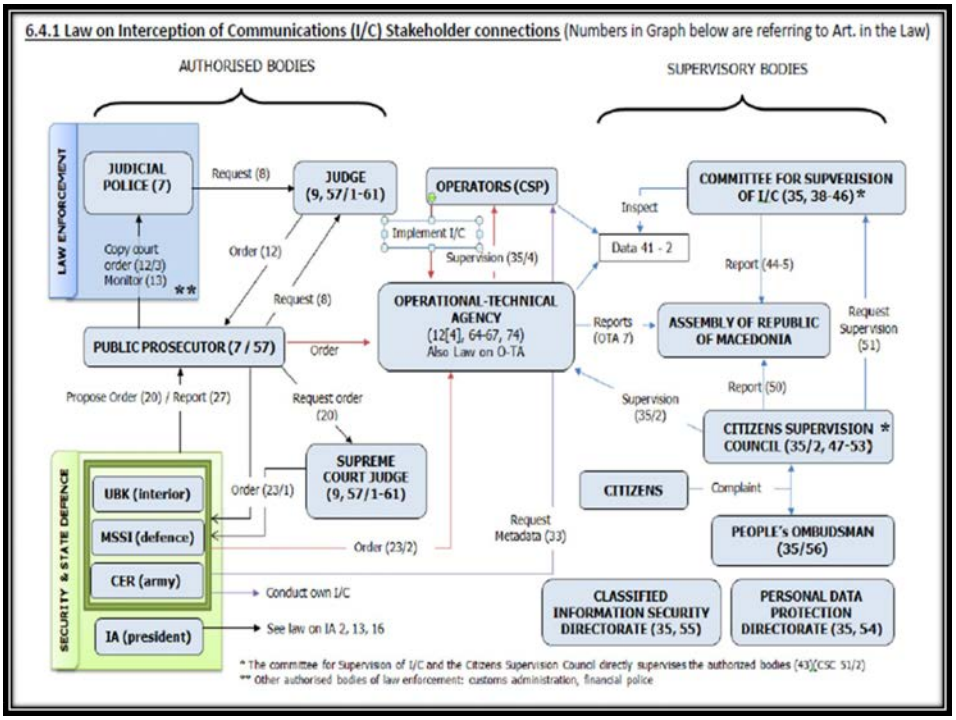

Source: European University Skopje, Security System of the Republic of North Macedonia. Internal lectures (2021).

The diagram depicted in Figure 1 illustrates the engaged stakeholders in the process of authorizing and implementing the special investigative measures, as well as the bodies responsible for oversight. During the implementation of the special investigative measure, the competent public prosecutor continuously monitors the actions taken in connection with the implementation of the order and inspects all data, documents and other materials collected during the implementation of the order.

The request for interception of communications is submitted to the investigative judge in charge in a written form and contains data on:

1. the body that submits the request for interception of communications;
2. data on the natural person or on the responsible person in the legal subject whose communications are requested to be subject to interception;
3. reasonable doubt of a committed criminal act;
4. description of the criminal act;
5. the reasons for inability to collect the data and the evidence in another way;
6. the type of communications for which interception is requested;
7. the type of the possible technical means that will be applied and the possible locations of the means for interception of communications;

8. the manner and the scope of implementation of measures and
9. the time interval for which interception of communications is requested.

With the reforms of the communications monitoring system from 2018, a new Law on Interception of Communications was adopted and the Law on Electronic Communications was amended thus depriving the former Security and Counterintelligence Directorate of direct access to citizens' telecommunications traffic and its role as an intermediary in interception of communications – a request that was part of the European Commission Urgent Reform Priorities of 2015.

It is important to emphasize, that with the new Law for communications interception, as designated, there is a clear distinction between the special investigative measures which are implemented for the purpose of the criminal procedure, and the special investigative measures for the needs for the security and defense, where interception of communications for the purpose of protecting security and defense are legally defined by surveillance and recording of telephone and other electronic communications, including also monitoring and recording indoor and outdoor.

The notion of national security in our country is legally defined for the first time in the Law for coordination of the security-intelligence community (Official Gazette of RNM, No. 108 of 28. 5.2019). The concept of national security refers to state values: territory, sovereignty, foreign policy interests and the national economy that are protected from armed attacks from outside, armed insurgencies from within, and intelligence subversive activities by internal and external actors. Article 8 of the European Convention of human rights explicitly mentions the term "national security" as one of the legitimate grounds for the application of special investigative measures and the restriction of fundamental rights and freedoms protected by paragraph 1 of the same article in the interest of national security.

The measures for interception of communications in order to protect the interests of the security and defense of the state are:

1. monitoring and recording of telephone and other electronic communications;
2. supervision and technical recording of the interior of facilities, closed premises and objects, the entry into those facilities, as well as closed premises and objects, in order to create conditions for implementation of the measure(s);
3. monitoring and observation with light recording of persons in open space and in public places and
4. monitoring and surveillance with sound recording of the content of communications of persons in open space and in public places.

Above illustrated Figure 2 – Interception of communications for criminal investigations mediated by OTA is the graphic elaboration of the *ex ante* or a priori check for the protection of human rights as a guiding principle and the *ex post* control which is a guarantor for the ethical and proportional dimension of the enforced measures as a subsequent phase of the investigation process in the fight against organized crime. Below displayed Figure 3 for the Interception of communications for defense and security needs mediated by OTA gives technical explanations for the

needs of the security and defense protection. According to the general provisions in the Rulebook on the manner of operators' activities in the implementation of the communication interception measures and the method for exercising expertise oversight from OTA, a mediation device (LEIMD) is an intermediary technical equipment and appropriate software support that enables the activation of the measure of monitoring and recording of telephone and other electronic communications.

Figure 2. Interception of communications for criminal investigations mediated by OTA

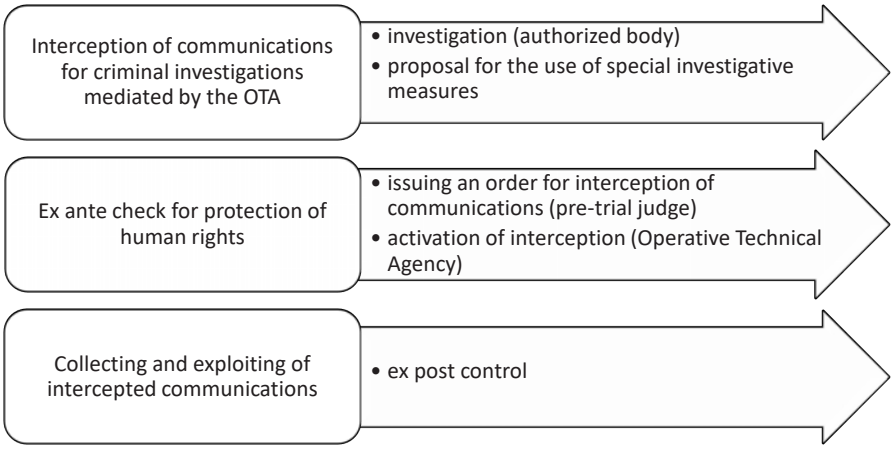

Source: European University Skopje, Security System of the Republic of North Macedonia. Internal lectures (2021).

Communication interception equipment (LEMF) is the means of interception of communications to which the content of the intercepted communication and the information related to the intercepted communication is transmitted from the technical equipment of the operators through the OTA to the workstations owned by the authorized bodies.

The authorized bodies for implementation of measures for interception of communications in order to protect the interests of the security and defense of the state are: the National Security Agency and the Military Security and Intelligence Service. In the part of the frequency spectrum of radio waves of high, very high and ultra-high frequencies (HF, VHF and UHF), the authorized body for implementation of the measure for interception of communication is the Center for electronic reconnaissance of the Army of the Republic of Macedonia which is designated for the needs of the defense.

A request for issuing an order for implementation of a measure for interception of communications for security and defense, is submitted by the Public Prosecutor of the Republic of Macedonia at the proposal of the Minister of Interior or a person

authorized by her/him or at the proposal of the Minister of Defense or a person authorized by her/him.

The request is decided by the judge of the Supreme Court no later than 48 hours from the submission of the request. The judge of the Supreme Court submits the order with the anonymous copies to the public prosecutor of the Republic of North Macedonia, who submits the order to the authorized person in the body on whose proposal s/he submitted the request to the judge of the Supreme Court.

The specifications of the communications' monitoring devices for the purpose of security and defense are electronic, mechanical or other technical means by which the contents of any communication can be found out or recorded and are stored in the Agency for national security.

Figure 3. Interception of communications for defense and security needs mediated by OTA

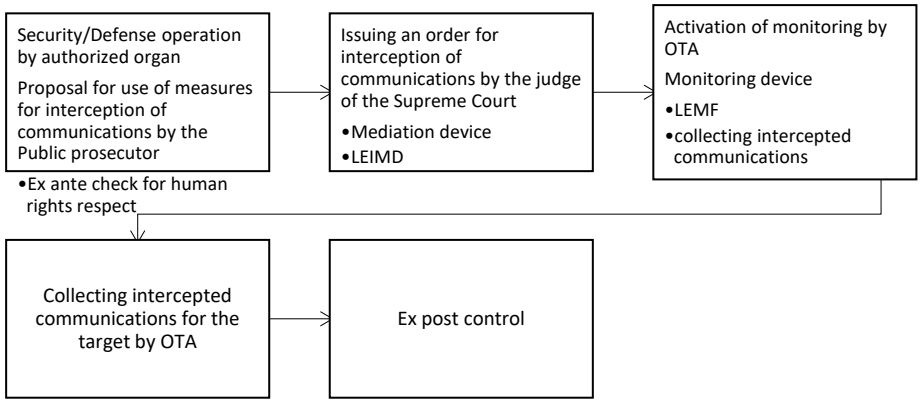

Source: European University Skopje, Security System of the Republic of North Macedonia. Internal lectures (2021).

Oversight of the implementation of the special investigative measures – standards and principles

Supervision over the measures for interception of communications implemented by the authorized bodies for implementation of the special investigative measures for combating organized crime and the authorized bodies for implementation of the measures for interception of communications for protection of the interests of security and defense of the state, as well as supervision over the operators and OTA are the following institutions:

- The Parliament of the Republic of Macedonia, through its Commission for oversight over the implementation of the special investigative measure for interception of communications;
- Council for Civil Control;

- Directorate for Security of Classified Information;
- Directorate for Personal Data Protection and
- Ombudsman.

According to the Annual report on the work of the Operative Technical Agency OTA, adopted unanimously by the Parliamentary Commission for supervision of the implementation of the measures for interception of communications, there are 471 new activations of the measure for interception of communications in 2021. For the needs of the Ministry of Interior, there are 292 activations, 12 for the needs of the Public Prosecutor's Office, and there are 342 extensions of the measure for interception of communications, of which 172 are extensions for the needs of the Ministry of Interior, according to the Macedonian news agency.

The Commission for supervision over the implementation of communication interception measures is organizationally designated with four members, their deputies and a chairman. The Commission is considering questions concerning:

- oversight of the implementation of the measures for interception of communications;
- determining the legality of the implementation of the measures for interception of communications by the authorized bodies (OTA);
- determining the effectiveness of the implementation of special investigative measures;
- preparation of report on the performed supervision;
- establishment of international cooperation on issues related to such oversight and other issues related to the authorized authorities (OTA) for the implementation of interception measures.

The Commission submits an annual report to the Assembly of the Republic of Macedonia for the previous calendar year, no later than the end of February in the current year.

In order to perform expert supervision over the work of the operators, the director of OTA, in accordance with the law and the provisions of the Rulebook on the manner of operators' conduct in implementation of the communication interception for the special investigative measures and the expertise oversight methods by OTA, appoints a Commission for expert supervision composed of a president and two members and their deputies from the ranks of the employees.

The basic principles for implementation of the measures for interception of communications are defined in Article 3 of the Law on interception of communications and include respect for fundamental human rights and freedoms established by the Constitution, law and international agreements ratified in accordance with the Constitution of the Republic of North Macedonia and prohibition on interception of communications in accordance with the same law without a court order.

Regarding the respect of fundamental rights, the Constitutional court acts in accordance of complaints and allegations by submitters for the legal and technical aspect of the measures regarding the guarantee of the human rights of the citizens

and assessment of constitutionality and legality of the initiation of special investigative measures. Within its authority is the subject of assessment of the individual acts and actions of the public authorities over the citizens in consideration of violation of any of the stated constitutional rights.

When it comes to the purposes of proper training of (future) judges and public prosecutors by the Academy for judges and public prosecutors of the Republic of North Macedonia, according to the objectives of the Intelligence and Security sector reform program in the Republic of North Macedonia 2021–2026, there are numerous activities for judicial practitioners for building capacities and continuing the process of democratic reforms within the security sector in North Macedonia in theory and practice in advancing in the supervision of the special investigative measures by learning and retention methods.

The reform strategy aims to ensure that intelligence and security services in North Macedonia function effectively under active democratic control and oversight and fight serious and organised crime and curb corruption in line with good practice of accountability and respect for human rights.

Chronologically, the security sector reforms have a two decade duration and during the reforms in the legislation in the sphere of the security sector in the Republic of North Macedonia, there were continuous communications in forms of advisory with expert groups from the European union regarding the external oversight bodies overseeing the implementation and conduct of the special investigative measure communication interception by the Ministry of the Interior, the Financial Police Directorate, the Customs Administration and the Ministry of Defense for improving the quality of the oversight by the Commission for supervision over the implementation of the special investigative measure for interception of communications. In this context, it is significant to emphasize the establishment of the Special Public Prosecutor's Office stemming from the Przino Agreement in 2015; an agreement signed between the leaders of the four largest political parties to resolve the political crisis in North Macedonia. The Special Public Prosecutor's Office was established by the Law on Public Prosecution to prosecute crimes related to and arising from the content of illegal interception of communications, colloquially known as 'bombs', conducted by the former Office of Security and Counterintelligence, which had direct access to equipment that technically enabled direct and free implementation of the measures, without a court order.

The Special Public Prosecutor's office filed charges for approximately twenty cases, but it ceased to exist in June 2020 due to controversy and due to the special public prosecutor with the leading position being arrested for abuse of official position and powers in the investigation. Namely, the Operative Technical Agency was established as a result of the reforms in the security sector in the Republic of North Macedonia to ensure that these measures will not be abused for lucrative and political purposes.

In recent events, within the framework of the reform process of the security sector in the Republic of North Macedonia, in 2021 the Directorate for Security of classified information contributed in the work of the interinstitutional working group led by Operative-Technical Agency (OTA) in partnership with the Ministry of Justice for the realization of the project "Digitalization of the process of issuing court orders for the implementation of the special investigative measures monitoring and recording of telephone and other electronic communications" with which a unified effort is undertaken to improve the procedure transparency.

Beside the national prescribed mechanisms for oversight and control, the international standards which the Republic of North Macedonia abides are the recommendations by the Council of Europe, which creates and upgrades its standards for oversight and law enforcement of special investigative measures, as well as oversight of the powers of law enforcement agencies, through its bodies: the Venice Commission, the Parliamentary Assembly of the Council of Europe and the Commissariat for Human Rights of the Council of Europe. Specifically, the Venice Commission of the Council of Europe has an important role in securing the democratic control over the security services and their lawfulness in conduct.

Results

The results produced by this research paper are intended to enrich the theoretical and academic repository with objective findings for the empirical conditions and material environment regarding the specific object of scoping and to depict the activities undertaken by the relevant institutions involved in the conduct of special investigative measures for the purposes of combating serious forms of organized crime and protection of the constitutional prescriptions regarding national security and defense.

Based on the displayed legislative arrangements which explicitly imply the dimension of the respect of human rights during the imposed special investigative measures, and the position of the oversight mechanisms designated by the national laws in harmony with the EU legislature regarding this specific topic, it is evident that on a normative and theoretical level, there are significant efforts to contour the special investigative measures, by drawing a clear line between the objective need, and the subjective abuse of power and political maneuvering.

Discussion and findings

With the application of the special investigative measures by the authorized institutions for criminal prosecution difficulties in detection and prosecution of organized and serious crime are significantly overcome or reduced, which also enables the authorized institutions to impose a proactive role in the previous procedure. The introduction of special investigative measures for evidence-gathering techniques counterpoises a coercive response to the growing threats of serious forms of crime.

The application of these measures in the fight against organized crime and tackling issues that threaten national and global security meant a departure from some traditionally protected human rights, especially the right to privacy in all its aspects (confidentiality of communication, protection of personal data, privacy of the home, etc.).

In this direction, it is important to emphasize that European countries, as well as the Republic of North Macedonia as an EU accession candidate since 2005, require their judicial and security services to obtain court orders before using special investigative measures or other methods of gathering information that are considered particularly intrusive in regarding the right to privacy. Through the approval of the special investigative measures, judges and prosecutors act as guarantors of the rule of law and balance the interests of ensuring public safety, on the one hand, and the protection of human rights and freedoms, on the other.

Conclusion

As highlighted in the research problem, which consists of scoping the role of the special investigative measures through the prism of invulnerability of the human rights, where they are attributed as an indispensable instrument for combating serious forms of organized crime and countering threats and risk for the national security and defense, yet prone to abuse by the authorized institutions, it is necessary to underline the findings as a sort of an answer. Namely, within the context of the national normative and legal contouring within the voluminous security sector reform framework, respectively, with the efforts of the country to harmonize the domestic legislation with the legislation of the European Union, there have been significant changes in that direction, first of all in the systemic laws, such as the Law on Criminal Procedure. Also, the Republic of North Macedonia continuously makes efforts for jurisprudent and normative adjustments to the European Convention on Human Rights and the European Court of human rights definitions.

To highlight this claim, the European Convention on Human Rights (ECHR) through Article 8 guarantees the right to respect for privacy and states that everyone has the right to respect for her/his private and family life, home and correspondence. Public authorities must not interfere in the exercise of this right, unless it is in accordance with the law and if it is necessary in a democratic society in the interest of national security, public security or economic well-being of the country, to prevent riots or crime, or to protect the collective rights and freedoms.

Additionally, as guiding points of particular importance for the normative regulation, practical implementation and valorization of the findings of the implementation of these measures were the conclusions of the Resolution of the XVI Congress of the International Criminal Law Association (XVIth International Congress of Penal Law, Budapest, 5–11, September, 1999, Section III, p. 10) (Cuesta, 2009).

The Resolution recommends that special investigative measures (invasive methods and techniques) can be used in these circumstances:

- The application of the measures is legally regulated – principle of legality.
- There are no other milder measures to achieve the same goal – the principle of subsidiarity.
- The measures are applied only for serious crimes – principle of proportionality; and
- Prior consent has been obtained from the court, i.e., their application is realized under its supervision – principle of judicial approval of invasive measures.

Finally, for the institutions authorized to implement measures for interception of communications, in order to preserve the legality and morality of the measures and the appropriate internal and external mechanisms for oversight, imperatives counterpoise the integrity of the institutions and the authorized persons, the sufficiency of political will and operative transparency in the process.

References

Andonova, S., et al. (2019). *Manual for implementation of measures for interception of communications*. DCAF – Geneva Center for Security Sector Governance Chemin Eugène-Rigot 2E, CH-1202 Geneva, Switzerland. Access 19.04.2022, https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/Priracnik%20za%20sproveduvanje%20na%20merkite%20za%20sledenje%20na%20komunikaciite%20ebook.pdf.

Annual plan for 2021. Directorate for Security of Classified Information. Access 19.04.2022, https://www.dbki.gov.mk/files/pdf_files/PIJK/1/Godishen_plan_za_2021.pdf.

Bakreski, O., Deanoska-Trendafilovska, A. (2021). *Book of Commentaries on the Law on Classified Information*. Directorate for Security of Classified Information. Access 19.04.2022, https://www.dbki.gov.mk/?q=node/637.

Bakreski, O., Miloševska, T. (2021) *Information security and critical infrastructure*. Directorate for Security of Classified Information. Access 19.04.2022, https://www.dbki.gov.mk/files/pdf_files/brosuri/Bezbednosta_na_informaciite_i_kriticnata_infrastruktura.pdf.

Constitution of the Republic of Macedonia with the Amendments I–XXXII. Access 11.04.2022, https://www.slvesnik.com.mk/content/Ustav%20na%20RM%20-%20makedonski%20-%20FINALEN%202011.pdf.

Cuesta, L.J. (2009). Resolutions of the Congresses of International Association of Penal Law (1926–2004). Toulouse. Access 19.04.2022, https://www.ehu.eus/documents/1736829/2062034/Resolutions+of+the+congresses+of+the+international+association+of+penal+law.pdf.

Decision U.no.83 (2018). Constitutional Court of the Republic of North Macedonia. Access 7.04.2022, http://ustavensud.mk/?p=17471.

Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights. Right to respect for private and family life, home and correspondence. Updated on August 31, 2021. European Court of Human Rights. Access 20.04.2022, https://www.echr.coe.int/documents/guide_art_8_eng.pdf.

European Commission for Democracy through Law. (Venice Commission) Compilation of Venice Commission Opinions and Reports concerning Courts and Judges. Council

of Europe. Strasbourg 11 December 2019. Access 21.04.2022, https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI(2019)008-e.

European Commission for Democracy through Law. (Venice Commission). Compilation of Venice Commission Opinions and Reports Concerning Prosecutors. Strasbourg, 11 November 2019. Access 21.04.2022, https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-PI(2018)001-e.

European Union Agency for Criminal Justice Cooperation. Special Investigative Measures. Access 2.04.2022, https://www.eurojust.europa.eu/judicial-cooperation/judicial-cooperation-instruments/special-investigative-measures.

Intelligence and Security Sector Reform Programme in the Republic of North Macedonia (2021–2026) Newsletter No. 2 October – December 2021. DCAF Geneva Centre for Security Sector Governance. Access 21.04.2022, https://jpacademy.gov.mk/wp-content/uploads/2022/01/north_macedonia_newsletter_en_oct-dec_2021.pdf.

Ruskovska, V. et al. (2010). *Special Investigative Measures: Domestic and International Practice*. OSCE Mission to Skopje.

Sijerčić-Čolić, H. et al. (eds.) (2020). *Bench book of Special Investigative Measures*. Geneva Center for Security Sector Governance. 21 December 2020. Access 21.04.2022, https://www.dcaf.ch/benchbook-special-investigative-measures.

Европска конвенција за заштита на човековите права. Протоколот број 15 (CETS no. 213), 1 август 2021 година и на Протоколот број 14 (CETS no. 194) 1 јуни 2010. Access 21.04.2022, https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_MKD.pdf.

З А К О Н ЗА КЛАСИФИЦИРАНИ ИНФОРМАЦИИ. Службен весник на РСМ, бр. 275 од 27.12.2019 година. Access 15.04.2022, https://www.dbki.gov.mk/files/pdf_files/Zakon_za_klasificirani_informacii_MK.pdf.

ЗАКОН ЗА АГЕНЦИЈА ЗА НАЦИОНАЛНА БЕЗБЕДНОСТ. Official gazette Бр. 08-3047/1. Access 4.04.2022, http://www.anb.gov.mk/style/ZakonANB.pdf.

*ЗАКОН ЗА КООРДИНАЦИЈА НА БЕЗБЕДНОСНО-РАЗУЗНАВАЧКАТА ЗАЕДНИЦА ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА*Службен В. на Р.М. бр:108/2019 од 28.05.2019. Access 16.04.2022, https://dejure.mk/zakon/zakon-za-koordinacija-na-bezbednosno-razuznavachkata-zaednica-vo-republika-severna-makedonija.

ЗАКОН ЗА КРИВИЧНАТА ПОСТАПКА Службен весник на РМ, бр. 150 од 18.11.2010 година. Access 16.04.2022, https://jorm.gov.mk/wp-content/uploads/2016/03/Zakon_za_Krivicna_postapka_150_18112010-2.pdf.

ЗАКОН ЗА ОПЕРАТИВНО-ТЕХНИЧКА АГЕНЦИЈА. Службен весник на РМ, бр. 71 од 19.4.2018 година. Access 16.04.2022, https://ota.mk/adocs/zakon-ota.pdf.

ЗАКОН ЗА СЛЕДЕЊЕ НА КОМУНИКАЦИИТЕ. Службен весник на РМ, бр. 71 од 19.4.2018 година. Access 14.04.2022, https://mvr.gov.mk/Upload/Documents/Zakon%20za%20sledenje%20na%20komunik.aciite.pdf.

Национална програма за усвојување на правото на Европската унија 2021–2025. Секретаријат за европски прашања. Влада на република Северна Македонија. Access 2.04.2022, https://www.sep.gov.mk/data/file/NPAA/NPAA%202021/NPAA%202021-2025.pdf.

УКАЗ ЗА ПРОГЛАСУВАЊЕ НА КРИВИЧНИОТ ЗАКОНИК. Понеделник, 29 јули 1996 Скопје Број 37 Год.LII. Измени Сл.В. на Р.М.: xxx/1999; xxx/2001; xxx/2002; xxx/2002; xxx/2003; xxx/2004; xxx/2004; xxx/2005; xxx/2006; xxx/2006; xxx/2006; xxx/2007; xxx/2008; xxx/2008; xxx/2009; xxx/2011; xxx/2011;

xxx/2011; xxx/2011; xxx/2012; xxx/2012; xxx/2012; xxx/2013; xxx/2013; xxx/2014; xxx/2014; xxx/2014; xxx/2014; xxx/2014; xxx/2014; xxx/2014; xxx/2014; xxx/2015; xxx/2015; xxx/2017; xxx/2017; xxx/2018. Access 16.04.2022, https://www.slvesnik.com.mk/Issues/90E0B29D702D49A48DBCC22-39374B927.pdf.

Author's Bionote

Leta Bardjieva Miovska – MS in security management, PhD student in security budgeting. Coordinator and demonstrator at the Institute for Security, Defense and Peace/ University Ss. Cyril and Methodius Skopje and assistant at European university, Faculty of Detectives and Criminology, Skopje. Member of the republic team for flood protection at the Directorate for Protection and Rescue of the Republic of North Macedonia. Grant researcher for the police conduct during local elections in accordance to OSCE guidelines. Instructor for humanitarian training exercise Svetlinaat AP Krivolak. Author and coauthor of numerous research papers for national and international conferences for the topics of security management, security sector control, security sector reforms, cyber security, private security.

FOLIA 352

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Securitate 12(1) (2022)
ISSN 2657-8549
DOI 10.24917/26578549.12.1.11

Janusz Ziarko
Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego
ORCID ID: 0000-0002-9100-2807

Myślenie projektowe w urzeczywistnianiu wartości bezpieczeństwa

Design thinking in realizing the value of safety

Abstrakt

W artykule przedstawiono rozważania dotyczące wykorzystania myślenia projektowego jako narzędzia służącego przygotowaniu projektu edukacyjnego skierowanego do społeczności lokalnej z zamiarem kształtowania oraz realizacji wśród jej członków wartości bezpieczeństwa. Wymagało to wyjaśnienia sposobu rozumienia wartości bezpieczeństwa ujmowanych w kontekstach koncepcji człowieka i jego bezpieczeństwa.

Słowa kluczowe: wartość bezpieczeństwa; człowiek i jego bezpieczeństwo; myślenie projektowe; edukacja do wartości

Abstract

The article presents considerations on the use of design thinking as a tool for the preparation of an educational project addressed to the local community with the intention of shaping and implementing the values of safety among them. This required an explanation of the understanding of the value of security in the context of the concept of man and his safety.

Keywords: the value of security; people and their safety; design thinking; education to the value

Wprowadzenie

Dostrzegana i coraz głośniej wyrażana potrzeba większego bezpieczeństwa, przenikająca prawie każdą sferę życia, wpisuje się w strategie rozwoju politycznego, społecznego czy gospodarczego. Współczesne społeczeństwa stoją w obliczu rosnącej presji, większej aniżeli kiedykolwiek wcześniej, aby praktykować bezpieczne zachowania, promować projektowe rozwiązania podnoszące bezpieczeństwo zarówno jednostkowe, jak i grupowe/środowiskowe. Bezpieczeństwo winno być postrzegane zarówno jako fenomen obiektywnie istniejący, podlegający prawom przyrody, jak też jako byt subiektywny rządzący się prawami odmiennymi pochodzącymi

od człowieka. Obowiązywanie w życiu człowieka praw tworzonych przez ludzi jest tak samo realne i wiążące, jak obowiązywanie praw przyrody. Dzisiaj wartość bezpieczeństwa staje się czymś więcej niż powszechnym sloganem, frazesem czy ogólnikiem, gdyż ludzie oczekują skutecznych przedsięwzięć rozwijających u człowieka kompetencje bezpieczeństwa, działań przygotowujących odpowiedzialnych przywódców angażujących lokalne społeczności do działania dla bezpieczeństwa. Wartości nadawane przez człowieka rzeczom przynależnym do świata społeczno-kulturowego, np. wartości nadawane bezpieczeństwu, mają swoisty charakter. Ich poznawanie i urzeczywistnianie wymaga stosowania podejść i zasad uwzględniających właściwości świata przyrody, jak i właściwości świata społecznego. Wyjaśnianie przyczynowo-skutkowe stosowane do sytuacji społecznych, w tym sytuacji bezpieczeństwa, jest niewystarczające. Potrzebne są nowe kierunki myślenia i nowe pola praktyk, które umożliwią poszukiwanie odpowiedzi na pytania dotyczące wartości, jaką jest dla ludzi bezpieczeństwo będące warunkiem jednostkowego i społecznego rozwoju oraz zachowania innych ważnych dla ludzi wartości.

Celem artykułu jest zaprezentowanie wartości bezpieczeństwa – jako bytu przynależnego człowiekowi – z przedmiotowo-podmiotowej perspektywy ujmującej te wartości w kontekście trójwymiarowej koncepcji człowieka (biologiczno-fizjologicznej, psychospołecznej, duchowej), a następnie ukazanie uwarunkowań i możliwości ich urzeczywistniania. Pytanie badawcze brzmi: Jak wartości bezpieczeństwa są postrzegane/definiowane i urzeczywistniane przez ludzi w praktyce?

Wartość bezpieczeństwa

Myśląc o bezpieczeństwie, rozważamy zazwyczaj problemy dotyczące dobra i zła, tego, co pozytywne i co szkodliwe, zagrażające bądź sprawiedliwe i niesprawiedliwe, a także tego, co czynić i jak to robić, żeby to, co dobre, wartościowe, pożądane, chronić, a to, co złe, zagrażające – kontrolować bądź eliminować. Dychotomia tych pojęć dotycząca rzeczy, zdarzeń, stanów, czynów lub procesów wskazuje czy też uczula, uświadamia człowieka/ludzi o tym, co dla niego/ludzi pożądane, korzystne bądź niechciane, niekorzystne. Oznaczyć można wszystkie te zjawiska wspólnym mianem – wartość. Czym więc dla współczesnego człowieka jest wartość? W jaki sposób wartości, w tym wartości bezpieczeństwa, są rozumiane? Ogólnie rzecz biorąc, rozumienie przez człowieka pojęcia wartości uzależnione jest od wyznawanych przez niego koncepcji: bytu, świata, człowieka, postępu cywilizacyjnego. W ujęciu leksykalnym, za *Małym słownikiem etycznym*, wartość to „[…] wszystko, co cenne, godne pożądania i wyboru; co stanowi ostateczny cel ludzkich dążeń" (Jedynak, 1999, s. 280). Ważność, użyteczność czegoś dla kogoś, też własny osąd tego, co jest ważne w życiu. Wartość można rozpatrywać w trzech kontekstach:

- rodzaju wartościowych własności i/lub cech posiadanych przez rzecz cenną dla człowieka/ludzi, które motywują człowieka do działań, stanowią kryterium oceny oraz wyboru danych przedmiotów, idei, cech, co łączy się z afirmacją

określonych bytów czy stanów rzeczy (Świda, 1979, s. 25–30) jako wartościowymi, pożądanymi;
- sposobu istnienia wartości, ich ontologicznego statusu – dla jednych wartości mają charakter obiektywny (istnieją w przedmiotach), dla innych subiektywny (bytują w umyśle oceniającego podmiotu) (Kowalczyk, 2006, s. 133);
- rodzajów rzeczy, którym przypisywana jest wartość, np. wartość bezpieczeństwa.

J. Szczepański wartością nazywa „[…] dowolny przedmiot materialny lub idealny, ideę lub instytucję, przedmiot rzeczywisty lub wyimaginowany, w stosunku do którego jednostki lub zbiorowości przyjmują postawę szacunku, przypisują mu ważną rolę w swoim życiu i dążenie do jego osiągnięcia odczuwają jako przymus. Wartościami są te przedmioty lub stany rzeczy, które jednostkom i grupom zapewniają równowagę psychiczną, dają zadowolenie, dążenie do nich lub ich osiągnięcie daje poczucie dobrze spełnionego obowiązku, lub te, które są niezbędne dla utrzymania wewnętrznej spójności grupy, jej siły i jej znaczenia wśród innych grup" (Szczepański, 1970, s. 36). Wartość danego przedmiotu wyrazić możemy poprzez przypisanie mu określonych, obiektywnie istniejących własności, takich jakie one są, np.: dobro, piękno, sprawiedliwość, ideał. Z drugiej strony własnościom tego przedmiotu człowiek może nadawać swoje subiektywne wyobrażenia, a więc konstatuje to, co według niego istnieje i jest ważne, wydaje o tym sądy, ma to na uwadze, a to wiąże się z podmiotowym aktem chcenia, pożądania, preferencji (Środa, 1994, s. 232).

Prezentowane tu rozumienie wartości bezpieczeństwa odnosi się nie tyle do subiektywnych aktów podmiotowych czy obiektywnej rzeczywistości przedmiotowej, ile do przeżyć i doświadczeń człowieka, do ujawniających się w tych doświadczeniach relacji pomiędzy człowiekiem/ludźmi a rzeczywistością bezpieczeństwa. W ten sposób człowiek poznaje i doświadcza oraz wartościuje rzeczywistość bezpieczeństwa, nadając jej swoje subiektywne czy intersubiektywne wartości. Z tej perspektywy S. Kowalczyk definiuje wartość w następujący sposób: „Wartością jest taki byt, który przez swoje właściwości obiektywno-jakościowe jest rozpoznawany przez człowieka, a następnie przez niego upragniony i często także finalnie realizowany, wartość zawsze odpowiada potrzebom człowieka jako psychofizycznej osoby" (Kowalczyk, 2005, s. 54). Wartość bezpieczeństwa winna więc przyjmować postać, która pokazuje człowiekowi sens i znaczenie bezpieczeństwa dla jego życia i rozwoju, dostarcza człowiekowi/ludziom wskazówek dotyczących tego, co jest bezpieczne, a co zagrażające, a przez to wywiera wpływ na zachowanie jednostek i zespołów, formułując ogólne wytyczne zachowania się w różnych sytuacjach. Byłaby więc dla ludzi ważna i pożądana, a równocześnie poprzez kierunkowanie i porządkowanie jednostkowego i grupowego myślenia oraz działania wskazywałaby sytuacyjne elementy[1] dla

[1] Ujęcie sytuacji działaniowej/zadaniowej w kategoriach analitycznych wyróżniających jej elementy składowe wymaga wskazania dwóch podstawowych ich grup, tj. elementów obiektywnych i subiektywnych wpływających na warunki działania. Elementy obiektywne wywodzące się z obszarów przyrodniczego i kulturowego są związane z wartościami obiektywnie istniejącymi lub ich układami, które formułując warunki działania, wpływają na

ich bezpieczeństwa ważne, wymagające uwagi i koncentracji. Z drugiej strony wartość bezpieczeństwa tworzy poczucie i przekonanie, że potrzebna i możliwa jest stała kontrola tych wszystkich sytuacyjnych elementów, które stanowić mogą zagrożenie (Popielski, 1987a, s. 118). Widać, że wartość bezpieczeństwa może i powinna być dla człowieka czynnikiem sprawczym, przykuwającym jego uwagę, ukierunkowującym i mobilizującym, a także nadającym postać jego myśleniu i działaniu, stanowić wzorzec odniesienia dla różnych form jego aktywności, czyniąc je bezpiecznymi (Popielski, 1987a, s. 111). Ważne więc, żeby dla człowieka/ludzi bezpieczeństwo było wartością wbudowaną w jego, w nasz system kulturowy, bowiem kultura koncentruje nasze myślenie na wartościach, a to pomaga zrozumieć znaczenie i wymagania bezpieczeństwa, a nie traktować je tylko jako wytyczną działania ukierunkowanego na przestrzeganie przepisów (Kannisto, Zwetsloot, Salminen, Perttula, 2016).

Dostrzegamy, że sposób istnienia wartości jest inny aniżeli przedmiotów fizycznych. S. Hassen (1935, s. 14–16, za: Gajdamowicz, 1996, s. 26) uważa, że istota istnienia wartości wyraża się w fakcie uznawania przez ludzi wagi tychże wartości i ich znaczenia dla swojego życia, bezpiecznego życia i rozwoju, a więc również ich obowiązywania. Obowiązywanie wartości wymaga od człowieka decyzji dotyczącej przyjęcia i uprawomocniania się wartości, bądź ich odrzucenia. Istotą obowiązywania jest wymaganie. Wartości wymagają od ludzi poznawania cech, właściwości danej wartości i respektowania głoszonych przez nią zasad i reguł, a także podejmowania działań mających na celu ich urzeczywistnienie czy utrwalenie bądź rozwój. Fakt obowiązywania wartości odwołuje się do wolnej decyzji podmiotu związanej z jego utożsamianiem się z ideami przez wartość głoszonymi. Właściwość wartości wyrażająca się obowiązywaniem będącym formą istnienia wartości odwołuje się do wolności człowieka, do jego zasad i przekonań, jako do twórczej siły mającej moc sprawczą, która przysługuje tylko osobowemu, duchowemu bytowi.

Powyższe ujęcie wartości bezpieczeństwa skłania do wniosku, że wartość bezpieczeństwa jest związana ze sposobem odnoszenia się ludzi do fenomenu, jakim jest bezpieczeństwo, w tym z zaangażowaniem w działania dla jego poznawania i osiągnięcia. Ludzie do różnych rodzajów i dziedzin bezpieczeństwa[2] mają różny stosunek, różnie te rodzaje i dziedziny bezpieczeństwa oceniają i cenią, a wyniki tych ocen są składnikami ich pragnień i dążeń związanych z bezpieczeństwem. Pragnienia i dążenia człowieka związane z cenioną przez niego wartością stają się siłą napędową działań człowieka ukierunkowanych na ich spełnienie. Jeśli taką wartością dla człowieka jest oczekiwany czy pożądany poziom osobistego lub grupowego

możliwości osiągnięcia celu. Elementy subiektywne związane z działającym podmiotem to wszystkie przekonania i nastawienia podmiotowe dotyczące sensu i znaczenia sytuacji i jej elementów jako wartości, które z jednej strony prowadzą do oceny sytuacji i sformułowania związanego z nią problemu praktycznego oraz określenia zamiaru działania, z drugiej – to te elementy, którym nadano subiektywne znaczenia, mające wpływ na przebieg działania i jego efekty (zob. Znaniecki, 1992, s. 242–243, za: Pluta, 2002, s. 98).

[2] Np. w ramach bezpieczeństwa narodowego (rodzaj bezpieczeństwa) możemy wyodrębnić takie dziedziny bezpieczeństwa, jak: bezpieczeństwo ekonomiczne, społeczne, militarne, publiczne, ekologiczne, informacyjne itp. (zob. Koziej, 2011, s. 19–20).

bezpieczeństwa, wówczas celem działań człowieka/ludzi staje się osiągnięcie tego stanu. Uzyskiwanie pożądanego poziomu bezpieczeństwa wymaga od ludzi projektowego zaangażowania: poznawania problemów i potrzeb ludzi związanych z bezpieczeństwem, poszukiwania rozwiązań, wdrażania ich do praktyki bezpieczeństwa, testowania ich przydatności i ciągłego doskonalenia. Jest więc zachowaniem czynnym, proaktywnym, które nazwiemy wcielaniem wartości, jaką jest bezpieczeństwo, w życie (Grzegorczyk, 1989, s. 88).

Wartość bezpieczeństwa, postrzegana przez jednostkę czy grupę jako dobro cenione, uzewnętrznia się w wyborach i działaniach ludzi, dążących do zapewnienia pożądanego jej poziomu. Jest wartością dla człowieka ważną, gdy człowiek wiąże z bezpieczeństwem możliwości swojego i społecznego rozwoju oraz podejmuje różne przedsięwzięcia zmierzające do zapewnienia bezpieczeństwa, a także zależy mu na osiągnięciu pożądanych efektów swoich działań czyniących bezpieczeństwo (Grzegorczyk, 1989, s. 87). Wówczas bezpieczeństwo jako wartość, i pokrewne wartości, jak: pokój, życie czy zdrowie, tolerancja, godność, szacunek, sprawiedliwość i prawda, zajmują ważne miejsce w życiu ludzi (Szmyd, 2000, s. 47).

Postrzeganie bezpieczeństwa jako wartości i człowieka jako podmiotu bezpieczeństwa zakłada, że formaty tej wartości korespondować winny z wizerunkiem, z koncepcją człowieka jako bytu trójwymiarowego, ujętą w kontekstach życiowych i zawodowych jego aktywności. Jaką więc koncepcję przyjmować, żeby możliwie całościowo wiązała się z uwarunkowaniami bezpiecznego życia i pracy człowieka. Przydatne analityczne perspektywy obejmują trzy funkcjonalne przestrzenie:

1. duchową, obejmującą myślenie, doznania, decyzje, postawy, przekonania;
2. psychospołeczną, ogarniającą takie czynniki, jak: instynkty, uczucia, emocje, normy, zasady, zwyczaje, wzory postępowania;
3. biologiczno-fizjologiczną.

Człowiek i jego bezpieczeństwo

Rozważając bezpieczeństwo człowieka, które jest cenne, pożądane, a którego ważnym atrybutem jest akceptowalny przez ludzi stan/poziom całego spektrum zagrożeń, zauważamy, że w odróżnieniu od różnych zagrożeń, które „są", bezpieczeństwo nie „jest", lecz „powinno być", powinno „stawać się". Posiada więc bezpieczeństwo unikalny, odmienny sposób bycia, „stawania się", w odróżnieniu od przedmiotów czy zdarzeń – zagrożeń, które „są". Co to znaczy: bezpieczeństwo powinno „stawać się"; lub – czynić życie jednostkowe czy zbiorowe bezpiecznym?, a także: co robić, by życie to stało się bezpieczne? Formułowanie odpowiedzi na te pytania można rozpocząć od ustalenia, czym jest bezpieczeństwo. Wiemy, że bezpieczeństwo jest pojęciem wielorako rozumianym. Podstawowe znaczenia to: 1) stan, w którym na człowieka nie oddziałują żadne zagrożenia; 2) układ działań zapewniający, że pożądany stan bezpieczeństwa będzie/zostanie osiągnięty. Kolejne pytania, które nasuwają się tutaj na myśl, to: 1) w jaki sposób z tymi znaczeniami możemy połączyć wartość, jaką jest bezpieczeństwo?; 2) gdzie i w czym upatrywać wartości bezpieczeństwa

i jakie przyjmować kryteria tej wartości? Znalezienie odpowiedzi jednoznacznej dla fenomenu bezpieczeństwa jest bardzo trudne, więc może nie należy brać pod uwagę bezpieczeństwa jako całości, ale poddawać analizom poszczególne kategorie bezpieczeństwa. Badać, jak ludzie postrzegają daną kategorię bezpieczeństwa, jaki nadają jej sens, czy wskazują czynniki, od których to bezpieczeństwo zależy. Ważne są też kwestie dotyczące tego, jak ludzie działają, że zapewniają sobie chociażby minimum określonego rodzaju bezpieczeństwa, czy jak powinni działać, żeby to bezpieczeństwo lokować na wyższym poziomie.

Bezpieczeństwo nierozerwalnie złączone jest z człowiekiem, z ludźmi. Ważne więc jest też, jak my postrzegamy człowieka i jak człowiek postrzega sam siebie, gdyż ma to istotne znaczenie w procesach decyzyjnych dotyczących zarówno rozwiązań natury teoretycznej, jak i związanych z praktyką bezpieczeństwa. To, jak widzimy ludzi, a możemy ich postrzegać jako osoby jedyne i niepowtarzalne bądź jako mało zróżnicowaną zbiorowość, ma wpływ na nasze rozumienie sytuacji bezpieczeństwa i proponowane działania z nią związane (Dymara, Cholewa-Gałuszka, Kochanowska, 2011). Ten fragment rozważań ma metodologiczny charakter, możemy mu nadać postać pytań, które towarzyszyć winny badaczowi czy projektantowi poszukującemu wiedzy wyjaśniającej problem zagrożeń lub tworzącemu projekt rozwiązania problemu. Brzmią one (Popielski, 1987b, s. 290–291):

1. Czy człowiek jest jednostką wolną, samoistną, odpowiedzialną, ukierunkowaną, posiadającą swój niepowtarzalny świat życia wewnętrznego i czy tak można i należy w różnych życiowych i zadaniowych sytuacjach postrzegać człowieka?
2. Czy ludzie są do siebie psychospołecznie i kulturowo podobni, że można charakteryzujące ich cechy i właściwości oraz prawa nimi rządzące traktować całościowo, ujednolicać je, bez potrzeby ich indywidualizowania i różnicowania?

Analiza zagrożeń i bezpieczeństwa człowieka uwzględniać winna wiele sytuacyjnych kontekstów związanych z jego istotą i egzystencją. Taka perspektywa analityczna rekomenduje uwzględnianie faktu, że człowiek jest istotą ukierunkowaną (dąży do realizacji celów, wartości), relacyjną (powiązany jest w swojej aktywności z innymi ludźmi i przedmiotami), jest osobą, tzn. jednością psychofizyczno-duchową. Koncepcja człowieka oparta na założeniach biologiczno-mechanistycznych, traktujących człowieka przedmiotowo, uważających, że człowiek podlega tylko prawom przyrody – jest więc bytem zewnątrz sterowalnym – nie w pełni pozwala na formułowanie wyjaśnień dotyczących wielorakich uwarunkowań stanowiących o różnych aspektach bezpieczeństwa człowieka.

Zauważmy, że bezpieczeństwo i rozwój człowieka, ludzi, to dwa podstawowe wymiary istnienia jednostek i ich grup. Występujące powszechnie wszechstronne powiązania bezpieczeństwa z egzystencją i rozwojem człowieka, zarówno powiązania fizyczne, intelektualne, jak i duchowe, sprawiają, że w działaniach dla bezpieczeństwa uwzględniać należy ważne dla człowieka i ludzi aspekty ich egzystencji: potrzeby, pragnienia, dążenia, możliwości czy lęki i obawy. Całościowe podejście do bezpieczeństwa pozwala badaczom i praktykom na istotne rozszerzenie pola badawczego czy zakresu projektowego. Można wówczas postrzegać bezpieczeństwo jako fenomen

o warstwowej hierarchicznej strukturze. Na fenomen ten składa się wiele zjawisk, rzeczy, zdarzeń, mających materialną i symboliczną postać, które można ująć w warstwy, pozostające w stosunku do siebie w hierarchicznej zależności. Bezpieczeństwo to układy czynników: rzeczy, zdarzeń, stanów, czynów, procesów i powiązań pomiędzy nimi rozgrywających się w fizycznych i społecznych środowiskach. Stanowi ono przedmiot potrzeby jednostki i grup ludzi, do których jednostka przynależy. Bezpieczeństwo jednostki, ale także grup ludzkich, oznacza możliwość zaspokajania ich potrzeb, możliwości realizowania swoich interesów, bezpieczeństwo zapewnia im wykorzystanie ekspansywnych możliwości. Te potrzeby to nie tylko taki stan czynników bezpieczeństwa, który zagwarantuje człowiekowi tu i teraz spokój oraz rozwój. Ludzie pragną żyć w bezpiecznym środowisku, w którym nie będą nigdy narażeni na zagrożenia, gdyż będą one pod ciągłą ich kontrolą. Stąd wartość bezpieczeństwa, jako niezbywalna potrzeba ludzi, zawiera się już w społecznym fakcie istnienia pożądanego poziomu bezpieczeństwa i utrzymania go na akceptowalnym przez ludzi poziomie. Jej ponadczasowość i obiektywność powodują, że spełnianie potrzeb bezpieczeństwa nie może być w pełni realizowalne. Ludzie rozważać mogą wartości związane z bezpieczeństwem w trzech komplementarnych płaszczyznach/warstwach (ale nie muszą bądź nie potrafią), a także wartościom tym nadawać swoje subiektywne znaczenia. W płaszczyznach rozważań bezpieczeństwo można ujmować jako:

1. bezpieczeństwo, tj. wewnętrznie przeżywana i odczuwana wartość i potrzeba, które związane są zarówno ze sferą witalną, jak i duchową;
2. bezpieczeństwo związane z życiem społecznym, gospodarczym i kulturowym, postrzegane jako następstwo różnorakich relacji z innymi ludźmi, których wartości należy podtrzymywać, rozwijać, gruntować na płaszczyznach: fizycznej i symbolicznej;
3. bezpieczeństwo, tj. pewność spokoju tworzona przez bezosobowe fizyczne otoczenie, stwarzające ludziom witalny i duchowy komfort.

Podkreślić należy, że ten trzywarstwowy gmach bezpieczeństwa jest budowlą, której elementy są ściśle ze sobą powiązane, każdy z nich spełnia dla bezpiecznego życia ludzi określoną funkcję. Analityczne i praktyczne podejście do bezpieczeństwa wymaga od badaczy i praktyków całościowego jego postrzegania, gdyż pominięcie którejś z warstw zubaża wyniki analiz i skutki praktycznych działań dla bezpieczeństwa (zob. Hessen, 1935, s. 14–16).

Wartość bezpieczeństwa, postrzegana jako obiektywny układ czynników, jest wartością względem człowieka zewnętrzną i względnie niezależną od niego. Ludzie mogą mieć i mają swój subiektywny stosunek do bezpieczeństwa jako całości, czy do czynników mających wpływ na jego wartość. Bezpieczeństwo nie traci swojej wartości przez to, że różni ludzie bądź ich grupy bardzo różnie oceniają i wartościują samo bezpieczeństwo lub czynniki mające wpływ na jego stan. Poczucie własnego bezpieczeństwa jednostki jest związane z bezpieczeństwem grupy, do której jednostka przynależy. Wiąże się to z faktem, że działania człowieka/ludzi i wytwory tych działań to rzeczy czy zjawiska dwojakiego rodzaju, występujące/przebiegające jednocześnie w świecie przyrody i w świecie społecznym. Każda więc rzecz, która

jest przedmiotem zainteresowania człowieka, jest jednocześnie rzeczą naturalną i społeczną. Ta jedność przejawia się tym, że z jednej strony dana rzecz – tutaj bezpieczeństwo – traktowana jako byt społeczny, żyje życiem człowieka/ludzi, bo zawiera w sobie bądź nie zawiera możliwości zaspokojenia jego/ich istotnych potrzeb. Z drugiej strony człowiek/ludzie żyją rzeczą względem niego zewnętrzną, gdyż to ona ma wpływ, może zaspokoić ich istotne potrzeby bądź nie (Drobnicki, 1972, s. 278–290). Stąd troska o bezpieczeństwo grupy jako całości jest zawsze w pewnym stopniu troską o własne bezpieczeństwo. Widać, że wartość bezpieczeństwa zależy od układu i stanu czynników kształtujących bezpieczeństwo, a więc od fizycznych i społecznych praw mających na nie wpływ, a nie zależy od subiektywnych ocen ferowanych przez ludzi. Z drugiej strony, składowe wartości bezpieczeństwa to „[…] nakazy tradycji i przez nią przekazane systemy wartości, poczucie odpowiedzialności za dziedzictwo i poczucie odpowiedzialności za przyszłość następnych pokoleń członków zbiorowości" (Szczepański, 1970, s. 85). Dlatego wspólne wartości, obrazujące pożądane rzeczy, stany czy procesy, uznane przez ludzi za właściwe, słuszne, czy też takie, jakich by się chciało, aby zagwarantować bezpieczeństwo, przyczyniają się do zawiązywania relacji społecznych i powstawania określonych struktur działania dla bezpieczeństwa (Nowak, 1984, s. 203).

Podejście projektowe do urzeczywistniania wartości bezpieczeństwa – dyskusja

Warunkiem koniecznym zapewnienia ludziom bezpieczeństwa na pożądanym przez nich poziomie jest podejmowanie i realizowanie przez nich działań/zadań, których źródłem są obiektywnie istniejące wartości i ich subiektywne nadawane przez ludzi znaczenia, a spełnienia których ludzie oczekują, gdyż pragną żyć w bezpiecznym środowisku. Rodzi się więc pytanie: w jaki sposób można wykorzystać zjawisko wartości, aby przejść od myśli o bezpieczeństwie, od subiektywnie wyobrażanych wizerunków bezpiecznego życia i rozwoju do działania, od oglądu sytuacji bezpieczeństwa „takiej, jaką ona jest" – do praktycznego tworzenia? Poszukiwanie odpowiedzi rozpoczniemy od refleksji: 1) nad znaczeniem i rolą wartości w działaniach dla bezpieczeństwa; oraz 2) nad sposobem ich urzeczywistniania. Można przyjąć, że wartości bezpieczeństwa pełnią rolę (Trendy HR, 2015):

- strażnika ciągłości dziedzictwa kulturowego uwypuklającego problemy bezpieczeństwa, widzianego z perspektywy: jednostki, grupy czy społeczeństwa;
- elementu integrującego ludzi, społeczności, cały naród wokół problemów bezpieczeństwa;
- katalizatora atmosfery ożywiającej jednostkowe i społeczne zaangażowanie na rzecz zaspokajania potrzeb bezpieczeństwa;
- motywatora jednostek i grup ludzkich do określonego działania dla bezpieczeństwa;
- generatora pożądanych zachowań ludzi i efektów tych zachowań ważnych dla bezpieczeństwa, w długim okresie czasu;

- czynnika wspomagającego zarządzanie zamianami dotyczącymi spraw dla bezpieczeństwa, które są społecznie ważne;
- drogowskazu w czasie zagrożenia, kryzysu i wojny.

Rozważając problem urzeczywistniania wartości, W. Stróżewski (1991) szuka odpowiedzi na pytanie: „[…] czy i w jaki sposób […] w rzeczywistości wartości mogą zaistnieć. Urzeczywistniać bowiem to wprowadzać w obręb rzeczywistości coś czego – przynajmniej zrazu – w niej nie ma". W tym celu badacz czyni założenia, które możemy odnieść do wartości bezpieczeństwa. Zakładamy, że:

1. Urzeczywistnienie (realizowanie) wartości w rzeczywistości bezpieczeństwa jest możliwe przy zastosowaniu odpowiednich podejść, tworzących warunki „[…] by w rzeczywistości pojawić się mógł szczegółowy, tzn. realny odpowiednik wartości idealnej, jej – używając innego słowa – analogat. Stwarzanie warunków odnosi się, a zarazem ogranicza, do pracy prowadzonej w tej rzeczywistości, jaka jest nam dana. Praca ta wymaga widzenia wartości, której odpowiednik pragniemy urzeczywistnić, polega zaś na takim przetwarzaniu istniejącego stanu rzeczy, aby owo urzeczywistnienie mogło się dokonać" (Stróżewski, 1991, s. 62). Rzeczywistość bezpieczeństwa jest otwarta na wartości, które mogą być w niej zrealizowane i mogą ją ożywiać.
2. W wyniku realizacji wartości rzeczywistość bezpieczeństwa ulega przemianie: staje się bardziej wartościową, czyli bezpieczniejszą dla ludzi (Stróżewski, 1991, s. 57–70).

Co jest wymagane, aby wartość mogła zostać urzeczywistniona, i na czym to polega? Najogólniej powiemy, że chodzi o stworzenie normy, która ustala wskazania postępowania, kierując się wartością i do której to wartości się odnosi, w wartości znajduje swoje uzasadnienie. Niezbędne jest także uwzględnienie czynnika powinnościowego czy zobowiązującego, apelującego do ludzi o aktywność, o twórcze zaangażowanie się w tworzenie i upowszechnianie wartości oraz towarzyszących jej norm postępowania. W. Stróżewski formułuje ustalenia odnoszące się do możliwości normy, nadając im następującą postać: „1. norma odnosić się musi do określonej wartości – dzięki temu uzyskuje swą prawomocność; 2. norma wymaga woli jej urzeczywistnienia – woli zawdzięcza swą moc; 3. norma spełniać się może wyłącznie w określonym zakresie rzeczywistości, która na owo spełnienie jest niejako »przygotowana«; dzięki temu norma uzyskuje moment obowiązywalności" (Stróżewski, 1991, s. 74).

Narzędziem umożliwiającym wypracowanie adekwatnych do danej wartości norm postępowania może być myślenie projektowe, jako sprawdzony, powtarzalny i niezawodny proces rozwiązywania problemów. Jest ono zarówno narzędziem kreatywnego myślenia, jak i strukturą do organizowania procesu projektowania. Wykorzystując je w obszarze projektów dla bezpieczeństwa, przyjąć należy zasadę: projekt angażować winien mentalnie i fizycznie możliwie wszystkich ludzi, chociażby cząstkowo zainteresowanych danym aspektem bezpieczeństwa i podzielających wartości je opisujące. Założeniem projektu winno być: trafne rozpoznanie potrzeb i wartości ludzi w obszarze danego rodzaju bezpieczeństwa, a także ich obaw i niepokojów

jednostkowych i środowiskowych oraz uwzględnienie ich w pracach i treściach normy. Ideę projektowania jako szczególnego sposobu myślenia, tutaj myślenia projektowego, wykorzystano do przedstawienia koncepcji realizacji wartości bezpieczeństwa. Istotę myślenia projektowego wyraża triada (Brown, Wyatt, 2018; Cousins, 2018; Introduction to Design Thinking, 2020):

- Inspiracja – jednostkowe i zespołowe myślenie o problemie i czynnikach skłaniających do poszukiwania rozwiązań, empatyczna koncentracja na uczestnikach projektu oczekująca od nich informacji zwrotnych o ich potrzebach i wartościach dotyczących bezpieczeństwa. Zgromadzone opinie, użyte w projektach, pomogą stworzyć klarowną i spójną wizję układu wartości bezpieczeństwa, który mógłby być przez uczestników aprobowany.
- Ideacja – proces generowania, rozwijania i testowania pomysłów wymagający eksperymentalnej i twórczej współpracy ludzi z różnych środowisk, reprezentujących różne dyscypliny naukowe, mających różne pochodzenie i punkty widzenia. Wykorzystanie różnorodności umożliwić powinno dokonanie przełomowych spostrzeżeń i wykreowanie rozwiązań, które mogą wyłonić się z tej różnorodności.
- Implementacja – ścieżka prowadząca od etapu projektu prototypu do zaspokojenia potrzeb ludzi poprzez ciągłe doskonalenie prototypowych projektów (prototypowanie), wykluczająca uprzedzenia w myśleniu i w działaniu, np. poprzez tworzenie znaczących prototypów i konfrontowanie z nimi potencjalnych użytkowników.

Bezpieczeństwo może osiągać pożądany poziom w społecznościach, w których występuje wspólnota wartości, celów, zadań, związana z chęcią urzeczywistniania kluczowych dla bezpieczeństwa wartości. Ma to miejsce wówczas, gdy: „[…] nad mnóstwem przypadkowych i zmiennych celów, do których dążą ludzie w życiu powszechnym, wznoszą się zasady ponadczasowe, mające ponadosobowe znaczenie i jak gdyby przenikające szereg następujących po sobie pokoleń, jednocząc je wspólnością tych zadań" (Hessen, 1935, s. 15, za: Gajdamowicz, 1996, s. 26). Zakłada się, że świat wartości związany z bezpieczeństwem jest bardzo złożony, problematyczny, tajemniczy i proces poznawania tego świata wartości czy jego przebudowywania może być zorganizowany jako jednostkowe i społeczne uczenie się. Stąd w projektach związanych z realizacją wartości bezpieczeństwa konieczne staje się ujmowanie człowieka jako osoby, jako podmiotu otwartego, ukierunkowanego intencjonalnie, realizującego się poprzez spełnianie społecznych i własnych wartości. Podmiotowe traktowanie ludzi zwiększa projektowe możliwości wykorzystania różnorodnych doświadczeń osób w obszarze artykułowania problemów bezpieczeństwa, ich porządkowania, redefiniowania oraz włączania ludzi do działania, wykorzystując ich zapał i kompetencje. Potrzebne jest więc budowanie u ludzi przekonania o ich twórczej i poszukującej naturze oraz wielorakich w tym obszarze możliwościach, w tym antycypacyjnego zachowania związanego ze wspólnym tworzeniem wartości i dóbr na użytek społeczny i własny. Takie podejście sprawia, że człowiek świadomie dąży do odpowiedzialnego zaspokajania podmiotowych i społecznych dążeń,

celów i wartości, a także dostrzega i wykorzystuje stojące przed nim szerokie możliwości rozwojowe. Od myślenia projektowego wymaga się, by było uczeniem się w działaniu, które ma charakter eksploracyjny i eksperymentalny. Wszystkie zjawiska dziejące się w lokalnym i ponadlokalnym środowisku mające wpływ na bezpieczeństwo lokalnej społeczności powinny być poddawane analizom projektowym, a zgromadzona o nich wiedza edukacyjnie wykorzystana do budowania i utrwalania wspólnoty. Towarzysząca myśleniu i działaniu edukacyjnemu refleksja pobudza do generowania i analizowania pomysłów, wizualizowania ich i przekształcania w namacalne reprezentacje, po to, żeby stymulować dalsze uczenie się poprzez refleksję i odkrywanie (Boland, Collopy, 2007, s. 10–25). Zasadniczy cel edukacji wartości bezpieczeństwa to poszerzanie zakresu wiedzy i umiejętności oraz kształtowanie postaw i przekonań ludzi, które służą im do rozwiązywania złożonych społecznych, etycznych czy środowiskowych problemów i zagrożeń, burzących ich poczucie bezpieczeństwa, realizowane za pomocą edukacyjnych przedsięwzięć dotyczących rozwiązywania tych trudnych zagadnień (Gajda, 2014; Karwatowska, 2010).

Projekt realizacji edukacji wartości bezpieczeństwa to proces wymagający: 1) zaplanowania działań, wykorzystujący empatyczną koncentrację na uczestnikach projektu (inspiracja), pozwalający na generowanie i rozwijanie pomysłów oraz proponowanie prototypów rozwiązań, wymagający eksperymentalnej i twórczej współpracy ludzi z różnych środowisk (ideacja); 2) wdrażania planu w życie (prototypowanie) poprzez ciągłe doskonalenie prototypowych projektów i ewaluowanie programów edukacyjnych, które poprawić mogą wśród lokalnej społeczności przyswojenie społecznie ważnych idei bezpieczeństwa, wpływając na zmianę zachowań ludzi i przynosząc im korzyści związane z poprawą ich bezpieczeństwa (implementacja). Projekty edukacyjne wykorzystujące myślenie projektowe powinny być bezpośrednie, angażujące interesariuszy projektu, gdyż wytwarzanie wartości wymaga umiejętności szybkiego i trafnego gromadzenia wiedzy z ważnych dla projektów obszarów, a także efektywnego wykorzystania wiedzy, szczególnie jako informacji zwrotnych, jako ważnego czynnika w tworzeniu wartości i ich doskonaleniu. Wartości uczy się od innych, a następnie wzmacnia i kształtuje poprzez systematyczne i spójne ustalanie priorytetów bezpieczeństwa. Uczenie się może być postrzegane jako dzielenie się wartościami i zachęcanie uczących się do ich nabywania. Wartości mogą być przekazywane w procesie nauczania uczenia się, kiedy liderzy wyznaczają wartości bezpieczeństwa i propagują je w lokalnym środowisku. Wymaga to, by wartości pełniły jakąś funkcję dla jednostki, np. dobrych praktyk bezpieczeństwa, bądź tworzyły klimat bezpieczeństwa i utrwalały wartości w lokalnym środowisku. Wartości nie mogą być łatwo zaimplementowane. Stosunkowo łatwo jest przyjąć wartości (bezpieczeństwa), ale muszą być one „przeżywane" przez większość jednostek i potwierdzane w interakcjach społecznych, zanim zostaną naprawdę zinternalizowane jako „wartości wspólne" i staną się integralną częścią kultury bezpieczeństwa. Wdrażanie wartości zajmuje dużo czasu, nawet kilka lat, ale taki długofalowy rozwój można uznać za pożądany dla wdrażania wartości związanych z bezpieczeństwem.

Pierwszy etap projektu to identyfikacja podstawowych wartości bezpieczeństwa, która następować powinna w toku myślenia projektowego wszystkich uczestników projektu. Charakter tych wartości powinien być naturalny i autentyczny, niezmienny i wynikający z natury i potrzeb ludzi, którzy budują bezpieczeństwo swoich środowisk i którym gwarantować będą trwałość i rozwój (Trendy HR, 2015). W toku tej fazy wśród lokalnej społeczności budzi się świadomość wartości bezpieczeństwa i dążenie do ich uzgodnienia i uwspólnienia w ramach środowiska. Wiąże się to z rozwojem wiedzy dotyczącej znaczenia i wpływu podzielanych wartości na bezpieczeństwo, z poznaniem mocy, jaką mogą mieć w działaniu wspólne wartości. Podkreślić tu należy, że sama świadomość wartości bezpieczeństwa nie przełoży się na zwiększenie lokalnej aktywności w obszarze bezpieczeństwa. Potrzebne są systematyczne działania przypominające i angażujące ludzi w przedsięwzięcia, gdzie wartości będą kryteriami decyzyjnymi i weryfikującymi efekty działania. Precyzja rozumienia przez społeczność lokalną wartości bezpieczeństwa, nad którą należy ciągle pracować, sprawiać powinna, że stają się one ludziom bliskie, niepozostawiające im pola do domysłów, co ułatwia ich codzienną aplikację.

Na tym etapie szczególnej wagi nabiera zdefiniowanie głównych wartości i norm zachowań, które to zachowania umożliwią realizację wartości. Znaczenia głównych wartości bezpieczeństwa wymagają precyzji, bardzo podobnej interpretacji przez wszystkich członków lokalnej społeczności. Wartości są zapisywane najczęściej jednym słowem. Przykładowe wartości bezpieczeństwa to: potrzeba bezpieczeństwa, sprawiedliwość, odpowiedzialność, zaufanie, zaangażowanie, profesjonalizm, przedsiębiorczość. Są to pojęcia ogólne i w różnych obszarach życia ich znaczenia mogą być bardzo różne. Wówczas sens tych znaczeń będzie bardzo różnie rozumiany. Sytuacja, kiedy w lokalnym środowisku funkcjonują różne interpretacje danej wartości bezpieczeństwa, jest niepożądana. Edukacyjny projekt winien doprowadzić do określenia i uwspólnienia znaczeń określonych wartości bezpieczeństwa tak, żeby każdy mieszkaniec podobnie wartość interpretował i mógł ją uznać za własną. Dlatego należy dodefiniować określone wartości i związane z nimi postawy i normy zachowania, umożliwiając podejmowanie działań zgodnych z wartością bezpieczeństwa oraz wskazywanie na działania niezgodne z wartościami bezpieczeństwa. Deklaracja głównych wartości bezpieczeństwa musi być jasna, klarowna, jednoznaczna dla wszystkich jej odbiorców, pasjonująca, wyzwalająca dumę wśród mieszkańców, wzbudzająca zainteresowanie i, co najważniejsze, odpowiadająca na zapotrzebowanie społeczne związane z bezpieczeństwem.

Etap drugi to przygotowanie koncepcji działania edukacyjnego: propozycje celów i efektów kształcenia, treści zajęć, rozwiązań organizacyjno-dydaktycznych, pokazujących sposoby propagowania wartości bezpieczeństwa, a głównie: wyjaśnianie ich sensu i znaczenia, omawianie norm/procedur umożliwiających realizowanie/urzeczywistnianie, budowanie postaw i przekonań potwierdzających wagę tych wartości, włączanie ich do wartości i norm kulturowych lokalnych środowisk oraz utrwalanie ich w świadomości jednostkowej i społecznej. Edukacja na temat

wartości bezpieczeństwa wymaga zaprojektowania i przygotowania dokumentacji dydaktycznej: programu szkoleniowo-informacyjnego dotyczącego kształtowania wartości bezpieczeństwa, zaproponowania koncepcji realizacji takich zajęć, przygotowania propozycji materiałów szkoleniowych: broszur i pomocy dydaktycznych. Ważne jest też wskazanie na przydatne sposoby motywowania i mobilizowania mieszkańców środowisk lokalnych do działania.

Etap trzeci to tworzenie prostych modeli rozwiązań – prototypów, przedstawiających proponowane rozwiązania dydaktyczne działania edukacyjnego, np. gry edukacyjne obrazujące sens i znaczenie danej wartości bezpieczeństwa. Prototyp to wstępna wersja lub model, całość albo część systemu dydaktycznego, który tworzony jest przed przedstawieniem pełnego rozwiązania. Prototyp stale udoskonalany ewoluuje w kierunku ostatecznego rozwiązania. Służy on do szybkiego i taniego testowania bądź walidacji założeń projektowych takiej dydaktycznej gry, a także do testowania innych pomysłów rozwiązań, tak aby projektant mógł dokonać odpowiednich udoskonaleń. Proponowany sposób pracy dydaktycznej jest przedstawiany użytkownikom-nauczycielom do wstępnej oceny, by wskazali zarówno mocne, jak i słabe strony proponowanego rozwiązania. Ich komentarze i sugestie stanowią ważny materiał dla projektantów, służący doskonaleniu prototypu. Jeśli użytkownik dostrzega błędy aktualnego prototypu, konieczna jest jego modyfikacja uwzględniająca zgromadzone od użytkowników opinie i sugestie. Ten proces trwa tak długo, aż wszystkie wymagania określone przez użytkownika będą spełnione. Gdy użytkownik jest zadowolony z opracowanego prototypu, ostateczny kształt systemu dydaktycznego jest opracowany w oparciu o zatwierdzony prototyp końcowy. Cele gry dydaktycznej, efekty uczenia się i wybrane treści kształcenia muszą być ściśle zdefiniowane. Z drugiej strony, elementy rozgrywki muszą wspierać osiąganie celów edukacyjnych oraz dopomagać uczącym się, motywować ich.

Zakończenie – wnioski

Drogi prowadzące do bezpieczeństwa są różne, więc ważne jest, jaką odsłonę bezpieczeństwa uznać za wartościową, kiedy drogi do niego prowadzące mogą się wzajemnie wykluczać bądź któraś z nich łamie etyczne zasady. Często jedni nie zgadzają się ze sposobami, które doprowadzają do określonego efektu, kiedy inni w tym samym czasie twierdzą, że to jedyny trafny sposób postępowania. Poszukiwaniu wartości bezpieczeństwa służyć może badawcze przyglądanie się, jakie ono jest, czym się wyróżnia oraz jak się je osiąga. Poszukiwanie to winno odbywać się z uwzględnieniem obowiązujących w danym środowisku aksjologicznych założeń, ale wyniki tych poszukiwań zawsze będą naznaczone subiektywizmem i relatywizmem. Z powyższych rozważań można wyciągnąć następujące wnioski:

1. Bezpieczeństwo jest wartością samą w sobie związaną z podstawowymi potrzebami człowieka.
2. Niezwykle trudno jest sformułować jasną i szeroko akceptowaną definicję wartości bezpieczeństwa.

3. Wartość bezpieczeństwa jest często w sposób dorozumiany powiązana ze znaczeniem, jakie wiążą ludzie ze swoim i społecznym bezpieczeństwem.
4. Istnieje kilka wartości związanych z bezpieczeństwem, które są ważne dla rozwoju lub wspierania praktyk bezpieczeństwa i rozwoju kultury bezpieczeństwa. Proponowane wartości bezpieczeństwa to: potrzeba bezpieczeństwa, sprawiedliwość, odpowiedzialność, zaufanie, zaangażowanie, profesjonalizm, przedsiębiorczość, z których wynikają normy, przekonania, praktyki i zasady związane z bezpieczeństwem.
5. Menedżerowie i interesariusze projektów bezpieczeństwa mogą wzmacniać wartości bezpieczeństwa poprzez konsekwentną edukację i praktyki działania.
6. Różne grupy lokalnej społeczności mogą patrzeć i patrzą na wartości bezpieczeństwa w różnoraki sposób i często nie podzielają tych samych wartości bezpieczeństwa co inni, a sytuacja taka wymaga działań edukacyjnych.
7. Ważne jest, aby wyróżnić wartości, które są naprawdę wspólne i przeżywane, a także określić te wartości, których sens jest wieloznaczny. Wieloznaczność wartości sprawia, że ludzie nie wierzą takim wartościom.

Bibliografia

Brown, T., Wyatt, J. (2018). *Design Thinking for Social Innovation*. Dostęp 30.03.2020, https://ssir.org/articles/entry/design_thinking_ for_social_innovation.

Cousins, B. (2018). Design Thinking: Organizational Learning in VUCA Environments. *Academy of Strategic Management Journal*, 17(2).

Drobnicki, D.G. (1972). *Świat przedmiotów ożywionych. Problem wartości a filozofia marksistowska.* KiW.

Dymara, B., Cholewa-Gałuszka, D., Kochanowska, E. (Red.) (2011). *Sztuka bycia człowiekiem: wychowanie a poszukiwanie wartości i sensów życia. Artykuły, eseje, wspomnienia, notatki, szkice*. Oficyna Wydawnicza Impuls.

Gajda, J. (2014). *Wartości w życiu i edukacji człowieka*. Wydawnictwo Adam Marszałek.

Gajdamowicz, H. (1996). *Wychowanie do wartości. Aksjologiczne inspiracje angielskiej filozofii Oświecenia*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

Grzegorczyk, A. (1989). *Etyka w doświadczeniu wewnętrznym*. Instytut Wydawniczy Pax.

Hessen, S. (1935). *Podstawy pedagogiki*. Nasza Księgarnia.

Jedynak, S. (Red.) (1999). *Mały słownik etyczny*. Oficyna Wydawnicza Branta.

Kannisto, H., Zwetsloot, G., Salminen, S., Perttula, P. (2016). The value of safety and safety as a value. *SAF€RA Technical Report Number*, 1. Dostęp 3.01.2022, https://www.researchgate.net/publication/309479578_The_value_of_safety_and_safety_as_a_value/link/58125f7708ae29942f3e7d92/download.

Karwatowska, M. (2010). *Uczeń w świecie wartości*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

Kowalczyk, S. (2005). *Filozofia kultury*. Wydawnictwo KUL.

Kowalczyk, S. (2006). *Człowiek w poszukiwaniu wartości. Elementy aksjologii personalistycznej*. Wydawnictwo KUL.

Koziej, S. (2011). Bezpieczeństwo: istota, podstawowe kategorie i historyczna ewolucja. *Bezpieczeństwo Narodowe*, 2(18). Dostęp 19.02.2021, https://www.bing.com/newtabredir?url=https%3A%2F%2Fwww.bbn.gov.pl%2Fdownload%2F1%2F7803%2FBezpieczenstwo_istota_podstawowe_kategorie_i_historyczna_ewolucja.pdf.

Nowak, S. (1984). Postawy, wartości i aspiracje społeczeństwa polskiego. Przesłanki do prognozy na tle przemian dotychczasowych. W S. Nowak (Red.), *Społeczeństwo polskie czasu kryzysu. Przeobrażenia świadomości i warianty zachowań* (s. 203). Instytut Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego.

Pluta, J. (2002). *Społeczno-kulturowe procesy definiowania postaw.* Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

Popielski, K. (1987a). „Sens" i „wartość" życia jako kategorie antropologiczno-psychologiczne. W K. Popielski (Red.), *Człowiek – pytanie otwarte* (s. 111–118). Redakcja Wydawnictw KUL.

Popielski, K. (1987b). Elementy poradnictwa psychologicznego i psychoterapii egzystencjalno-kognitywnej. W K. Popielski (Red.), *Człowiek – pytanie otwarte* (s. 290–291). Redakcja Wydawnictw KUL.

Trendy HR (2015). *Wartości organizacji – narzędzie kształtowania oczekiwanych postaw i zachowań*. Dostęp 19.02.2021, https://figpolska.pl/wartosci-organizacji-narzedzie-ksztaltowania-oczekiwanych-postaw-i-zachowan/.

Stróżewski, W. (1991). *W kręgu wartości*. Wydawnictwo Znak.

Szczepański, J. (1970). *Elementarne pojęcia socjologii*. PWN.

Szmyd, J. (2000). *Bezpieczeństwo jako wartość. Refleksja aksjologiczna i etyczna*. Zarządzanie bezpieczeństwem. Międzynarodowa konferencja naukowa. Kraków, 11–13 maja 2000 roku.

Środa, M. (1994). *O wartościach, normach i problemach moralnych*. PWN.

Świda, H. (1979). *Młodzież a wartości*. WSiP.

Znaniecki, F. (1992). *Nauki o kulturze. Narodziny i rozwój*. PWN.

Biogram autora

Janusz Ziarko – prof. KAAFM, dr hab. inż., prodziekan Wydziału Nauk o Bezpieczeństwie Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego w Krakowie; kierownik Katedry Bezpieczeństwa i Higieny Pracy. Obecne zainteresowania naukowe i prowadzone badania dotyczą: rozwoju kompetencyjnego pracowników; kształcenia kompetencji innowacyjnych; wykorzystania podejścia systemowego i myślenia projektowego w dydaktyce oraz w działaniach projektowych ukierunkowanych na poprawę kierowania – dowodzenia w obszarze bezpieczeństwa. Autor artykułów: *Podejście systemowe i myślenie projektowe w działaniach dla bezpieczeństwa i porządku publicznego* (2022); *Podejście systemowo-projektowe do rozwiązywania lokalnych problemów bezpieczeństwa i porządku publicznego* (2021); *Myślenie i analizy projektowe w przedsięwzięciach administracji samorządowej w obszarze bezpieczeństwa i porządku publicznego – ujęcie* (2020); *Podejście systemowe w badaniach bezpieczeństwa organizacji* (2019); *Sytuacje społeczne zagrażające bezpieczeństwu człowieka – uwarunkowania ich postrzegania i diagnozowania* (2018); *Wieloparadygmatyczność nauk o bezpieczeństwie w kontekście założeń wybranych teorii społecznych* (2015).

FOLIA 352

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Securitate 12(1) (2022)
ISSN 2657-8549
DOI 10.24917/26578549.12.1.12

Małgorzata Bereźnicka
Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie
ORCID ID: 0000-0002-1525-9184

Problem alkoholizmu jako patologii społecznej zagrażającej różnym wymiarom bezpieczeństwa społecznego

The problem of alcoholism as a social pathology threatening various dimensions of social security

Abstrakt

W artykule omówiono pojęcie bezpieczeństwa, ze szczególnym uwzględnieniem bezpieczeństwa społecznego. Następnie przedstawiono definicję patologii społecznych, jako terminu odnoszącego się do zjawisk będących zagrożeniem zarówno dla spełniania potrzeb materialnych i duchowych osób i grup, jak również dla ich rozwoju, a nawet zdrowia i życia. W dalszej kolejności scharakteryzowano wybraną patologię, która występuje dość powszechnie w naszym kraju oraz w wielu innych zakątkach świata, a mianowicie alkoholizm. Przybliżono problem nadużywania alkoholu i omówiono wieloaspektową szkodliwość tego uzależnienia, wskazując na jego negatywny wpływ na różne aspekty bezpieczeństwa społecznego. Odniesiono się także do badań własnych poświęconych temu zjawisku, pokrótce przytoczono ich wyniki i wskazano postulaty dla praktyki, mające na celu poprawę sytuacji w tym zakresie. Głównym z nich była konieczność podjęcia działań edukacyjnych. Świadomość dotycząca szkodliwości spożywania alkoholu (nie mówiąc o uzależnieniu) nie zawsze jest wystarczająca, a nawet, w przypadku wielu młodych ludzi, nie powstrzymuje ich przed jego – niekiedy nadmiernym – konsumowaniem. Stąd należy podejmować szeroko zakrojone i zintegrowane działania mające na celu profilaktykę i przeciwdziałanie problemom alkoholowych, które mają bezpośrednie przełożenie na bezpieczeństwo społeczne.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo; patologie społeczne; alkohol; profilaktyka; edukacja

Abstract

The article began with discussing the concept of security, with particular emphasis on social security. Then, the definition of social pathologies was introduced, as the term referring to the phenomena that are a threat to meeting the material and spirituals needs of both individuals and groups, as well as to their development, and even health and life. Subsequently, a selected pathology was characterized, namely alcoholism, which is quite common in our country and in many other parts of the world. The problem of alcohol abuse was described and the multifaceted harmfulness of this addiction was discussed, pointing to its negative impact on various aspects of social security. There was also a brie reference regarding author's own research devoted to this issue. The results showed that young people are often aware of the

negative effects of alcohol consumption (let alone addiction to it), and yet it does not stop them from consuming it. Therefore, some measures, especially educational ones, are necessary to take in order to prevent and counteract alcohol-related problems. That was emphasized in the last part of this article, where also postulates for practice were indicated, aimed at improving the situation in this respect. Such initiatives are crucial in ensuring a high level of social security.

Keywords: security; social pathologies; alcohol; prevention; education

Wprowadzenie

Jedną z najpowszechniej występujących patologii społecznych w naszym kraju jest alkoholizm. Problem potęguje fakt, że po alkohol sięgają nie tylko osoby dorosłe, ale również dzieci i przede wszystkim młodzież. Szkodliwość choroby alkoholowej obejmuje zarówno zdrowie fizyczne, jak i psychiczne jednostki, wpływa również na jej życie niemal w każdym aspekcie, w tym pracę zawodową i relacje interpersonalne. W skrajnych sytuacjach może powodować także zachowania samobójcze (Sher, 2006, s. 13–22). Alkoholizm oddziałuje nie tylko na uzależnioną jednostkę, ale również na jej rodzinę i najbliższe (a czasem i dalsze) otoczenie. Może zagrażać innym na wiele sposobów, od aktów przemocy domowej po wypadki ze skutkiem śmiertelnym powodowane pod wpływem alkoholu. Przy dużym natężeniu zjawiska, jakie ma miejsce w Polsce, można mówić również o zagrożeniu bezpieczeństwa społecznego.

S. Koziej podkreśla, że „bezpieczeństwo i rozwój to dwa podstawowe wymiary istnienia jednostek i całych społeczności" (Koziej, 2011, s. 19). Zarówno choroba alkoholowa osób w każdym wieku, jak i spożywanie alkoholu przez młodzież odbijają się negatywnie na obu wymienionych kategoriach. Dlatego potrzebne jest podejmowanie badań diagnostycznych, a następnie projektowanie i wdrażanie inicjatyw profilaktycznych oraz działań naprawczych w tym względzie.

Bezpieczeństwo społeczne i patologie społeczne

Jedną z naczelnych wartości, ważnych zarówno dla jednostek, grup, jak i instytucji, organizacji, narodów, państw i całego świata, stanowi bezpieczeństwo. Jest ono jedną z podstawowych potrzeb każdego człowieka, co potwierdził m.in. A. Maslow w swojej hierarchii potrzeb. Bezpieczeństwo to pojęcie stosowane przez liczne dziedziny i dyscypliny naukowe. W naukach społecznych definiowane jest np. jako „zmienny w czasie stan określający możliwość zaspokojenia potrzeb społecznych związanych z trwaniem i rozwojem podmiotu w warunkach istnienia realnych lub potencjalnych zagrożeń, świadomość tego stanu oraz aktywność zmierzająca do osiągnięcia pożądanego poziomu tego stanu" (Szpyra, 2012, s. 41). Natomiast w najprostszym ujęciu oznacza stan bez niepokojów lub zagrożeń, które mogą mieć charakter zewnętrzny lub wewnętrzny. Zagrożenia zewnętrzne powodują czynniki takie jak przyroda

(np. klęski żywiołowe), wytwory cywilizacji lub inni ludzie, czynniki ekonomiczne (np. bezrobocie), kryzys edukacji, nauki, zdrowia lub czynniki społeczne, np. patologie. Zagrożenia wewnętrzne, tkwiące w jednostce, to m.in. choroby psychiczne, uzależnienia, autoagresja czy w skrajnych przypadkach samobójstwa (Bereźnicka, 2018a, s. 143–147).

W literaturze przedmiotu można wyróżnić podział bezpieczeństwa według kryteriów: a) podmiotowego – bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe; b) przedmiotowego – np. bezpieczeństwo militarne, ekonomiczne, społeczne, ekologiczne, publiczne; c) przestrzennego – personalne, lokalne, globalne, ponadregionalne, regionalne i subregionalne; d) czasu – proces bezpieczeństwa i stan bezpieczeństwa; e) sposobu organizowania – zewnętrzne i wewnętrzne (za: Kobylarz, 2017, s. 47; na podst.: Zięba, 1999; Koziej, 2011, s. 19–39). Jak twierdzi K. Marczuk (2012, s. 27), „dopiero od lat 90. ubiegłego stulecia można mówić o szerokim ujmowaniu konceptu bezpieczeństwa, skoncentrowanym w głównej mierze na zagrożeniach o charakterze pozamilitarnym oraz postrzeganiu bezpieczeństwa jako wartości zmiennej i pozytywnej, czyli nastawionej na rozwój".

Takim właśnie pozamilitarnym rodzajem bezpieczeństwa, który ze względu na tematykę poruszaną w niniejszym tekście mieści się w centrum zainteresowań badawczych autorki, jest bezpieczeństwo społeczne, stanowiące zdaniem W. Kitlera (2011, s. 40–42) jedną z podstawowych kategorii bezpieczeństwa narodowego. J. Gierszewski (2018, s. 23) zauważa, że w ramach działów administracji rządowej oraz zgodnie z przyjętą w Polsce strukturą działalności państwowej można wyodrębnić sektory bezpieczeństwa narodowego, takie jak np. bezpieczeństwo militarne, publiczne, społeczne (w tym socjalne), gospodarcze (w tym energetyczne, finansowe) czy bezpieczeństwo kulturowe (dziedzictwo, nauka, edukacja, media itp.), gdzie bezpieczeństwo społeczne można przypisać do działów: praca, rodzina i zabezpieczenie społeczne. Autor dowodzi, że jeśli przyjmujemy, iż podział na bezpieczeństwo wewnętrzne i zewnętrzne zdeterminowany jest źródłem zagrożenia, wówczas bezpieczeństwo społeczne sytuowałoby się w obrębie wymiaru wewnętrznego. Według niego ten rodzaj bezpieczeństwa wiąże się z prawdopodobieństwem wystąpienia problemów społecznych oraz ograniczeniem ryzyka związanego z przetrwaniem i jakością życia w sferze ekonomicznej i kulturowej. Oznacza zatem zdolność czy funkcję państwa do przeciwstawiania się zagrożeniom wewnętrznym w obszarze społecznym (Gierszewski, 2018, s. 22).

Bezpieczeństwo społeczne można określić jako „całokształt działań prawnych i organizacyjnych realizowanych przez podmioty rządowe (krajowe i międzynarodowe), pozarządowe i samych obywateli, które mają na celu zapewnienie pewnego poziomu życia osobom, rodzinom i grupom społecznym oraz niedopuszczanie do ich marginalizacji i wykluczenia społecznego" (Leszczyński, 2009, s. 37). Na omawianą kategorię składają się następujące elementy: bezpieczeństwo socjalne, ochrona dziedzictwa narodowego, zmiany demograficzne, media dla bezpieczeństwa, edukacja dla bezpieczeństwa (Gierszewski, 2018, s. 27). Kluczowymi pojęciami

w rozważaniach o bezpieczeństwie społecznym powinny być potrzeby i rozwój. Zarówno jednostki, jak i zbiorowości powinny mieć zapewnione warunki do zaspokojenia potrzeb niższego i wyższego rzędu. Należy przeciwdziałać wszelkim okolicznościom, które zakłóciłyby gwarancję przetrwania oraz rozwoju człowieka. Przy czym warto podkreślić, że brak poczucia bezpieczeństwa wpływa w zasadzie na wszystkie sfery życia człowieka, dlatego państwo, jak i powołane do tego instytucje powinny dbać o ten aspekt (Skrabacz, 2012, s. 9–10).

Zagrożeniem dotyczącym zarówno spełniania potrzeb materialnych i duchowych osób oraz grup (np. rodzin, społeczności), jak i ich rozwoju, a nawet zdrowia i życia, są wszelkiego rodzaju patologie. Termin „patologia" pochodzi od greckich słów *páthos* – cierpienie, choroba, oraz *lógos* – nauka. Z punktu widzenia medycznego czy biologicznego może oznaczać stan chorobowy lub samą naukę o przyczynach, rozwoju, przebiegu, objawach i skutkach chorób człowieka, zwierząt i roślin. W perspektywie socjologicznej bierzemy tu pod uwagę takie zjawiska, które zagrażają porządkowi i są szkodliwe dla rozwoju życia społecznego, jak również postawy i zachowania jednostek i grup niezgodne z wartościami i normami obowiązującymi w danej kulturze i społeczeństwie (Bereźnicka, 2018b, s. 504–510; Pospiszyl, 2012, s. 11). Według klasycznej już definicji jednego z pierwszych badaczy zagadnienia patologii społecznych w Polsce, A. Podgóreckiego, patologie społeczne to „ten rodzaj zachowania, ten typ instytucji, ten typ funkcjonowania jakiegoś systemu społecznego, czy ten rodzaj struktury, który pozostaje w zasadniczej, niedającej się pogodzić sprzeczności ze światopoglądowymi wartościami, które w danej społeczności są akceptowane" (Podgórecki, 1969, s. 24). M. Lipka postrzegał to zjawisko nieco szerzej, definiując je jako „określone postawy, zachowania i sytuacje życiowe, które są szkodliwe dla historycznie uwarunkowanego postępu i powodują ujemne następstwa dla wszechstronnego rozwoju jednostki, grupy lub całego społeczeństwa, a polegają na niedostrzeganiu obowiązujących przepisów prawa, norm moralnych, obyczajowych i kulturowych oraz na odrzuceniu lub nieposzanowaniu wartości obiektywnie zgodnych z wartościami jednostki i ogółu obywateli na określonym etapie rozwoju kraju" (Lipka, 1977, s. 14). R.C. Smith (2017, s. 16) zauważa, że patologie społeczne to termin złożony, powiązany z wieloma dyscyplinami naukowymi, odnoszący się do relacji między systemem społecznym i strukturami a rozwojem, do działań i zachowań podmiotu, a także do ogólnych problemów niezdrowego życia psychicznego i emocjonalnego.

Określenie „patologie społeczne" nie mogłoby istnieć bez pojęcia normy. Współcześnie kategorię tę rozważa się poprzez trzy ujęcia. Pierwsze z nich to ujęcie normy jako miary wartości, wskazywanej jako idealna czy absolutna, miary wymogu etycznego, postulatu moralnego, wzorca zachowania ustalonego przez społeczeństwo, a zatem uzależnionego od różnorodnych czynników kulturowych, religijnych, społecznych. W ujęciu drugim, stosowanym zazwyczaj w socjologii, norma zachowań, postaw, dążeń itp. stanowi miarę przeciętną, czyli normalne jest wszystko to, co mieści się blisko środka na krzywej Gaussa, co zdarza się najczęściej, a nienormalne

ma miejsce zgodnie z tym podejściem najrzadziej. Jednak trzeba dodać, że takie rozumowanie jest sprzeczne z rozwojową koncepcją różnic indywidualnych. Trzecie ujęcie, psychologiczno-medyczne, nie odwołuje się ani do wartościowania, ani do częstotliwości, ale akcentuje jako normalność to, co korzystne dla zdrowia fizycznego, psychicznego i społecznego, i odwrotnie – nienormalne jest to, co wpływa na nie negatywnie (Hołyst, 2013, s. 125). Trudno uzyskać normę interdyscyplinarną czy uniwersalną dla różnych nauk. W niniejszych rozważaniach najbardziej adekwatne będzie rozpatrywanie norm społecznych, czyli wartościowanie ich ze względu na to, czy – i w jakim stopniu – służą bądź szkodzą społeczeństwu (Hołyst, 2013, s. 126). W rozpatrywanym zagadnieniu, rzecz jasna, akcent będzie położony głównie na tym drugim aspekcie.

Alkoholizm jako patologia społeczna

Alkoholizm jest jedną z najczęstszych patologii społecznych w Polsce i bardzo powszechną w większości krajów świata. Uzależnienie to spełnia kryteria określone dla patologii społecznych, będąc zjawiskiem masowym, szkodliwym, potępianym i wymagającym wykorzystania zbiorowej siły w celu przeciwstawienia się mu (Pospiszyl, 2012, s. 12). Podobnie jak w przypadku innych uzależnień, charakteryzuje go zdaniem M. Griffithsa kilka aspektów, takich jak wyrazistość emocjonalnego podporządkowania (potrzeba sięgnięcia po alkohol staje się najważniejsza), zmiana nastroju (optymalizacja następuje jedynie w czasie zachowania nałogowego), zwiększona tolerancja dawkowania (potrzeba picia coraz większej ilości alkoholu), objawy abstynencyjne, konflikty z otoczeniem oraz nawroty choroby po nieudanych próbach zerwania z nałogiem (za: Pospiszyl, 2012, s. 125).

Alkoholizm ma wpływ nie tylko na zdrowie fizyczne i psychiczne, ale również na wszystkie sfery życia człowieka, który częstokroć zaniedbuje pracę, porzuca wcześniejsze zainteresowania i powoduje antagonizmy w rodzinie czy w relacjach z przyjaciółmi (chyba że są również uzależnieni).

Szacuje się, że co ósmy dorosły Polak nie pije w ogóle alkoholu. Spośród pozostałych, większość spożywa go w sposób, który nie powoduje negatywnych konsekwencji dla nich i dla osób z ich otoczenia. Jednakże kilkanaście procent dorosłych Polaków pije alkohol problemowo. W grupie tej znajduje się około 900 tysięcy osób uzależnionych oraz ponad 2 miliony osób pijących alkohol ryzykownie, czyli spożywających nadmierne ilości jednorazowo i łącznie w określonym czasie, lub szkodliwie – kiedy jeszcze nie występuje uzależnienie, ale picie powoduje szkody zdrowotne, psychologiczne i społeczne (PARPA, 2014c).

Alkoholizm nie jest chorobą atakującą znienacka. Do pełnego uzależnienia prowadzi kilka faz. Pierwsza z nich, zwana prealkoholiczną fazą objawową, zaczyna się od konwencjonalnego i okazjonalnego stylu picia. Jednak odkrywa się wtedy alkohol jako środek dostarczający przyjemności i zmniejszający napięcia emocjonalne, z którymi jednostka radzi sobie gorzej niż inni. Z czasem odporność na te sytuacje

maleje, co prowadzi do codziennego picia, a w rezultacie do wzrostu tolerancji na alkohol. Faza druga, zwiastunowa, zaczyna się w momencie, kiedy jednostka bez utraty przytomności nie może przypomnieć sobie swojego postępowania oraz okoliczności towarzyszących wypiciu alkoholu. Takie epizody zaburzeń pamięci, zwane palimpsestami, zaczynają się powtarzać i nie potrzeba do tego większych dawek alkoholu. Następnie jednostka coraz bardziej koncentruje się na alkoholu, szuka pretekstu do wypicia, robi to po kryjomu, często kompulsywnie, i zaczyna powoli czuć, że coś się zmieniło w jej sposobie używania alkoholu. Faza trzecia, krytyczna, wiąże się z utratą kontroli. Na tym etapie jednostka odczuwa przymus fizyczny zwany głodem alkoholowym i pije aż do osiągnięcia stanu upojenia. Okresowo jest zdolna do powstrzymywania się od wypicia pierwszego kieliszka, jednak coraz dotkliwiej odczuwa konieczność stałego uzupełniania stężenia alkoholu w organizmie. Pojawia się coraz więcej objawów uzależnienia: samooszukiwanie, tworzenie racjonalnych uzasadnień dla swego postępowania, izolowanie się od otoczenia, zaniedbywanie pracy, zainteresowań i relacji z bliskimi; całe życie koncentruje się wokół picia. Niekiedy rzeczona jednostka usiłuje zmieniać wzory picia w celu utrzymywania nad nim kontroli. W czwartej, chronicznej fazie, mają miejsce okresy wielodniowej intoksykacji, których następstwem jest rozpad zasad moralnych, poważne uszkodzenia procesów myślenia i zdolności do oceny faktów. Pojawiają się epizody picia alkoholi niekonsumpcyjnych oraz zmniejszenie tolerancji na alkohol. Coraz częściej występują stany bezprzedmiotowego lęku oraz drżenie i wyraźne obniżenie sprawności motorycznej, a około 10% alkoholików cierpi na psychozy (Mellibruda, 2021).

Omawiany nałóg ma wiele twarzy, dlatego badacze zajmujący się tą problematyką wyróżniają różne style picia. Według typologii E.M. Jellinka – w typie alfa jednostka kontroluje ilość wypijanego alkoholu i nie doprowadza się do stanu upojenia. Przyczyny spożywania alkoholu to chęć rozluźnienia, odreagowania stresów czy złagodzenia bólu fizycznego, czyli tzw. picie problemowe. Przeciwieństwem tego stylu jest typ beta, w przypadku którego alkohol spożywa się nieregularnie, ale w dużych ilościach, często niedojadając. Beta ma również podłoże psychologiczne i może powodować uzależnienie fizyczne. Gamma to z kolei pełnoobjawowe uzależnienie fizyczne i psychiczne, które daje wymienione wcześniej objawy charakterystyczne dla uzależnień. Delta oznacza systematyczne picie z równoczesnym kontrolowaniem ilości wypitego alkoholu. Natomiast epsilon przejawia się tzw. ciągami alkoholowymi, a zatem pomiędzy krótszymi okresami abstynencji mają miejsce kilkudniowe nawroty pijaństwa (za: Pospiszyl, 2012, s. 130).

Według danych Światowej Organizacji Zdrowia na całym świecie corocznie z powodów związanych z nadużywaniem alkoholu umiera aż 3 miliony osób (5,3% spośród wszystkich zgonów). Substancja ta stanowi wiodący czynnik w 5,1% globalnych chorób i urazów. W przedziale wiekowym 20–39 lat aż 13,5% zgonów jest spowodowanych alkoholem (WHO, 2018).

Inną mroczną stroną nadużywania alkoholu są przestępstwa związane z alkoholem. Przykładowo w Polsce, według policyjnych statystyk, w 2012 roku odnotowano

294 nietrzeźwych sprawców zabójstw (spośród 577, a więc ponad połowę), około 1/3 nietrzeźwych sprawców: uszczerbku na zdrowiu (2141 spośród 7132), bójki lub pobicia (4416 spośród 12 631), zgwałceń (227 z 749), ponad 1/4 nietrzeźwych sprawców rozbojów, kradzieży rozbójniczej i wymuszenia rozbójniczego (2952 spośród 8628) i około 1/6 nietrzeźwych sprawców kradzieży z włamaniem (4740 spośród 23 779) (Statystyki Policji, 2012).

Ponadto każdego roku na całym świecie osoby kierujące pojazdami pod wpływem alkoholu zagrażają bezpieczeństwu nie tylko własnemu, lecz także innych. Dobrą wiadomością jest fakt, że w Polsce w ostatniej dekadzie zanotowano tendencję malejącą, a więc można sądzić, że liczne kampanie społeczne poświęcone temu tematowi odnoszą skutek. W 2011 roku takich przypadków było blisko 5000, w 2014 roku – ponad 3500, w 2019 roku – 2717, a w 2020 roku – 2540 (Raport BRDKGP, 2020).

Wymienia się następujące elementy kształtowania polityki społecznej w obszarach związanych ze spożywaniem oraz nadużywaniem alkoholu:

- tworzenie warunków sprzyjających realizacji potrzeb, których zaspokajanie motywuje powstrzymywanie się od spożywania alkoholu;
- działalność wychowawczą i informacyjną;
- ustalanie odpowiedniego poziomu i właściwej struktury produkcji napojów alkoholowych przeznaczanych do spożycia w kraju;
- ograniczanie dostępności alkoholu;
- leczenie, rehabilitację i reintegrację osób uzależnionych od alkoholu;
- zapobieganie negatywnym następstwom nadużywania alkoholu i ich usuwanie;
- przeciwdziałanie przemocy w rodzinie;
- wspieranie zatrudnienia socjalnego poprzez finansowanie centrów integracji społecznej (ISAP, 2022).

Najważniejsze przepisy odnoszące się do podjętej problematyki zawarte są w Ustawie z dnia 26 października 1982 roku o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi, która uznaje „życie obywateli w trzeźwości za niezbędny warunek moralnego i materialnego dobra Narodu" (ISAP, 2022). Zgodnie z ustawą, do inicjowania i doskonalenia działań związanych z profilaktyką i rozwiązywaniem problemów alkoholowych w Polsce utworzono Państwową Agencję Rozwiązywania Problemów Alkoholowych, która też jest odpowiedzialna za współdziałanie z organizacjami pozarządowymi i administracją samorządową, ustawowo zobowiązaną do realizowania programów profilaktycznych i naprawczych w społecznościach lokalnych, oraz pomoc tym instytucjom. Jej główne zadania to: przygotowywanie projektu Narodowego Programu Profilaktyki i Rozwiązywania Problemów Alkoholowych oraz projektu podziału środków na jego realizację; opiniowanie i przygotowywanie aktów prawnych oraz planów działań w zakresie polityki alkoholowej; prowadzenie działalności informacyjno-edukacyjnej, opracowywanie ekspertyz oraz tworzenie i wdrażanie nowych metod profilaktyki i rozwiązywania problemów alkoholowych;

merytoryczna pomoc samorządom, instytucjom, stowarzyszeniom i osobom fizycznym realizującym zadania związane z profilaktyką i rozwiązywaniem problemów alkoholowych oraz zlecanie i finansowanie realizacji tych zadań; współpraca z organami samorządu województw i pełnomocnikami samorządów terenowych, koordynowanie i inicjowanie działań zwiększających skuteczność i dostępność lecznictwa odwykowego; zlecanie i finansowanie zadań związanych z profilaktyką i rozwiązywaniem problemów alkoholowych; współpraca z organizacjami i instytucjami międzynarodowymi prowadzącymi działalność w zakresie profilaktyki problemów alkoholowych (PARPA, 2014a).

Jak wspomniano wcześniej, w przypadku patologii społecznych istnieje konieczność wykorzystania zbiorowych sił, aby im przeciwdziałać. Dlatego w działania profilaktyczne angażują się badacze zajmujący się tą problematyką, szkoły, media, różne instytucje, stowarzyszenia, fundacje i służby. Przykładowo, Policja angażuje się w działania profilaktyczne m.in. poprzez realizację licznych programów prewencyjnych, jak również kampanii skierowanych do młodzieży, rodziców i wychowawców, a także współpracę z instytucjami państwowymi i organizacjami pozarządowymi. Można tu wymienić m.in. działania edukacyjne, szkoleniowe, kontrolne czy wreszcie represyjne – w przypadku rodzin z problemami alkoholowymi i przemocą w rodzinie (za: Ciekanowski, 2019, s. 13)[1].

Poza działaniem profilaktycznym, konkretną pomocą dla osób uzależnionych od alkoholu może być psychoterapia lub farmakoterapia, leczenie w zamkniętych ośrodkach leczenia uzależnień, grupy terapeutyczne, np. Anonimowych Alkoholików (AA), czy grupy wspierające ich rodziny, np. terapia Dorosłych Dzieci Alkoholików (DDA), Grupy Krewnych i Przyjaciół Alkoholików (Al-Anon), Alateen – dla dzieci i młodzieży, których rodzic(e) lub inni bliscy są uzależnieni od alkoholu (Niewiadomska, Sikorska-Głodowicz, 2004, s. 163–165).

Mimo licznych inicjatyw podejmowanych w ramach profilaktyki i przeciwdziałania problem nadużywania alkoholu, jak również spożywania go przez osoby nieletnie, jest nadal aktualny i powszechnie spotykany, stąd też wynika potrzeba podejmowania badań diagnostycznych w tym obszarze, które mogłyby przyczynić się do poprawy sytuacji. W kolejnej części pokrótce przybliżono wybrane dane poświęcone temu zagadnieniu. Ze względu na ograniczoną pojemność artykułu skupiono się na szeroko zakrojonych badaniach CBOS oraz węższych badaniach własnych.

Badania dotyczące alkoholizmu

Komunikaty dotyczące badań nad konsumpcją alkoholu w Polsce systematycznie publikuje m.in. Centrum Badań Opinii Społecznej. Według raportu z 2019 roku przeprowadzonego pośród 965 dorosłych wybranych losowo w naszym kraju (CBOS, 2019) ponad połowa Polaków spożywa alkohol okazjonalnie (56%), mniej

[1] Na policyjnej stronie https://policja.pl/pol/kgp/biuro-prewencji/statystyki-i-raporty nie znaleziono raportów po 2011 roku [dostęp 15.12.2021].

niż 1/10 – często (8%), co szósty unika takich trunków (17%), a niewiele mniej (16%) deklaruje, że są abstynentami (dwukrotnie częściej kobiety, aczkolwiek na przestrzeni lat odsetek ten rośnie). Największa grupa pijących mężczyzn mieści się w przedziale 45–54 lata (99%), a najrzadziej piją seniorzy (powyżej 65 roku życia – 83%). Wśród kobiet najwyższy odsetek pijących przypada na wiek 25–34 lata (93%), zaś najniższy – ponownie w grupie najstarszej (63%).

Biorąc pod uwagę grupy zawodowe, najczęściej alkohol spożywają robotnicy niewykwalifikowani, osoby bezrobotne, pracujący na własny rachunek, podczas gdy rzadziej ma to miejsce wśród pracowników administracyjno-biurowych, rencistów i gospodyń domowych. Nie bez znaczenia wydaje się również orientacja światopoglądowa badanych; ponad dwukrotnie częściej osoby identyfikujące się z lewicą niż z prawicą wskazywały, że piją często (odpowiednio 13% i 6%), natomiast rzadziej przyznawały się do abstynencji (kolejno 8% i 17%).

Wybierane alkohole to głównie piwo (39%, częściej przez mężczyzn), następnie wino (25%, popularniejsze wśród kobiet) oraz wódka (16%). Jednak w porównaniu z wcześniejszymi badaniami udział piwa zmalał (w 2010 roku był to wynik aż 52%), podczas gdy rośnie odsetek osób pijących wino oraz alkohole wysokogatunkowe, jak koniak czy whisky (11%, bez znaczących różnic ze względu na płeć). Trunki te zazwyczaj są spożywane w mieszkaniu (74%), zdecydowanie rzadziej w innych miejscach, takich jak pub/bar (9%), restauracja (8%), na powietrzu (4%) czy w innym miejscu (5%). W przypadku blisko połowy respondentów najczęściej odbywało się to w towarzystwie znajomych (49%) lub rodziny (49%), rzadko w samotności (4%).

Mimo że problemy alkoholowe w naszym społeczeństwie są dość powszechne, większość ankietowanych uznaje, że pije bardzo mało lub w normie (odpowiednio 54% i 44%), pozostałe odpowiedzi, mniej lub bardziej wskazujące na problem alkoholowy, pojawiały się marginalnie („trudno powiedzieć" oraz „za dużo" – po 1%). Zatem, mimo licznych danych wskazujących na istnienie znaczących powodów do niepokoju związanych zarówno z piciem ryzykownym, jak i z pełnym uzależnieniem, przekonanie o bezpiecznym spożywaniu trunków wysokoprocentowych wydaje się w naszym społeczeństwie powszechne.

To optymistyczne podejście respondentów stoi w wyraźnej sprzeczności z licznymi apelami ekspertów, o niebezpiecznych następstwach nadużywania alkoholu alarmujących nie tylko w literaturze naukowej, lecz także w mediach. Jednym z nagłośnionych zjawisk był opisany m.in. w „Rzeczpospolitej" powszechny proceder nabywania w sklepach – poza alkoholami w zwykłych, litrowych czy półlitrowych butelkach – także mocnych trunków w tzw. małpkach (czyli znacznie mniejszych, poręcznych buteleczkach). Polacy kupują ich codziennie około 3 miliony, z czego 1/3 zakupów dokonuje się rano bądź do południa. Mimo braku promocji jest to popularny nabytek pośród klientów wywodzących się z niemal wszystkich grup społecznych. Specjaliści podkreślają, że mały format butelek stwarza warunki do marginalizowania spożywania alkoholu przed sobą i innymi, ułatwia picie ciągłe

i umożliwia funkcjonowanie na nieustającym rauszu (Ptak-Iglewska, 2019), a zatem jest to postępowanie wysoce ryzykowne.

Uzupełnieniem badań osób dorosłych powinno być podjęcie analiz nad spożywaniem alkoholu przez dzieci i młodzież, ponieważ łatwiej jest zapobiegać, niż leczyć. Nacisk na działania profilaktyczne skierowane do młodych pokoleń, możliwe po uprzedniej diagnozie, może skutecznie przyczynić się do poprawy istniejącego stanu rzeczy w całym społeczeństwie.

Do takich badań należą m.in. badania własne autorki, dotyczące stosunku młodych ludzi do alkoholu i alkoholizmu. W niniejszym artykule, ze względu na obszerność danych, skoncentrowano się tylko na wycinku poświęconym doświadczeniom. Wybrana metoda to sondaż diagnostyczny, z wykorzystaniem techniki ankiety i autorskim narzędziem – kwestionariuszem ankiety. Badania przeprowadzono w ramach seminarium poświęconego uzależnieniom, w pierwszej połowie 2020 roku, w czterech krakowskich uczelniach publicznych, na studiach stacjonarnych: licencjackich lub pierwszych trzech rocznikach studiów magisterskich pierwszego stopnia. Wybór ten został podyktowany chęcią poznania opinii współczesnych, kształcących się dwudziestolatków. Badaniami objęto studentów różnych kierunków: 92 studentów Akademii Sztuk Pięknych im. Jana Matejki, studiujących malarstwo, architekturę wnętrz, wzornictwo, scenografię, edukację artystyczną w zakresie dzieł sztuk plastycznych, rzeźbę, intermedia, grafikę oraz konserwację i restaurację dzieł sztuki (rzeźby i malarstwa); 102 studentów dziennikarstwa i komunikacji społecznej na Uniwersytecie Jagiellońskim, 102 studentów bezpieczeństwa państwa na Uniwersytecie Pedagogicznym oraz 104 studentów Uniwersytetu Ekonomicznego. Ze względu na trwającą pandemię COVID-19 badania przeprowadzono elektronicznie: za pomocą platform społecznościowych zrzeszających studentów powyższych uczelni oraz witryny Google+. Respondentów uprzedzono o tym, że ankieta jest anonimowa i zostanie wykorzystana w celach badawczych. W sumie w badaniach uczestniczyło 400 studentów: 264 kobiety oraz 136 mężczyzn.

Ze zgromadzonych danych wynika, że połowa respondentów ma w swoim otoczeniu osoby zmagające się z alkoholizmem, a u 1/3 są to bliscy i w większości mężczyźni. W kwestii pomagania tym osobom dwa razy rzadziej wybierano odpowiedź twierdzącą niż przeczącą, podając różne powody, np. swój młody wiek, brak (dobrego) kontaktu. Studenci, którzy podejmowali takie działania, głównie dawali tym osobom szeroko pojęte wsparcie, a także próbowali kontrolować i nakłaniać do szukania pomocy specjalistycznej.

Inicjację alkoholową mają za sobą prawie wszyscy ankietowani, przy czym u większości odbyła się ona przed ukończeniem 18 roku życia, a więc spożywali alkohol nielegalnie. Najczęściej działo się to między 15 a 17 rokiem życia, ale ponad 1/5 badanych była jeszcze młodsza. Dominującym motywem przewodnim były rozmaite okazje, wskazywano również ciekawość oraz presję rówieśników. W inicjacji często brali udział przyjaciele i/lub znajomi, znacznie rzadziej rodzina i rodzeństwo. Najpowszechniejszym miejscem była prywatka, rzadziej park czy dom, jeszcze

mniejszym powodzeniem cieszyły się rodzinne uroczystości oraz kluby i puby. Piwo i wódkę wybierano jako pierwszy spożyty napój alkoholowy dwukrotnie częściej aniżeli wino; inne trunki były jeszcze mniej popularne.

Co do kwestii obecnych doświadczeń, studenci piją głównie piwo, rzadziej wino i jeszcze rzadziej – wódkę. Większość badanych spożywa alkohol czasami (2–4 razy w miesiącu) lub najwyżej raz w miesiącu. Mniej niż 1/3 sięga po trunki 2–3 razy w tygodniu, a garstka respondentów – częściej. Co do ilości wypitych trunków, połowa studentów spożywa zwykle jednorazowo 1–3 porcje alkoholu, mniej niż połowa – więcej, z czego co piąty wskazał 4–5 porcji, a kolejne wybory mają coraz niższe wyniki. Można zatem z jednej strony przyjąć, że nie jest to obraz bardzo zły. Studenckie życie, pełne imprez, spotkań towarzyskich i różnych okazji, sprzyja alkoholowi, jednak większość respondentów wydaje się panować nad ilością spożywanych trunków. Z drugiej strony należy brać pod uwagę, że mózg rozwija się do 25 roku życia i alkohol, zwłaszcza u młodzieży, może wyrządzić wiele szkód oraz wpłynąć niekorzystnie na funkcje poznawcze w przyszłości, upośledzając procesy myślowe i decyzyjne, umiejętności uczenia się, pamięć itp., dlatego warto promować zdrowy styl życia, w którym alkohol występuje w niewielkich ilościach i sporadycznie (bądź wcale).

Respondenci najczęściej sięgają po alkohol dla towarzystwa, zabawy i relaksu. Jednak część ankietowanych przyznała, że ulega presji lub pije przez problemy w pracy, na studiach, w rodzinie lub w związkach. To niepokojące sygnały, ponieważ tzw. picie problemowe może przerodzić się w nałóg. Dlatego, mimo niewielkiej liczby respondentów wskazujących takie powody, warto uświadamiać młodzieży, że „zapijanie" kłopotów nie pomaga w ich rozwiązaniu. W kwestii presji rówieśniczej zaś należy uczyć dzieci od wczesnych lat dobrze pojętej asertywności.

Ponad połowa badanych zrobiła pod wpływem alkoholu coś, czego potem żałowali, a 1/3 zrobiła to kilkakrotnie. Wśród konkretnych ryzykownych zachowań respondenci wymieniali: picie trunków aż do utraty przytomności – 44%, z czego co piątemu zdarzyło się to kilka razy; bójkę lub awanturę, a także przygodny seks, będące doświadczeniem 1/4 respondentów, z czego u co dziesiątego miało to miejsce kilka razy; rzadziej zdarzało się kierowanie pojazdem – przyznało się do niego tylko 8% badanych – mimo to dane wzbudzają niepokój i potwierdzają potrzebę wzmożonej edukacji w tym zakresie.

Na koniec, większość respondentów dostrzega negatywny wpływ alkoholu na ich życie, głównie w sferze zdrowia fizycznego i kondycji. Aspekty związane z obowiązkami, relacjami czy rozwijaniem zainteresowań wskazywano znacznie rzadziej.

Powyższe badania nie wyczerpują tematu, choćby ze względu na to, że ich respondenci to osoby studiujące, a zatem można stwierdzić, że radzą sobie przynajmniej na płaszczyźnie edukacyjnej. Z pewnością interesujące byłoby przeprowadzenie porównania uzyskanego obrazu ze stanem, jaki ma miejsce wśród młodzieży ze środowisk pozaakademickich. Jednakże nawet w tej wybranej grupie widać pewne tendencje, pozwalające na wysunięcie ostrożnych wniosków dotyczących

reprezentantów młodego pokolenia, które przecież w dużym stopniu będzie miało wpływ na kształt całego społeczeństwa.

Dyskusja i wnioski

Dane Instytutu Psychiatrii i Neurologii w Polsce mówią o zaburzeniach spowodowanych konsumpcją alkoholu, jakie przejawia aż 20,5% mężczyzn i 3,4% kobiet (za: Zgliczyński, 2016, s. 2). Z kolei według Państwowej Agencji Rozwiązywania Problemów Alkoholowych około 3–4 mln osób żyje w rodzinach, w których nadużywanie alkoholu przyczynia się do zjawisk prowadzących do wykluczenia społecznego i marginalizacji, takich jak: przemoc domowa, ubóstwo, deficyty rozwojowe, choroby, zaburzenia funkcjonowania, naruszenia zasad porządku publicznego, łamanie prawa itp. (PARPA, 2014b). W świetle tych danych, jak również w obliczu przedstawionych wcześniej badań i przywołanych statystyk dotyczących licznych patologii społecznych związanych z nadmiernym spożywaniem alkoholu, można stwierdzić, że problem jest poważny i stanowi zagrożenie dla bezpieczeństwa społecznego. Mimo powszechnej debaty społecznej na temat szkodliwości nałogu alkoholowego kwestie te nie uległy znaczącej poprawie w społeczeństwie dorosłych Polaków. Dlatego ważne jest, by kontynuować i dostosowywać do zmieniającej się rzeczywistości działania skierowane do osób uzależnionych, obejmując opieką i wsparciem nie tylko chore jednostki, lecz także ich rodziny (w tym dzieci – nieletnie, a także borykające się ze skutkami wychowania w dysfunkcjonalnych domach DDA, czyli dorosłych dzieci alkoholików). Konieczne jest też dalsze uzmysławianie społeczeństwu, jak poważne konsekwencje może mieć zbyt częste sięganie po mocne trunki, w sferze psychicznej, zdrowotnej, mentalnej, społecznej, zawodowej, a nawet prawnej.

Niepokojący jest fakt, że mimo podejmowanych inicjatyw w zakresie uświadamiania o negatywnym wpływie spożywania alkoholu przez nieletnich, przeważająca większość młodych ludzi sięga po alkohol jako osoby nieletnie. Choć często mają świadomość dotyczącą szkodliwości napojów alkoholowych, to jednak nie oznacza, że ich unikają. Jest to zjawisko alarmujące, zwłaszcza kiedy spożywanie alkoholu zaczyna się w wieku nastoletnim, czyni bowiem wówczas szkody w rozwijającym się organizmie, w tym w mózgu, jak również wpływa negatywnie na różne sfery życia.

Dlatego też niezbędne jest podejmowanie edukacji w tym zakresie (Blane, 1976). Szkoła, dom, media i różne instytucje (poradnie, Policja, świetlice itp.) powinny prowadzić zintegrowane działania, mające na celu uświadamianie dzieci i młodzieży o zagrożeniach związanych ze spożywaniem oraz nadużywaniem alkoholu, a równocześnie dbać o to, by młodzi ludzie znali alternatywne sensowne sposoby spędzania czasu wolnego, choćby takie jak uprawianie sportu czy rozwijanie innych zainteresowań. Znaczącą rolę odgrywają w tej materii matki i ojcowie, którzy powinni dawać dzieciom przykład i mocno zachęcać je do samorealizacji, jednak nie zawsze potrafią to robić. Dlatego nieocenione bywa wsparcie nauczycieli, którzy z jednej strony mają kompetencje, by zwiększać poziom kultury pedagogicznej

rodziców (Bereźnicka, 2015), a z drugiej – sami mogą odgrywać rolę przewodników dla uczniów, kształtując ich twórcze postawy, wskazując im możliwości ekspresji oraz budowania relacji z rówieśnikami tak, aby było to wartościowe i korzystne wychowawczo. Z kolei media mają dostęp do wszystkich grup wiekowych i mogą wykorzystać wiele sposobności do edukacyjnego oddziaływania na młodszych i starszych odbiorców. Dodatkową, uzupełniającą czy pomocniczą funkcję pełnią różne instytucje, które w sposób bardziej lub mniej pośredni zajmują się profilaktyką i przeciwdziałaniem uzależnieniom. Warto też rozmawiać na ten temat z młodymi ludźmi i czerpać z ich pomysłów w tym zakresie.

Nacisk na szeroko pojętą edukację jest zgodny z humanistycznym obrazem kultury bezpieczeństwa, która według H. Batorowskiej wymaga „zdolności przewidywania sytuacji zagrożenia, identyfikowania jej oraz reagowania w odpowiednim czasie w sposób racjonalny i skuteczny, związana jest z potrzebą kształtowania świadomości bezpieczeństwa wśród społeczeństwa, a także z dysponowaniem kompetencjami w zakresie pozyskiwania wiedzy o zagrożeniach, z odpowiedzialnością za utrzymywanie stanu bezpieczeństwa, z opowiadaniem się za wartościami, na których można budować bezpieczeństwo jednostki i narodu, z kształtowaniem pozytywnych postaw wobec problemów bezpieczeństwa, wykorzystywaniem emocji mobilizujących do przeciwdziałania zagrożeniom oraz wzmacniania więzi, a w końcu z kształtowaniem zachowań, które sprzyjają budowaniu poczucia bezpieczeństwa i niwelowaniu stanów zagrożenia" (Batorowska, 2018, s. 93).

Podejmowanie wszelkich działań zapobiegających problemom alkoholowym lub niwelujących ich następstwa jest istotne nie tylko w kontekście walki z tym konkretnym zjawiskiem. Nie można bowiem zapominać o częstej reakcji łańcuchowej, jaką powodują jedne patologie, skutkujące kolejnymi. Spożywanie alkoholu, nawet w początkach inicjacji, bywa nierzadko zapalnikiem zachowań ryzykownych, które w przeciwnym wypadku być może nie miałyby miejsca. W przypadku uzależnienia, do którego droga nie zawsze musi być tak długa, jak to się wydaje młodym ludziom, zagrożeń pojawia się coraz więcej i obejmują one coraz więcej sfer życia, nie tylko osoby chorej, ale i jej bliższego, a nawet dalszego otoczenia. Dlatego każda inicjatywa ukierunkowana na wyeliminowanie szkodliwych społecznie czynników niesie za sobą pozytywny wpływ również na wielu pozornie niezwiązanych ze sobą polach, przyczyniając się do zwiększenia bezpieczeństwa społecznego.

Bibliografia

Batorowska, H. (2018). Kultura bezpieczeństwa informacyjnego. *Edukacja – Technika – Informatyka*, 1(23), 92–100. DOI: 10.15584/eti.2018.1.11.

Bereźnicka, M. (2015). *Kultura pedagogiczna rodziców w społeczeństwie informacyjnym.* Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.

Bereźnicka, M. (2018a). Bezpieczeństwo rodziny. W O. Wasiuta, R. Klepka, R. Kopeć (Red.), *Vademecum bezpieczeństwa* (s. 143–147). Wydawnictwo Libron.

Bereźnicka, M. (2018b). Patologie społeczne. W O. Wasiuta, R. Klepka, R. Kopeć (Red.), *Vademecum bezpieczeństwa* (s. 504–510), Wydawnictwo Libron.

Biuro prewencji Komendy Głównej Policji (2011). *Statystyki i raporty*. Dostęp 1.12.2020, https://policja.pl/pol/kgp/biuro-prewencji/statystyki-i-raporty.

Blane, H.T. (1976). Education and the Prevention of Alcoholism. W B. Kissin, H. Begleiter (Red.), *Social Aspects of Alcoholism* (s. 519–578). Springer Science & Business Media.

Centrum Badań Opinii Społecznej (2019). *Komunikat z badań. Konsumpcja alkoholu w Polsce* (oprac. M. Bożewicz). Dostęp 20.01.2022, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2019/K_151_19.PDF.

Ciekanowski, Z. (2019). Patologie zagrożeniem bezpieczeństwa społecznego w Polsce. *Doctrina. Studia Społeczno-Polityczne*, 12(12), 5–15.

Gierszewski, J. (2018). Bezpieczeństwo społeczne jako dziedzina bezpieczeństwa narodowego. *Historia i Polityka*, 30(23), 21–38.

Hołyst, B. (2013). *Zagrożenia ładu społecznego*, t. 1. PWN.

Internetowy System Aktów Prawnych (2022). Dostęp 15.01.2022, http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19820350230/U/D19820230Lj.pdf.

Kitler, W. (2011). *Bezpieczeństwo narodowe RP. Podstawowe kategorie. Uwarunkowania. System.* AON.

Kobylarz, M. (2017). Aktywność fizyczna jako czynnik gwarantujący bezpieczeństwo społeczne. *Securitologia*, 2, 45–57.

Koziej, S. (2011). Bezpieczeństwo: istota, podstawowe kategorie i historyczna ewolucja. *Bezpieczeństwo Narodowe*, 18, 19–39.

Leszczyński, M. (2009). *Bezpieczeństwo społeczne a bezpieczeństwo państwa.* Wydawnictwo Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego im. Jana Kochanowskiego.

Lipka, M. (1977). *Zjawiska patologii społecznej wśród młodzieży.* PWN.

Marczuk, K. (2012). Bezpieczeństwo społeczne: potrzeba szerokiego ujęcia. Implikacje dla Polski. W A. Skrabacz, S. Sulowski (Red.), *Bezpieczeństwo społeczne: pojęcia, uwarunkowania, wyzwania* (s. 26–52). Wydawnictwo Elipsa.

Mellibruda, J. (2021). *Alkoholizm i diagnozowanie uzależnienia od alkoholu*. Instytut Psychologii Zdrowia Polskiego Towarzystwa Psychologicznego. Dostęp 17.12.2021, http://www.psychologia.edu.pl/czytelnia/50-artykuly/1032-alkoholizm-i-diagnozowanie-uzaleznienia-od-alkoholu.html.

Niewiadomska, I., Sikorska-Głodowicz, M. (2004). *Alkohol*. Wydawnictwo Archidiecezji Lubelskiej Gaudium.

Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych PARPA (2014a). Analizy, badania, raporty, statystyki. Dostęp 14.12.2021, http://www.parpa.pl/index.php/analizy-badania-raporty/statystyki?task=view&id=26&cv=1.

Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych PARPA (2014b). Analizy, raporty, statystyki. Dostęp 17.05.2021, https://www.parpa.pl/index.php/33-analizy-badania-raporty.

Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych PARPA (2014c). *Picie ryzykowne i szkodliwe*. Dostęp 9.12.2021, https://www.parpa.pl/index.php/szkody-zdrowotne-i-uzaleznienie/picie-ryzykowne-i-szkodliwe.

Podgórecki, A. (1969). *Patologia życia społecznego*. PWN.

Pospiszyl, I. (2012). *Patologie społeczne*. PWN.

Ptak-Iglewska, A. (2019). Alkohol. Milion małpek przed południem. *Rzeczpospolita*. Dostęp 16.05.2022, https://www.rp.pl/przemysl-spozywczy/art1395111-alkohol-milion--malpek-przed-poludniem.

Raport Biura Ruchu Drogowego Komendy Głównej Policji (2020). *Wypadki drogowe w Polsce w 2019 roku*. Dostęp 10.12.2021, https://statystyka.policja.pl/st/ruch-drogowy/76562,Wypadki-drogowe-raporty-roczne.html.

Sher, L. (2006). Alcoholism and suicidal behavior: A clinical overview. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 113(1), 13–22.

Skrabacz, A. (2012). *Bezpieczeństwo społeczne. Podstawy teoretyczne i praktyczne*. Dom Wydawniczy ELIPSA.

Smith, R.C. (2017). *Society and Social Pathology: A Framework for Progress.* Springer.

Statystyki Policji (2012). *Nietrzeźwi sprawcy przestępstw*. Dostęp 10.12.2021, https://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/nietrzezwi-sprawcy-prz/50862,Nietrzezwi-sprawcy-przestepstw.html.

Szpyra, R. (2012). *Bezpieczeństwo militarne państwa*. AON.

World Health Organization (2018). *Alcohol. Key facts*. Dostęp 15.12.2021, https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/alcohol.

Zgliczyński, W.S. (2016). Alkohol w Polsce. *Biuro Analiz Sejmowych BAS*, 11(115), https://www.researchgate.net/profile/Wojciech-Zgliczynski-2/publication/303947154_Alkohol_w_Polsce_Alcohol_in_Poland/links/575ff6b908aed884621da1b6/Alkohol-w-Polsce-Alcohol-in-Poland.pdf.

Zięba, R. (1999). *Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego: koncepcje – struktury – funkcjonowanie*. Wydawnictwo Naukowe Scholar.

Biogram autora

Małgorzata Bereźnicka – profesor Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, doktor habilitowany nauk społecznych w dyscyplinie pedagogika, kierownik Katedry Edukacji dla Bezpieczeństwa w Instytucie Nauk o Bezpieczeństwie. Autorka ponad 90 publikacji – artykułów naukowych, a także książek i podręczników. Jej zainteresowania naukowe skupiają się wokół zagadnień związanych z pedagogiką społeczną (przede wszystkim kwestie poświęcone wychowaniu, rodzinie i szkole) oraz z edukacją dla bezpieczeństwa, a także patologiami społecznymi, komunikacją i zagrożeniami internetowymi. Promotor ponad stu prac licencjackich i magisterskich. W ramach programu Erasmus prowadziła zajęcia na europejskich uniwersytetach, m.in. w Wielkiej Brytanii, Hiszpanii, Grecji czy Portugalii.

FOLIA 352

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Securitate 12(1) (2022)
ISSN 2657-8549
DOI 10.24917/26578549.12.1.13

Emilia Musiał
Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie
ORCID ID: 0000-0002-0517-1461

Dezinformacja w epoce człowieka

Disinformation in the age of man

Abstrakt

Przedmiotem rozważań podejmowanych w artykule jest istniejące od zawsze zjawisko nierzetelnych i fałszywych informacji, które dzięki nowoczesnym technologiom rozprzestrzeniają się coraz szybciej, a ich tworzenie jest coraz łatwiejsze. Bez precedensu są zatem nie tylko skala dostępności nieprawdziwych informacji czy siła ich oddziaływania, ale również konsekwencje społeczne nieładu informacyjnego (rozprzestrzeniania się dezinformacji) – m.in. realne wyzwania i zagrożenia dla bezpieczeństwa nie tylko personalnego, ale przede wszystkim informacyjnego państwa. Celem opracowania jest pokazanie różnych form zaburzeń przestrzeni informacyjnej i manipulacji – głównie naszkicowanie krajobrazu zagadnień dotyczących dezinformacji i płynących z niej wyzwań. Przeprowadzenie czynności zmierzających do poznania stanu wiedzy na temat zjawiska dezinformacji możliwe było dzięki zastosowaniu badań jakościowych o charakterze eksploracyjno-weryfikacyjnym – analizy i krytyki piśmiennictwa, uogólniania i wnioskowania. Opis i ocena stanu badań pozwoliły wyłonić kilka zasadniczych wniosków dotyczących rozprzestrzeniającego się nieładu informacyjnego, a mianowicie: konieczne są nie tylko jasne regulacje prawne bezpośrednio regulujące zjawisko dezinformacji w Internecie, czy też właściwe reagowanie na zagrożenia informacyjne i zwalczanie dezinformacji z poziomu państwa, ale przede wszystkim zakrojona na szeroką skalę edukacja medialna, w tym podejmowanie działalności ukierunkowanej na budowanie społecznej świadomości problemu.

Słowa kluczowe: dezinformacja; epoka człowieka; fake news; nieład informacyjny; manipulowanie informacją; narzędzia i techniki dezinformacji

Abstract

The subject of the considerations undertaken in the article is the ever existing phenomenon of unreliable and false information, which, thanks to modern technologies, is spreading faster and faster and which is increasingly easy to create. Unprecedented, therefore, is not only the scale of availability of false information or the strength of its impact, but also the social consequences of information disorder (the spread of disinformation) – including real challenges and threats to the security of not only personal, but primarily informational state. The aim of the study is to show the various forms of disruption of the information space and manipulation – mainly to sketch the landscape of issues concerning disinformation and the challenges

arising from it. Conducting activities aimed at learning about the state of knowledge on the phenomenon of disinformation was possible through the use of qualitative research of an exploratory-verification nature – analysis and critique of the literature, generalization and inference. Description and evaluation of the state of the research allowed to emerge a few key conclusions about the spreading disinformation disorder, namely: there is a need not only for clear legal regulations directly regulating the phenomenon of disinformation on the Internet, or proper response to information threats and combating disinformation from the state level, but above all, large-scale media education, including undertaking activities aimed at building public awareness of the problem.

Keywords: disinformation; age of man; fake news; information disorder; information manipulation; disinformation tools and techniques

Wprowadzenie

Epoka człowieka zwana inaczej antropocenem to dość zaskakująca propozycja pojęciowa, która zamknęła wiek XX. Narodziła się bowiem sugestia nazwania współczesnej epoki geologicznej epoką, w której obserwujemy aktywne ingerowanie człowieka we własne otoczenie. Swego rodzaju wielowymiarowy i interdyscyplinarny zwrot w stronę antropocenu oraz m.in. toczącej się wokół niego debaty pełnej rozczarowań i bezradności pozwala ponadto epokę człowieka określić wręcz jako epokę wyparcia, krótkowzroczności, chowania głowy w piasek oraz denializmu. Szczególnymi strategiami retorycznymi antropocenu stają się więc zaprzeczanie faktom i fabrykowanie wątpliwości, wręcz wytwarzanie (w tym też na zamówienie) wątpliwości i niewiedzy (Bińczyk, 2018, s. 17). Według E. Bińczyk taka irracjonalna postawa polegająca na ignorowaniu ustaleń nauki, odrzucaniu ich oraz zaprzeczaniu im może wprowadzić nas dzisiaj w stan pewnego rodzaju marazmu – odnoszącego się, z punktu widzenia nauk medycznych, do kondycji organizmu poważnie zagrażającej sprawności myślenia i działania, wiodącej wręcz do apatii (Bińczyk, 2018).

Przyglądając się nieco bliżej zjawisku dezinformacji, bez wątpienia możemy powiedzieć, że jest to obecnie jedno z większych wyzwań w przestrzeni cyfrowej, a z uwagi na jego wieloaspektowość zagrożenia związane z dezinformacją dotyczą państwa i jego struktur, społeczeństwa oraz sposobu jego funkcjonowania i relacji społecznych, a ponadto wpływają na politykę i biznes.

Termin dezinformacja – wywodzący się od rosyjskiego słowa *dezinformatsiya* (ros. *дезинформация*) – ogólnie oznacza celowe i bez wiedzy adresata wykorzystanie informacji do manipulacji. To intencjonalne rozprzestrzenianie nieprawdziwych informacji (manipulowanie informacją) służy do osiągnięcia konkretnego celu, np. wprowadzenia zmian w świadomości odbiorców, zmian postaw wobec zjawisk lub wywołania określonej reakcji społecznej, gospodarczej czy politycznej, a w konsekwencji do kontrolowania zachowań odbiorców (Zakrzewski, Muras, 2018). Według Komisji Europejskiej (KE, 2018, s. 1) za dezinformację uważa się

„weryfikowalnie nieprawdziwe lub wprowadzające w błąd informacje, tworzone, prezentowane i rozpowszechniane w celu osiągnięcia korzyści ekonomicznych lub w celu umyślnego oszukania społeczeństwa i które mogą wyrządzić publiczną szkodę". Warto zauważyć, że w przytaczanych w większości w literaturze definicjach akcent położny jest na intencje nadawcy, który po pierwsze wie, że rozprowadza nieprawdziwe – w całości, części lub na poziomie interpretacji danych lub zdarzeń – treści, a po drugie ma w tym określony cel.

W dyskusji na temat dezinformacji odnajdujemy utożsamianie tego wyrażenia z pojęciem *fake news*, które to – należy jasno zaakcentować – odnajdujemy w szerszym repozytorium narzędzi i technik używanych w celu prowadzenia działań dezinformacyjnych, obok fałszywych kont, botów, deepfake'ów itp. (HFHR, 2020). Termin *fake news* można tłumaczyć na język polski jako „fałszywą wiadomość", w której nieprawda, przekłamania i manipulacja umieszczane są przez nadawcę celowo, nie są zaś wynikiem niewiedzy, pomyłki czy niewłaściwego wnioskowania. Należy podkreślić, że termin ten od początku był mocno związany z mediami społecznościowymi oraz ich algorytmami, które promują krzykliwe tytuły i sensacyjne treści, szybko jednak przekształcił się z terminu opisującego artykuły oraz informacje posługujące się nieprawdą w dziennikarski frazes i narzędzie do prowadzenia polityki (Kasprzyk i in., 2021, s. 8; Wendling, 2018). Co ciekawe, w 2017 roku Collins Dictionary uznał pojęcie *fake news* – w rozumieniu fałszywych, sensacyjnych informacji rozpowszechnianych przez serwisy informacyjne – za najpopularniejsze słowo roku (Flood, 2017).

Niezwykłe nasilenie rozprzestrzeniania się dezinformacji bez wątpienia wynika z rozwoju nowoczesnych mediów, w tym mediów społecznościowych, a co za tym idzie powiązane jest także z szumem informacyjnym – przekazem informacyjnym niemającym wartości poznawczej i niewzbogacającym wiedzy jego odbiorców, docierającym z wielu różnych kanałów komunikacji do użytkownika i będącym coraz częściej stosowaną w mediach metodą przekazu. W tym miejscu warto podkreślić, że „[…] nie zawsze szum informacyjny powstaje w wyniku celowych działań dysponenta informacji. Może on być wynikiem nieświadomego zniekształcenia informacji, np. pomyłki, błędu, wypowiedzi wieloznacznej, nieuporządkowania informacji, pseudoinformacji" (Batorowska, Klepka, Wasiuta, 2019, s. 50).

Zaburzenia przestrzeni informacyjnej prowadzą do zjawiska określanego mianem nieładu informacyjnego (ang. *information disorder*), w obrębie którego według Raportu Rady Europy wyróżniamy trzy podstawowe kategorie manipulowania informacją (Wardle, Derakhshan, 2017, s. 20):

1. *Dis-information* (dezinformacja) – informacja, która jest fałszywa i celowo stworzona, aby zaszkodzić jakiejś osobie, grupie społecznej, organizacji lub państwu.
2. *Mis-information* – informacja, która jest fałszywa, ale nie została stworzona z zamiarem wyrządzenia szkody.
3. *Mal-information* – informacja oparta na faktach, wykorzystywana do wyrządzania szkód osobie/osobom, organizacji lub krajowi.

Zasadne wydaje się zatem – w odniesieniu do bezpieczeństwa stanowiącego wartość publiczną – zwrócenie uwagi na intencjonalne i służące osiągnięciu jakiegoś celu rozprzestrzenianie nieprawdziwych informacji, czyli współczesną retorykę dezinformacji. Stąd też celem opracowania jest pojęciowa analiza różnych form zaburzeń przestrzeni informacyjnej i manipulacji, w tym głównie krajobrazu zagadnień dotyczących dezinformacji i płynących z niej wyzwań.

Metodologia badania

Mając na uwadze fakt, iż od najdawniejszych czasów jednym z prymarnych przymiotów ludzkiego istnienia jest dążenie do poznania otaczającej go rzeczywistości, w tym wszystkich aspektów życia społecznego oraz zjawisk w nim zachodzących, przedmiotem badań uczyniono rozprzestrzeniające się na nieznaną dotąd skalę zjawisko nieładu informacyjnego – w tym jednej z kategorii manipulowania informacją, czyli dezinformacji, stanowiącej istotne zagrożenie w zakresie bezpieczeństwa nie tylko państwa i jego struktur, ale także społeczeństwa oraz sposobu jego funkcjonowania i relacji społecznych.

Dotarcie do sedna badanego problemu i właściwe jego zdefiniowanie, co umożliwiło autorowi opracowania formułowanie wyjaśnień naukowych (przeprowadzenie czynności zmierzających do poznania i objaśnienia określonej rzeczywistości), możliwe było dzięki zastosowaniu badań jakościowych o charakterze eksploracyjno-weryfikacyjnym – metody analizy i krytyki piśmiennictwa, a w szczególności jej wariantu „klasycznego", czyli tzw. stanu badań (ang. *critical literature review*). Wybór badań jakościowych podyktowany został tym, że w tego typu metodach uzyskujemy fakty poprzez dedukcję i indukcję badanego przedmiotu oraz poszerzoną egzegezę literatury przedmiotu w aspekcie sprzeczności lub spójności logicznej. Poprzez metody jakościowe następuje zrozumienie i interpretacja faktów w wyniku: analizy zjawiska, wyróżniania części składowych badanego przedmiotu, wykrywania zachodzących pomiędzy nimi relacji, charakteryzowania ich struktury całościowej, interpretacji ich sensu lub spełnianej funkcji (Czupryński, 2017, s. 21).

Jako proces analiza i krytyka piśmiennictwa składa się z czterech etapów: (1) formułowanie problemu, (2) gromadzenie zasobu piśmiennictwa, które stanie się następnie przedmiotem dociekań; faza ta obejmuje zarówno poszukiwanie, jak i dobór, selekcję odpowiednich publikacji, (3) ekstrahowanie, przetwarzanie i porządkowanie danych/informacji/wiedzy zawartych w wybranym zbiorze dokumentów, czyli analiza, ocena i synteza ich treści, (4) prezentacja rezultatów, sprawozdanie z badań, najczęściej w formie pisemnej (Leyy, Ellis, 2006). Stąd też rozpoznawcze dociekania badawcze, których celem było uchwycenie wybranych aspektów nasilającego się zjawiska dezinformacji – nakreślenie ogólnej panoramy zaburzeń przestrzeni informacyjnej – wymagało zadania następujących pytań badawczych:

- Co wpływa na powodzenie dezinformacji?
- Jaka jest współczesna retoryka dezinformacji?

- Jak przeciwdziałać dezinformacji / przygotować się do czynnego przeciwstawiania się tego typu zagrożeniom?
- Dlaczego walka z dezinformacją jest ważna?

Eksplorację przeprowadzono w oparciu o publikacje z baz danych (Emerald i Ebsco) oraz niekomercyjne serwisy wyszukiwawcze i zasoby takie jak: bibliografie Biblioteki Narodowej, wyszukiwarki naukowe (Google Scholar, BASE Bielefeld Academic Search Engine), artykuły z czasopism (Directory of Open Access Journals), serwisy wyszukiwawcze polskich publikacji naukowych (FDC Czasopisma), bazy dziedzinowe (BazHUM), przewodniki dziedzinowe (CIBiE Kraków – zasoby online), repozytorium Centrum Otwartej Nauki (CEON).

Wyszukiwanie za pomocą hasła przedmiotowego dezinformacja / disinformation, z ograniczeniem do lat 2010–2022 i ze szczególnym uwzględnieniem piśmiennictwa polskiego, przyniosło w odpowiedzi znaczną liczbę rekordów, co może wskazywać, iż ta tematyka cieszy się w ostatnich latach coraz większym zainteresowaniem. Następnie uzyskane informacje poddane zostały selekcji i przetworzeniu, tak by w ostatnim kroku móc zacząć z nich korzystać, w celu uzyskania konkretnych rezultatów procesu zbierania informacji. Analiza literatury przedmiotu pozwoliła zatem na kategoryzację treści pod względem kilku istotnych – w kontekście opracowania – obszarów związanych z manipulacją w przestrzeni informacyjnej.

Wyniki

Zmiany społeczne i technologiczne, z którymi boryka się współczesny świat, pozwalają nam spojrzeć na problem wykorzystania informacji do manipulacji i osiągania własnych celów w szerszym kontekście. Przede wszystkim – co pokazują doświadczenia – dezinformacja ma niekiedy tak dużą siłę oddziaływania, że może nie tylko wpływać na wyniki wyborów, zakłócać mechanizmy demokratyczne, lecz także stać się narzędziem do prowadzenia polityki międzynarodowej, wewnętrznej lub aktywnością towarzyszącą konfliktom, zarówno konwencjonalnym, jak i hybrydowym (np. zalew fałszywych informacji, które mają wykrzywić nasz punkt widzenia na konflikt zbrojny prowadzony w Ukrainie). Tego typu informacje mogą więc zostać użyte do szerszej działalności, m.in. do operacji informacyjnych, operacji psychologicznych (długotrwałego podsycania – z wykorzystaniem mieszanki dezinformacyjnej – wewnętrznych konfliktów w kraju przeciwnika, oddziaływania na siły polityczne oraz finansowania skrajnych ruchów politycznych w celu polaryzacji społeczeństwa, osłabienia pozycji danego kraju na scenie międzynarodowej oraz wprowadzenia chaosu do przestrzeni informacyjnej) oraz propagandy *on-line* (*computational propaganda*) – nowego rodzaju manipulacji politycznej, której ważnym elementem jest wykorzystanie platform mediów społecznościowych, automatyzacji działania, algorytmów oraz *big data* w celu zmanipulowania opinii publicznej i wpłynięcia na wybory polityczne pojedynczych osób (Kasprzyk, 2021).

Kluczowe są tu także szybko zmieniające się narzędzia i techniki stosowane do manipulacji, w tym: skoordynowane „przejęcie" przestrzeni, w której toczy się debata na dowolny temat, przez zautomatyzowane konta (np. boty), wykorzystywane do masowego publikowania treści na jakimś kanale (np. hasztagu), tzw. *astroturfing*, *deep fakes*, czyli fałszywe audiowizualne materiały stworzone przy użyciu głębokich sieci neuronowych, jak również materiały wideo ukazujące daną osobę mówiącą określoną kwestię będące efektem synchronizacji nagrania mimiki twarzy (np. podczas mówienia) i głosu (Vaccari, Chadwick, 2020, s. 2) oraz *shallow fakes* lub *cheap fakes* – prostsze, łatwiejsze do rozpoznania i bardziej ograniczone w stosunku do *deep fakes* materiały audiowizualne stworzone za pomocą AI (np. wygenerowane przez AI obrazy nieistniejących ludzi na stronie This Person Does Not Exist) (Leetaru, 2019).

Dlatego właśnie wielu naukowców i badaczy określa sytuację, w której się znaleźliśmy, terminem ery postprawdy – rzeczywistości, w której prawda i fakty nie są już podstawą do formowania opinii publicznej, a podstawy teoretyczne i naukowe są podważane w celu uniemożliwienia pojedynczej osobie zrozumienia jakiegoś wydarzenia, zjawiska lub doświadczenia (Kawka, 2019). Można by wręcz rzec, że przyszło nam żyć w czasach infodemii – pandemii informacyjnej, w której nadmierna ilość informacji dotyczących jakiegoś problemu, najczęściej fałszywych i szybko się rozprzestrzeniających, utrudnia możliwość dotarcia do wiarygodnych i rzetelnych informacji.

Na czym zatem polega swego rodzaju fenomen kreowanych wątpliwości i niewiedzy czy też produkcji sceptycyzmu na zlecenie? Jak zauważa E. Bińczyk (2018, s. 197–214), kampanie dezinformacyjne realizowane są według podobnych strategii. I tak np. niewygodne twierdzenia naukowe są podważane przez ekspertów, *think tanki*, instytuty naukowe, firmy konsultingowe i firmy *public relations*, które profesjonalnie zajmują się podtrzymywaniem publicznego przekonania o szkodliwości wybranych produktów bądź rozwiązań. Niczym zaskakującym są też podręczniki instruujące, w jaki sposób kreować wątpliwości i kontrowersyjność danych tez oraz publikowane listy ekspertów gotowych służyć jako komentatorzy na zamówienie, we wskazany sposób.

Taktyka przemysłu produkcji wątpliwości, która opiera się na multiplikowaniu zaprzeczeń i wątpliwości na arenie krajowej i międzynarodowej, sprowadza się zatem, według E. Bińczyk (2018, s. 198–211), do dwóch standardowych mechanik:

- Mechanika wyparcia I: aktorzy – postaci „zasłużone" dla kampanii dezinformacyjnej (m.in. instytuty quasi-badawcze, *think tanki*), jak również media masowe, próbując podważyć wyniki niektórych badań, stosują narrację na temat nauki śmieciowej (ang. *junk science*), czyli próba podważania wyników badań poprzez oskarżanie ich o śmieciowość (przedstawienie ich w bardzo zmanipulowany i nieuprawniony sposób, jako rzekomo kontrowersyjne i niepoprawne metodologicznie).

- Mechanika wyparcia II: strategie retoryczne – podsycanie atmosfery kontrowersyjności wokół wybranych kwestii naukowych poprzez: formułowanie konkurencyjnych hipotez (stosowanie tzw. strategii *there is no proof*), nieustanne naleganie na konieczność prowadzenia dalszych, bardziej szczegółowych badań, roztrząsanie dodatkowych okoliczności, ukazywanie złożoności danego problemu (strategia „paraliżu przez analizę"), podważanie naukowego konsensusu przez zorganizowane grupy interesów na czele z kilkoma celebrytami *science* i prezentowanie przez media tych kontrowersyjnych kwestii w sposób symetryczny, tworzenie na zamówienie rzekomo oddolnych i obywatelskich organizacji eksperckich, tworzenie symulakrów nauki (czasopism sponsorowanych przez zainteresowane koncerny, udających naukowe pisma recenzowane), *lobbing* oraz system sponsorowanych konsultacji, paneli dyskusyjnych, wykładów publicznych, konferencji prasowych, wreszcie działania denialistów (wypierających wiedzę o danym fakcie czy świadomie przyjmujących postawy bierności w obliczu ignorowanego problemu).

Uwzględniając powyższe analizy, jak również fakt, że ponad połowa polskich internautów przyznaje, że w ostatnich miesiącach zetknęła się w sieci z dezinformacją, z czego niemal 75% Polaków spotyka się z nią raz w tygodniu (NASK, 2019), warto zastanowić się, od czego zależy powodzenie dezinformacji, i to nie tylko dobrze zorganizowanych, opłacanych kampanii dezinformacyjnych, ale także działań na mniejszą skalę, które potencjalnie mogą doprowadzić każdego z nas do wielu negatywnych sytuacji, np. utrudnienia podejmowania decyzji, paniki czy fałszywych oskarżeń.

Na plan pierwszy wysuwa się ludzka wrodzona trudność w rozpoznawaniu kłamstw. Badania prowadzone od lat 70. ubiegłego wieku wykazały, że nasza skuteczność rozpoznawania kłamstwa utrzymuje się na poziomie 54% (Rubin, 2010). Oznacza to, że przeciętna osoba jest w stanie zidentyfikować co najmniej 5 spośród 10 fałszywych wiadomości, czyli prawie połowa *fake newsów* pozostaje nierozpoznana, a zatem może być dalej rozpowszechniania i wywiera wpływ na kolejnych odbiorców. Ludzki umysł bowiem ma tendencję do szybkiego przetwarzania informacji odbieranych z otoczenia i niemal automatycznego uznawania ich za prawdę. Dopiero w późniejszym etapie analizy, podejmując wysiłek poznawczy, decyduje, czy dana informacja jest prawdziwa czy fałszywa (Gilbert i in., 1993). Warto zauważyć, że z punktu widzenia psychologii rozwojowej możliwości radzenia sobie użytkowników Internetu z dezinformacją wynikają z posiadanych zdolności poznawczych, tj. umiejętności logicznego myślenia, krytycznej analizy informacji, zdolności odróżniania rzeczywistości od fantazji czy prawdy od fikcji, które ukształtowane zostają dopiero w okresie późnej adolescencji (powyżej 13 roku życia). Stąd też dzieci, znajdujące się w początkowym stadium rozwoju psychospołecznego, mają ograniczoną zdolność selekcji i krytycznej oceny tego, co dociera do nich z ekranu telewizora lub komputera.

Ponadto powodzenie dezinformacji jest uzależnione od podatności psychiki człowieka oraz pierwotnych instynktów, które kierują nim w momencie niebezpieczeństwa. Dodatkowo zastosowane socjotechniki sprawiają, że ludzki umysł gubi się i nie jest w stanie krytycznie myśleć o danej informacji. Wynika to bowiem z faktu, iż dezinformacja działa jak przesądy i legendy, które trafiają do Internetu w ramach tzw. folkloru internetowego zwanego także netlorem (m.in. popularność gry w słoneczko i w niebieskiego wieloryba opierała się na tajemnicy, zaś niewyjaśnione zagrożenie nakłaniało dzieci do złych czynów, a rodziców do rozprzestrzeniania dalej informacji o grach) (Nowogródzka-Baran, 2019, s. 32).

Kolejna kwestia dotyczy tzw. bańki filtrującej, którą E. Pariser (2011) zdefiniował jako „osobiste i niepowtarzalne uniwersum informacyjne, w którym każde z nas żyje online". M. Szpunar (2016) zauważyła, że bańki filtrujące izolują od siebie jednostki i sprawiają, że każdy użytkownik żyje w małym, niezależnym świecie, którego kształt dostosowany jest do jego indywidualnych wyborów (tzw. *like'ów*), potrzeb i preferencji. Taki jednostkocentryczny Internet sprzyja powstawaniu przekłamanej iluzji rzeczywistości, w której użytkownikom wydaje się, że stanowią centrum świata. Spersonalizowane komunikaty kierują ich uwagę wyłącznie ku treściom wybranym specjalnie dla nich, potwierdzającym ich poglądy. W momencie, gdy użytkownicy nie mają do czynienia z odmienną narracją, pojawia się przekonanie, że świat jest homogeniczny i wszyscy ludzie myślą w ten sam sposób, co sprzyja radykalizacji opinii. Z biegiem czasu jednostka przestaje być zainteresowana jakąkolwiek konfrontacją i bezkrytycznie przyjmuje komunikaty docierające do niej w ramach bańki filtrującej. Nie weryfikuje wiarygodności informacji, tylko przyjmuje je jako prawdę (koncentruje się na treściach wyłącznie tożsamych z jej zainteresowaniami). Jednocześnie wszelkie wiadomości, które są sprzeczne z jej poglądami, uważa za nieprawdziwe (pomija treści niepotwierdzające jej opinii, dewaluuje treści). Proces ten w literaturze przedmiotu nazywany jest *egocastingiem* (Szpunar, 2018, s. 195). Podobnie działają tzw. komory echa (ang. *echo chambers*), które gromadzą ludzi w odizolowanych od siebie społecznościach, czyli „zamkniętych systemach, w których wielokrotne powtarzanie tych samych komunikatów prowadzi do ich wzmocnienia i zwielokrotnienia, a poglądy i informacje sprzeczne z przeważającym światopoglądem są cenzurowane, niedozwolone lub niedoreprezentowane" (Borejza, 2017). Użytkownicy danej komory wyznają te same poglądy i utwierdzają siebie nawzajem w słuszności wymienianych komunikatów. Ponadto nie należy zapominać o towarzyszącym nam wewnętrznym dyskomforcie określanym mianem stresu informacyjnego wywołanego coraz większym wysiłkiem poznawczym (często przekraczającym możliwości umysłu), którego wymaga proces postrzegania i przetwarzania nadmiaru informacji (w tym fałszywych), co z kolei u wielu internautów potęguje niechęć do podejmowania takich czynności, a w rezultacie bezkrytyczne przyjmowanie informacji dostępnych w Internecie za prawdę i dalsze ich rozpowszechnianie.

Powodzenie dezinformacji jest także wynikiem narastającego kryzysu wiedzy eksperckiej. Jak trafnie zauważył H. Collins (2018): „[…] gdy stajemy w obliczu

poważnych sporów naukowych, nie ma znaczenia, czy dysponujemy rozeznaniem powszechnym, czy też jesteśmy ekspertami specjalistycznymi w zakresie wykonywanego zawodu. To wszystko bowiem nie czyni nas ekspertami naukowymi (osobami dysponującymi naukową wiedzą ekspercką). Jeśli jednak zaczynamy wierzyć w to, że wszyscy jesteśmy ekspertami naukowymi, zmianie ulega całe społeczeństwo – podmioty zdolne narzucać innym swe idee lub osoby medialnie atrakcyjne zaczynają dyktować nam prawdy wygodne dla siebie". Należy także zauważyć, iż obserwowany w dzisiejszych czasach ogromny wzrost liczby publikacji, dostępnych szczególnie w formie elektronicznej w Internecie, utrudnia zapoznanie się z dorobkiem dowolnej dziedziny czy też oceną jakości badań. Trudno zatem odróżnić treści naukowe od pseudonaukowych bez wnikliwej analizy. Dlatego też obecnie największym problemem, stanowiącym przedmiot dyskusji naukowców, jest właśnie umiejętność odróżnienia nauki od pseudonauki, do rozpowszechniania której przyczyniają się takie argumenty, jak: spójność z przekonaniami wystarczająco dużej grupy ludzi, podobieństwo do wiarygodnego źródła oraz uodpornienie przekonań pseudonaukowych na krytykę (Blancke, Braeckman, Boudry, 2019, s. 439, za: Żurowska, Mikołajewska, Staniszewska, 2021).

Dyskusja i wnioski

W poszukiwaniu odpowiedzi na pytania badawcze, analiza, synteza i ocena dotychczasowego dorobku obejmującego zjawisko nierzetelnych i fałszywych informacji pozwoliła zauważyć przede wszystkim, że o ile konieczność przeciwdziałania kampaniom dezinformacyjnym w Europie podkreślają cztery istotne dokumenty z 2018 roku (Komunikat KE dotyczący zwalczania dezinformacji w Internecie, Kodeks postępowania w zakresie zwalczania dezinformacji, Komunikat KE w sprawie wolnych i uczciwych wyborów europejskich oraz Plan działania przeciwko dezinformacji), o tyle w polskim systemie prawnym mamy jedynie do czynienia z rozproszonymi w różnych aktach prawnych artykułami obejmującymi kwestie dostępu do informacji, możliwości jej rozpowszechniania oraz jej prawdziwości (zapisy Konstytucji RP, przepisy ustaw – Prawo prasowe, Kodeks cywilny, Kodeks karny, O świadczeniu usług drogą elektroniczną).

Ponadto właściwe reagowanie na zagrożenia informacyjne i zwalczanie dezinformacji z poziomu państwa – uwzględniając ciągłą ewolucję tego zjawiska i jego zdolność dostosowywania się do zmiennych warunków środowiska informacyjnego – wymaga ponadresortowej współpracy i podjęcia wielopłaszczyznowych przedsięwzięć, np. powołania na najwyższym szczeblu zarządzania państwem komórki gromadzącej doniesienia medialne o sytuacjach potencjalnie wrażliwych oraz tworzącej scenariusze reagowania na kampanie dezinformacyjne, stałego monitorowania, analizowania i kształtowania polskiej przestrzeni informacyjnej, aktywnej ochrony cyberprzestrzeni, polskiego *softpower* zakładającego aktywną współpracę instytucji państwa, sektora prywatnego oraz organizacji pozarządowych w celu

wybudowania kanałów komunikacji wpływających na pozytywne postrzeganie naszego kraju na świecie.

W zakresie przeciwdziałania skutkom dezinformacji nie bez znaczenia są także działania edukacyjne i popularyzatorskie, które powinny w sposób ciągły obejmować wszystkie etapy kształcenia (dostosowując się do możliwości poznawczych uczniów) oraz być obecne w przestrzeni publicznej dla wszystkich grup wiekowych, również dla osób dorosłych. W tego typu działalności nie należy pomijać edukowania obywateli na temat tego, jak złożona jest nauka, jak można utrzymać jej autorytet oraz w jaki sposób może być ona wykorzystywana, by np. destabilizować sytuację w państwie, wywierać destrukcyjny wpływ na jego struktury administracyjne i decyzyjne, a także podważać podstawy społeczne, ekonomiczne oraz kulturowe. Znaczenia zatem nabierają wiarygodność ekspertyz i profesjonalizm w obrębie nauki (dążenie do zapewnienia odpowiedniej jakości i rzetelności badań podkreślone zostało w zaktualizowanym przez Zgromadzenie Ogólne PAN w 2020 roku Kodeksie etyki pracownika naukowego), w tym podejmowany wysiłek m.in. wydawnictwa Elsevier na rzecz eliminowania opracowań naukowych przygotowywanych przez zewnętrzne firmy specjalizujące się w pisaniu prac na zamówienie.

Nie ulega dziś najmniejszej wątpliwości, że podejmowane działalności ukierunkowane na budowanie społecznej świadomości problemu powinny dotykać m.in. takich kwestii, jak: zrozumienie psychologicznych aspektów wpływu fałszywych wiadomości na człowieka (m.in. zjawisko wpływu społecznego, postawa konformistyczna, rozumowanie motywowane, stres informacyjny oraz liczne zniekształcenia poznawcze, które zaburzają obiektywne rozumowanie), konieczność weryfikacji i etycznej oceny informacji oraz reagowania na fałszywe wiadomości (naprzeciw wychodzą szeroko zakrojone działania organizacji fact-checkingowych stojących na straży jakości debaty publicznej, działających w ramach Międzynarodowej Sieci Organizacji Fact-Checkingowych (ang. International Fact-Checking Network, IFCN), europejskiego projektu SOMA – Social Observatory for Disinformation and Social Media Analysis lub organizacji First Draft, w tym organizacje fact-checkingowe z Polski, głównie Demagog, OKO.press, ale również Konkret24.p, Demaskator24.pl, Antyfake).

Na koniec trzeba podkreślić rzecz oczywistą – że angażowanie się w zachowania takie jak *doomscrolling* (nawyk stałego przeglądania informacji, które nas stresują i powodują u nas negatywne przeżycia, wynikający z ludzkiej skłonności do lepszego zrozumienia sytuacji niekontrolowanej i wypełniania luki informacyjnej, lęku przed FOMO, efektu potwierdzenia zw. inaczej błędem konfirmacji oraz efektu zakotwiczenia) może w dłuższym okresie doprowadzić nas do cyfrowego wypalenia, a także poczucia zmęczenia i apatii. Praktyki polepszające nasz cyfrowy dobrostan, które proponuje pierwsza w Polsce organizacja fact-checkingowa Demagog, to m.in.: oderwij się od „bycia na bieżąco", wyłącz powiadomienia i automatyczne odświeżanie stron mediów, zadbaj o swoją formę fizyczną i psychiczną, uważaj na to, co piszesz, kiedy czujesz duże napięcie lub zmęczenie.

Mając na uwadze powyższe, jak również skalę fałszywych informacji rozpowszechnianych w Internecie w celu wyrządzenia szkody oraz fakt, że średnio 5 na 10 internautów weryfikuje, czy informacje, które czytają, są prawdziwe (NASK, 2019), konieczne jest nie tylko właściwe reagowanie na zagrożenia informacyjne i zwalczanie dezinformacji z poziomu państwa – uwzględniające ciągłą ewolucję tego zjawiska i jego zdolność dostosowywania się do zmiennych warunków środowiska informacyjnego – ale również budowanie społecznej odporności na dezinformację, które winno leżeć w interesie tak obywateli, jak i organów państwa.

Powyższe ustalenia pozwalają – w oparciu o przetworzenie treści zawartych w dostępnym piśmiennictwie – na identyfikację istotnych prawidłowości (oczywiście nie wyczerpujących tematu), które mogą pozwolić zrozumieć szeroko pojętą retorykę dezinformacji. I tak, wśród sposobów przeciwdziałania niełądowi informacyjnemu i jego zwalczania powinny się znaleźć:

- jasne regulacje prawne bezpośrednio regulujące zjawisko dezinformacji w Internecie;
- system komunikacji strategicznej i przeciwdziałania dezinformacji;
- zakrojona na szeroką skalę edukacja medialna;
- zmiana świadomości obywateli;
- troska o cyfrowy dobrostan.

Reasumując, wobec narastającego ryzyka bycia zmanipulowanym i konsekwencji społecznego rozprzestrzeniania się dezinformacji – m.in. realnych zagrożeń dla bezpieczeństwa nie tylko personalnego, ale przede wszystkim informacyjnego państwa (niepożądane zjawiska mogące wpływać na decyzje polityczne, gospodarcze i społeczne) – sugerowane powyżej wnioski z badań mogłyby posłużyć do wypracowania krajowej strategii walki z dezinformacją, jak również, ze względu na złożoność omawianego zjawiska dezinformacji i jego wysoką szkodliwość społeczną, powinny być podstawą do prowadzenia dalszych badań.

Bibliografia

Batorowska, H., Klepka, R., Wasiuta, O. (2019). *Media jako instrument wpływu informacyjnego i manipulacji społeczeństwem*. Wydawnictwo Libron.

Bińczyk, E. (2018). *Epoka człowieka. Retoryka i marazm antropocenu*. PWN.

Blancke, S., Braeckman, J., Boudry, M. (2019). Reasonable Irrationality: The Role of Reasons in the Diffusion of Pseudoscience. *Journal of Cognition and Culture*, 19, 432–449.

Borejza, T. (2017). *Internet mówi głupim, że mają rację*. Dostęp 20.03.2022, https://www.tygodnikprzeglad.pl/internet-mowi-glupim-ze-maja-racje/.

Collins, H. (2018). *Czy wszyscy jesteśmy ekspertami?* PWN.

Czupryński, A. (2017). Metoda naukowa. W A. Czupryński, B. Wiśniewski, J. Zboina (Red.), *Nauki o bezpieczeństwie. Wybrane problemy badań* (s. 17–28). Wydawnictwo CNBOP-PIB.

European Commission Contribution to the European Council (2018). *Action Plan against Disinformation*. Dostęp 27.03.2022, https://eeas.europa.eu/sites/default/files/action_plan_against_disinformation.pdf.

Flood, A. (2017). *Fake News Is 'Very Real' Word of the Year for 2017*. Dostęp 30.03.2022, https://www.theguardian.com/books/2017/nov/02/fake-news-is-very-real-word-of-the-year-for-2017.

Gilbert, D.T., Tafarodi, R.W., Malone, P.S. (1993). You can't not believe everything you read. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65(2), 221. Dostęp 20.03.2022, https://wjh-www.harvard.edu/~dtg/Gilbert%20et%20al%20(EVERYTHING%20YOU%20READ).pdf.

HFHR / Helsińska Fundacja Praw Człowieka (2020). *Fake newsy i dezinformacja w kampaniach wyborczych w Polsce w 2019 roku – raport z obserwacji*. Dostęp 27.03.2022, https://www.hfhr.pl/wp-content/uploads/2020/02/Fake-newsy-i-dezinformacja_final.pdf.

Kasprzyk, E. i in. (2021). *Z tarczą! Jak chronić się przed dezinformacją*. Dostęp 27.03.2022, https://cyberodporni.pl/wp-content/uploads/2021/12/Podrecznik-Z-tarcza-Jak-chronic-sie-przed-dezinformacja.pdf.

Kawka, M. (2019). Język postprawdy – jak fikcja stała się rzeczywistością. *Rocznik Medioznawczy*, 1, 9–20. Dostęp 20.03.2022, https://pau.krakow.pl/Rocznik_Medioznawczy/Rocznik_Medioznawczy_1_2019_s9-20.pdf.

KE (2018). *Zwalczanie dezinformacji w internecie: podejście europejskie*. Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów. Dostęp 20.03.2022, https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-8578-2018-INIT/pl/pdf.

Leetaru, K. (2019). *The Real Danger Today Is Shallow Fakes and Selective Editing Not Deep Fakes*. Dostęp 20.03.2022, https://www.forbes.com/sites/kalevleetaru/2019/08/26/the-real-danger-today-is-shallow-fakes-and-selective-editing-not-deep-fakes/?sh=1cf233634ea0.

Levy, Y., Ellis, T. (2006). *A Systems Approach to Conduct an Effective Literature Review in Support of Information Systems Research*. Dostęp 20.03.2022, http://www.inform.nu/Articles/Vol9/V9p181-212Levy99.pdf.

NASK (2019). *Bezpieczne wybory. Badanie opinii o (dez)informacji w sieci*. Dostęp 20.03.2022, https://www.nask.pl/pl/aktualnosci/2249,Badania-NASK-ponad-polowa-polskich-internautow-styka-sie-z-manipulacja-i-dezinfo.html.

Nowogródzka-Baran, D. (2019). Współczesne łańcuszki „szczęścia" i samospełniające się przepowiednie – kulturowe uwarunkowania dezinformacji w świecie nowoczesnej technologii. W M. Wrzosek (Red.), *Zjawisko dezinformacji w dobie rewolucji cyfrowej. Państwo. Społeczeństwo. Polityka. Biznes* (s. 31–35). Raport CP. Dostęp 20.03.2022, https://cyberpolicy.nask.pl/raport-zjawisko-dezinformacji-w-dobie-rewolucji-cyfrowej-panstwo-spoleczenstwo-polityka-biznes/.

Pariser, E. (2011). *Beware online "filter bubbles"*. Dostęp 20.03.2022, https://www.youtube.com/watch?v=B8ofWFx525s.

Rubin, V.L. (2010). On deception and deception detection: Content analysis of computer-mediated stated beliefs. *Proceedings of the American Society for Information Science and Technology*, 47, 32. Dostęp 20.03.2022, https://asistdl.onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/meet.14504701124.

Szpunar, M. (2016). *Kultura cyfrowego narcyzmu*. Wydawnictwo AGH.

Szpunar, M. (2018). Koncepcja bańki filtrującej a hipernarcyzm nowych mediów. *Zeszyty Prasoznawcze*, 2(234), 191–200. DOI: 10.4467/22996362PZ.18.013.9108.

Vaccari, C., Chadwick, A. (2020). *Deepfakes and Disinformation: Exploring the Impact of Synthetic Political Video on Deception, Uncertainty, and Trust in News*. Dostęp 20.03.2022, https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/2056305120903408.

Wardle, C., Derakhshan, H. (2017). *Information Disorder: Toward and interdisciplinary framework for research and policy making*. Council of Europe. Dostęp 22.03.2022, http://tverezo.info/wp-content/uploads/2017/11/PREMS-162317-GBR--2018-Report-desinformation-A4-BAT.pdf.

Wendling, M. (2018). *The (almost) complete history of 'fake news'*. Dostęp 23.03.2022, https://www.bbc.com/news/blogs-trending-42724320.

Wrzosek, M. (Red.) (2019). *Zjawisko dezinformacji w dobie rewolucji cyfrowej. Państwo. Społeczeństwo. Polityka. Biznes*. Raport CP. Dostęp 20.03.2022, https://cyberpolicy.nask.pl/raport-zjawisko-dezinformacji-w-dobie-rewolucji-cyfrowej-panstwo-spoleczenstwo-polityka-biznes/.

Zakrzewski, P., Muras, T. (2018). *Prawny sierpowy w starciu z fake newsem. Monitoring w obszarze wprowadzania uregulowań prawnych jako metody walki z fałszywymi informacjami w Internecie*. Dostęp 27.03.2022, https://demagog.org.pl/wp-content/uploads/2019/03/Prawny-sierpowy-w-starciu-z-fake-newsem.pdf.

Żurowska, J., Mikołajewska, A., Staniszewska, K. (2021). Problematyka dezinformacji naukowej. *Edukacja Ekonomistów i Menedżerów*, 61(3), 25–40. Dostęp 30.03.2022, https://econjournals.sgh.waw.pl/EEiM/article/view/2789.

Biogram autora

Emilia Musiał – doktor nauk pedagogicznych, adiunkt w Instytucie Nauk o Bezpieczeństwie Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. Wśród jej zainteresowań naukowych znajdują się zagadnienia dotyczące wykorzystania nowych mediów w dydaktyce (w uczeniu się i nauczaniu) wraz z towarzyszącymi temu zjawisku szansami i zagrożeniami. Autorka licznych artykułów naukowych ukazujących nowe media nie tylko jako instrumenty edukacyjne czy narzędzia realizowania negatywnych zachowań, ale również jako środowisko socjalizacyjne i wychowawcze. Ponadto współredaktor monografii wieloautorskich poświęconych obecności mediów w procesie edukacyjnym: *Człowiek – Media – Edukacja* (Kraków 2012, 2013, 2014; Dąbrowa Górnicza 2015, 2017, 2020) oraz monografii poświęconej bezpiecznemu gromadzeniu, przetwarzaniu i udostępnianiu informacji w wielu sektorach życia społecznego: *Bezpieczeństwo informacyjne w dyskursie naukowym* (Kraków 2017).

FOLIA 352

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Securitate 12(1) (2022)
ISSN 2657-8549
DOI 10.24917/26578549.12.1.14

Ngenge Ransom Tanyu
Berlin School of Economics of Law, Berlin, Germany
ORCID ID: 0000-0003-1573-8289

Assessing the impact of armed conflict on higher education in Cameroon's Anglophone regions

Ocena wpływu konfliktu zbrojnego na szkolnictwo wyższe w anglojęzycznych regionach Kamerunu

Abstract

Armed conflict is undoubtedly humanity's most devastating phenomenon. It halts development progress and stymies societal growth. This paper examines the impact of the armed conflict in Cameroon's Anglophone regions on higher education. Using an online survey to disentangle the impacts of separatist war on higher education in Cameroon's Anglophone regions, the paper focuses on the University of Buea and the University of Bamenda. According to 72.8 percent of the 47 students who responded to the study, 77.8 percent despise military presence on campuses since it makes the setting hazardous for lectures. As 83.3 percent of students say, this leads to campus closures on an irregular basis. Additionally, 23 students stated that their performance fell below 50% between 2016 and 2020, while 35 students expressed interest in moving to colleges in Francophone countries. The paper concludes that the separatist conflict has produced an unsafe learning environment for students at the two public colleges, hence impeding higher education.

Keywords: high education; armed conflict; Anglophone regions; Cameroon

Abstrakt

Konflikt zbrojny jest bez wątpienia najbardziej niszczycielskim zjawiskiem ludzkości. Zatrzymuje rozwój i hamuje wzrost społeczny. Niniejszy artykuł analizuje wpływ konfliktu zbrojnego na szkolnictwo wyższe w anglojęzycznych regionach Kamerunu. Wykorzystując ankietę internetową celem oceny wpływu wojny separatystycznej na szkolnictwo wyższe na tym obszarze, skoncentrowano się na University of Buea i University of Bamenda. Według 72,8% z 47 studentów, którzy wzięli udział w badaniu, 77,8% gardzi obecnością wojskową na kampusach, ponieważ stwarza to zagrożenie dla wykładów. Jak twierdzi 83,3% studentów, prowadzi to do nieregularnego zamykania kampusów. Ponadto 23 studentów stwierdziło, że ich wyniki spadły poniżej 50% w latach 2016–2020, podczas gdy 35 studentów wyraziło zainteresowanie przeniesieniem się do kolegiów w krajach frankofońskich. Artykuł podkreśla, że konflikt separatystyczny stworzył niebezpieczne środowisko uczenia się dla studentów w dwóch publicznych uczelniach, hamując w ten sposób szkolnictwo wyższe.

Słowa kluczowe: szkolnictwo wyższe; konflikt zbrojny; anglojęzyczne regiony; Kamerun

Introduction

On Tuesday, December 8, 2016, Akum Julius was killed in Bamenda, Cameroon's Northwest Region. Julius, a student at the University of Bamenda Department of Animal Production and Technology, became the first casualty of the current separatist war in Cameroon's Anglophone regions. Julius was one of several fatalities in elementary and secondary schools, universities, vocational colleges, and professional institutions in general, and specifically at the University of Buea and the University of Bamenda, who died as a consequence of the separatist struggle. The armed conflict began in November 2016 with a strike by Cameroonian lawyers and educators of English-speaking origin who feel that the Anglophone legal and educational systems are being systematically uprooted by the Francophone-led government in Cameroon under the guise of a supposed harmonisation of the English and French legal and educational systems that have coexisted in the country. Lawyers, teachers, students, and the general Anglophone minority in Cameroon interpret the government's attempts at harmonisation over the years as part of the structural discrimination against the Anglophone minority since 1961.

Students at the University of Buea and the University of Bamenda are frequently subjected to harassment, rape, abduction, unlawful detention, and torture as a result of the ongoing conflict between Cameroonian government troops and Anglophone separatist insurgents. This exposure of students to armed violence in Cameroon's Anglophone regions seems to validate Adebayo's (2018, p. 29) assertion that "armed conflict has a major impact on the present status of the educational development system in Africa". According to the United Nations Educational, Scientific, and Cultural Organisation, isolation between ethnic and linguistic groups is often regarded as both a cause and effect of armed conflict on education in Africa (Smith, 2010). In the case of Anglophone Cameroon, a possible though contentious explanation would be the persistence of dominant political efforts that continue to discriminate against the Anglophone minority while attempting to demolish their much-loved Anglo-Saxon educational system. As argued by Noddings (2018) and Kecmanovic (2012), the concomitant consequences on Africa's very educational sector include physical damage to school infrastructure, displacement of hundreds of thousands of people, halting economic activity, and psychological distress, all of which are exacerbated by the prevalence of rapes, kidnappings, murders, lecture interruptions, and drop in school attendance.

Using the University of Buea and the University of Bamenda as case study, this article examines the consequences of the separatist war on higher education in Cameroon's Anglophone regions. The article begins by identifying the first fatality of the conflict, a student at the University of Bamenda. This is followed by a brief history of the conflict, its present status, and a theoretical foundation. Before presenting and evaluating the findings, the article proceeds by detailing the materials and methods, including the sample size and instruments used. The discussion section next

answers the research question, followed by a conclusion, practical implications, and a declaration of the study's significance/originality.

The separatist struggle in Cameroon's Anglophone regions has left the higher education system in chaos, impeding young men and women's professional and academic progress. The conflict is rooted in a history of social marginalisation and economic neglect among Cameroon's Anglophone minority. Since 1961, "pro-independence activists have argued that the territory's decolonialisation process was insufficient, precipitating the present crisis" (Agwanda et al., 2020, p. 3). This is visible in attempts by the incumbent regime in Cameroon to submerge the Anglo-Saxon system of education practiced in the Anglophone regions, which is relative more attractive globally. The Cameroon government is also known for her neglect of investing educational infrastructure while at the same time interfering in the management of UB and Uba through the appointment of university authorities such as the vice chancellors, registrars, deans and heads of departments (Ngenge, 2020). At the moment, the unresolved Anglophone Question, based on historical and political evidence of more than 50 years of "marginalisation, discrimination, social exclusion, and struggled assimilation of the Anglophone speaking minority in Cameroon by the Francophone-dominated government, has plunged the Anglophone regions into a bloody armed conflict" (Ngam & Budi, 2021, p. 18f). One of the primary reasons for the violent conflict has been the Cameroonian government's interference with the Anglo-Saxon educational system and the Common Law system in Anglophone Cameroon. Ambe (2021, p. 23) summarises it as follows: "All changes since reunification have made the English system conform to the French system and never the reverse. Vital British examinations like Royal Society of Arts and City and Guilds were abolished. Competitive examinations into major national professional schools or recruitments are run by Francophones who may not know English".

Following civil strikes called by teachers and lawyers in protest of the government's efforts to integrate the English and French educational and judicial systems in Cameroon, the Anglophone areas saw an increase in violence, which has subsequently developed into a separatist war. Educational institutions such as the University of Buea and the University of Bamenda have been susceptible to arson attacks by purported separatist combatants, and sometimes as a result of fighting with government forces. These incidents frequently disrupt lectures and directly contribute to low attendance rates, which are caused by a climate of fear and insecurity. As a result, it is essential to evaluate the broad effects of the conflict on the students who are enrolled in higher education at the aforementioned colleges and universities. How, in a nutshell, does the conflict between separatists and government forces in Cameroon's Anglophone regions affect students attending the University of Buea and the University of Bamenda?

Theoretical framework

Smith (2004, p. 3) defines armed conflict as "open, armed clashes between two or more centrally organised parties, with continuity between the clashes, in disputes about power over government and territory". To comprehend the implications of armed conflict on higher education in general and the educational sector in Cameroon's Anglophone regions in particular, it is necessary to place the separatist struggle in a theoretical context. Gurr's (1970) theory of relative deprivation offers a viable theoretical explanation for the Anglophone Question devolving into a separatist struggle. As Marium (2018) confirms, marginalised groups may serve as a forerunner to nationalist emotions and violent manifestations in the form of hostility and political violence on the part of the challenged group. This would be completely appropriate in Cameroon, given the marginalisation of the Anglophone minority. A failing decolonisation effort in the early 1960s seems to be the most credible explanation for the war. This produced a fundamental schism between Anglophones and Francophones in Cameroon, which was exacerbated by a stereotype of the Anglophone regions being excluded from political, economic and social authority (Konings, 2009). The Ahidjo and Biya regimes' concomitant repressive control to hold the Cameroonian state together encouraged an already existing separatist ideology. One of the key points of contention over the years has been the Francophone-led government's destruction of the Anglo-Saxon system of education in Cameroon's Anglophone areas. This would later be used by separatists to advance their agenda, including calling for school boycotts when the conflict began in 2016 as a sit-down strike and launching controversial arson attacks on educational institutions to enforce ghost towns and lockdowns to force the Cameroon government to release political prisoners and return to the negotiating table.

Materials and method

The study makes use of a random online survey as a quantitative research instrument to address "the repercussions of armed conflict on university education" due to its "relative flexibility, diverse applications, and benefits for researchers and participants alike" (Braun, 2020). Additionally, online surveys in educational research provide high response rates in instances when "participants have been influenced by or are interested in the study's subject, survey format, communication methods, privacy and confidentiality guarantee" (Saleh & Bista, 2017). Additionally, the security risks associated with conventional data gathering methods such as face-to-face interviews, participant observation and focus group discussions favored online surveys in the context of this paper. To protect the participants' identities, no personal identifiers such as names, emails, telephone numbers, or location were sought throughout the data gathering procedure. The online poll was confined to students who studied between 2016 and 2020 at the University of Buea and the University of Bamenda. The timeframe was chosen based on when the conflict started and when it

reached its peak with strikes at the University of Buea and the University of Bamenda campuses followed by government crackdowns. The average student population at the University of Buea and the University of Bamenda is roughly 30,000, according to survey replies. The poll gathered data from 47 students chosen at random from students who attended the two universities between 2016 and 2020. Students in the survey were asked the following questions:

- Does the presence of Government forces on campus impair students' ability to concentrate on their studies?
- Have you considered abandoning your studies or postponing them due to the war?
- Is it safe to attend lectures on college campuses?
- Are campuses closed temporarily as a result of the armed conflict?
- Is there any evidence that the conflict has influenced students' overall performance?
- What is the current state of security?
- Have you considered enrolling in colleges located in Francophone areas because of the war?

The online survey was administered using Google Forms and published on networks such as WhatsApp, Facebook, LinkedIn, and Twitter over four months, from November 2020 to March 2021. These social media sites, particularly Facebook and WhatsApp, were selected due to their prominence and popularity in Cameroon. The poll excludes other private institutions, vocational colleges and professional schools functioning in the conflict-affected zone. This is neither because private educational institutions were unaffected by the armed war nor because they do not provide value to the research. On the contrary, the University of Buea and the University of Bamenda were chosen due to their public prominence as frequent targets and battlegrounds for clashes between Cameroonian government troops and Ambazonian separatists. The replies to the online survey questions are presented in synthetic order using histograms and pie charts, along with comprehensive analyses in the next section of this paper.

Results

The findings are based on the seven major questions included in the online survey. The questions tackle the presence of Cameroonian government troops on campuses, school dropouts, attendance of lectures and performances of students, the possibility of relocating to universities in Cameroon's Francophone regions for study. The data is presented in conjunction with interpretation and analysis. The discrepancies in the data are explained by the fact that some respondents did not respond to some of the questions included in the survey.

Presence of Government forces on campus

The first question was to find out whether the presence of Cameroon government forces on campus has affected students' academic attention. The following pie chart illustrates student responses.

Graph 1. Percentage of students who have difficulty concentrating due to the presence of military personnel on college campuses

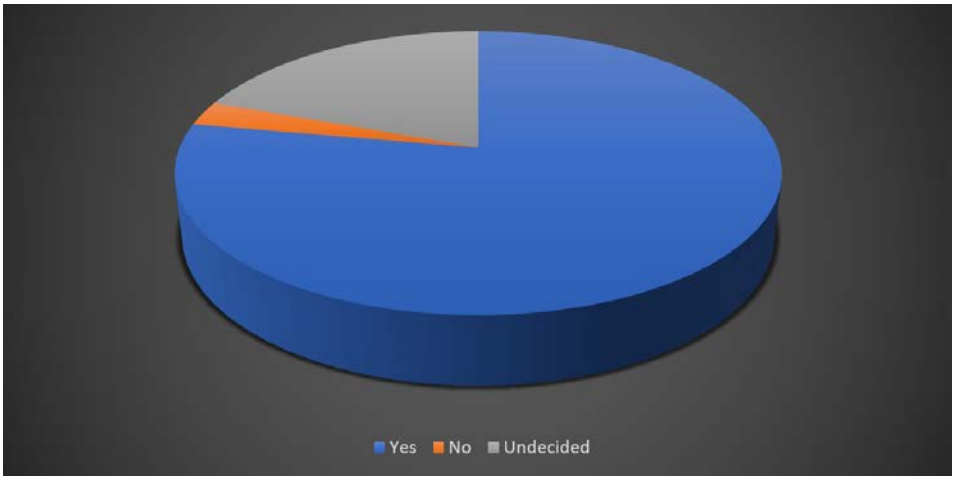

Source: Own elaboration.

As illustrated in Graph 1, 77.8 percent of respondents agree that the heavy presence of Cameroonian government forces on the University of Buea and the University of Bamenda campuses impairs their ability to concentrate on their studies and consequently impairs their decision to attend school, attend lectures and even perform well in examinations. This is despite the fact that Cameroonian government forces are on campus to provide a secure and safe studying environment for students. The disgust for the presence of Cameroonian government forces on campuses may be explained by waning trust in military institutions such as the police, informed by a history of student harassment and brutality considered sympathetic to the Anglophone course, as Fongwa, Samuel & Godlove (2016) argue using the example of the University of Buea Students' Union (UBSU) under the chancellorship of Nalova Lyonga. A negligible 2.8 percent opted to remain silent on the matter, while 19.4 percent opposed to the premise that the presence of Cameroon government troops on campus affected their academic attention. This 19.4 percent are happy with the presence of Cameroonian government soldiers on campus to keep an eye on things and guard against any unanticipated assaults by separatist rebels. According to statistics from the Solidarity and Development Initiative (SODEI), around 15 University of Buea students were abducted on March 20, 2019, and a lecturer at

the University of Bamenda was killed on May 17, 2020 (Akame, Crockett, & Anoma, 2021, p. 23). Therefore, the presence of Cameroonian government troops at the University of Buea and the University of Bamenda campuses is critical, even though it has proven detrimental in some cases, like the one cited above.

School dropout

To have a better understanding of the enrolment pattern, the researcher asked survey respondents if they contemplated dropping out of school or deferring their studies due to the separatist war. The data that follow provide insight into the students' responses.

Graph 2. Percentage of students considering quitting school due to the armed conflict

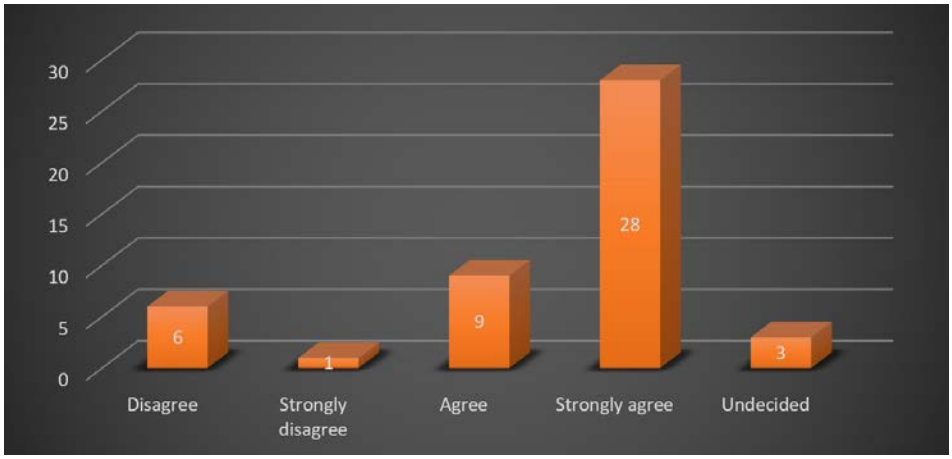

Source: Own elaboration.

Since the crisis began and degenerated into an armed conflict, some students at the University of Buea and the University of Bamenda have been forced to miss courses and others have discontinued their studies owing to widespread insecurity and persistent harassment by Cameroonian government troops and Ambazonian separatist fighters. According to the World Bank (2021, p. 38f), the separatist struggle has resulted in the absence of 238,826 and 86,696 primary and secondary school pupils, respectively, in the Anglophone areas. This kind of research on the conflict's effect on school enrolment reveals nothing about the situation at higher education institutions. As such, this paper serves as a forerunner to the conflict's influence on the higher education sector in Anglophone Cameroon from the perspective of a student. Numerous factors contribute to some students' choice to discontinue or interrupt their education. Fear of abduction, harassment, unlawful arrest, detention, and torture, as well as threats and contradictory signals from opposing parties, are only a few of the causes. Indeed, others have joined the ranks of Cameroon's government forces, separatist fighters, vigilante groups and armed gangs responsible for

a variety of crimes, including theft and beheadings. As seen in Graph 2, 28 respondents strongly agreed that they considered quitting school or stopping their studies while 9 agreed. 6 students, on the other hand, disagreed with this assertion, stating that they had continued to attend school despite the odds. 1 more also strongly disagreed that the conflict situation stopped her from going to school. Another 3 respondents expressed a preference for neutrality on this particular point.

Effectiveness of lectures amidst safety concerns

Due to the nature of the separatist struggle in Cameroon's Anglophone regions, schools have been vulnerable to violence. Students and teachers are often targeted in order to enforce the separatist leadership's demand for school boycotts as a tactic for forcing the Cameroon government to the negotiating table. As a result, even with the military on patrol, it is impossible to say if campuses are secure for lectures. To assess the degree to which campuses are safe for lectures, respondents were asked to score their level of comfort on a 5-point Likert scale.

Graph 3. Is it safe to attend lectures on university campuses?

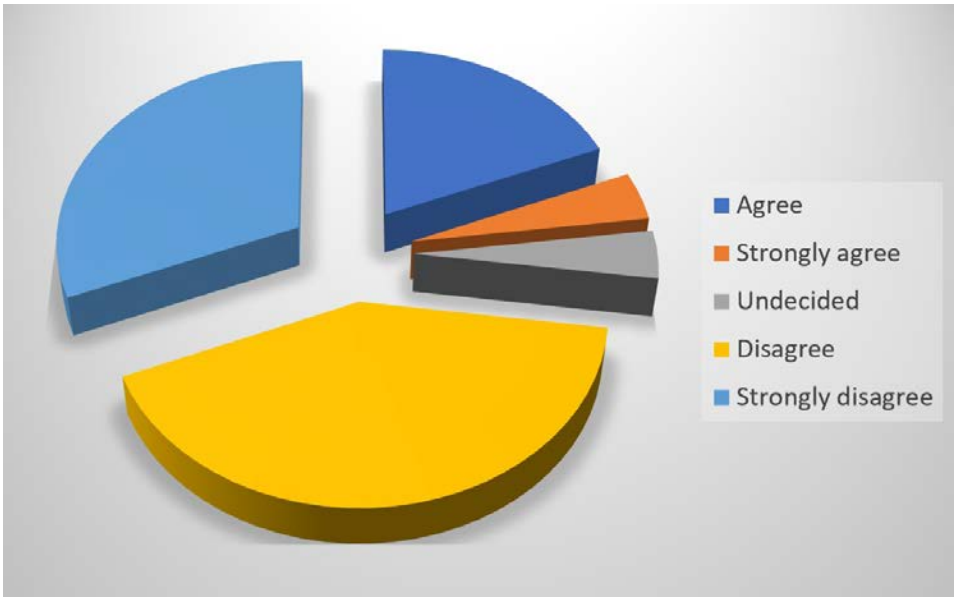

Source: Own elaboration.

In terms of respondents' perceptions on how safe campuses are for lectures, 41.7 percent disagree and 31.3 percent strongly disagree that campuses are safe for studies. This is consistent with the replies in Graph 1, where the majority of respondents believed that the presence of government troops on campus posed a threat to their safety. In other words, such a presence is an invitation for Ambazonian

separatist combatants, transforming campuses into battlegrounds rather than safe havens for learning. 4.2 percent, on the other hand, chose not to reply to this question. In contrast to the 4.2 percent who strongly agree that colleges are secure for lectures, 18.8 percent support (agree) that campuses are safe for lectures, maybe because the massive presence of Cameroonian government troops deters other belligerent forces.

Intermittent closure of campuses

Students were asked to affirm or deny the assertion that the University of Buea and the University of Bamenda campuses had been closed intermittently since the unrest started and deteriorated into an armed conflict.

Graph 4. Percentage of students who agree or disagree that campuses had been closed at some time due to armed conflict

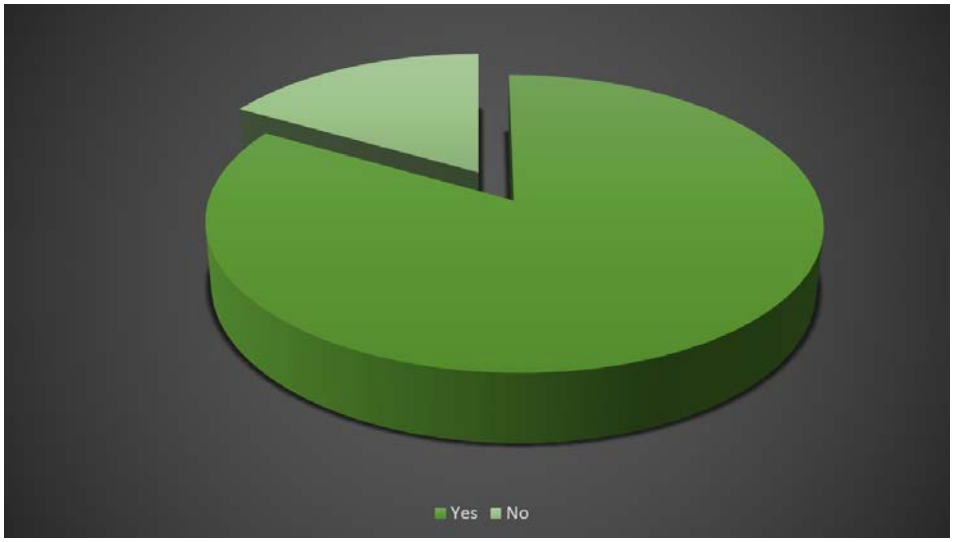

Source: Own elaboration.

Between the 'yes' and 'no' responses, 83.3 percent of respondents agree that their universities were closed at some point since the war began, while 16.7 percent disagree. The primary cause for these closures is widespread instability, which has resulted in ghost towns and lockdowns in Cameroon's two Anglophone regions since 2016. The conflict's intensity is illustrated by public universities like the University of Buea and the University of Bamenda's dread of ghost and lockdown days.

Student's Performances

Students' performance during the armed war is seen in Graph 5.

Graph 5. Student performance during the armed conflict

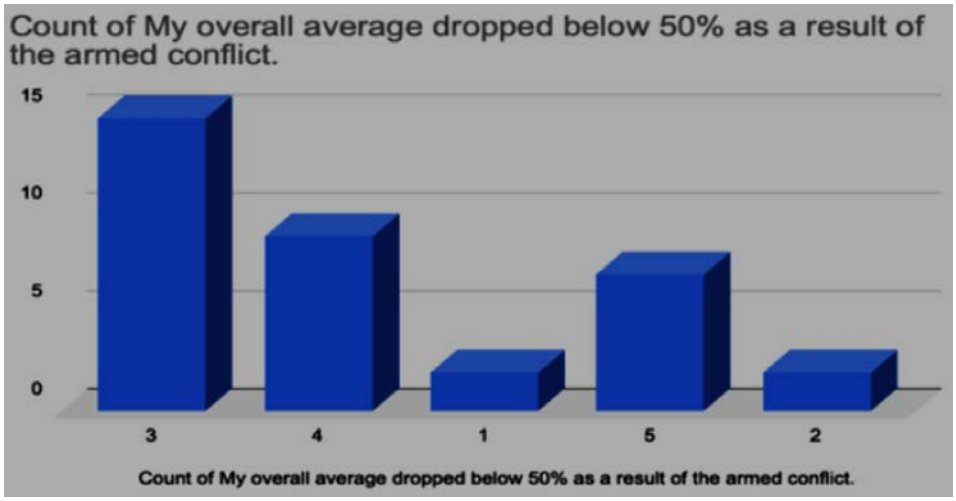

Source: Own elaboration.

Another critical factor to consider was the students' performance. However, it should be noted that not all students who participated in the survey responded to this question. Some responders omitted the question on purpose or inadvertently. As illustrated by the graph, a total of 23 respondents strongly believe that the conflict has had an adverse effect on their overall performance on Continuous Assessment Tests (CAs) and final examinations, resulting in a decrease in their Cumulative Grade Point Averages (GPA). 10 respondents agreed as well. However, 1 respondent chose not to express an opinion, while 9 respondents strongly objected and argued that their performance did not fall below 50% between 2016 and 2020.

Current security situation

Students' perceptions of the security situation are shown in Graph 6.

In comparison to 2016, when the crisis began, and 2017, when it devolved into an armed conflict, respondents were asked if the security situation on university campuses has improved. As seen in Graph 6, 15 of the respondents feel that the security situation has significantly improved. 1 wholeheartedly agrees that campus security has improved significantly in recent years. 4 chose not to express an opinion on the matter, while 2 strongly disagree and more than 13 strongly disagree that the security situation is improving.

Graph 6. Student perception of the security situation

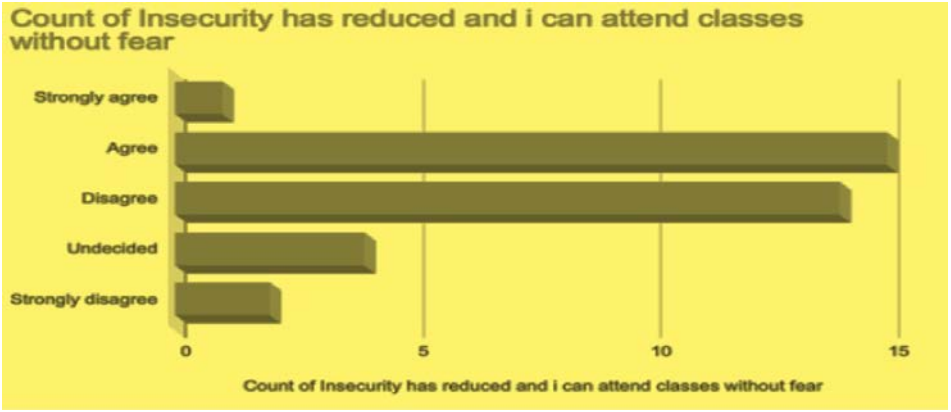

Source: Own elaboration.

Impact on local Migration

Students who considered transferring to universities in Francophone regions (Graph 7).

Graph 7. Consideration of transferring to universities in Francophone regions

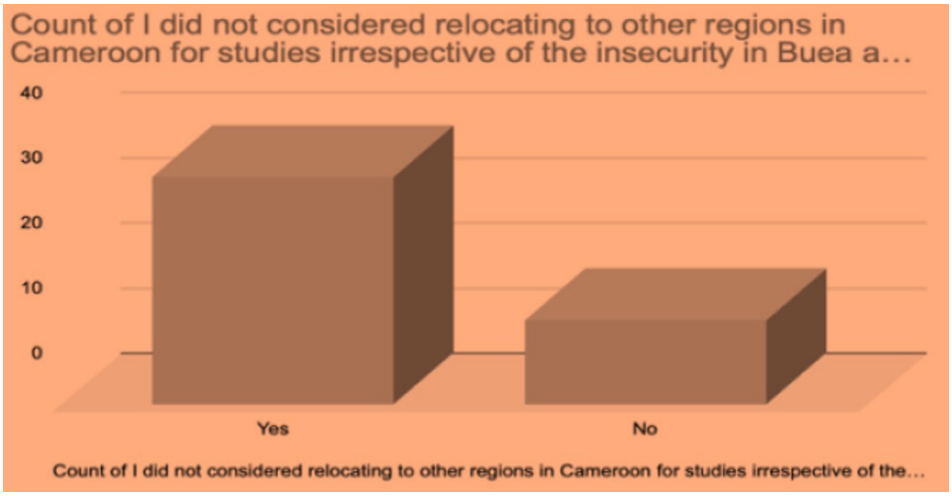

Source: Own elaboration.

Graph 7 shows the number of students who have contemplated studying at institutions in Francophone regions since the crisis erupted. Over 30 respondents pondered relocating to Francophone areas in order to continue their studies in towns such as Dschang, Yaoundé, and Douala, which are home to the University of

Dschang, the University of Yaoundé I, the University of Yaoundé II, and the University of Douala, respectively. This might be seen as a reference to the security situation in universities in Cameroon's Anglophone regions. The distinguishing feature of the University of Buea and the University of Bamenda is their Anglo-Saxon heritage, in contrast to universities in other regions, which are either French- or bilingual-oriented and built of a system reminiscent of French colonial rule. Thus, it was critical to inquire if students contemplated transferring to other universities in other parts of Cameroon after the war began, even though slightly more than 10 percent of respondents opted to stay at the University of Buea and the University of Bamenda. This demonstrates that the deciding factor in relocating was not the educational system, but rather the amount of insecurity prevalent in Anglophone regions.

Discussion

Students at the University of Buea and the University of Bamenda are constantly at risk due to the security dynamics of the armed conflict in Cameroon's Anglophone regions. It is unsurprising that "the conflict's first victim was a University of Bamenda student", as Anglophone students are well-known for their role in the history of the Southern Cameroon/Ambazonian struggle (Abbink, 2005; Nyamnhoh & Akum, 2008; Anyefru, 2011; Chereji, 2012; Nyamnjoh & Konings, 2012; Musah, 2021). The bulk of Anglophone activists on the frontlines are students, academics and attorneys. This partially explains why the violent war now afflicting the Anglophone regions began with strikes by lawyers, teachers and students. Several of those recruited by the belligerents were once students at the University of Buea and the University of Bamenda. Their frustration with the decline in educational quality at these institutions coupled with unemployment and acute poverty are some of the primary reasons why many of them continue to pick up arms.

The constant interruption of classes caused by skirmishes between Cameroon government forces and Ambazonian separatist fighters fosters anxiety among many students, preventing them from attending lectures. This is one of the causes for the decline in enrolment and the rise in interest in studying at universities in Francophone regions. On-campus insecurity has also affected students' performance. This is because overall uncertainty breeds dread and psychological anguish, which impairs students' ability to concentrate academically. Specific incidents in Cameroon's armed conflict are increasing fears among the student population at the University of Buea and the University of Bamenda, as numerous students from these two universities have been murdered, kidnapped, arrested, tortured, harassed and imprisoned indiscriminately. Students face these threats regardless of whether they have committed a crime or not. With the current armed conflict far from settled, the future of effective education at the University of Buea and the University of Bamenda, particularly in the Anglophone areas in general, remains uncertain.

The study's limitations include difficulties in obtaining responses from students and low survey participation. This might be a consequence of restricted Internet access caused by poor Internet connection and frequent power outages. Many also expressed concerns about their security, despite the researcher's promises that no personal information would be used in the presentation, analysis or interpretation of the data. This affected the survey's participation rate. The small sample size in comparison to the two universities' student population is an acceptable constraint, as a larger sample size including private universities, high schools and colleges could have produced different findings.

Conclusion

This article focused on the effects of armed conflict in Cameroon's Anglophone regions, specifically on students at the University of Buea and the University of Bamenda. The use of a random online survey demonstrates that the conflict affects student performance, pushing many students to drop out. The surge in continual dread of arrests, torture, kidnappings, rapes and death lurks ominously over students at University of Buea and the University of Bamenda, creating an insecure and risky learning environment. The possibility of the situation ever-altering is contingent on the outcome of the present conflict.

The article is beneficial for many reasons, since it details the damage done to higher education in Cameroon's Anglophone regions. To begin, it will assist students in comprehending the stakes and adapting to a conflict atmosphere. Second, it will raise awareness and encourage combatants to exhibit restraint in order to allow students to attend lectures uninterrupted. Schools, for example, might be used as buffer zones between Cameroon's government forces and Anglophone rebel militants. Additionally, the article may be useful to international organisations such as the United Nations in their efforts to secure a ceasefire and bring the warring parties to the negotiating table. It equally serves as an evidence-based paper to justify the pressing need for international and local stakeholders to establish an effective mechanism for the protection of students and civilians in the two Anglophone regions of Cameroon. In terms of originality, this is perhaps one of the first research papers to rely exclusively on online survey responses and to focus exclusively on the separatist war's implications on students at University of Buea and the University of Bamenda. This enables the reader to understand the conflict through the lens of a student's dilemma.

References

Abbink, J. (2005). Being young in Africa: The politics of despair and renewal. In *Vanguard or vandals* (pp. 1–34). Brill Academic.

Adebayo, A. (2018). Impact of armed conflict on education in Africa. *Kiu Journal of Education*, 13(1), 17–40.

Agwanda, B., Nyadera, I.N., & Asal, U.Y. (2020). Cameroon and the Anglophone crisis. *The Palgrave Encyclopedia of Peace and Conflict Studies*, 1–11.

Akame, G.A., Crockett, J., & Anoma, R.A.B. (2021). *Baseline Research: Education in Crisis in the Anglophone Regions of Cameroon*. Solidarity and Development Initiative.

Akhtar, M. (2018). Role of Identity Crisis and Relative Deprivation as Catalysts of Political Violence and Terrorism. *RAIS Journal for Social Sciences*, 2(1), 49–66.

Ambe, G. (2021). Cameroon Anglophone Genocide: Past, Present and Future. *Research Journal of Social Sciences and Humanities*, 2(1), 22–33.

Anyefru, E. (2011). The refusal to belong: Limits of the discourse on Anglophone nationalism in Cameroon. *Journal of Third World Studies*, 28(2), 277–306.

Braun, V., Clarke, V., Boulton, E., Davey, L., & McEvoy, C. (2021). The online survey as a qualitative research tool. *International Journal of Social Research Methodology*, 24(6), 641–654.

Chereji, R.C., & Lohkoko, E.A. (2012). Cameroon: The Anglophone Problem. *Conflict Studies Quarterly*, 1, 3–23.

Fongwa, S.N., & Chifon, G.N. (2016). Revisiting student participation in higher education governance at the University of Buea, Cameroon: 2004–2013. In *Student politics in Africa: Representation and activism* (pp. 109–129). African Minds.

Gurr, T.R. (2015). *Why men rebel*. Routledge.

Kecmanovic, M. (2013). The short-run effects of the Croatian war on education, employment, and earnings. *Journal of Conflict Resolution*, 57(6), 991–1010.

Konings, P. (2009). *Neoliberal Bandwagonism: Civil Society and the Politics of Belonging in Anglophone Cameroon*. African Books Collective.

Musah, C.P. (2021). Musical activism in the struggle to end the Anglophone secessionist crisis in Cameroon. *European Journal of Social Sciences Studies*, 6(4), 1–13.

Ngam, C.C., & Budi, R.N. (2021). The Anglophone Question in Cameroon: Historical Context and Evolution from "Everyday" Resistance to Armed Conflict, 1961–2017. *Africana Studia*, 33, 17–31.

Ngenge, R.T. (2020). *Accountability and Perception of Effectiveness in Public Universities in Cameroon: Case of the University of Buea* (Master's thesis, The University of Bergen).

Nyamnhoh, B., & Akum, F. (Eds.) (2008). *The Cameroon GCE Crisis: A Test of Anglophone Solidarity.* African Books Collective.

Nyamnjoh, F.B., Nkwi, W.G., & Konings, P. (Eds.) (2012). *University crisis and student protests in Africa: The 2005–2006 university students' strike in Cameroon*. African Books Collective.

Quay, J., & Noddings, N. (2018). Nel Noddings on care theory and caring practice: In dialogue with John Quay. In *Theory and philosophy in education research* (pp. 101–113). Routledge.

Saleh, A., & Bista, K. (2017). Examining factors impacting online survey response rates in educational research: Perceptions of graduate students. *Online Submission*, 13(2), 63–74.

Smith, A. (2010). *The influence of education on conflict and peace building, Background paper prepared for the Education for All Global Monitoring Report 2011 The Hidden Crisis: Armed conflict and education*. UNESCO.

Smith, D. (2004). Trends and causes of armed conflict. In *Transforming Ethnopolitical Conflict* (pp. 111–127). VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden.

World Bank (2021). *The Socio-Political Crisis in the Northwest and Southwest Regions of Cameroon: Assessing the Economic and Social Impacts*. World Bank.

Author's Bionote

Ngenge Ransom Tanyu – studies for a Master of Arts in International Security Management at the Berlin School of Economics of Law. He holds an M.Phil. in Public Administration from the University of Bergen and B.Sc. in Political Science with a Minor in History from the University of Buea. He is also the founder and Executive Director of Africa Online & Publications Library.

FOLIA 352

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Securitate 12(1) (2022)
ISSN 2657-8549
DOI 10.24917/26578549.12.1.15

Mirosław Laskowski
Akademia Sztuki Wojennej w Warszawie
ORCID ID: 0000-0001-9522-2383

Straż Graniczna RP w dobie zagrożeń hybrydowych

Polish Border Guard in the time of hybrid threats

Abstrakt

Problematyka bezpieczeństwa państw europejskich, w tym także Polski, zaczyna wkraczać w zupełnie nowy wymiar zagrożeń i związanych z tym potrzeb. Bezpieczeństwo staje się coraz bardziej pożądaną i docenianą wartością publiczną. Ze względu na niekonwencjonalny charakter współczesnych zagrożeń coraz większego znaczenia zaczynają nabierać formacje i służby odpowiedzialne za specyficzne obszary zadaniowe, wśród których szczególne miejsce zajmuje z pewnością Straż Graniczna. Hybrydowy charakter coraz częściej stosowanych działań destabilizujących łączy różne formy oddziaływania, powodując daleko idącą nieprzewidywalność ich skutków. Biorąc pod uwagę, że wschodnia granica Polski stanowi jednocześnie granicę NATO oraz Unii Europejskiej, nie trzeba nikogo przekonywać, jak kluczowe znaczenie dla bezpieczeństwa naszego regionu mają służby odpowiedzialne za ochronę granicy państwowej. Zatem jako główny cel badawczy niniejszego opracowania przyjęto ukazanie obecnego potencjału Straży Granicznej RP w kontekście reagowania na zagrożenia hybrydowe, które coraz częściej dotykają jej obszaru odpowiedzialności. Niniejszy artykuł ukazuje niezwykle istotną rolę polskiej Straży Granicznej w zapewnianiu bezpieczeństwa wewnętrznego kraju, a także całej Unii Europejskiej, widzianą przez pryzmat nowych wyzwań, przed którymi stają zarówno pogranicznicy, jak i pozostałe formacje mundurowe. Prowadzone analizy bazują na najnowszych danych Komendy Głównej Straży Granicznej w odniesieniu do aktualnych informacji z innych źródeł, co pozwoliło na merytoryczną dyskusję i konstruktywne wnioski.

Słowa kluczowe: Straż Graniczna; bezpieczeństwo; kryzys migracyjny; zagrożenia hybrydowe

Abstract

The security issues of European countries, including Poland, are beginning to enter a completely new dimension of threats and the related needs. Security is becoming a more and more desirable and appreciated public value. Due to the unconventional nature of contemporary threats, formations and services responsible for specific task areas are becoming more and more important, where the Border Guard certainly occupies a special place. The hybrid nature of the increasingly used destabilizing actions combines various forms of influence, causing far-reaching unpredictability in its effects. Taking into account that the eastern border of Poland is at the same time the border of NATO and the European Union, there is no need to

convince anyone that the services responsible for the protection of the state border are of key importance for the security of our region. Therefore, the main research goal of this study was to show the current potential of the Polish Border Guard in the context of responding to hybrid threats that increasingly affect its area of responsibility. This article shows the extremely important role of the Polish Border Guard in ensuring the internal security of the country, as well as the entire European Union, seen through the prism of new challenges faced by both border guards and other uniformed formations. The conducted analyzes are based on the latest data from the Border Guard Headquarters in relation to up-to-date information from other sources, which allowed for a substantive discussion and constructive conclusions.

Keywords: Border Guard; security; migration crisis; hybrid threats

Wprowadzenie

Straż Graniczna jako jednolita, umundurowana i uzbrojona formacja przeznaczona jest do ochrony granicy państwowej, kontroli ruchu granicznego oraz zapobiegania i przeciwdziałania nielegalnej migracji. Od samego początku swojego istnienia, a więc od 16 maja 1991 roku, po przeformowaniu z Wojsk Ochrony Pogranicza, przestała ona pełnić funkcję obronną na rzecz prewencyjno-ochronnej, zmieniając jednocześnie swój militarny charakter na typowo policyjny. Obecnie ochrona granicy państwowej opiera się na określonej strategii działań, która odznacza się o wiele szerszym zakresem kompetencji niż fizyczna ochrona granicy (Mróz, 2016, s. 114). Do najważniejszych zadań wykonywanych obecnie przez funkcjonariuszy Straży Granicznej należy zaliczyć ochronę granicy państwowej oraz organizowanie i dokonywanie kontroli ruchu granicznego (Ustawa z dnia 12 października 1990 r. o Straży Granicznej, Dz.U. 2005 nr 234 poz. 1997 z późn. zm.). Po wejściu Polski do Unii Europejskiej oraz strefy Schengen zniesiono kontrole na granicach wewnętrznych, pozostawiając jedynie przejścia graniczne z państwami spoza tej strefy. W związku z tym znacznej redukcji uległy dotychczasowe stany osobowe, a tym samym potencjał i możliwości Straży Granicznej, której zadania skupiają się teraz wokół wschodniej granicy kraju. Jako zewnętrzna granica wspólnoty funkcjonuje ona w jednolitym standardzie, zapewniając niezbędną ochronę czasu pokoju oraz niezakłócony przepływ towarów i kontrolę w ruchu granicznym. Coraz częściej jednak zagrożenia pojawiające się w państwach unijnych wykraczają poza dotychczasowe standardy i ze względu na swój zakres oddziaływania noszą znamiona zagrożeń hybrydowych (Hybrid Threats, 2022). Jednym z takich zjawisk jest niewątpliwie problem masowej migracji, który odcisnął swoje piętno w ostatnich latach na południowych krajach Unii Europejskiej. W 2021 roku zjawisko masowej i nielegalnej migracji stało się narzędziem destabilizacji na granicy polsko-białoruskiej. Przy jawnym wsparciu władz Białorusi tysiące celowo sprowadzonych migrantów zaczęło forsować polską granicę z zamiarem przedostania się do krajów Europy Zachodniej. W tej sytuacji opanowanie powstałego kryzysu migracyjnego stało się niemożliwe dla etatowych sił

i środków samej Straży Granicznej. Nowe wyzwanie, przed którym stanęły polskie służby, wymusiło dodatkowe zaangażowanie Sił Zbrojnych, co znacząco wpłynęło na gotowość wojsk operacyjnych do realizacji zadań zgodnie z bojowym przeznaczeniem. Powstaje zatem pytanie, czy wobec zmieniającego się charakteru współczesnych zagrożeń polska Straż Graniczna może pozostawać dalej formacją policyjną w obecnej strukturze i z dotychczasowym potencjałem?

Metodologia badania

Zgodnie z przyjętą koncepcją badawczą przedmiotem rozważań podjętych w niniejszym artykule jest problem funkcjonowania Straży Granicznej w sytuacjach coraz częściej pojawiających się zagrożeń o charakterze hybrydowym. Głównym celem badawczym jest zatem ukazanie obecnego potencjału tej formacji w kontekście nowych wyzwań związanych z zapewnieniem bezpieczeństwa zewnętrznego podczas reagowania na zagrożenia hybrydowe. Należy postawić więc następujące pytanie: W jaki sposób przygotować polską Straż Graniczną do skutecznego reagowania na zagrożenia hybrydowe pojawiające się w jej obszarze odpowiedzialności?

Badania nad powyższą problematyką prowadzone były na przełomie 2021 oraz 2022 roku za pomocą metod teoretycznych, do których należy zaliczyć przede wszystkim: analizę, syntezę oraz uogólnianie i wnioskowanie. Wykorzystywane techniki i narzędzia badawcze to głównie analiza treści oraz badanie dokumentów i materiałów źródłowych. Ponadto podczas pracy nad artykułem wykorzystano aktualne materiały i doświadczenia wynikające ze współpracy Akademii Sztuki Wojennej w Warszawie z Komendą Główną Straży Granicznej.

Wyniki

Straż Graniczna posiada ściśle określoną strukturę organizacyjną, w której funkcję centralnego organu administracji rządowej w zakresie ochrony granicy państwowej i kontroli ruchu drogowego pełni Komendant Główny Straży Granicznej. Podlega on bezpośrednio Ministrowi Spraw Wewnętrznych i Administracji, a powoływany jest przez Prezesa Rady Ministrów. Do zasadniczych elementów hierarchicznej struktury Straży Granicznej należą przede wszystkim oddziały terenowe i placówki Straży Granicznej. Usytuowanie tej formacji w ogólnej strukturze polskich organów państwowych przedstawia rysunek 1.

Rysunek 1. Usytuowanie Straży Granicznej w strukturze polskich organów państwowych

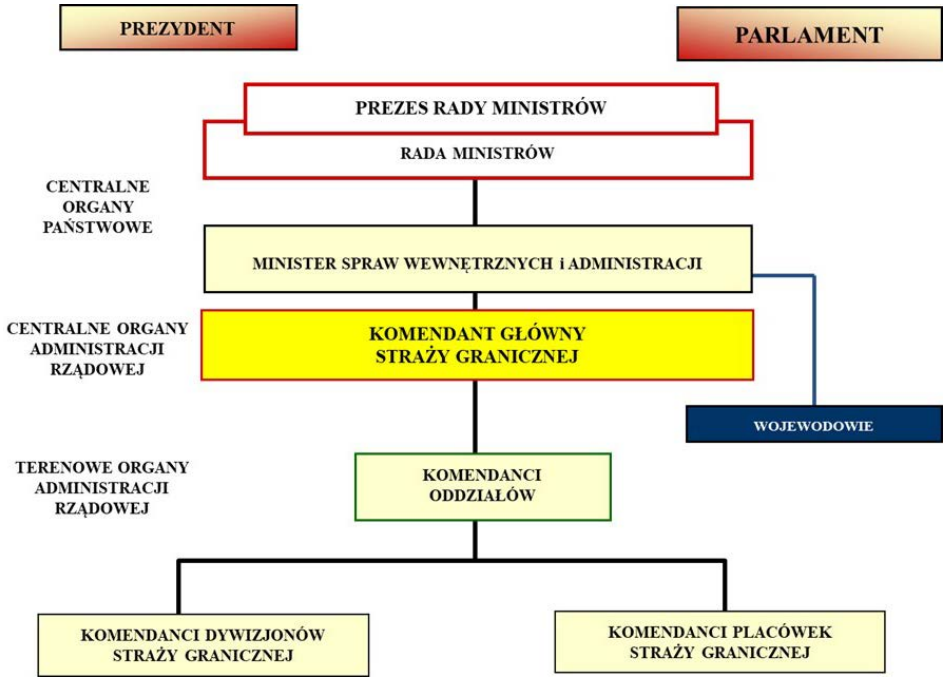

Źródło: Opracowanie własne na podstawie materiałów Komendy Głównej Straży Granicznej, Warszawa 2019.

Zasadniczy potencjał Straży Granicznej współtworzy dziewięć oddziałów terenowych oraz trzy ośrodki szkolenia. W skład oddziałów Straży Granicznej (OSG) wchodzą:

- Bieszczadzki OSG – woj. podkarpackie z siedzibą w Przemyślu;
- Karpacki OSG – woj. świętokrzyskie i małopolskie z siedzibą w Nowym Sączu;
- Nadbużański OSG – woj. lubelskie z siedzibą w Chełmie;
- Nadodrzański OSG – woj. lubuskie, wielkopolskie oraz dolnośląskie z siedzibą w Krośnie Odrzańskim;
- Nadwiślański OSG – woj. kujawsko-pomorskie, mazowieckie i łódzkie z siedzibą w Warszawie;
- Morski OSG – woj. pomorskie oraz zachodniopomorskie z siedzibą w Gdańsku;
- Podlaski OSG – woj. podlaskie z siedzibą w Białymstoku;
- Śląski OSG – woj. opolskie oraz śląskie z siedzibą w Raciborzu;
- Warmińsko-Mazurski OSG – woj. warmińsko-mazurskie z siedzibą w Kętrzynie.

Ośrodki szkolenia pełnią funkcję dydaktyczną: przygotowują nowe kadry i podwyższają kwalifikacje funkcjonariuszy w służbie. Należą do nich:

- Centrum Szkolenia SG w Kętrzynie;
- Ośrodek Szkoleń Specjalistycznych SG w Lubaniu;
- Centralny Ośrodek Szkolenia SG w Koszalinie (Harczuk, 2016).

Straż Graniczna stanowi obecnie w pełni profesjonalną służbę graniczno-migracyjną, która zatrudnia ok. 16,5 tys. funkcjonariuszy oraz ponad 1,5 tys. pracowników, przy ukompletowaniu średnim na poziomie niemal 87%. Najbardziej rozbudowane, a co za tym idzie najliczniejsze oddziały Straży Granicznej znajdują się na wschodniej granicy Polski, ochraniają zewnętrzną granicę Unii Europejskiej. Rozmieszczenie jednostek Straży Granicznej wraz z ich podziałem administracyjnym przedstawiono na rysunku 2.

Ochrona granicy państwowej realizowana przez Straż Graniczną polega przede wszystkim na przeciwdziałaniu bezprawnemu przekraczaniu granicy przez osoby oraz środki transportu, a także na kontroli przepływu towarów, jako podstawowych czynności służbowych realizowanych na odcinkach granicy, między przejściami granicznymi, na przejściach granicznych oraz w strefie nadgranicznej. Do zasadniczych działań wykonywanych w ramach ochrony granicy państwowej należy zaliczyć: działania patrolowe, obserwację, pościgi, zasadzki oraz kontrolę osób i środków transportu na drogach prowadzących do przejść granicznych (Kamuda, Trybus, 2013, s. 59–72).

Rysunek 2. Usytuowanie Straży Granicznej w strukturze polskich organów państwowych

Źródło: Materiały szkoleniowe Komendy Głównej Straży Granicznej, Warszawa 2019.

Główne zadania Straży Granicznej dotyczą przede wszystkim ochrony granicy państwowej, kontroli ruchu granicznego oraz zapobiegania i przeciwdziałania nielegalnej migracji. Zadania te implikują takie czynności, jak:

- wydawanie zezwoleń na przekraczanie granicy państwowej, w tym wiz;
- rozpoznawanie i wykrywanie przestępstw oraz wykroczeń, zapobieganie im, a także ściganie ich sprawców;
- zapobieganie transportowaniu towarów bez wymaganego zezwolenia;
- zapewnienie bezpieczeństwa w komunikacji międzynarodowej i porządku publicznego w zasięgu terytorialnym przejścia granicznego;
- zapewnienie bezpieczeństwa na pokładzie statków powietrznych;
- kontrola legalności pobytu i zatrudnienia cudzoziemców;
- ujawnianie fałszerstw dokumentów uprawniających do wjazdu i pobytu na terytorium strefy Schengen.

Współczesne zagrożenia sprawiają, że wszystkie służby, w tym także Straż Graniczna, mają swoje procedury służące zapewnieniu wymaganego poziomu odporności na tego typu zjawiska. Podobnie jak siły zbrojne, Straż Graniczna posiada własny system służb dyżurnych oraz plan zarządzania kryzysowego, w ramach którego utrzymuje stałe siły odwodowe. Po konflikcie w Ukrainie oraz kryzysie migracyjnym w Europie opracowano koncepcję doposażenia funkcjonariuszy w dodatkową broń strzelecką, taką jak: karabinki, pistolety i karabiny maszynowe oraz wyborowe. Zwiększono intensywność szkoleń i poszerzono współpracę z Policją, Żandarmerią Wojskową oraz Siłami Zbrojnymi RP. Warto podkreślić, że Straż Graniczna od 2000 roku jest systematycznie rozbudowywana oraz dostosowywana do charakteru nowych zagrożeń zarówno w zakresie infrastruktury, jak i sprzętu czy wyposażenia służbowego (Łach, 2013, s. 64).

Sytuacja kryzysowa implikująca nowe wyzwania dla systemu bezpieczeństwa państwa ma swoje podłoże nie tylko w katastrofach naturalnych czy spontanicznych reakcjach społecznych na wydarzenia lokalne, ale także coraz częściej wywoływana jest celowo jako element działań hybrydowych. Tego typu działaniami określa się zwykle każdą wrogą aktywność prowadzoną poniżej progu wojny, łączącą narzędzia militarne oraz pozawojskowe. Pomimo że wszystkie nowoczesne konflikty zbrojne mają charakter hybrydowy z uwagi na towarzyszące im operacje dezinformacyjne i psychologiczne wobec społeczeństwa, a także różne formy nacisku poprzez wywieranie presji ekonomicznej czy dyplomatycznej, to jednak istotą zagrożeń hybrydowych jest prowadzenie takich działań w czasie pokoju. Środki militarne służą jedynie wzmocnieniu ich efektywności, lecz bez jednoznacznego i otwartego użycia siły (Dyner, 2022, s. 3).

Hybrydowość charakteryzuje się daleko idącą złożonością oraz wielopłaszczyznowością prowadzonych działań. Brak wypowiedzenia wojny przy jednoczesnym wprowadzeniu stanu wyjątkowego, wojennego lub kryzysowego skutecznie utrudnia wykorzystanie sił zbrojnych zgodnie z ich przeznaczeniem. Działania hybrydowe to działania, które celowo są ograniczane i utrzymywane na poziomie poniżej

jednoznacznie określonego progu konwencjonalnej wojny. Zadaniem tego typu działań podprogowych jest osiąganie celów strategicznych przy jednoczesnym destabilizowaniu procesu decyzyjnego w międzynarodowym systemie bezpieczeństwa. Za najbardziej niebezpieczne uważa się zagrożenia niezidentyfikowane i wcześniej nieznane, które wprowadzają dodatkowo element zaskoczenia, odznaczając się przy tym niekonwencjonalnym charakterem działań (Pawlak, Kieplin, 2016).

Rysunek 3. Szlaki przerzutu migrantów na granice państw Unii Europejskiej

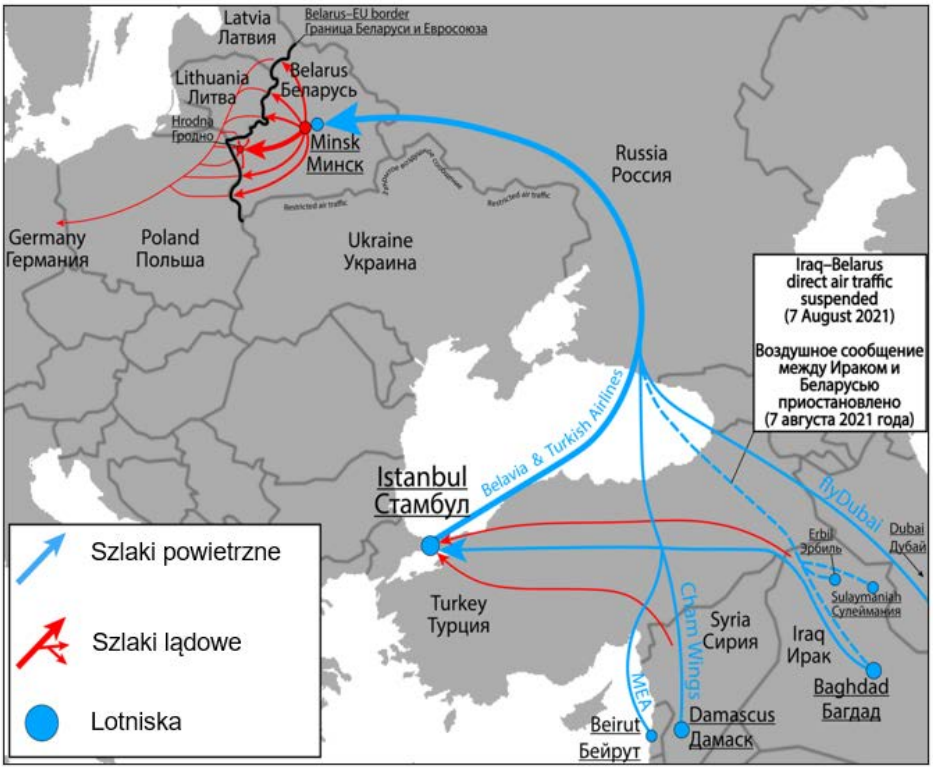

Źródło: Kryzys migracyjny (2022). *Kryzys migracyjny na granicy Białorusi z Unią Europejską*. Dostęp 21.03.2022, https://pl.wikipedia.org/wiki/Kryzys_migracyjny_na_granicy_Bia%C5%82orusi_z_Uni%C4%85_Europejsk%C4%85_(od_2021).

Kryzys migracyjny wywołany wojną w Syrii pokazał, że tego typu sytuacje pozostawione poza kontrolą mogą skutecznie destabilizować państwa Unii Europejskiej nieprzygotowane na taką skalę zjawiska. Nie trzeba było długo czekać, aby masowa migracja stała się narzędziem celowych działań w konflikcie hybrydowym. W 2021 roku tego rodzaju działania zostały podjęte przez władze Białorusi wobec Polski, Litwy i Łotwy. Przy wyraźnym wsparciu Rosji doprowadzono do kryzysu migracyjnego na granicach z państwami Unii Europejskiej oraz NATO w celu

destabilizowania sytuacji także w innych państwach wspólnoty. Kryzys rozpoczął się, gdy władze białoruskie uruchomiły kanały przerzutu migrantów (głównie młodych mężczyzn) z krajów Bliskiego Wschodu i Afryki na granice z Unią Europejską, czyli przede wszystkim z Polską, ale także z Litwą oraz Łotwą. Aleksandr Łukaszenka przyznał, że nielegalny przerzut migrantów jest odpowiedzią na unijne sankcje nałożone na Białoruś. Wykorzystywane w tym celu szlaki przerzutu zostały przedstawione na rysunku 3.

Pierwsze efekty działań władz białoruskich pojawiły się w połowie maja 2021 roku, kiedy litewska Straż Graniczna zaczęła coraz częściej odnotowywać próby nielegalnego przekroczenia granicy od strony białoruskiej. Początkowo były to niewielkie grupy, lecz ich liczebność zaczęła się szybko zwiększać. Litwa od początku wskazywała, że za procederem przerzucania migrantów na jej granicę stoją służby białoruskie, co wyraźnie potwierdzały zatrzymane osoby.

Kryzys na granicy z Polską rozpoczął się na początku sierpnia 2021 roku, gdy polska Straż Graniczna zarejestrowała ponad 3 tys. prób nielegalnego przekroczenia granicy w ciągu jednego miesiąca. Do zaostrzenia kryzysu doszło jesienią, kiedy bardzo duże grupy migrantów wspieranych przez białoruskie służby zaczęły regularnie szturmować polską granicę. Poza tym całej operacji zaczęły towarzyszyć białorusko-rosyjskie kampanie dezinformacyjne i propagandowe skierowane m.in. do społeczeństw Polski, Litwy i Łotwy. Wobec rosnącej skali problemu, a także ze względu na warunki koczujących na granicy migrantów, działania Straży Granicznej zostały wzmocnione przez wojsko, Policję oraz służby ratunkowe. Długotrwałość kryzysu oraz jego wielopłaszczyznowy charakter wyraźnie sugerują, że działania podejmowane przez Rosję i Białoruś noszą znamiona zaplanowanej operacji hybrydowej, wymierzonej w państwa NATO oraz Unii Europejskiej.

Straż Graniczna, która jako formacja nie została przeznaczona do reagowania na tego typu zagrożenia (Hoffman, 2011), odcinek granicy białoruskiej ochrania siłami oddziału, który stanowi siłę ok. 2 tys. funkcjonariuszy wraz z wyposażeniem i sprzętem służącym głównie do obserwacji i kontroli ruchu granicznego. Warto podkreślić, że od początku kryzysu granicznego do końca 2021 roku Straż Graniczna zarejestrowała razem ok. 40 tys. prób nielegalnego przekroczenia granicy państwowej. Biorąc pod uwagę, że migranci atakujący infrastrukturę graniczną byli jawnie wspierani przez białoruskie służby, nie dziwi konieczność zaangażowania dodatkowych sił po stronie polskiej. Ze względu na powtarzające się próby nielegalnego sforsowania granicy oraz liczne prowokacje ze strony służb białoruskich stała obecność wojska okazała się niezbędna. Uchodźcy bardzo często atakowali polskie służby, obrzucając je kamieniami, a w nocy razili za pomocą laserów. Podczas siłowych prób wtargnięcia na terytorium Polski przez bardzo liczne i skoncentrowane grupy migrantów interwencję podejmowała Policja, wykorzystując armatki wodne oraz granaty dymne i hukowe.

Przedłużający się kryzys oraz czasowe zwiększanie jego intensywności miały na celu m.in. testowanie potencjału ochrony granicy, a zwłaszcza współdziałania

wojska i pozostałych służb mundurowych (Mróz, 2016). Utrzymywanie napięcia zmuszało także państwa wschodniej flanki NATO do ponoszenia kosztów zintensyfikowanej ochrony granicy państwowej. Skoordynowane ataki na infrastrukturę graniczną stanowiły więc sprawdzenie najsłabszych ogniw systemu. Dodatkowo, prowadzona była szeroko zakrojona kampania informacyjna mająca na celu istotne zwiększenie polaryzacji społecznej i wywołanie dyskusji na kontrowersyjny temat dotyczący przyjmowania uchodźców. Zdecydowane działania polskich służb na granicy białoruskiej były również celem ataku medialnego, w którym podnoszono kwestie złego traktowania uchodźców, próbując w ten sposób podważyć wizerunek i zaufanie społeczne do służb mundurowych (Dyner, 2022, s. 5–7).

Rysunek 4. Sytuacja na granicy polsko-białoruskiej w listopadzie 2021 roku

Źródło: Kryzys na granicy (2022). *Sytuacja na granicy polsko-białoruskiej w listopadzie 2021 roku*. Dostęp 20.03.2022, https://www.tvp.info/56849911/kryzys-na-granicy.

Tymczasem etatowe siły i środki Straży Granicznej przeznaczone do ochrony białoruskiego odcinka granicy bazują na potencjale Podlaskiego Oddziału Straży Granicznej, którego zasięg terytorialny odpowiada obszarowi całego województwa podlaskiego. Biorąc pod uwagę stany osobowe, około 2 tys. funkcjonariuszy zapewnia ochronę granicy pomiędzy Polską a Białorusią na odcinku niemal 250 km. Główne zadania dotyczą przede wszystkim zabezpieczenia pasa drogi granicznej przez obserwację i patrolowanie oraz kontrolę osób i środków transportu na drogach. Sposób ochrony granicy państwowej przez funkcjonariuszy Podlaskiego Oddziału Straży Granicznej przedstawiono na rysunku 5.

Rysunek 5. Sposób ochrony granicy z Białorusią przez Podlaski Oddział Straży Granicznej

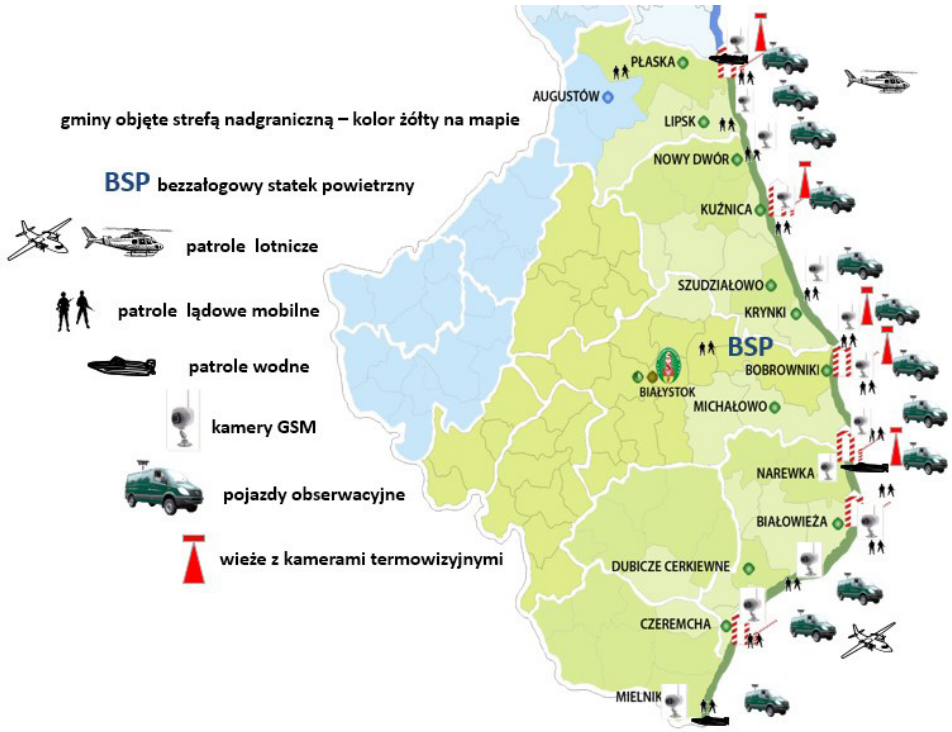

Źródło: Materiały szkoleniowe Podlaskiego Oddziału Straży Granicznej, Warszawa 2019.

Ważnym aspektem dotyczącym granicy polsko-białoruskiej jest fakt, iż stanowi ona jednocześnie granicę zewnętrzną Unii Europejskiej, NATO oraz strefy Schengen. W związku z tym funkcjonariusze Podlaskiego Oddziału Straży Granicznej mają obowiązek zapewnienia całodobowej ochrony tego odcinka granicy poprzez:

- prowadzenie kontroli granicznej;
- zapobieganie przepływu środków odurzających i substancji psychotropowych, a także broni, amunicji, materiałów wybuchowych oraz zabytków i archiwaliów;
- ujawnianie i zatrzymywanie pojazdów pochodzących z przestępstw;
- ujawnianie przemytu towarów;
- prowadzenie rozpoznania;
- współdziałanie z sąsiednimi oddziałami Straży Granicznej oraz innymi służbami porządku publicznego i organami administracji samorządowej.

Sprzęt techniczny wykorzystywany w służbie na granicy to przede wszystkim urządzenia służące do rozpoznania oraz kontroli granicznej na przejściach, ale także podczas patrolowania „zielonych" odcinków granicy położonych często w terenie lesistym i trudno dostępnym. W tym celu funkcjonariusze wykorzystują najczęściej system nadzoru wizyjnego, na który składają się wieże obserwacyjne z kamerami

termowizyjnymi oraz mobilne kamery GSM. Ponadto swoje zadanie realizują także patrole lotnicze, czyli załogowe i bezzałogowe statki powietrzne. Teren charakteryzujący się większą dostępnością patrolowany jest przez pojazdy obserwacyjne oraz funkcjonariuszy z patroli mobilnych lub pieszych. Uzbrojenie indywidualne wykorzystywane na służbie to przede wszystkim broń krótka, a więc pistolety wojskowe i maszynowe – rzadziej broń długa i gładkolufowa. Jako środki przymusu bezpośredniego w Straży Granicznej stosuje się zazwyczaj: kajdanki, pałki służbowe, siatki obezwładniające i psy służbowe, a także środki przeznaczone do obezwładniania za pomocą energii elektrycznej (Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 9 maja 2014 r. w sprawie uzbrojenia Straży Granicznej, Dz.U. 2011 nr 116 poz. 675 z późn. zm.).

Dotychczasowe wyzwania, z jakimi mierzyli się funkcjonariusze Podlaskiego Oddziału Straży Granicznej, to naruszenia w obszarze wizowym, fałszowanie dokumentów, przemyt wyrobów tytoniowych oraz narkotyków, wywóz kradzionych pojazdów, a przede wszystkim nielegalna migracja, która stała się w ostatnim czasie skutecznym narzędziem walki hybrydowej. Wobec tego program modernizacji służb opracowany na lata 2017–2020 został ponownie rozpatrzony. Pierwotnie zakładał on zwiększenie skuteczności działania poszczególnych służb przez dotacje finansowe oraz trzy podstawowe rodzaje działań:

- inwestycje budowlane (głównie infrastruktura);
- wymiana sprzętu i wyposażenia (m.in.: pojazdy, uzbrojenie, sprzęt informatyczny oraz wyposażenie indywidualne);
- wzrost wynagrodzeń funkcjonariuszy i pracowników.

W związku z nową skalą zagrożenia migracyjnego i związanego z nim konfliktu sięgającego różnych wymiarów szeroko pojętego obszaru bezpieczeństwa można wyraźnie zauważyć hybrydowy charakter zagrożenia. Konieczność utrzymywania przy granicy znacznych sił i środków spoza Straży Granicznej skłoniła władze do podjęcia decyzji o budowie stałej zapory w tym rejonie (Zapora na granicy, 2022) oraz wzmocnieniu służb granicznych, przede wszystkim pod względem kadrowym, ale także sprzętowym i technologicznym (Nowe etaty dla SG, 2022).

Nowy program modernizacji służb na lata 2022–2025 (Ustawa z dnia 17 grudnia 2021 r. o ustanowieniu „Programu modernizacji Policji, Straży Granicznej, Państwowej Straży Pożarnej i Służby Ochrony Państwa w latach 2022–2025", Dz.U. 2021 poz. 2448), zatwierdzony w grudniu 2021 roku, obejmuje m.in. budowę i rozbudowę infrastruktury edukacyjnej, zakup nowego sprzętu transportowego oraz wzmocnienie wschodniej granicy, m.in. poprzez poprawę infrastruktury granicznej. Ponadto zabezpiecza środki finansowe na zwiększenie liczby etatów, m.in. w Straży Granicznej o 750, a także wzrost miesięcznego uposażenia funkcjonariuszy w stosunku do ubiegłego roku. Ważnym obszarem modernizacji będzie podniesienie poziomu wyszkolenia i kwalifikacji funkcjonariuszy oraz zwiększenie poziomu i efektywności kształcenia. Program zakłada także wymianę oraz unowocześnienie uzbrojenia, sprzętu specjalistycznego, wyposażenia i sprzętu ochrony osobistej funkcjonariuszy

oraz rozwój systemów informatycznych. W celu utrzymania stabilności w obszarze przygranicznym planowane jest wzmocnienie wschodniej granicy kraju poprzez modernizację Zautomatyzowanego Systemu Radarowego Nadzoru oraz budowę systemu perymetrycznej ochrony granicy (Program modernizacji służb, 2022).

Dyskusja i wnioski

Straż Graniczna stanowi pierwsze ogniwo w systemie bezpieczeństwa zewnętrznego czasu pokoju. Jej misja polega zatem na zapewnieniu ochrony granicy w warunkach pokojowych oraz w sytuacjach kryzysu rozumianego jako dające się przewidzieć następstwa naturalnych wydarzeń. Nie jest to z pewnością formacja bojowa przewidziana do konfrontacji zbrojnej w czasie wojny, ale – jak pokazują wydarzenia ostatnich miesięcy – nie jest ona także w stanie wykonywać stałych zadań prewencyjnych na szeroką skalę w razie kryzysu migracyjnego, będącego następstwem zaplanowanych działań o charakterze hybrydowym, prowadzonych celowo przez inne państwo. Należy pamiętać, że tego typu incydenty bywają często tylko wstępem do innych, bardziej zdecydowanych działań rozłożonych w czasie i ukierunkowanych przede wszystkim na cele polityczne. Hybrydowość kryzysu granicznego pokazuje, że nie można go sprowadzać jedynie do aspektu migracyjnego i humanitarnego, choć są to jego kluczowe elementy. Przez sztucznie wywołaną presję migracyjną strona prowadząca działania próbowała przetestować odporność państw wschodniej flanki NATO w sferach: politycznej, wojskowej, gospodarczej, społecznej, informacyjnej oraz przede wszystkim ochrony infrastruktury krytycznej, jaką jest z pewnością granica państwowa. Masowe, nielegalne przekraczanie granicy państwowej przez osoby i grupy zorganizowane, przy aktywnym wsparciu białoruskich służb granicznych, miało odnieść skutek dzięki wykorzystaniu sprzętu specjalistycznego służącego do forsowania zapór granicznych oraz poprzez oddziaływanie psychologiczne, takie jak dezinformacja co do złego traktowania schwytanych uchodźców przez polską Straż Graniczną czy obarczanie winą władz polskich za kryzys humanitarny na granicy. Dodatkowy efekt miało przynieść rażenie światłem lasera polskich żołnierzy i funkcjonariuszy oraz wysyłanie fałszywych wiadomości.

Dotychczasowe kryzysy migracyjne związane były najczęściej z naturalnymi zjawiskami, co do których można spodziewać się pewnych prawidłowości. Nawet niezamierzone skutki uboczne takich zjawisk doczekały się ujęcia systemowego (Boersma i in., 2022). Niestety zupełnie inaczej wygląda reagowanie na sytuacje kryzysowe wymuszone i podtrzymywane przez podmiot prowadzący operację w ramach zaplanowanego konfliktu hybrydowego. Próbując odpowiedzieć na pytanie, w jaki sposób przygotować polską Straż Graniczną do skutecznego reagowania na zagrożenia hybrydowe pojawiające się w jej obszarze odpowiedzialności, należałoby najpierw zadać sobie inne pytanie. Czy Straż Graniczna powinna utrzymywać silne oddziały prewencyjne służące do reagowania na tego typu incydenty, czy może wystarczy stała zapora na granicach z państwami spoza sojuszu, a w przypadku pojawienia się

nowego zagrożenia dodatkowe siły wsparcia będą kierowane z innych służb, takich jak wojsko czy Policja? Zapewne nie byłoby dobrze zabierać siły innym służbom, które nie będą mogły wówczas w pełni realizować swoich zadań, a tym bardziej pozostawać w gotowości do podjęcia działań na wypadek eskalacji kryzysu w konflikt zbrojny. Wzrost wydatków na poszczególne służby planowany w najbliższym czasie, a także rozbudowa infrastruktury – również na granicy – wydaje się po części już rozwiązywać problem. Większa liczba funkcjonariuszy oraz nowoczesny sprzęt z pewnością znajdą zastosowanie, lecz budowa właściwej zapory na tak długim i trudnym odcinku jak granica polsko-białoruska nie jest przedsięwzięciem tanim, ani tym bardziej krótkotrwałym. Biorąc pod uwagę dodatkowe setki kilometrów granicy z Federacją Rosyjską i niepewną przyszłość jeszcze dłuższej granicy z Ukrainą, rozwiązanie to może okazać się niewystarczające. Wobec tego może należy wziąć pod uwagę możliwość, aby Straż Graniczna stała się formacją militarną jak przed laty. W innym wypadku to siły zbrojne będą musiały wydzielać lub delegować stałe bądź też doraźne siły wsparcia kryzysowego funkcjonujące podobnie jak Wojska Obrony Terytorialnej, jednak posiadające inne przeznaczenie. Istnieje także możliwość pozostawienia zasadniczych zadań i struktur Straży Granicznej, z jedną różnicą, którą byłyby dodatkowe oddziały wsparcia prewencyjnego utrzymywane i szkolone w ramach struktur centralnych, ale przydzielane do różnych oddziałów w zależności od potrzeb i sytuacji na granicy. Za właściwe przygotowanie tych sił oraz ich użycie odpowiadaliby komendanci poszczególnych oddziałów ochraniających granice zewnętrzne wspólnoty. Tak czy inaczej, każde rozwiązanie generuje pewne koszty i wymaga dłuższego lub krótszego czasu na implementację. Z pewnością żadne z zaproponowanych tutaj rozwiązań nie jest idealne, ale niewątpliwie jeszcze gorszym rozwiązaniem byłoby zaniechanie działań w tym zakresie. Współczesne zagrożenia hybrydowe sprawiają, że nowe podejście do problemu bezpieczeństwa wymagane jest już nie tylko od sił zbrojnych, ale także od formacji takich jak Straż Graniczna.

Bibliografia

Bartnik-Rutkowska, J. (2017). Straż Graniczna w polskim systemie przeciwdziałania terroryzmowi. *Obronność. Zeszyty Naukowe*, 1(21).

Boersma, M. i in. (2022). Nauka zarządzania migracją? Trwałe skutki uboczne FP. *Migracja Międzynarodowa*, 1(22).

Dyner, A.M. (2022). Kryzys graniczny jako przykład działań hybrydowych. *Strategic File*, 2(110).

Harczuk, M.K. (2016). *Rola Straży Granicznej w bezpieczeństwie Rzeczypospolitej Polskiej na przykładzie Bieszczadzkiego Oddziału Straży Granicznej*, praca licencjacka pod kierunkiem K. Janik. Akademia Obrony Narodowej w Warszawie.

Hoffman, T. (2011). Straż Graniczna a ochrona polskiej granicy państwowej i granicy Unii Europejskiej. *Przegląd Naukowo-Metodyczny. Edukacja dla Bezpieczeństwa*, 2(11).

Hybrid Threats (2022). *Countering hybrid threats, EU-NATO cooperation (briefing)*. Dostęp 11.03.2022, http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2017/599315/EPRS_BRI(2017)599315_EN.pdf.

Kamuda, D., Trybus, M. (2013). Straż Graniczna i jej zadania w zakresie ochrony bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej – zarys problematyki. *Humanities and Social Sciences*, 20(3).

Kryzys migracyjny (2022). *Kryzys migracyjny na granicy Białorusi z Unią Europejską*. Dostęp 21.03.2022, https://pl.wikipedia.org/wiki/Kryzys_migracyjny_na_granicy_Bia%C5%82orusi_z_Uni%C4%85_Europejsk%C4%85_(od_2021)" https://pl.wikipedia.org/wiki/Kryzys_migracyjny_na_granicy_Bia%C5%82orusi_z_Uni%C4%85_Europejsk%C4%85_(od_2021).

Kryzys na granicy (2022). *Sytuacja na granicy polsko-białoruskiej w listopadzie 2021 roku*. Dostęp 20.03.2022, https://www.tvp.info/56849911/kryzys-na-granicy.

Łach, H. (2013). *System ochrony polskiej granicy państwowej w latach 1989–2004*. Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie.

Materiały szkoleniowe Komendy Głównej Straży Granicznej oraz Podlaskiego Oddziału Straży Granicznej, Warszawa 2019.

Mróz, B. (2016). System ochrony granicy państwowej wobec współczesnych zagrożeń bezpieczeństwa państwa. *Journal of Modern Science*, 29(16).

Nowe etaty dla SG (2022). *Nowe etaty dla Straży Granicznej*. Dostęp 18.03.2022, https://przemysl.naszemiasto.pl/750-nowych-etatow-dla-strazy-granicznej-dla-wzmocnienia/ar/c1-8534293.

Pawlak, C., Kieplin, J. (2016). Wojna hybrydowa – mit czy fenomen. *Biuletyn CDiSz SZ*, 1(16).

Program modernizacji służb (2022). *Program modernizacji służb mundurowych*. Dostęp 21.03.2022, https://samorzad.infor.pl/wiadomosci/5366368,Program-modernizacji-sluzb-mundurowych-20222025.html.

Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 9 maja 2014 r. w sprawie uzbrojenia Straży Granicznej, Dz.U. 2011 nr 116 poz. 658 z późn. zm.

Ustawa z dnia 12 października 1990 r. o Straży Granicznej, Dz.U. 2005 nr 234 poz. 1997 z późn. zm.

Ustawa z dnia 17 grudnia 2021 r. o ustanowieniu „Programu modernizacji Policji, Straży Granicznej, Państwowej Straży Pożarnej i Służby Ochrony Państwa w latach 2022–2025", Dz.U. 2021 poz. 2448.

Zapora na granicy (2022). *Zapora na granicy polsko-białoruskiej*. Dostęp 18.03.2022, https://www.gov.pl/web/mswia/powstaje-zapora-na-granicy-polsko-bialoruskiej.

Biogram autora

Mirosław Laskowski – ppłk dr; jest kierownikiem Zakładu Dydaktyki Wojskowej w Instytucie Taktyki na Wydziale Wojskowym Akademii Sztuki Wojennej. Stopień doktora nauk społecznych w dyscyplinie pedagogika otrzymał w 2016 roku na Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Jako nauczyciel akademicki zajmuje się działalnością naukowo-dydaktyczną w obszarach: planowania i rozliczania działalności w Siłach Zbrojnych RP, metodyki szkolenia dowództw i wojsk oraz rozwijania kompetencji przywódczych zarówno wśród wojskowych, jak i cywilnych studentów Akademii Sztuki Wojennej. Interesuje się ponadto problematyką kształcenia i wychowania obywatelskiego w uczelniach wojskowych, a także metodologią badań naukowych w pedagogice.

FOLIA 352

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Securitate 12(1) (2022)
ISSN 2657-8549
DOI 10.24917/26578549.12.1.16

Mateusz Wąsowski
Akademia Sztuki Wojennej w Warszawie
ORCID ID: 0000-0002-1667-1146

Definiowanie interesu społecznego a interesu państwa na podstawie systemów infrastruktury krytycznej RP

Defining the social interest and the interest of the state based on critical infrastructure systems RP

Abstrakt

Choć państwa skupiają w sobie poszczególne jednostki, tworząc zwarte, a czasem przerażające siły, które potrafią wykorzystać i skondensować ukryty potencjał ludności, znacznie częściej można stwierdzić, że interesy państwa nie zawsze pokrywają się z interesem publicznym. Państwo z definicji chce dążyć do swojego rozwoju, rozumianego np. przez wzrost siły roboczej, ekonomicznej, militarnej czy energetycznej – wynikającej z potrzeb dzisiejszego świata. Z drugiej strony, jednostka dzieli swoje priorytety na mniej ambitne (rzeczy przyziemne) płaszczyzny. Oznacza to stabilność finansową wraz z zapewnieniem podstawowych warunków życia – zarówno potrzeb fizjologicznych, jak i poczucia przynależności. Artykuł koncentruje się na interesach, a raczej ambicjach państwa i jednostki w kontekście ich rozwoju, wizualizowanych przez systemy infrastruktury krytycznej w Polsce. Nie wszystkie będą jednakowo postrzegane przez państwo i jednostkę, choć niewątpliwie zostały stworzone dla wspólnego dobra i nadal tak działają. Zależności te tworzą pewien obraz, w którym państwo – istniejące dzięki obywatelom – w pewnym momencie, zapewniając te podstawowe potrzeby egzystencjalne i bezpieczeństwo, zdaje się nie dostrzegać już potrzeb jednostek. Jednostka, poświęcając się samorealizacji i doskonaleniu wynikającemu m.in. z poczucia braku zagrożeń (lub jego zauważalnej minimalizacji), nie dostrzega rozbieżności interesów, co najczęściej jest widoczne w polityce realizowanej przez władze państwowe. Wszystkie te, kluczowe dla obu omawianych podmiotów, elementy będą miały inną hierarchię w swoistych „piramidach potrzeb", o czym mowa w tym artykule.

Słowa kluczowe: interes państwa; interes jednostki; interes społeczny; infrastruktura krytyczna; systemy infrastruktury krytycznej

Abstract

Although states gather individual units within themselves, creating compact and sometimes terrifying powers that can use and condense the hidden potential of the population, it can be much more often concluded that the interests of the state do not always coincide with the public interest. By definition, the state wants to strive for its development, understood, for

example, by an increase in the workforce, economic, military or energy – resulting from the needs of today's world. The individual, on the other hand, will divide his priorities into less ambitious (mundane things) lines. It means, financial stability along with ensuring the basic living conditions – both physiological needs and a sense of belonging. This article focuses on the interests, or rather the ambitions of the state and the individual, in the context of their development, visualized by the systems of the critical infrastructure in Poland. Not all of them will be perceived identically by the state and the individual, although undoubtedly, they were created for the common good and they still work like that. These dependencies create a kind of picture in which the state – existing thanks to its citizens – at some point in ensuring these basic existential needs and security, seems to not recognize anymore the needs of individuals. The individual, by devoting himself to self-realization and improvement resulting, inter alia, from out of a sense of the lack of threats (or its noticeable minimization), it does not perceive the divergence of interests, which is most often noticeable in the policy pursued by state authorities. All these key elements for both entities under discussion will have a different hierarchy in their "pyramids of needs", which is discussed in this article.

Keywords: state interest; individual interest; social interest; critical infrastructure; critical infrastructure systems

Wprowadzenie – składowe terminu „interes"

W wielu artykułach, czasopismach, publikacjach naukowych oraz codziennych wypowiedziach występowanie terminu „interes" jest zarówno czymś naturalnym, jak i pożądanym. Odmieniany przez wszystkie możliwe przypadki czy dookreślany słowami takimi jak: jednostki, społeczny, publiczny, prawny, gospodarczy, narodowy, państwowy, podmiotu bezpieczeństwa itp., stanowi przysłowiową kroplę w morzu, stając się niejako wyzwaniem dla odbiorcy w kontekście tego, czym tak właściwie jest omawiane pojęcie i jak należałoby je rozumieć. Gdziekolwiek by nie spojrzeć, tematyka ta będzie poruszana – czy to w środowisku naukowym, zawodowym, czy wśród przyjaciół/znajomych. Nawet Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej w swoich zapisach wielokrotnie odnosi się do terminu „interes". Niezwykle interesujący jest przykład posłów składających ślubowanie przed rozpoczęciem sprawowania mandatu zgodnie z zapisami ustawy zasadniczej, bowiem wypowiadane słowa: „Uroczyście ślubuję rzetelnie i sumiennie wykonywać obowiązki wobec Narodu, strzec suwerenności i interesów Państwa […]" (Konstytucja RP, Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483 z późn. zm.), wyrażają uznanie dla omawianej tematyki. Ustawodawca w sposób świadomy bądź nieświadomy w intrygujący sposób niejako rozgranicza obowiązki wobec Narodu i interes Państwa, co już w pewnym stopniu może dać do myślenia, że zbieżność potrzeb Jednostki i Suwerena wcale nie musi być tożsama. Wynikać to może z aspektów czysto semantycznych. Analizując bowiem słowo „obowiązki", nie utożsamimy go jednoznacznie z „interesem", a niejako z innymi terminami, takimi jak: konieczność, powinność, należność itp. Czym więc właściwie jest rozważane pojęcie i jak należałoby je interpretować?

Encyklopedia PWN podaje następującą definicję interesu: „[łac. *interesse* – być w czymś, brać udział], pojęcie występujące w naukach społecznych i różnie definiowane, związane z kategoriami potrzeba i wartość" (*Encyklopedia PWN*, 2022). Inną niejako definicję można by podać na podstawie diagnozy stanu bezpieczeństwa narodowego *Białej Księgi Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej*. Przeczytać tam można, że okres pierwszych wieków państwowości Polskiej do czasu rozbiorów w odniesieniu „do współczesnych interesów i celów strategicznych można zsyntezować w czterech punktach: interesem żywotnym jest posiadanie zdolności do zorganizowania i utrzymania sprawnego państwa; nie wolno zakłócać równowagi między wolnością jednostki czy grupy a odpowiedzialnością za państwo; należy zawsze pamiętać o pielęgnowaniu tożsamości narodowej oraz przeciwdziałać kształtowaniu się niekorzystnej wspólnoty interesów potężnych sąsiadów" (*Biała Księga Bezpieczeństwa*, 2013, s. 29). W przypadku zaś Strategii rozwoju systemu bezpieczeństwa narodowego pierwsze już zdanie odnosi się właściwie do omawianego w artykule terminu: „zapewnienie bezpieczeństwa państwa oraz jego obywateli należy do żywotnych interesów narodowych Rzeczypospolitej Polskiej" (Strategia rozwoju, 2013, s. 3). Jednak czym jest wspominany żywotny interes narodowy i jak należałoby go rozumieć? Według *Słownika terminów z zakresu bezpieczeństwa* „interesy narodowe są zazwyczaj różnicowane na: interesy żywotne – dotyczące podstaw egzystencjalnych narodu, jego niepodległości i przetrwania w danych warunkach; interesy ważne – gwarantujące trwały i zrównoważony rozwój narodu; interesy istotne – związane z jakością istnienia i trwania narodu" (Pawłowski, Zdrodowski, Kuliczkowski, 2020, s. 86).

Z przedstawionych informacji wynika niejako, że interes ściśle (wręcz nierozerwalnie) wiązać należałoby z wartością „potrzeby" i „korzyści", które można byłoby uszczegóławiać na rzecz podejmowanych rozmów czy prowadzonych badań. W sposób wymowny istotę interesu omawia L. Krzyżanowski, wskazując, iż „z pozycją podmiotu w strukturze społecznej związane jest również pojęcie »interesu«, przez który można rozumieć relację między jakimś obiektywnym, istniejącym i przyszłym stanem stosunków społecznych (organizacyjnych), a oceną tego stanu przez podmiot z punktu widzenia korzyści, jakie przynieść ma działanie, których miarą jest dostępność dóbr w szerokim tego słowa znaczeniu" (Krzyżanowski, 1994, s. 177). Wszystko więc tak naprawdę opiera się na elemencie zysku i podejmowanych w tym celu działaniach planistyczno-organizacyjno-strategicznych. Przedstawione treści idealnie komponuje definicja strategii A. Beaufre – jest to sztuka wykorzystania siły do osiągnięcia celów (militarnych) polityki. Dzięki tej definicji zauważalny staje się przejrzystszy obraz, a zarazem znacznie szerszy obszar składowych wchodzących bezpośrednio lub pośrednio w terminologię „interes". Wywodzić może się on z potrzeb, korzyści, polityki, strategii, niekiedy siły, dyplomacji, wzajemnych stosunków i relacji, posiadanych atutów (sił, środków, zasobów) czy perspektywy czasu w kontekście chociażby planowania długofalowego. Nie jest również powiedziane, że wszystkie te elementy muszą zaistnieć jednocześnie, bądź że tylko one wpisywać się

mogą w omawianą tematykę. Wszystko zależeć będzie od celów stawianych przez dany podmiot – co i w jaki sposób będzie chciał osiągnąć, jakimi środkami i metodami, czy posiada wystarczające i adekwatne atrybuty do osiągnięcia swoich celów itp., przy czym wszystkie te pojedyncze elementy będą składową terminu „interes". Ta krótka analiza implikuje konieczność spojrzenia na kwestię omawianego terminu w sposób bardziej dogłębny niż dotychczas, a jednocześnie pozwala na dobitniejsze zrozumienie różnic występujących w kontekście omawianych pojęć, którymi operuje się *de facto* na co dzień.

Interes państwa a interes jednostki

Posiadając już pewien zarys głębokości semantycznej terminu „interes", można pokusić się o rozszyfrowanie wspomnianego pojęcia w odniesieniu zarówno do podmiotu Suwerena, jak i Jednostki. W początkowych rozważaniach warto zawsze odnieść się do czysto hipotetycznych założeń, nie korzystając z żadnych definicji ani merytorycznych badań, ze względu na świeże i niczym nienakierowane podejście. Znaczenie więc interesu Państwa i interesu Jednostki na pierwszy rzut oka wydawać by się mogło tożsame. Przypuszczalnie rzecz ujmując, zbiorowa społeczność posługująca się wspólnym językiem, wyznająca tożsame wartości oraz chcąca tworzyć wspólną strukturę o końcowej nomenklaturze zwanej „Państwo" powinna interpretować swoje cele i potrzeby w jednym i tym samym kierunku. Również z punktu widzenia podmiotu Suwerena, tak bardzo zależnego od swoich obywateli, dzięki którym możliwe staje się faktyczne i przede wszystkim niewyidealizowane istnienie w rzeczywistości – niepomniejszonej rzeczywistości tego podmiotu, wskazywać by to mogło na dogłębnie zakorzenione relacje jednostka–państwo. Tożsame interesy czy potrzeby winny być zatem przedstawiane jednolitym i powszechnie akceptowalnym głosem. Z czysto teoretycznego podejścia wynikać by mogło, że wspólne istnienie kształtuje wspólne interesy. Z drugiej strony, Państwo nie może istnieć bez swoich obywateli, co sugerowałoby kontekst ciągłego wypełniania interesów jednostki, a nie skupianie się na chociażby dążeniu do zaspakajania własnych potrzeb, np. stania się mocarstwem (co stanowi dalekosiężny cel każdego państwa). Jednostka zaś, która nie musi już się martwić o swoje potrzeby ze względu na zawierzenie ich państwu, poświęca się swoim własnym indywidualnym pragnieniom, pozostawiając wspólnie wykute normy zebranej społeczności na barkach Suwerena, który w oczach obywatela został stworzony właśnie w tym jednym celu – wypełniania interesu jednostki. Suweren ten jednak po zapewnieniu, nazwijmy to – podstawowych wymogów (egzystencji/bezpieczeństwa) stawianych przez obywatela (a szerzej społeczność) – zaczyna realizować niejako własne interesy, wedle niego niezbędne do polepszenia jakości życia jednostki, których *de facto* jednostka ta nie potrzebuje, a na które mimo wszystko przyzwala. Trudno więc jednoznacznie dookreślić kontekst interesu pomiędzy państwem – będącym kulminacyjną formą starań jednostki, a obywatelem – będącym zarówno narzędziem, jak i największym ograniczeniem w rękach państwa.

Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa podaje następującą interpretację interesu państwa, wskazując, iż jest to „zamierzony, docelowy stan państwa we wszystkich jego strefach, wynikających z tożsamości całego społeczeństwa, historycznego dorobku i tradycji, względnie trwałych i żywotnych, również uwzględniających bieżące dążenia i aspiracje społeczeństwa niezbędne do zaspokojenia jego potrzeb" (Pawłowski, Zdrodowski, Kuliczkowski, 2020, s. 86–87). Zauważyć tu jednak należy, że interes państwa nie powinien być utożsamiany bezpośrednio z interesem narodowym; choć w swoich założeniach często odpowiadają one sobie nawzajem, to pojęcie interesu państwa jest szersze niż interesu narodowego.

Rysunek 1. Wartości, potrzeby i cele oraz interesy i racja stanu

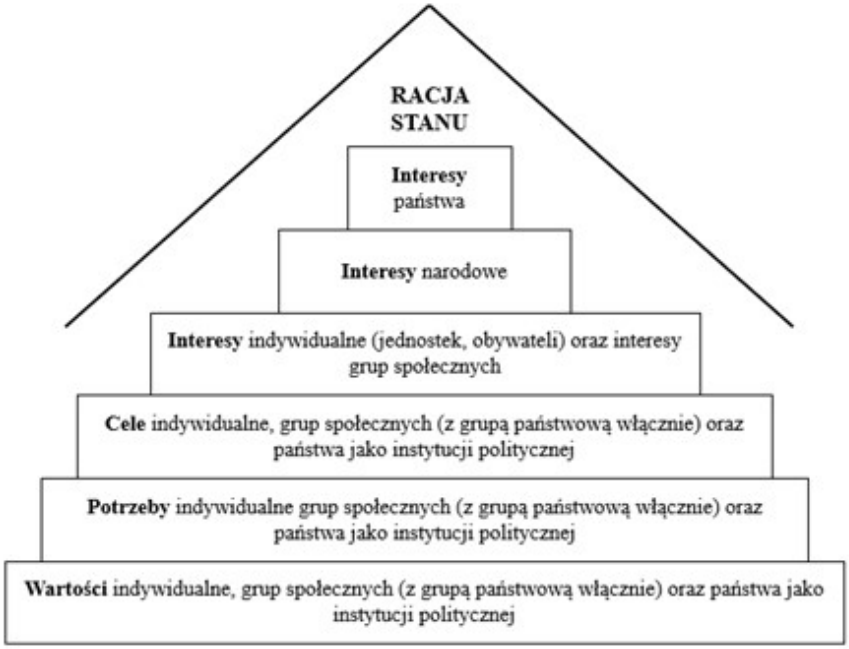

Źródło: Kitler, 2011, s. 94.

Stworzony szereg relacji naród–państwo determinuje ich ostateczne miejsce w hierarchii wzajemnych potrzeb oraz uwidacznia obszar zainteresowań. Świetnie zostało to przedstawione na rysunku 1 oraz w książce *Bezpieczeństwo narodowe RP*, gdzie, jak czytamy: „Wartości, potrzeby i cele oraz interesy i racja stanu układają się w swoistej natury gmach (wieżę) współzależnych kategorii i ich treści. Istota przedmiotowej debaty, która ten gmach buduje, zawiera się w tym, że nikt z góry nie może być na pozycji uprzywilejowanej, nikt też nie może znaleźć się na pozycji skazanego na porażkę. Żaden temat nie może być pominięty i żadna kwestia pozbawiona troski zainteresowanych. Jeśli runą fundamenty tegoż gmachu, zawali się

dach, jeśli zaś uszkodzeniu ulegnie dach, fundamenty również się rozpadną" (Kitler, 2011, s. 94–95).

Do pełniejszego zrozumienia, czym charakteryzuje się interes narodowy i co ze sobą niesie, warto zaczerpnąć z niezwykle trafnie uchwyconej definicji prof. W. Kitlera, w której interes ten unormowany został jako „postawy (zachowania), formy ich wyrażania i wszelkie działania na arenie międzynarodowej i wewnątrzpaństwowej, uznawane w danym momencie za ważne dla rozwoju i funkcjonowania państwa (narodu), a więc ukierunkowane na realizację potrzeb i celów narodowych z punktu widzenia oczekiwanych korzyści. To wszelkie zabiegi służące osiąganiu oczekiwanych stanów rzeczy (rezultatów), zoperacjonalizowane (dostosowane) do procesów, zdarzeń, relacji i reguł wynikających z określonej sytuacji, w jakiej się znajduje państwo" (Kitler, 2011, s. 92).

Ze wspomnianych definicji wynika, że interes narodowy obejmuje wszystkie dziedziny istotne z punktu widzenia przetrwania, niepodległości i dalszej niezakłóconej egzystencji narodu. W kontekście zaś Państwa dotyczyć one będą nie tylko określonego podmiotu, ale całego społeczeństwa i wszystkich jego potencjalnych dziedzin, na które wspomniany wcześniej Suweren się składa i oddziałuje. Należy mieć również na uwadze szereg dziedzin, w których naród i państwo będą się uzupełniać, jednak ostatecznie zauważa się (ze względu na odniesienie do wspomnianych podmiotów), że to właśnie Państwo będzie obejmowało znacznie szersze grono zainteresowań, przez wzgląd na swój charakter i ciągle nieustające pragnienie rozwoju, definiowane już nie tylko przez rodzimą jednostkę, ale wszystkie inne komponenty wchodzące w jego skład oraz relacje, które może nawiązywać przez zajmowaną pozycję. Przykładem może być chociażby zestaw działań podejmowanych w społeczności międzynarodowej z innymi państwami: w teorii Państwo jest traktowane na równi z innymi – czego nie da się powiedzieć o narodzie, który *de facto* mógłby istnieć bez Państwa, lecz jego znaczenie na arenie międzynarodowej byłoby minimalne bądź zerowe.

Miejsce interesu społecznego wedle potrzeb jednostki

Interes jednostki stanowi całkowicie odrębny element rozważań. Największym błędem, jaki można by popełnić podczas analizowania tego terminu, jest utożsamienie go bezpośrednio z interesem społecznym. Nie sposób nie zgodzić się z powszechnym twierdzeniem, że społeczeństwo jest jednym z elementów składowych tworzonych przez jednostki do wyrażania ich wspólnych potrzeb. Należy tu jednak dobitnie zaznaczyć, że nie potrzeb indywidualnych. Z punktu widzenia pojedynczego obywatela społeczeństwo wyraża tylko część elementów, które mogą być zainicjowane przez jednostkę i wydać, nazwijmy to, pożądany owoc większości (w przypadku krajów demokratycznych) – w postaci chociażby zrzeszania się, tworzenia służb, zrywów obywatelskich, praw lokalnych itp., lecz niemożliwe byłoby wyrażenie ich wszystkich, ze względów czysto technicznych. W interesie społecznym nie ma

miejsca na indywidualizm, lecz na powszechne dobro ogółu, które jednostki wspólnie rozpatrują i na które przyzwalają bądź nie (kulminację tego przedsięwzięcia najlepiej uwidacznia państwo). Powodów upatrywać należałoby prawdopodobnie w czystych różnicach międzyludzkich. Należy zauważyć, że pod pojęciem jednostki kryje się tylko i wyłącznie jedna osoba, która posiada własny niezależny pogląd na świat, powszechnie znany bądź nie. Biorąc za przykład Polskę, gdzie liczba ludności oscyluje w przybliżeniu 38 mln, stanowi to – dość dobitne – określenie, że te 38 mln postrzegane i rozpatrywane jako każdy pojedynczy podmiot, posiadający własne niezależne zdanie i odrębne indywidualne potrzeby, determinuje tak naprawdę, jak nadużywane jest to pojęcie w kontekście interesu jednostki a interesu społecznego.

Poparciem dla przedstawionej tezy, rozgraniczającej interes społeczny i jednostki, niech będzie chociażby kontekst prawny. Za przykład można by wziąć Ustawę dotyczącą kodeksu postępowania administracyjnego. W rozdziale 2, art. 7 czytamy, że „W toku postępowania organy administracji publicznej stoją na straży praworządności, z urzędu lub na wniosek stron podejmują wszelkie czynności niezbędne do dokładnego wyjaśnienia stanu faktycznego oraz do załatwienia sprawy, mając na względzie interes społeczny i słuszny interes obywateli" (Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego, art. 7, Dz.U. 1960 nr 30 poz. 168 z późn. zm.). Ustawodawca, wspominając o interesie społecznym, raczy odbiorcę kolejnym bardzo intrygującym stwierdzeniem, jakim jest „słuszny interes obywateli". Pojęcie to stanowić może nie lada zagwozdkę dla odbiorcy – jak należałoby rozumieć takowe wyrażenie? Bazując na owym zapisie, to właśnie organy administracyjne mają być otwarte na wszelkie sugestie zauważalne przez obywatela, jak i daną grupę, będąc świadomymi istnienia ich różnicy interesów. Teza ta w sposób przejrzysty rozgraniczałaby kontekst interesu społecznego i jednostki, których spory muszą być rozstrzygane niejako przez podmioty administracyjne, by końcowa decyzja usatysfakcjonowała wszystkich bądź była pewnego rodzaju konsensusem. Trudno się nie zgodzić również, że przedstawione przez ustawodawcę zapisy zdają się nazbyt ogólne i trudne do klarownej, a zarazem jednoznacznej interpretacji, co spowodowało m.in. rozpatrzenie ich przez Naczelny Sąd Administracyjny w jednej ze spraw (zob. Orzeczenie NSA, I SA/Ka 1744/96 – Wyrok NSA oz. w Katowicach z 20 maja 1998 r.). Artykuł (Rożek, 2016) odnoszący się do wspomnianego orzeczenia zawiera interesujący komentarz autora: „Zgodnie z wyrokiem NSA z 1998 r. interes obywatela nie może być wyprowadzany z własnego tylko jego przekonania opartego na poczuciu krzywdy i nierówności. Idąc za tym tokiem interpretowania przepisu z art. 7 kodeksu postępowania administracyjnego *in fine*, należałoby stwierdzić, że interes ten musi być zgodny z prawem. Dodatkowo należy jeszcze raz podkreślić, iż interes obywateli jest także pojęciem niedookreślonym, wymagającym konkretyzacji" (Rożek, 2016, s. 28–29). Zakłada się teoretycznie, że w państwie demokratycznym wszystkie przedsięwzięcia powinny opierać się na prawie i jemu służyć. Jednostka *de facto* sama stała się fundamentem do budowy tego prawa poprzez stworzenie struktur państwowych. Należy się jednak zastanowić, czy organy winny

stosować się do twardej maksymy *dura lex, sed lex*. Choć – jak wielokrotnie wskazuje Hannah Arendt – rezygnujemy z pewnych przywilejów na rzecz innych i powinniśmy mieć tego świadomość, a nie starać się negować taki stan rzeczy (Arendt, 2020). Niemożliwe więc w tym przypadku staje się mieć prawo i być od niego jednocześnie wolnym.

Próbując ostatecznie wyodrębnić istotę i miejsce interesu społecznego oraz interesu jednostki, zauważalne staje się, że potrzeby społeczne są jakoby szkicem/zarysem potrzeb państwa o mniejszej skali i nasileniu. W kolektywach tych uwagę zwraca się przede wszystkim na potencjalne dobro większości oraz ciągłą i nieustanną analizę sygnalizowanych przez obywateli symptomów mogących wpływać na jakość ich życia. Kontekst zaś odbioru potrzeb pojedynczej osoby pozostaje w granicach i kwestiach czysto indywidualnych, mogących, ale niemuszących, odnajdywać swoje ujście w interesie społecznym bądź interesie państwa. Można by więc założyć, że pojedynczy człowiek jest tylko elementem tzw. burzy mózgów dla społeczeństwa i państwa, przy czym wykorzystując powielane treści, podejmuje się odpowiednie kroki zaradcze. Na szczeblu społeczeństw będą to przede wszystkim samorządy, na szczeblu krajowym naturalnie cała administracja publiczna z rządem na czele. Jednak w kontekście jednostki w większości przypadków o swoje interesy musi zabiegać ona sama z racji naturalnej, indywidualnej, niczym nienakierowanej perspektywy rozwoju.

Postrzeganie infrastruktury krytycznej przez jednostkę i podstawowa charakterystyka systemów

Nie odnosząc się już bezpośrednio do ustawy zasadniczej i podstawowych interesów wszystkich wspomnianych podmiotów (Konstytucja RP, 1997, rozdział I–II), warto w tym jednym przypadku zaczerpnąć z Ustawy o zarządzaniu kryzysowym w kontekście terminu, jakim jest infrastruktura krytyczna (IK). Jeśli nie jest się znawcą bezpieczeństwa, czytając bądź słysząc owo wyrażenie, od razu zostaje ono zaszufladkowane w świadomości jako element stosunkowo ważny. Semantyka „infrastruktura" odbierana zostaje najprościej jak to tylko możliwe, czyli jako obiekt bądź rzecz; natomiast „krytyczna" – jako coś na tyle istotnego, że uszkodzenie lub zniszczenie mogłoby wpłynąć na obecnie prowadzone życie podmiotu w sposób negatywny. Ten bardzo uproszczony schemat podejścia do tematyki IK i jej odbierania przez podmioty niemające z nią zbyt wielkiego doświadczenia pozwala uwidocznić, że pomimo niewiedzy, można wyczuć kryjący się w tym interes wielu stron. Posługując się definicją prawną IK, rozumianą jako „systemy oraz wchodzące w ich skład powiązane ze sobą funkcjonalne obiekty, w tym obiekty budowlane, urządzenia, instalacje, usługi kluczowe dla bezpieczeństwa państwa i jego obywateli oraz służące zapewnieniu sprawnego funkcjonowania organów administracji publicznej, a także instytucji i przedsiębiorców" (Ustawa z dnia 26 kwietnia 2007 r. o zarządzaniu kryzysowym, art. 3 ust. 2, Dz.U. 2007 nr 89 poz. 590 z późn. zm.), uwidoczniony zostaje znacznie szerszy obszar zainteresowań. Ustawodawca w dalszej części artykułu

rozgranicza IK na 11 systemów[1], których ochrona i funkcjonowanie zdają się na tyle istotne, że odebrane mogłyby zostać za fundamenty istnienia państwa. Ubolewać można jedynie nad brakiem dokładnego zdefiniowania wspomnianych systemów w ustawie. Przypisywanie chociażby systemowi żywnościowemu tylko i wyłącznie spraw związanych z rolnictwem czy dostępnością produktów na półkach sklepowych stanowi dość lekkomyślne podejście. Potencjalnych definicji należy przez to upatrywać w publikacjach naukowych bądź sporządzonym szczegółowym opisie zawartym w załączniku do Narodowego Programu Ochrony Infrastruktury Krytycznej, determinującym poszczególne składowe. Zaznaczyć tu należy, że definicje zawarte w planach, programach, strategiach itp. nie posiadają mocy prawnej, co w szerszym znaczeniu odnosi się niejako do „dowolności" ich interpretacji, pozwalając badaczowi na konstruowanie i wysnuwanie własnych teorii.

Mając na uwadze zaakcentowane wcześniej systemy, należałoby pokusić się o ich rozszyfrowanie choćby w małej części, aby możliwe stało się rzetelne przyporządkowanie ich zarówno do interesu jednostki, społecznego, jak i państwa. IK dzielimy na systemy:

- zaopatrzenia w energię, surowce energetyczne i paliwa → odnosić należałoby do szeregu przedsięwzięć mających na celu zapewnienie obywatelom dostępu do energii (elektrycznej, cieplnej) poprzez wydobycie i przesył: ropy, gazu czy węgla. Oznacza to, że wszelkie kwestie związane zarówno z importem, jak i eksportem wspomnianych dóbr czy polityką klimatyczną będą wpływały na omawiany system, a przez to na jego poszczególne sektory (zob. Wróbel, 2019, s. 231–253);
- łączności → utożsamiany z możliwościami obiegu informacji. Scharakteryzować można by go przez pryzmat sektorów takich jak: sektor łączności telefonicznej (obejmujące zarówno usługi stacjonarne, jak i mobilne); pocztowy (usługi prowadzone przez np. Pocztę Polską S.A.); radiofonii i telewizji (prywatny, jak i państwowy dostęp do informacji zarówno z kraju, jak i ze świata); cyberprzestrzeni (rozumiany jako swobodny dostęp do usług internetowych i wymiany informacji, w tym ochrona użytkowników);
- sieci teleinformatycznych → „zespół współpracujących ze sobą urządzeń informatycznych i oprogramowania, zapewniających przetwarzanie i przechowywanie, a także wysyłanie i odbieranie danych poprzez sieci telekomunikacyjne za pomocą właściwego dla danego rodzaju sieci urządzenia końcowego w rozumieniu ustawy […] Prawo telekomunikacyjne" (Ustawa z dnia 18 lipca 2002 r. o świadczeniu usług drogą elektroniczną, art. 2 ust. 3, Dz.U. 2002 nr 144 poz. 1204 z późn. zm.). Zgodnie z zaakcentowaną ustawą (Ustawa z dnia 16 lipca 2004 r. Prawo telekomunikacyjne, Dz.U. 2004 nr 171 poz. 1800 z późn. zm.)

[1] Są to systemy: zaopatrzenia w energię, surowce energetyczne i paliwa; łączności; sieci teleinformatycznych; finansowe; zaopatrzenia w żywność; zaopatrzenia w wodę; ochrony zdrowia; transportowe; ratownicze; zapewniające ciągłość działania administracji publicznej; produkcji, składowania, przechowywania i stosowania substancji chemicznych i promieniotwórczych, w tym rurociągi substancji niebezpiecznych.

„systemy transmisyjne oraz urządzenia komutacyjne lub przekierowujące, a także inne zasoby, w tym nieaktywne elementy sieci, które umożliwiają nadawanie, odbiór lub transmisję sygnałów […]" (Ustawa z dnia 16 lipca 2004 r. Prawo telekomunikacyjne, art. 2 pkt 35);

- finansowe → opierający się na czterech podstawowych sektorach: kapitałowym, bankowym, ubezpieczeniowym i budżetowym. Rozumiany jako „ogół norm prawnych oraz zespół instytucji finansowych, których zadaniem jest gromadzenie, dzielenie i wydatkowanie zasobów pieniężnych państwa. Sprawnie funkcjonujący system finansowy ma decydujące znaczenie dla sprawnego funkcjonowania państwa i społeczeństwa" (Narodowy Program Ochrony Infrastruktury Krytycznej, Załącznik 1, 2013);
- zaopatrzenia w żywność → „to dziedzina gospodarki, na którą składa się wytworzenie środków produkcyjnych (np. nawozy, pasze) i usługi dla rolnictwa, produkcja i pozyskiwanie surowców żywnościowych, ich przechowywanie i transport, przetwórstwo surowców żywnościowych, obrót towarowy produktami żywnościowymi (magazynowanie i przechowywanie żywności, handel hurtowy i detaliczny, eksport i import) oraz system bezpieczeństwa żywności obejmujący wszystkie składowe łańcucha zaopatrzenia w żywność" (Narodowy Program Ochrony Infrastruktury Krytycznej, Załącznik 1, 2013, s. 42);
- zaopatrzenia w wodę → odnosi się przede wszystkim do możliwości pozyskiwania wody pitnej, jej uzdatniania i oczyszczania, transportu i zabezpieczania czy utrzymywania na terenie kraju poprzez chociażby budowę zbiorników melioracyjnych czy zbierania tzw. deszczówki. Odpowiada za odprowadzanie i oczyszczanie ścieków, zabezpieczenie elementów kanalizacji, zwłaszcza w aglomeracjach miejskich, czy minimalizację ryzyka wystąpienia chorób u ludzi w kontekście możliwej epidemii;
- ochrony zdrowia → „obejmuje instytucje oraz ludzi, którzy zapewniają opiekę zdrowotną ludności. Posiada różnych uczestników systemu w zależności od spełnianych przez nich roli, tj.: świadczeniobiorców (klienci), świadczeniodawców (podmioty wykonujące działalność leczniczą), płatnika (Narodowy Fundusz Zdrowia), organy nadzoru i kontroli (Ministerstwo Zdrowia)" (Wróbel, 2019, s. 92);
- transportowe → „przez transport należy rozumieć przemieszczanie ludzi, ładunków (przedmiotu transportu) w przestrzeni przy wykorzystaniu odpowiednich środków transportu. Przemieszczanie dóbr, ludzi i usług stanowi jedną z podstawowych cech charakterystycznych współczesnej gospodarki i społeczeństwa, dlatego sprawnie funkcjonujący system transportowy stanowi jeden z filarów nowoczesnego państwa" (Maciejewski, 2019, s. 288–289);
- ratownicze → utożsamiany z systemem ochrony zdrowia z racji wspólnej idei, jaką jest ratowanie i ochrona życia ludzkiego. Odnosi się do wszelkich działań podejmowanych w celu ratowania życia, zdrowia, mienia i środowiska podmiotów znajdujących się w sytuacji zagrożenia. W ramach systemu funkcjonują

chociażby: Krajowy System Ratowniczo-Gaśniczy, Państwowe Ratownictwo Medyczne, System Powiadamiania Ratunkowego, ratownictwo – górskie, morskie, górnicze i wiele innych (Narodowy Program Ochrony Infrastruktury Krytycznej, Załącznik 1, 2013, s. 67–69);

- zapewniające ciągłość działania administracji publicznej → „oznaczają, zdolność władczą państwa i jego organów lub podmiotów wykonujących funkcje władcze nadane im w ramach zadań przypisywanych przez porządek prawny" (Wróbel, 2016, s. 92–93). Następuje tu podział na organy państwowe i terenowe. Szczególne znaczenie system ten posiada dla społeczności i państwa w dobie kryzysu bądź sytuacji kryzysowych;
- produkcji, składowania, przechowywania i stosowania substancji chemicznych i promieniotwórczych, w tym rurociągi substancji niebezpiecznych → odnosić należy do wszelkich elementów związanych z substancjami/materiałami niebezpiecznymi, m.in.: ze stosowaniem toksycznych środków przemysłowych, materiałami jądrowymi – w tym wszelkie reaktory, również te badawcze (możliwe źródła promieniowania), stosowaniem bojowych środków trujących, składowanie i przechowywanie substancji niebezpiecznych (w tym kontrolowany transport) itp.

Relacje i odziaływanie poszczególnych systemów infrastruktury krytycznej na wybrane podmioty – dyskusja

Stosunkowo często bagatelizowanym aspektem jest nieuwzględnianie elementów wzajemnych powiązań/relacji międzysystemowych. Składowe IK mają to do siebie, że pomimo różnego obszaru zainteresowań czerpią z siebie wzajemnie, aby sprawnie wykonywać stawiane przed nimi zadania. Najprostszym przykładem niech będzie zestawienie systemu energetycznego z chociażby systemem ratowniczym bądź transportowym. Choć bezpośrednio surowiec taki jak ropa naftowa w swojej czystej postaci nie może pomóc poszkodowanemu, to zapewnia obsługę sprzętów/pojazdów systemowi ratowniczemu. Również pozyskiwanie zasobów ropopochodnych wiąże się z posiadaniem odpowiedniej infrastruktury transportowej, a tu mowa już czysto o systemie transportu. Niezliczona ilość powiązań stwarza obraz idealnie utkanej sieci: w przypadku uszkodzenia jednego z systemów konsekwencje przekładać się będą również na inne sektory, w mniejszym lub większym stopniu. Zależności te uwidocznione zostały na rysunku 2.

Będąc zaznajomionym z przedstawianymi treściami, warto spróbować w sposób graficzny rozszyfrować interes poszczególnych trzech podmiotów rozumianych jako: jednostka (pojedyncza osoba posiadająca własny i niezależny światopogląd); społeczeństwo (pryzmat organów samorządowych, stanowiących głos konkretnie skondensowanej ludności); państwo (podmiot skupiający wszystko i wszystkich w granicach jego położenia, funkcjonowania i możliwego oddziaływania). Jedną z możliwych propozycji zaprezentowano na rysunku 3. Wyróżnienie poszczególnych podmiotów za pomocą piramid uwidacznia hierarchię wartości, dolne części rozgraniczać

należałoby jako elementy egzystencjalne, a sam szczyt jako zapewnienie danemu podmiotowi wszystkiego, aby ten mógł istnieć w sposób dla niego optymalny. Położenie piramidy jednostki za pozostałymi dwoma, a zarazem jej wyróżnienie, ma świadczyć o znaczeniu człowieka, który kryje się dosłownie za każdą omawianą tematyką.

Rysunek 2. Zależności międzysystemowe

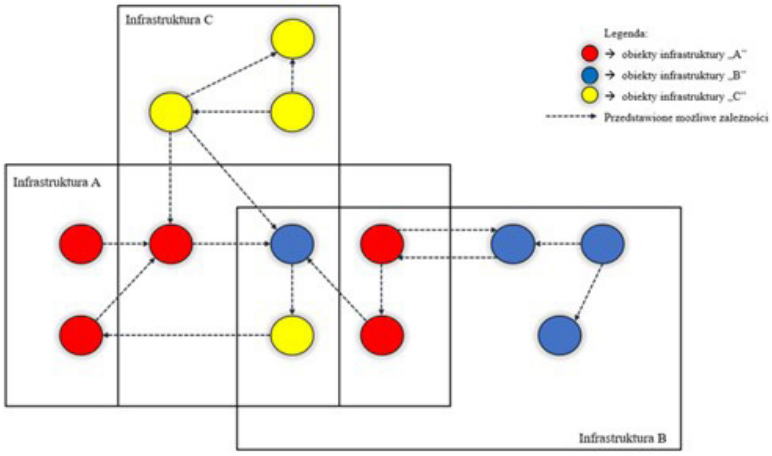

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wykładów prof. W. Lidwy: „Infrastruktura Państwa a Infrastruktura Krytyczna".

Rysunek 3. Interes poszczególnych podmiotów określony poprzez systemy infrastruktury krytycznej

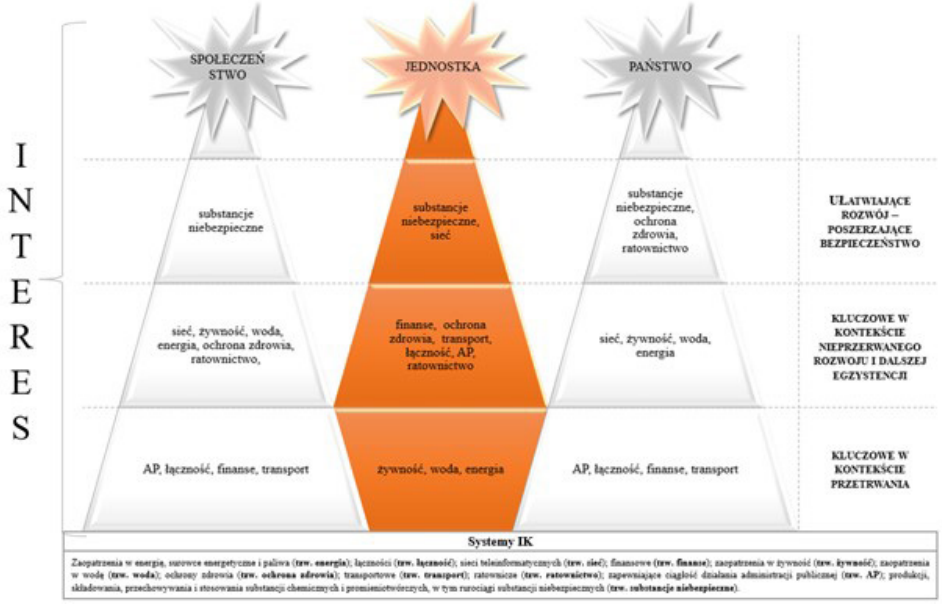

Źródło: Opracowanie własne.

Odnosząc się natomiast do hierarchizacji interesów jednostki przez pryzmat egzystencji, człowiek potrzebuje jedynie zasobów wody pitnej i żywności do tego, aby funkcjonować. Nie sposób jednak pominąć w XXI wieku znaczenia energii oraz możliwości produkcji wspomnianych dóbr (żywność) bądź ich przesyłania (woda – wodociągi). Te trzy elementy stanowią niepodważalny kamień węgielny, na którym jednostki się opierają. Kolejnymi składowymi będą systemy pozwalające na nieprzerwany rozwój i egzystencję. Jednostka w tym wypadku będzie potrzebowała sprawnego systemu ochrony zdrowia i ratownictwa do polepszenia i wydłużenia swojego życia. Systemy finansowy, łączności i transportowy zarządzany przez administrację publiczną zapewni obsługę podstawowych elementów, dając jednostce namacalne poczucie bezpieczeństwa i opieki. Na koniec obsługa sieci teleinformatycznej ułatwi w znaczny sposób rozpowszechnianie informacji, a system odnoszący się do substancji niebezpiecznych uwidoczni jedynie szereg działań podejmowanych w celu ochrony życia i zdrowia.

Sprawy mają się zgoła odmiennie w kontekście interesu społeczeństwa i państwa. Zauważyć należy, że fundamenty tych podmiotów będą tożsame, tj.: AP, finanse, łączność i transport. Wynika to z następujących zależności: AP – jest niezbędna w kontekście kierowania danymi przedsięwzięciami czy to na terenie samorządów, czy całego kraju. Zapewnienie konkretnej obsługi wraz z możliwością wydawania poleceń jest niezbędne do trwałej i pewnej egzystencji. Struktury finansowe i transportowe w dużej mierze bronią się same. Nawet w przypadku wystąpienia katastrof tak długo, jak posiada się odpowiedni budżet i sprawną infrastrukturę transportową, można wszystko odbudować. Zwieńczenie tychże potrzeb stanowi łączność, dzięki której możliwe jest realne wykonywanie wszelkich przedsięwzięć. Bez wymiany informacji niemożliwe staje się funkcjonowanie omawianych podmiotów. Kolejny segment zawiera już pewne różnice. Choć energia, żywność, woda, sieć stanowią element niezbędny do dalszego rozwoju przez wzgląd właśnie na jednostkę – sprawiający, że możliwe staje się dalsze funkcjonowanie zarówno państwa, jak i społeczeństwa – nie należy utożsamiać go z potrzebami egzystencjalnymi tych dwóch podmiotów. Suweren oraz działające samorządy potrzebują naturalnie ludzi, lecz w pierwszej kolejności struktur, by mogły działać efektywnie – aby możliwe stało się wykorzystanie rozproszonego potencjału jednostki. Największą różnicą, jaką można byłoby wskazać, jest konieczność zadbania przez wspomniane samorządy o elementy ratownictwa i ochrony zdrowia. Przykład niech stanowi chociażby element ratownictwa, gdzie ochotnicze służby, jak chociażby WOPR, GOPR, TOPR, podejmują natychmiastowe działania (w głównej mierze te lokalne związane ze specyfiką terenu, co nie wpisuje się zbytnio w działania państwa obejmujące całe swoje terytorium). Elementy ratownicze i ochrony zdrowia w interesie państwa znajdować się będą na szczycie ze względu na konieczność sprawnego zarządzania podmiotami i utworzenie konkretnych ram, pozwalających na wykorzystanie pełnego potencjału jednostek. Reszta zaś systemów służyć będzie poszerzaniu i ułatwianiu funkcjonowania podmiotów.

Wnioski

Systemy IK stanowić mogą doskonałą wykładnię interesów najróżniejszych podmiotów. Potrzeby i korzyści z tym związane uwidaczniają się podczas analizy danego obszaru. Jeśli pozna się semantykę danych pojęć, możliwe staje się racjonalne, a przede wszystkim rzeczywiste rozgraniczenie elementów znaczących (koniecznych) od tych, które mogą zostać rozbudowywane/zabezpieczane dopiero w późniejszym czasie. Przypomina to w sposób dość dosadny działania związane z analizą ryzyka i jego ewaluacją. Korzystając z systemów infrastruktury krytycznej, można ponadto zwrócić jeszcze raz uwagę na to, do czego dąży dany podmiot. Choć wszystkie 11 systemów jest niezbędnych zarówno państwu, jak i społeczeństwu czy jednostce – nie muszą one być odbierane tożsamo. Świadomość tego pozwala na lepsze przygotowanie się do zwalczania zagrożeń, a przede wszystkim dostrzeganie własnych niedoskonałości. Wzajemne elementy powiązań czy wspólna budowa struktur nie świadczą jednoznacznie o tożsamości interesów. Co warte zauważenia, każdy z podmiotów zachowywać się będzie w sposób stosunkowo „samolubny" – oznaczający współdziałanie wtedy, gdy jest to dla niego korzystne, i ochronę podstawowych wartości, gdy jest to niezbędne. Choć jednostka stanowi wykładnię wszystkiego, państwo czy społeczeństwo jako struktury nie zrezygnują z własnego rozwoju. Jednak gdy sytuacja tego wymaga, każdy z podmiotów będzie wspierał siebie nawzajem, aby możliwa stawała się dalsza (wspólna) niezakłócona koegzystencja i rozwój.

Bibliografia

Arendt, H. (2020). *Kondycja ludzka*. Aletheia.

Biała Księga Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej (2013). BBN.

Encyklopedia PWN (2022). Dostęp 6.03.2022, https://encyklopedia.pwn.pl/szukaj/interes.html.

Kitler, W. (2011). *Bezpieczeństwo Narodowe RP. Podstawowe kategorie. Uwarunkowania. System.* AON.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483 z późn. zm.

Krzyżanowski, L. (1994). *Podstawy nauk o organizacji i zarządzaniu*. PWN.

Maciejewski, R. (2019). *Problem ochrony infrastruktury krytycznej*. FNCE.

Narodowy Program Ochrony Infrastruktury Krytycznej (2013). *Załącznik 1 – Charakterystyka systemów infrastruktury krytycznej*. Rządowe Centrum Bezpieczeństwa.

Orzeczenie NSA (1998). I SA/Ka 1744/96 – Wyrok NSA oz. w Katowicach z 20 maja 1998 r. Dostęp 8.03.2022, http://www.orzeczenia-nsa.pl/wyrok/i-sa-ka-1744-96/podatki_i_inne_swiadczenia_pieniezne_do_ktorych_maja_zastosowanie przepisy_ordynacji_podatkowej/16db1d9.html?q=+I+SA%2FKa+1744%2F96.

Pawłowski, J., Zdrodowski, B., Kuliczkowski, M. (Red.) (2020). *Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa*. Wydawnictwo Adam Marszałek.

Rożek, K. (2026). Interes społeczny a słuszny interes obywateli na podstawie art. 7 in fine kodeksu postępowania administracyjnego. *Studenckie Prace Prawnicze, Administra-*

tywistyczne i Ekonomiczne, 20, 25–34. Dostęp 8.03.2022, https://wuwr.pl/sppae/article/view/9011.

Strategia rozwoju systemu bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej 2022 (2013).

Uchwała Nr 67 Rady Ministrów z dnia 9 kwietnia 2013 r. w sprawie przyjęcia Strategii rozwoju systemu bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej 2022, M.P. 2013 poz. 377.

Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego, Dz.U. 1960 nr 30 poz. 168 z późn. zm.

Ustawa z dnia 16 lipca 2004 r. Prawo telekomunikacyjne, Dz.U. 2004 nr 171 poz. 1800 z późn. zm.

Ustawa z dnia 18 lipca 2002 r. o świadczeniu usług drogą elektroniczną, Dz.U. 2002 nr 144 poz. 1204 z późn. zm.

Ustawa z dnia 26 kwietnia 2007 r. o zarządzaniu kryzysowym, Dz.U. 2007 nr 89 poz. 590 z późn. zm.

Wróbel, R. (2019). *Przygotowanie podmiotów ochrony infrastruktury krytycznej w Polsce*. FNCE.

Biogram autora

Mateusz Wąsowski – doktorant Akademii Sztuki Wojennej w dyscyplinie nauk o zarządzaniu i jakości. Uczestnik studiów podyplomowych na kierunku zarządzanie kryzysowe we wspomnianej Akademii. Zainteresowania: infrastruktura krytyczna, infrastruktura bezpieczeństwa państwa, zarządzanie ryzykiem, zarządzanie kryzysowe, obrona cywilna, planowanie cywilne oraz kwestie związane z szeroko pojętym bezpieczeństwem ludności cywilnej.

FOLIA 352

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Securitate 12(1) (2022)
ISSN 2657-8549
DOI 10.24917/26578549.12.1.17

SPRAWOZDANIA

Klaudia Cenda-Miedzińska
Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie
ORCID ID: 0000-0002-8281-5435

Paulina Motylińska
Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie
ORCID ID: 0000-0002-1652-4832

Realizacja projektu europejskiego *LabCon – A Knowledge Laboratory for New Technologies* (nr ref.: 2019-1-IT02-KA204-062211)

Projekt *LabCon – A Knowledge Laboratory for New Technologies / LabCon – Un laboratorio della conoscenza per le nuove tecnologie* jest realizowany w ramach programu Erasmus+, kluczowego zadania współpracy na rzecz innowacji (KA2) i wymiany dobrych praktyk, z uwzględnieniem działań partnerstwa strategicznego na rzecz edukacji dorosłych (KA204). Jego głównym celem pozostaje identyfikacja i promowanie najlepszych praktyk w obszarze poprawy wiedzy cyfrowej osób o niskich kwalifikacjach cyfrowych lub całkowitym ich braku, co wiąże się z minimalizacją niebezpieczeństwa marginalizowania, a nawet wykluczenia takich osób ze społeczeństwa wiedzy.

Koordynatorem projektu jest Universita delle LiberEtà z Włoch, a partnerami Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, Giresun Lisesi z Turcji, Sastamala Community College z Finlandii i E-Seniors: Initiation Des Seniors Aux NTIC Association z Francji.

W związku z pandemią COVID-19 termin zakończenia projektu został wydłużony do października 2022 roku, co umożliwiło zorganizowanie sesji roboczych w formie stacjonarnej w państwach partnerskich.

W pierwszym *kick-off meeting*, zorganizowanym w dniach 23–24 stycznia 2020 roku w Udine we Włoszech, uczestniczyli Giuseppina Raso, Elena Faggi i Massimo Bardus z Università delle LiberEtà, dr Klaudia Cenda-Miedzińska i dr Paulina Motylińska z Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, Patrizia Papitto i Noémie Govindin z E-Seniors, Ugur Sari i Fatih Cerkezoglu z Giresun Lisesi, Sini-Mari Lepistö, Ilari

Mehtonen i Tuija Hyvönen z Sastamala Community College. Spotkanie organizacyjne projektu obejmowało prezentację instytucji partnerskich, omówienie celów, zadań projektu i harmonogramu prac.

Po ponaddwuletniej przerwie spowodowanej pandemią, w czasie której partnerzy projektu spotykali się wyłącznie online, sesję roboczą w formie stacjonarnej zorganizowano w Giresun Lisesi w Turcji, w dniach 28–29 marca 2022 roku. Do zespołu dołączyli wówczas Alena Bogdanova z E-Seniors oraz Murat Karatas z Giresun Lisesi. Na spotkaniu omawiano przyczyny, dla których osoby z niskimi kompetencjami cyfrowymi lub ich brakiem niechętnie zapisują się na kursy ICT. Ponadto uszczegółowiono wytyczne dla LTTA (*Learning, Teaching, Training Activity*), które miało się odbyć z końcem kwietnia w Udine oraz dla końcowego *White Paper*. Przed sesją przedstawiciele partnera goszczącego zorganizowali wizytę w Giresun Lisesi. Uczestnicy mogli zwiedzić małe muzeum wewnątrz szkoły, spotkać się z dyrektorem p. Ali Kemal Kiliçaslan, wicedyrektorem p. Serap Keloglan, nauczycielami, m.in. z p. Tefik Er, nauczycielem języka angielskiego i p. Aydın Lap, nauczycielem konsultantem. Przeprowadzone rozmowy dały wielką wartość dodaną spotkaniu projektowemu, traktowaną jako wymianę pomysłów oraz wzmocnienie współpracy w ramach Unii Europejskiej.

Rysunek 1. *LabCon Meeting*, 28–29 marca 2022 roku, Giresun Lisesi

Źródło: Archiwum własne.

Rysunek 2. *LabCon Meeting*, 28–29 marca 2022 roku, Giresun Lisesi

Źródło: Archiwum własne.

Miesiąc później w Udine zorganizowano LTTA (*Learning, Teaching, Training Activity*). Wyjątkowo do zespołu polskiego dołączyła wówczas dr Emilia Musiał. W dniach 26–27 kwietnia partnerzy odwiedzili Data Analytics & Artificial Intelligence Lab Centre of Università degli Studi di Udine, a także firmę Bean Tech pomagającą osiągnąć nowe możliwości z wykorzystaniem technologii cyfrowych. Czynnie uczestniczyli także w warsztatach na temat kształtowania stosunków społecznych oraz strategii uczenia i nauczania w okresie pandemii.

Rysunek 3. *LabCon LTTA*, 26 kwietnia 2022 roku, Universita delle LiberEtà

Źródło: Archiwum własne.

Rysunek 4. *LabCon LTTA*, 27 kwietnia 2022 roku, Data Analytics & Artificial Intelligence Lab Centre of Università degli Studi di Udine

Źródło: Archiwum własne.

Rysunek 5. *LabCon LTTA*, 27 kwietnia 2022 roku, siedziba Bean Tech w Udine

Źródło: Archiwum własne.

Przedostatnie spotkanie projektowe odbyło się w Uniwersytecie Pedagogicznym w Krakowie w dniach 4–5 maja. Tym razem do Instytutu Nauk o Bezpieczeństwie przyjechała również Mari Penkkimäki z Sastamala Community College.

W ramach wizyty partnerzy zapoznali się z infrastrukturą dydaktyczną INoB, omówili stan realizacji projektu, a także podsumowali i ocenili LTTA zorganizowaną w Udine.

Rysunek 6. *LabCon Meeting*, 4–5 maja 2022 roku, Uniwersytet Pedagogiczny

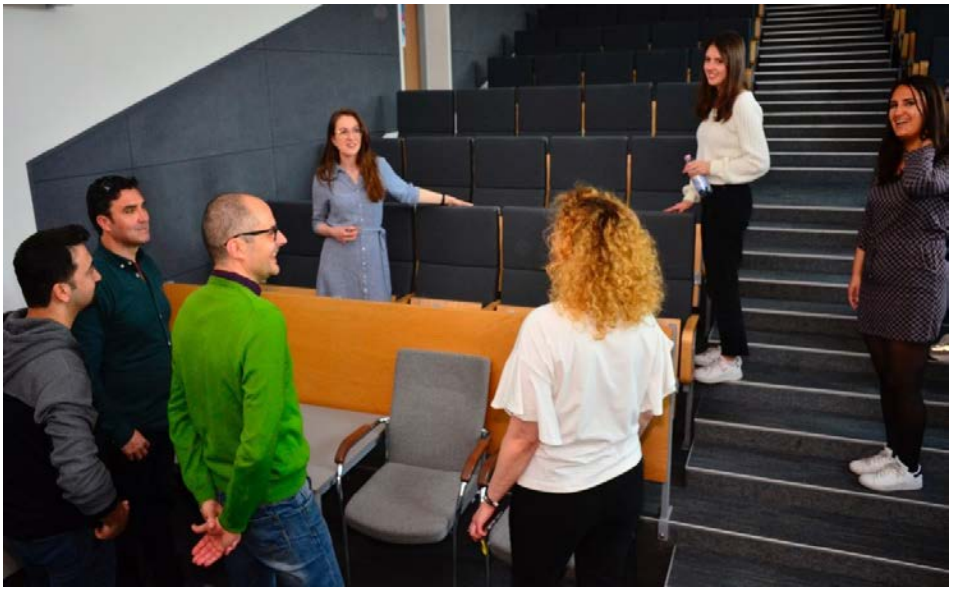

Źródło: Archiwum własne.

Rysunek 7. *LabCon Meeting*, 4–5 maja 2022 roku, Uniwersytet Pedagogiczny

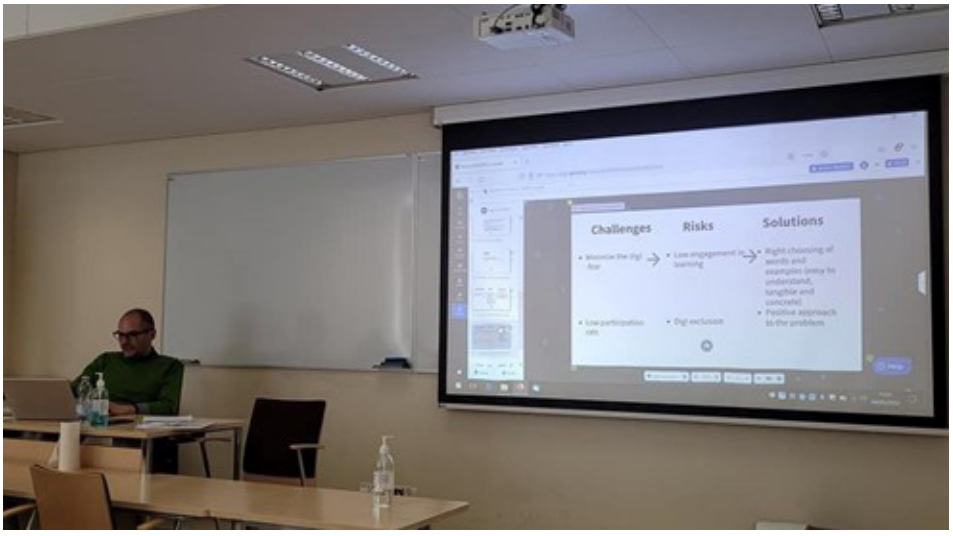

Źródło: Archiwum własne.

Rysunek 8. *LabCon Meeting*, 4–5 maja 2022 roku, Kraków

Źródło: Archiwum własne.

Dotychczasowe wypełnianie zadań i aktywność partnerów pozwalają na sformułowanie wstępnych wniosków wynikających z realizacji projektu. Po pierwsze, do pożądanych umiejętności tutorów, zarówno *soft*, jak i *hard*, zalicza się te związane z wykorzystaniem ICT, umiejętność komunikacji, wyszukiwania informacji, organizacji pracy i stosowania podstawowych zasad dydaktyki (w zależności od potrzeb). Po drugie, wsparcie osób z niskimi kwalifikacjami cyfrowymi lub całkowitym ich brakiem odbywa się w trakcie kontaktów bezpośrednich (w instytucjach partnerskich projektu, obiektach użyteczności publicznej, np. bibliotekach, w domach prywatnych z poszanowaniem ustalonych wcześniej zasad), zajęć organizowanych w sposób hybrydowy, w grupach *social media*. Po trzecie, aby osoby te mogły uzyskać wsparcie w siedzibach instytucji partnerskich, potrzebne jest odpowiednie pomieszczenie z dostępem do komputera, Internetu; pomocne są również rzutniki, tablice interaktywne oraz specjalne banery. Po czwarte, pomoc w uzyskaniu/wzmocnieniu kompetencji cyfrowych beneficjentów świadczą przede wszystkim

nauczyciele ICT, specjaliści/eksperci ICT, wolontariusze, studenci, a także osoby będące na emeryturze, które posiadają odpowiedni zasób wiedzy i umiejętności (np. w ramach spotkań seniorów, zarówno formalnych, jak i nieformalnych).

Szczegółowe wnioski i rekomendacje zostaną opublikowane w *White Paper*, za którego przygotowanie odpowiadają dr Klaudia Cenda-Miedzińska i dr Paulina Motylińska z Instytutu Nauk o Bezpieczeństwie Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie. Ostatnie spotkanie podsumowujące realizację projektu planowane jest w Paryżu, w dniach 16–17 czerwca bieżącego roku.

DLA AUTORÓW

Artykuły i inne materiały zgłaszane do publikacji należy w formie załącznika przesyłać pod adres: studiadesecuritate@up.krakow.pl. W treści e-maila prosimy podać swój tytuł lub stopień naukowy oraz dokładny adres korespondencyjny. Do e-maila należy dołączyć także wypełnione i podpisane Oświadczenie Autora (dostępne do pobrania na stronie internetowej czasopisma https://studiadesecuritate.up.krakow.pl/dla-autorow/).

Przyjmowane do Redakcji teksty w pierwszej kolejności podlegają analizie przez Kolegium Redakcyjne, które ustala czy nadesłany materiał spełnia wymogi techniczne, jego tematyka jest adekwatna do profilu Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis „Studia de Securitate" oraz czy tekst powstał zgodnie z zasadami etycznymi opisanymi w sekcji „procedury i dobre praktyki" na stronie internetowej czasopisma (https://studiadesecuritate.up.krakow.pl/procedury-i-dobre-praktyki/). W przypadku gdy artykuł spełnia powyższe kryteria przekazywany jest do Recenzentów.

Przysyłane artykuły powinny mieć strukturę składającą się z następujących głównych części: wprowadzenie, metody, wyniki, dyskusja oraz wnioski.

Objętość tekstu

Minimalna objętość artykułu to 0,5 arkusza wydawniczego, czyli 20 tysięcy znaków (znaki liczone łącznie ze spacjami oraz przypisami). Maksymalna objętość artykułu to 1 arkusz wydawniczy. W przypadku recenzji książek, biogramów, informacji o publikacjach i konferencjach oraz innych komunikatów z życia naukowego maksymalna objętość tekstu to 20 tysięcy znaków (łącznie ze spacjami).

Bibliografia i przypisy w tekście

Opisy bibliograficzne w bibliografii oraz przypisy w tekście powinny być tworzone według stylu APA. Bibliografia powinna obejmować tylko pozycje cytowane w artykule. Wykaz powinien być uporządkowany alfabetycznie według nazwisk autorów lub w razie braku autora według pierwszej litery tytułu.

Przypis (w nawiasie okrągłym) powinien zawierać nazwisko autora, rok wydania, ewentualnie numer strony, cytowanej publikacji.

Przykłady opisów bibliograficznych i przypisów wg APA znajdują się także na stronie internetowej czasopisma (https://studiadesecuritate.up.krakow.pl/dla-autorow/).

1. Monografia:
   - Kowalski, J. (2018). *Bezpieczeństwo współczesne*. Wydawnictwo Małopolskie.
   - Przypisy śródtekstowe: (Kowalski, 2018), (Kowalski, 2018, s. 56), Kowalski (2018).
2. Rozdział w monografii:
   - Batorowska, H. (2017). Bezpieczeństwo informacyjne w dyskursie naukowym – kierunki badań. W H. Batorowska, E. Musiał (Red.), *Bezpieczeństwo informacyjne w dyskursie naukowym* (s. 9–28). Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie.
   - Przypisy śródtekstowe: (Batorowska, 2017), (Batorowska, 2017, s. 14), Batorowska (2017).

3. Artykuł w czasopiśmie:
   - Kopeć, R. (2019). Powrót „gwiezdnych wojen"? Trendy rozwojowe amerykańskiej obrony przeciwrakietowej. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis „Studia de Securitate"*, 9(4), 6–28. DOI: 10.24917/26578549.9.4.
   - Przypisy śródtekstowe: (Kopeć, 2019), (Kopeć, 2019, s. 17), Kopeć (2019).
4. Źródło internetowe (strony organizacji itp.):
   - Policja (2022), *Pomoc humanitarna dla Ukrainy*. Dostęp 04.03.2022, https://policja.pl/pol/aktualnosci/215226,Pomoc-humanitarna-dla-Ukrainy.html.
   - Przypisy śródtekstowe: (Policja, 2022).
5. Źródło internetowe (tekst autorski):
   - Poushter, J., Fagan, M. (2020). A*mericans See Spread of Disease as Top International Threat, Along With Terrorism, Nuclear Weapons, Cyberattacks*. Pew Research Center. Dostęp 7.03.2022, https://www.pewresearch.org/global/2020/04/13/americans-see-spread-of-disease-as-top-international-threat-along-with-terrorism-nuclear-weapons-cyberattacks/.
   - Przypisy śródtekstowe: (Poushter, Fagan, 2020), Pousher i Fagan (2020).

W przypadku źródeł internetowych należy korzystać z rozszerzonego wzoru opisu zawierającego datę dostępu do źródła.

6. Akt prawny:
   - Ustawa z dnia 5 lipca 2018 r. o krajowym systemie cyberbezpieczeństwa, Dz.U. 2018 poz. 1560.
   - Przypisy śródtekstowe: (Ustawa z dnia 5 lipca 2018 r. o krajowym systemie cyberbezpieczeństwa, 2018), Ustawa z dnia 5 lipca 2018 r. o krajowym systemie cyberbezpieczeństwa (2018).

Formatowanie tekstu

Formatowanie tekstu (nagłówków, akapitów, tekstu tabel i bibliografii) zostało zdefiniowane w pliku – szablonie formatowania: Narzędzia główne > Style, dostępnym na stronie internetowej czasopisma (https://studiadesecuritate.up.krakow.pl/dla-autorow/).

Każdy wykres, tabela, rysunek itp. powinien być opisany z podaniem tytułu oraz wskazaniem źródła. Odwołania do tabel lub wykresów wpisujemy w tekście w nawiasach okrągłych, np.: (Tab. 1), (Rys. 1).

Tytuły czasopism, książek, zasobów WWW występujące w tekście należy pisać kursywą bez cudzysłowu. Wyrazy w językach obcych należy podawać kursywą.